

ΛΗΣΤΕΣ

Τίτλος πρωτοτύπου:

Eric Hobsbawm

BANDITS

Weidenfield & Nicolson, Λονδίνο 2000

ISBN 978-960-310-348-6

© Eric Hobsbawm, 2000

© Για την ελληνική γλώσσα

2010. Εκδόσεις Θεμέλιο

Σόλωνος 84, τηλ. 210 3608180

e-mail: info@themelio-ekdoseis.gr

ERIC HOBSBAWM

ΛΗΣΤΕΣ

Τέταρτη έκδοση
αναθεωρημένη
και συμπληρωμένη

Μετάφραση:
ΝΙΚΟΣ ΚΟΥΡΚΟΥΛΟΣ

ΘΕΜΕΛΙΟ
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΤΟ ΠΟΡΤΡΕΤΟ ΕΝΟΣ ΛΗΣΤΗ	15
1. ΛΗΣΤΕΣ, ΚΡΑΤΗ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ	21
2. ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΛΗΣΤΕΙΑ;	35
3. ΠΟΙΟΣ ΓΙΝΕΤΑΙ ΛΗΣΤΗΣ;	53
4. Ο ΕΥΓΕΝΗΣ ΛΗΣΤΗΣ	67
5. ΟΙ ΕΚΔΙΚΗΤΕΣ	87
6. ΧΑΪΔΟΥΤΚΟΙ	103
7. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΛΗΣΤΕΙΑΣ	119
8. ΛΗΣΤΕΣ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ	137
9. ΟΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΤΕΣ	153
10. Ο ΛΗΣΤΗΣ ΩΣ ΣΥΜΒΟΛΟ	175
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΛΗΣΤΕΙΑ	183
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β: Η ΛΗΣΤΡΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ	187
ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ	209
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	247
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	257

Πρόλογος

ΚΑΠΟΙΑ ΣΤΙΓΜΗ, στις αρχές της δεκαετίας του 1950, ο συγγραφέας τούτων των αράδων εντυπωσιάστηκε από το παράδοξο γεγονός ότι οι ίδιες ακριβώς ιστορίες και οι ίδιοι μύθοι για ορισμένους τύπους ληστών (που τους ήθελαν να αποδίδουν δικαιούνη και να αναδιανέμουν τον κοινωνικό πλούτο) επαναλαμβάνονταν επίμονα σε όλη την Ευρώπη – ή μάλλον, όπως έγινε γρήγορα φανερό, σε ολόκληρο τον πλανήτη. Ακολουθώντας την προτροπή του Δρ Σάμιουελ Τζόνσον

αγκάλιασε σε μια ματιά, διάπλατα ανοίγοντας το νου,
όλα τ' ανθρώπινα μαζί, από την Κίνα ώς το Περού.

οι αναγνώστες τούτου του βιβλίου θα βρεθούν και στις δύο αυτές χώρες, αλλά και σε όλες τις κατοικημένες ηπείρους. Η ανακάλυψη αυτή στάθηκε η βάση για ένα δοκίμιο, «Ο κοινωνικός ληστής», το πρώτο κεφάλαιο σε μια συλλογή μελετών για τις αρχαικές μορφές του κοινωνικού κινήματος. Πρωτόγονοι επαναστάτες (Primitive Rebels, Μάντσεστερ 1959). Δέκα χρόνια αργότερα, στηριγμένο σε περαιτέρω μελέτες, ιδιαίτερα στη Λατινική Αμερική, το κείμενο εκείνο επεκτάθηκε για να γίνει η πρώτη έκδοση τούτου του βιβλίου (Bandits, Λονδίνο 1969 – ελλ. έκδ.: Οι ληστές, μτφρ. Φ. Ζαμπαθά-Παγουλάτου, Βέργος, 1975). Στάθηκε μάλιστα η αφετηρία για τη γρήγορη ανάπτυξη στις σύγχρονες σπουδές της ληστρικής ιστορίας. Ένα μεγάλο μέρος των οποίων (ιδιαίτερα μετά την κριτική του Anton Blok στα 1971) δεν αποδέχτηκε τη θέση περί «κοινωνικής ληστείας», τουλάχιστον στην αρχική της μορφή. Οι επόμενες εκδόσεις (για την Penguin Books, 1971, και για έναν αμερικανό εκδότη, Pantheon Books, 1981), και οι δύο εξαντλημένες σήμερα, αναθεώρησαν και ε-

παύξησαν το αρχικό κείμενο. παίρνοντας υπόψη τον óγκο του νέου υλικού και εκείνες τις επιχρίσεις που μου φάνηκαν εύλογες. Αυτό που χρατάει τώρα στα χέρια του ο αναγνώστης είναι λοιπόν η τέταρτη αναθεωρημένη έκδοση των Ληστών.

Υπάρχουν τρεις βασικοί λόγοι γι' αυτή τη νέα έκδοση, πέρα από το γεγονός ότι διάφοροι εκδότες πιστεύουν πως το βιβλίο δεν έχει χάσει το ενδιαφέρον του. Πρώτον (και είναι ο πιο προφανής λόγος), μετά το 1981 έχουν εμφανιστεί μερικά σημαντικά έργα πάνω στην ιστορία της ληστείας, π.χ. για τους κινέζους, τους οθωμανούς τούρκους και τους βαλκανιούς ληστές, για τη Λατινική Αμερική, τη Μεσόγειο και μερικές πιο παραμελημένες περιοχές - χωρίς να ξεχνάμε την για καιρό αναμενόμενη βιογραφία του Πάντσο Βίλλα¹ από τον Friedrich Katz. Δεν προσθεσαν απλώς νέο υλικό, αλλά διεύρυναν κατά πολύ τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τη ληστεία μέσα στην κοινωνία. Στην παρούσα έκδοση προσπάθησα να λάβω υπόψη μου αυτά τα νέα ευρήματα. (Από την άλλη, η κριτική στην επιχειρηματολογία των Ληστών έχει παραμείνει λίγο-πολύ στάσιμη).

Δεύτερον, η γοργή αποσύνθεση της χρατικής εξουσίας και διοίκησης σε πολλά μέρη του κόσμου, και η σημαντική κάμψη στην ικανότητα ακόμα και ισχυρών και αναπτυγμένων χρατών να συντηρήσουν το επίπεδο «νόμου και τάξης» που είχαν φτάσει στον 19ο και τον 20ό αιώνα, εξοικειώνουν και πάλι τους αναγνώστες με το είδος εκείνο των ιστορικών συνθηκών όπου μπορεί να υπάρξει η ενδημική και, με ορισμένες μορφές, η επιδημική ληστεία. Στο φως της σύγχρονης Τσετσενίας διαβάζουμε τη μεσογειακή ληστρική έκρηξη του óφιμου 16ου αιώνα σε σύγχριση με τη δεκαετία του 1960.

Ο τρίτος λόγος είναι ότι ο συγγραφέας, όσο κι αν είναι υπερήφανος που στάθηκε ο θεμελιωτής πατέρας ενός ολόκληρου κλάδου της ιστορίας, είναι υποχρεωμένος να απαντήσει κατά κάποιο τρόπο στο ερώτημα που άφησε να εννοηθεί ένας λαμπρός

1. Το σωστό είναι, βέβαια, Βίγια (και, αντίστοιχα, Εμιλιάνο Ζαπάτα). Θεωρήθηκε όμως καλύτερο, στις δύο αυτές περιπτώσεις, να διατηρηθεί η ανακριτής αλλά ωστόσο καθιερωμένη ελληνική απόδοση. Βίλλα και Ζαπάτα [Σ.τ.Μ.].

ιστορικός όταν, πριν δέκα χρόνια, σε μια επισκόπηση δύο βιβλίων για τη ληστεία έγραψε: «Από τη θέση του Hobsbawm, πολύ λίγα πράγματα παραμένουν ακλόνητα».² Αν ίσχυε αυτό, δε θα υπήρχε λόγος για μια νέα έκδοση των Ληστών. Θα ήταν απλά ένα ξεπερασμένο βιβλίο που δε θα μπορούσε να διασωθεί με απλή διόρθωση και αναθεώρηση, αν και θα άξιζε ίσως να διαβαστεί σαν ντοκουμέντο της εποχής του. Κατά τη γνώμη μου, οι Ληστές δεν είναι τέτοια περίπτωση. Οι κυριότερες επιχρίσεις στην αρχική μου θέση εξετάζονται σε τούτη την έκδοση στο μέρος I του Γετερόγραφου, το οποίο τροποποιεί και επαυξάνει το Γετερόγραφο που είχε εμφανιστεί στην έκδοση του 1981.

Εντούτοις, τριάντα χρόνια μετά την πρώτη του δημοσίευση, είναι φανερό ότι τόσο η επιχειρηματολογία δύο και η δομή του βιβλίου χρειάζονται κάποια ουσιαστική αναθεώρηση, αλλά και ενημέρωση. Προσπάθησα εδώ να αντεπεξέλθω στο καθήκον αυτό κυρίως εντάσσοντας πιο συστηματικά τη ληστεία, κοινωνική και όποια άλλη, στο πολιτικό πλαίσιο -των αρχόντων και των κρατών, των δομών και των στρατηγικών των μεν και των δε-μέσα στο οποίο επενεργεί. Παρότι αυτή η διάσταση του θέματος δεν απουσιάζει από τις προηγούμενες εκδόσεις, προσπάθησα τώρα, σαφέστερα από πριν, να θεωρήσω «κεντρική [...] την πολιτική ιστορία του ρόλου της ληστείας».³

Έλαβα επίσης υπόψη μου την πιο πειστική επίκριση που ακούστηκε σε βάρος του βιβλίου μου. Συγκεκριμένα ενάντια στο γεγονός ότι χρησιμοποίησα τα τραγούδια και τις αφηγήσεις για ληστές και για να ανιχνεύσω τη φύση του μύθου του κοινωνικού ληστή αλλά και δισταχτικά μάλλον, για να δώ «ώς ποιο σημείο ανταποκρίνονται οι ληστές στον κοινωνικό ρόλο που τους αποδίδεται στο δράμα της αγροτικής ζωής». Έχει γίνει φανερό σήμερα ότι τέτοια στοιχεία δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν κα-

2. William Doyle, «Feuds and Law and Order», *London Review of Books*, 14 Σεπτ. 1989, σ. 12

3. Πρβλ. E.J. Hobsbawm, Εισαγωγή στο G. Ortalli (επιμ.), *Bande Armate. Banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime*, Ρώμη 1986, σ. 16.

θόλου για το δεύτερο στόχο. Σε κάθε περίπτωση, οι άνθρωποι που μπορούν να ταυτιστούν ιστορικά, και γύρω από τους οποίους σχηματίστηκαν τέτοιοι μύθοι, στάθηκαν συχνά στην πραγματική ζωή πολύ διαφορετικοί από τη δημόσια εικόνα τους – κι εδώ συμπεριλαμβάνονται και πολλοί από όσους ονομάζονταν «χαλοί ληστές» στις προγενέστερες εκδόσεις του βιβλίου. Είναι εξίσου φανερό σήμερα ότι δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ούτε για τον πρώτο στόχο, αν δεν αναλυθεί, προηγουμένως και πλήρως, αυτό το είδος λογοτεχνικής σύνθεσης, καθώς και οι αλλαγές στο χοινό του, οι παραδόσεις και τα μοτίβα του, οι τρόποι παραγωγής, αναπαραγωγής και διάδοσής του. Κοντολογής, η λαϊκή ποίηση, όπως και οι καταγραφές της προφορικής ιστορίας, είναι πολύ ολισθηρή πηγή και, όπως και η προφορική παράδοση, αλλοιώνεται από τον τρόπο της μεταβίβασής της από γενιά σε γενιά. Εντούτοις μπορεί, και μάλιστα πρέπει να χρησιμοποιείται για ορισμένους στόχους. Ελπίζω ότι (τούτη τη φορά) δεν ξεπέρασα τα δρια της κοινής λογικής στη χρήση της.

Πρόκειται λοιπόν για μια ουσιαστικά επαυξημένη και αναθεωρημένη έκδοση, παρότι το κείμενο των εννιά αρχικών κεφαλαίων, και του Παραρτήματος «Γυναίκες και ληστεία» (εδώ, Παράρτημα A), αν και διορθώθηκε όπου ήταν αναγκαίο, δεν ξαναγράφτηκε από την αρχή. Οι κυριότερες προσθήκες στην τελευταία βρετανική έκδοση (1971) είναι οι εξής: (α) ένα εισαγωγικό «Πορτρέτο ενός ληστή» (δημοσιεύτηκε αρχικά ως το κύριο μέρος του Προλόγου στην αμερικάνικη έκδοση του 1981); (β) ένα νέο κεφάλαιο με τίτλο «Ληστές, χράτη και εξουσία»; (γ) ένα Παράρτημα B, «Η ληστρική παράδοση», και (δ) ένα «Γύστερ-γραφό» σε δύο μέρη (τροποποιημένη και επαυξημένη εκδοχή εκείνου της έκδοσης του 1981), το οποίο –όπως αναφέρθηκε και παραπάνω – ασχολείται με τις επικρίσεις προς το έργο μου. Ενώ εξετάζει επίσης την επιβίωση των δραστηριοτήτων που ενσαρκώνουν την κλασική ληστρική παράδοση στον όψιμο 20ό αιώνα. Το τμήμα της «Βιβλιογραφίας» ξαναγράφτηκε, ενώ αφαιρέθηκαν οι πρόλογοι των προηγούμενων εκδόσεων.

Αντί για ευχαριστίες, αρκεί να επαναλάβω όσα είχα πει στην

αρχική έκδοση. Το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου στηρίζεται σε δημοσιευμένο υλικό και σε πληροφορίες που αποσπάστηκαν. ή ορθότερα προσφέρθηκαν με ενθουσιασμό. από φίλους και συναδέλφους που γνώριζαν το ενδιαφέρον μου για το ζήτημα. καθώς και από σεμινάρια σε διάφορες χώρες του κόσμου όπου ασκήθηκε κριτική στα επιχειρήματα του βιβλίου μου και καθοδηγήθηκα προς νέες πηγές. Το χρέος μου προς το ολοένα και μεγαλύτερο σώμα τής περί ληστών ιστοριογραφίας αναγνωρίζεται με ευχαρίστηση και ικανοποίηση. και μάλιστα με ακόμα μεγαλύτερη ειλικρίνεια. καθώς ένα μεγάλο μέρος τής μετά το 1969 βιβλιογραφίας είχε για ερέθισμα την πρώτη έκδοση των Ληστών. Η άμεση επαφή μου με το το αντικείμενο του βιβλίου ήταν περιορισμένη. Το κεφάλαιο 9 βασίζεται σε μερικές εβδομάδες εντατικής έρευνας. το 1960. πάνω στη σταδιοδρομία των καταλανών αναρχικών παρανόμων. έρευνα που δε θα την είχα επιχειρήσει χωρίς τη βοήθεια και τη μεσολάβηση του x. Antoine Tellez από το Παρίσι. Το βασικό επιχείρημα του κεφαλαίου 4 επιβεβαιώθηκε αφού πέρασα μια μέρα με συντροφιά τον Δον Χοσέ Αβάλος από την Πάμπα Γκράντε. επαρχία του Τσάχο. στην Αργεντινή. κτηματία και πρώην λοχία της χωροφυλακής. Το 1981. μετά από ένα συνέδριο για τους ληστές και τους παρανομούς στη Σικελία. είχα την ευκαιρία να συναντήσω δύο πρώην μέλη της συμμορίας του Σαλβατόρε Τζουλιάνο και άλλους που είχαν άμεση γνώση των δραστηριοτήτων του. Ωστόσο. χρωστάω περισσότερα σε μερικούς φίλους και συναδέλφους στην Κολομβία. την Ιταλία και το Μεξικό. με σαφώς πιο εκτεταμένες και άμεσες επαφές με τον κόσμο των ένοπλων παρανόμων. Χρωστάω πολλά στον Pino Arlacchi και. για την Κολομβία. στον Carlos Miguel Ortiz. τον Eduardo Pizarro και τη Rocío Londoño και τους φίλους της. που μερικοί έχουν πεθάνει σήμερα. Η οφειλή μου στο έργο των Gonzalo Sanchez και Donny Meertens γίνεται ολοφάνερη από το κείμενο.

Το πορτρέτο ενός ληστή

Η ΚΑΛΥΤΕΡΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ στο περίπλοκο ζήτημα της «χοινωνικής ληστείας», που αποτελεί αντικείμενο τούτου του βιβλίου, είναι η εξέταση της σταδιοδρομίας ενός χοινωνικού ληστή. Και να μια τέτοια περίπτωση. Καταγράφηκε από έναν ανώνυμο φοιτητή του Πανεπιστημίου της Αντίς Αμπέμπα, στην Αιθιοπία, και η εργασία του έφτασε στα χέρια μου μέσω του καθηγητή του. Το κείμενο βασίζεται σε τοπικούς πληροφορητές και σε πηγές του Τύπου, στα αγγλικά και τα τιγκρίνια, ωστόσο, όταν πέρασε στα χέρια μου, δε μου γνωστοποιήθηκε το όνομα του συγγραφέα, για λόγους που σχετίζονταν με την αβέβαιη πολιτική κατάσταση της Αιθιοπίας και της Ερυθραίας την εποχή εκείνη. Αν κατά τύχη δει τούτη την έκδοση και αν επιθυμεί να γίνει γνωστό το όνομά του, θα είμαι ιδιαίτερα ευτυχής να αναγνωρίσω το χρέος μου προς αυτόν.

Παρουσιάζω λοιπόν εδώ, σε μάλλον συνοπτική μορφή, την ιστορία του Ουελντεγχάμπριελ, του πρεσβύτερου από τους αδερφούς Μεσάζγκι (1902/3-1964). Ας αφήσουμε να μιλήσουν τα γεγονότα.

Ο πατέρας του Ουελντεγχάμπριελ, αγρότης από το χωριό Μπερακίτ της επαρχίας του Μερέτα Σεμπένε, πέθανε στη φυλακή όταν ακόμα η Ερυθραία ήταν ιταλική αποικία. Είχε φυλακιστεί μαζί με τους υπόλοιπους εκπροσώπους του χωριού που είχαν αντισταθεί στο διορισμό ενός νέου επαρχιακού κυβερνήτη, επειδή ο τελευταίος δεν ήταν ντόπιος. Η χήρα του κατηγόρησε τον αντιπαθητικό κυβερνήτη και ζήτησε εκδίκηση – όμως οι γιοι της ήταν ακόμα πολύ μικροί. η χοινή γνώμη βρέθηκε διχασμένη ως προς την ενοχή του κυβερνήτη και, έτσι κι αλλιώς, οι Ιταλοί απαγόρευαν τις βεντέτες. Οι τέσσερις γιοι της μεγάλωσαν κι έ-

γιναν φιλήσυχοι κτηματίες. Ο Ουελντεγκάμπριελ κατατάχτηκε στα αποικιακά στρατεύματα σαν askari και υπηρέτησε τους Ιταλούς στη Λιβύη κατά τη διάρκεια του ιταλο-αιθιοπικού πολέμου του 1935-36, μαζί με δύο από τα αδέρφια του, και στην κατοχή της Αιθιοπίας (1936-41). Μετά τη νίκη των Βρετανών, τα αδέρφια επέστρεψαν στα χωράφια τους με κάποιο κομπόδεμα, λιγοστές γνώσεις ιταλικών και καλή εξοικείωση με τα όπλα και τα στρατιωτικά ζητήματα. Ο Ουελντεγκάμπριελ είχε σταθεί καλός στρατιώτης και είχε προσχθεί σε υπαξιωματικό.

Η ιταλική αποικιακή τάξη είχε πια καταρρεύσει και τώρα τη χώρα διοικούσαν, προσωρινά, οι Βρετανοί. Στις ταραγμένες μεταπολεμικές συνθήκες η ληστεία άνθισε, με τους πολλούς αποστρατευμένους askari να αποτελούν μια φυσική δεξαμενή για υποφύλιους συμμορίτες. Οι δουλειές σπάνιζαν και υπήρχαν πάντα διακρίσεις σε βάρος των Ερυθραίων σε αντίθεση με τους Ιταλούς. Οι μετανάστες απ' την Αιθιοπία είχαν ακόμα λιγότερες ευκαιρίες. Στα υψίπεδα, οι εθνοτικές ομάδες έκαναν επιδρομές οι μεν εναντίον των δε, σ' έναν ανταγωνισμό για τη γη και τα κοπάδια. Αναβίωσαν και οι βεντέτες, αφού η ιταλική διοίκηση δεν αποτελούσε πια εμπόδιο στην εκπλήρωση αυτού του ιερού καθήκοντος. Επιπλέον, στις συνθήκες αυτές, η ληστεία έμοιαζε να προσφέρει εύλογες προοπτικές σταδιοδρομίας, βραχυπρόθεσμα τουλάχιστον. Οι αδερφοί Μεσάζγκι μπήκαν στο χώρο αυτό μέσω της παλιάς οικογενειακής τους βεντέτας, μολονότι ενδέχεται οι δυσκολίες της καθημερινής ζωής να ενθάρρυναν την απόφασή τους να ξεθάφουν τη διαμάχη αυτή.

Ο νέος επαρχιακός χιβερνήτης, γιος του ανθρώπου που μπορούσε να θεωρηθεί υπεύθυνος για το θάνατο του πατέρα των Μεσάζγκι, είχε γίνει κι αυτός αντιδημοφιλής για λόγους ανάλογους με του δικού του πατέρα, καθώς διόρισε στο συμβούλιο του χωριού το μέλος μιας μειονοτικής φυλής που είχε εγκατασταθεί στο Μπερακίτ αλλά καταγόταν από αλλού. Ο Ουελντεγκάμπριελ φυλακίστηκε επειδή του αντιστάθηκε για λογαριασμό του χωριού και, όταν μετά από έναν χρόνο αποφυλακίστηκε, δέχτηκε νέες απειλές. Τότε οι αδερφοί αποφάσισαν να σκο-

τώσουν το νέο χυβερνήτη –ενέργεια θεμιτή σύμφωνα με τους νόμους της βεντέτας– και για το λόγο αυτό χώρισαν τις γυναικες τους, ώστε να μη μπορεί να τις τιμωρήσει η αστυνομία. Με τον τρόπο αυτό απέκτησαν ταυτόχρονα εκείνη την κινητικότητα, χωρίς την οποία οι παράνομοι δεν μπορούν να δράσουν αποτελεσματικά. Σκότωσαν τον χυβερνήτη και κατέφυγαν σ' ένα γειτονικό δάσος, όπου τους συντηρούσαν φίλοι και συγγενείς. Η πλειοψηφία του χωριού τούς υποστήριζε, θεωρώντας τους υπέρμαχους των δικαιωμάτων του χωριού. πάντως δε θα μπορούσαν να θίξουν τους πρώην γείτονές τους κλέβοντάς τους.

Η μειονοτική φυλή, όπως και το σόι του χυβερνήτη, ήταν ασφαλώς εναντίον τους και βοηθούσαν τις βρετανικές αρχές. Οι Μεσάζγκι δε θέλησαν να τους εξοντώσουν, πέτυχαν όμως να τους κάνουν ανυπόφορη τη ζωή σε τοπικό επίπεδο. Πράγματι, οι περισσότεροι από αυτούς υποχρεώθηκαν να φύγουν και τα αδέρφια κέρδισαν μεγαλύτερη δημοτικότητα στην περιοχή, αφού η γη των φυγάδων πέρασε στα χέρια των άλλων χωρικών. Η υπόλοιπη επαρχία, ωστόσο, τους θεωρούσε κοινούς ληστές, επειδή υπήρχαν αμφιβολίες για το θεμιτό της βεντέτας τους. Τους ανέχονταν επειδή εκείνοι φρόντιζαν να μη βλάφουν τους ντόπιους, που τους άφηναν στην ησυχία τους.

Καθώς χρειάζονταν ευρύτερη υποστήριξη, μεταξύ άλλων για να παρενοχλήσουν την οικογένεια του χυβερνήτη, τα αδέρφια άρχισαν να τριγυρνάνε στα χωριά και να παροτρύνουν τους χωρικούς να μην καλλιεργούν τους κλήρους της γης που είχαν παραχωρηθεί στον χυβερνήτη, αλλά να τους μοιράσουν μεταξύ τους. Συνδυάζοντας την πειθώ με καλοδιαλεγμένες επιδείξεις δύναμης, έπεισαν αρκετά χωριά να αρνηθούν αυτά τα ημιφεουδαρχικά δικαιώματα και να βάλουν τέλος στο δικαίωμα των αρχόντων στη γη και την προσφορά δωρεάν εργασίας στην επαρχία του Μερέτα Σεμπένε. Στο σημείο αυτό δε θεωρούνταν πια απλοί ληστές αλλά «ιδιαίτερη περίπτωση» ή κοινωνικοί ληστές. Έτσι εξασφάλισαν προστασία έναντι της αστυνομίας που στάλθηκε στην περιοχή εναντίον τους – προς δυστυχία των χωρικών.

Καθώς η αστυνομία τούς απέκοψε από την πηγή του εφο-

διασμού τους, τα αδέρφια υποχρεώθηκαν να ληστεύουν στον κεντρικό επαρχιακό δρόμο. Συγκέντρωσαν γύρω τους κι άλλους ληστές. Επειδή όμως, αν λήστευαν τους συμπατριώτες τους θα μπορούσαν να ξεχινήσουν νέοι κύκλοι βεντέτας, προτιμούσαν να ληστεύουν Ιταλούς. Ο ένας από τους αδερφούς σκοτώθηκε και οι άλλοι δύο άρχισαν να σκοτώνουν για εκδίκηση οποιονδήποτε Ιταλό, κερδίζοντας έτσι τη φήμη των υπερασπιστών των Ερυθραίων. Παρότι, όπως φαίνεται, δε σκότωσαν περισσότερους από έντεκα, η κοινή γνώμη φούσκωσε τα κατορθώματά τους, αποδίδοντάς τους τα συνηθισμένα ηρωικά γνωρίσματα και το άτρωτο που αποτελούν σημάδι του κοινωνικού ληστή. Έγιναν μύθος. Επιπλέον, αφού οι δρόμοι έγιναν επικίνδυνοι για τους ιταλούς οδηγούς, οι Ερυθραίοι, που ώς τότε δεν είχαν το δικαίωμα να οδηγούν (ούτε από την ιταλική διοίκηση ούτε από τους Βρετανούς), πήραν τώρα τη σχετική άδεια. Αυτό ήταν καλόδεχτο, τόσο για την άνοδο του στάτους όσο και για τις θέσεις εργασίας που προσφέρθηκαν. Πολλοί έλεγαν: «Να 'ναι καλά οι γιοι του Μεσάζγκι! Χάρη σ' αυτούς κερδίσαμε το δικαίωμα να οδηγούμε αυτοκίνητα». Τα αδέρφια είχαν μπει στην πολιτική.

Και τη στιγμή εκείνη (1948) η πολιτική σκηνή της Ερυθραίας ήταν ιδιαίτερα περίπλοκη λόγω της αβεβαιότητας για το μέλλον της πρώην αποικίας. Οι οπαδοί της ένωσης με την Αιθιοπία έρχονταν αντιμέτωποι με τους υποστηριχτές ποικιλών διακανονισμών με τελικό στόχο την ανεξαρτησία της Ερυθραίας. Κάποιοι ηγέτες των Ενωτικών προσέγγισαν τους ληστές για υποστήριξη και σχεδόν όλοι οι χριστιανοί την πρόσφεραν, επειδή αυτή η προοπτική τούς έδινε μια αίσθηση ταυτότητας και ασφάλειας απέναντι στους, μουσουλμάνους κυρίως, οπαδούς της ανεξαρτησίας. Ωστόσο, παρότι οι αδερφοί υποστήριζαν την ένωση, καθότι λογικοί άνθρωποι, δε σκότωναν Ερυθραίους για πολιτικούς λόγους, καθώς ήθελαν να αποφύγουν τις βεντέτες, ενώ ο Ουελντεγχάμπριελ δεν έκαιγε σπίτια ή σοδειές. Η υποστήριξη προς την Αιθιοπία δεν πρόσφερε στους ληστές μόνο όπλα και χρήμα αλλά και καταφύγιο στην άλλη πλευρά των συ-

νόρων. Ωστόσο, αν κι ο Ουελντεγκάμπριελ, στην προσπάθεια να εξαναγκαστεί η Ερυθραία σε ομοσπονδία με την Αιθιοπία, πήρε μέρος και σε συμπλοκές εναντίον των μουσουλμάνων. στάθηκε πολύ προσεχτικός να μην εμπλακεί ο ίδιος. ούτε η επαρχία του Μερέτα Σεμπένε, σε διαμάχες που δεν τους αφορούσαν άμεσα.

Όταν ο ΟΗΕ ψήφισε οριστικά υπέρ της ομοσπονδίας, οι ληστές έχασαν την υποστήριξη των Ενωτικών και της αιθιοπικής χυβέρνησης. Οι περισσότεροι αμνηστεύτηκαν το 1951, όμως ο Ουελντεγκάμπριελ αντιστάθηκε ώς το 1952 – ήταν μάλιστα ένας από τους δεκατέσσερις ληστές που οι Βρετανοί θεώρησαν υπερβολικά διαβόητους ώστε να τους επιτραπεί η παραμονή στην Ερυθραία. Κανόνισαν λοιπόν να τους δοθεί άσυλο στην Αιθιοπία, όπου έλαβαν από τον Αυτοχράτορα λίγη γη στην επαρχία του Τίγκρε κι ένα μηνιάτικο επίδομα. Δυστυχώς βρέθηκαν τώρα να είναι αυτοί ξένοι και οι ντόπιοι χωρικοί ήταν εχθρικοί. Η υπόσχεση του Αυτοχράτορα για γη σε πιο ήρεμη περιοχή, καλύτερες παροχές και δωρεάν εκπαίδευση για τα παιδιά τους δεν εκπληρώθηκε ποτέ. Όλοι τους, με εξαίρεση τον Ουελντεγκάμπριελ, επέστρεψαν σταδιακά στην Ερυθραία.

Θα μπορούσε κι αυτός να επιστρέψει στο Μπερακίτ, αφού ήταν αξιοσέβαστο μέλος της κοινότητας από τότε που έπαψε να είναι εκτός νόμου. Είχε ξαναπαντρευτεί τη γυναίκα του, από τη στιγμή που δεν υπήρχε κίνδυνος γι' αυτήν, κι ο ίδιος δεν ήταν υποχρεωμένος να βρίσκεται σε διαρκή κίνηση. Ωστόσο, οι συγγενείς του νεκρού χυβερνήτη, οι εχθροί του, ήταν πάντα ισχυροί στο Μερέτα Σεμπένε, και τους χώριζε πάντα «αίμα» από τον ίδιο και την οικογένειά του. Προτίμησε λοιπόν να ζήσει την υπόλοιπη ζωή του στο Τίγκρε. Πέθανε στα εξήντα ένα του, σ' ένα νοσοκομείο της Αντίς Αμπέμπα. Έγινε μνημόσυνό του στο Μπερακίτ όπου, σύμφωνα με μια εφημερίδα της Ερυθραΐας, παραβρέθηκαν τοπικοί πρόχριτοι, ενώ επικήδειοι τραγουδιστές έψαλλαν τραγούδια που υμνούσαν τα κατορθώματά του. Οι πατριώτες της Ερυθραΐας είχαν διφορούμενα αισθήματα απέναντί του: από τη μία ήταν ληστής του λαού, αλλά είχε πάιξει ρόλο στο να γίνει η χώρα τους τμήμα της Αιθιοπίας. Η πο-

λιτική του, πάντως, δεν ήταν πολιτική του 20ού αιώνα. Ήταν η παλιά πολιτική του Ρομπέν των Δασών, αντιμέτωπου με το Σερίφη του Νότινχαμ.

Οι δυτικοί αναγνώστες της τρίτης χιλιετίας της χρονολογίας τους θα βρουν ίσως τη σταδιοδρομία ανθρώπων όπως οι γιοι του Μεσάζγκι αλλόκοτη και δυσκολονόητη. Τα κεφάλαια που ακολουθούν θα τους βοηθήσουν, ελπίζω, να την ερμηνεύσουν.

1.

Ληστές, χράτη και εξουσία

Έβαλε να τον αποκαλούνε «Άρχοντα»
οι προδότες της συμμορίας του.
Τους ανώτερούς του, τους περιφρονούσε:
ήθελε να 'ναι πάνω απ' αυτούς...

Εσείς οι ταπεινοί χι οι άσπλοι,
μείνετε στα χωράφια και τους σβόλους τους.
μην κουβαλάτε πιστόλες:
το σκάψιμο είν' αυτό που σας ταφιάζει...
Γυρίστε στων αγρών το μόχθο...
Μην αναστατώσετε τον κόσμο ξανά.
Μπαλάντα για το θάνατο του ληστή Τζάκομο
ντελ Γκάλο. 1610.¹

ΣΤΑ ΒΟΥΝΑ ΚΑΙ ΣΤΑ ΔΑΣΗ. εχεί που δε φτάνει το χέρι του νόμου και των αρχών, βίαιες και ένοπλες ομάδες αντρών (οι γυναίκες, παραδοσιακά, είναι σπάνιες) επιβάλλουν τη θέλησή τους στα θύματά τους εκβιάζοντας, ληστεύοντας, κλπ. Με τον τρόπο αυτό, η ληστεία αμφισβήτησε την οικονομική, κοινωνική και πολιτική τάξη πραγμάτων μέσα από την αμφισβήτηση εκείνων που κατέχουν ή προβάλλουν αξιώσεις στην εξουσία, το νόμο και τον έλεγχο των πόρων. Αυτή είναι η ιστορική σημασία της ληστείας σε κοινωνίες με ταξικές διαιρέσεις και χράτη. Η «κοινωνική ληστεία», το αντικείμενο τουτου του βιβλίου, είναι μια πλευρά αυτής της αμφισβήτησης.

Η ληστεία ως συγκεκριμένο φαινόμενο δεν μπορεί λοιπόν να υπάρχει έξω από κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές τάξεις

1. G.C. Croce. Barzelletta sopra la morte di Giacomo del Gallo famosissimo bandito. Μπολόνια 1610, στ. 26-29, 131-154.

πραγμάτων που επιδέχονται αμφισβήτηση με τον τρόπο αυτό. Για παράδειγμα –και είναι, όπως θα δούμε, σημαντικό– σε κοινωνίες δίχως κράτος, όπου ο «νόμος» παίρνει τη μορφή της βεντέτας (ή ενός διαπραγματεύσιμου διαχανονισμού ανάμεσα στο συγγενολόγι των παραβατών και το συγγενολόγι των θυμάτων), εκείνοι που σκοτώνουν δεν είναι παράνομοι αλλά, κατά κάποιο τρόπο, εμπόλεμοι. Γίνονται παράνομοι, και επιδέχονται τη σχετική τιμωρία, μόνο όταν κριθούν με εξωτερικά προς αυτούς κριτήρια δημόσιου νόμου και ευταξίας.²

Οι περισσότεροι ανθρώποι της υπαίθρου, μετά την ανάπτυξη της γεωργίας, της μεταλλουργίας, των πόλεων και της γραφής (δηλ. της γραφειοκρατίας), έζησαν σε κοινωνίες που θεωρούσαν τον εαυτό τους, ως συλλογική ομάδα, διαχωρισμένο και υποδεέστερο από την ομάδα των πλουσίων και/ή των ισχυρών – παρότι βρίσκονταν συχνά εξαρτημένοι, σε ατομικό επίπεδο, από τον έναν ή τον άλλο δυνατό. Στη σχέση αυτή, η δυσφορία υπονοείται σιωπηρά. Η ληστεία, όπως μαρτυρούν οι στίχοι του ποετάστρου της πόλης, προβάλλει ρητά το ενδεχόμενο της απόρριψης αυτής της κατωτερότητας, του λάχιστον στον κόσμο των αντρών. Με την ύπαρξή της και μόνο αποτελεί πρόκληση στην κοινωνική τάξη πραγμάτων. Εντούτοις, πριν την άνοδο της σύγχρονης καπιταλιστικής οικονομίας, οι κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις άλλαζαν (εάν άλλαζαν) αργά. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι η μπαλάντα για τον Τζάκομο ντελ Γκάλο θα σήμαινε λίγο πολύ το ίδιο για τους ακροατές της στην Μπολόνια σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή από τον 8ο ώς τον 18ο αιώνα – παρότι,

2. Η νοιοβέλα Οι δύο γελαδάρηδες του Ουόλτερ Σκοτ εικονογραφεί θαυμάσια αυτή τη σύγκρουση διαφορετικών νόμων. Στο δρόμο του προς τις πόλεις του Νότου, ένας γελαδάρης απ' τα σκοτσέζικα Χάιλαντ καθηγαδίζει για τη βοσκή μ' έναν άγγλο συνάδελφό του. Ο Άγγλος τον χτυπάει κι ο Σκωτσέζος, σε απάντηση, τον σκοτώνει αιφού. σύμφωνα με τα δικά του κριτήρια, μόνο έτοι μπορεί να ξεπλύνει την προσβολή. Ο (άγγλος) δικαστής που δικάζει το Σκωτσέζο, για φόνο λέει στους ενόρκους ότι, σύμφωνα με το δικό του νόμο, ο κατηγορούμενος δεν είναι εγκληματίας, αλλά ένας ανθρώπος που έχασε το καθήκον του. Ωστόσο, σύμφωνα με τους νόμους του Ηνωμένου Βασιλείου, οι ένορκοι δεν έχουν άλλη επιλογή παρά να τον καταδικάσουν σα να ήταν εγκληματίας.

όπως θα δούμε, ο Τζάκομο δε θα χαρακτηριζόταν «ληστής» πριν τον 16ο αιώνα.³

Από κοινωνική άποψη, η ιστορία της ληστείας διαιρείται λοιπόν σε τρία μέρη: στη γέννησή της, καθώς οι προ ληστείας κοινωνίες εντάσσονται σε ταξικές και κρατικές κοινωνίες· στους μετασχηματισμούς της με την άνοδο του καπιταλισμού -τοπικού και παγκόσμιου-, και στη μακρόχρονη τροχιά της κάτω από κράτη και κοινωνικά καθεστώτα στο ενδιάμεσο. Το πρώτο στάδιο, που φαίνεται από ορισμένες απόψεις το πιο απομακρυσμένο ιστορικά, δεν είναι πράγματι τέτοιο, επειδή η ληστεία ως μαζικό φαινόμενο μπορεί να εμφανιστεί όχι μόνο όταν αταξικές κοινωνίες αντιστέχονται στην άνοδο ή την επιβολή ταξικών κοινωνιών, αλλά και όταν παραδοσιακές ταξικές κοινωνίες της υπαίθρου αντιστέχονται σε άλλες υπαίθριες (π.χ. εδραίοι γεωργοί εναντίον νομάδων ή περιοδικά μετακινούμενων βοσκών), ή αστικές, ή ξένες ταξικές κοινωνίες, κράτη ή καθεστώτα. Στην πραγματικότητα, όπως θα δούμε, η ληστεία ως έκφραση μιας συλλογικής αντίστασης τέτοιου είδους στάθηκε πολύ συνηθισμένη ιστορικά – πόσο μάλλον καθώς, στις περιστάσεις αυτές, απολαμβάνει σημαντική υποστήριξη από όλα τα στοιχεία της παραδοσιακής κοινωνίας, ακόμα και από τους κατόχους εξουσίας εντός της. Να τι συνδέει την ημινομαδική οικονομία των ποιμενικών πατριών (που αποτελούσαν παραδοσιακά την κύρια πηγή ληστών στα Βαλκάνια και την Ανατολία),⁴ τους ελεύθερους γκάουτσος της αργεντίνικης πάμπας του 19ου αιώνα (που αντιστέχονταν στην πόλη και στους νόμους της αστικής ιδιοκτησίας πλάι στους τοπικούς ηγέτες της υπαίθρου) και τους κολομβιανούς καφεδοκαλλιεργητές του 20ού αιώνα (που προστάτευαν τους «δικούς τους» ληστές). Όλοι αυτοί αντιστέχονταν στην επεκτατική και παρεμβατική ισχύ μιας εξω-

3. Giovanni Cherubini, «La tipologia del bandito nel tardo medioevo», στο G. Ortalli (επιμ.), *Bande Armate...*, δ.π., σ. 353.

4. Fikret Adanır, «Heiduckenstum und osmanische Herrschaft: Sozialgeschichtliche Aspekte der Diskussion um das frühneuzeitliche Rauberwesen in Südosteuropa», *Sudost-Forschungen*, τόμ. XL, 1982, σ. 43-116.

τερικής εξουσίας κι ενός εξωτερικού κεφαλαίου.⁵

Πέρα από αυτή την ειδική περίπτωση, η ληστεία ως κοινωνικό φαινόμενο, στη μακρόχρονη δεύτερη φάση της ιστορίας της, αφορά την κοινωνική τάξη, τον πλούτο και την εξουσία σε αγροτικές κοινωνίες. Με τα λόγια του Σαρδηνού Αντόνιο Γκράμσο, που μιλούσε για την κατάσταση στο νησί του στις αρχές του 20ού αιώνα, «η ταξική πάλη συνδυάζεται με συμμοριτισμό, εκβιασμούς, εμπρησμούς δασών, ακρωτηριασμούς ζώων, απαγωγές γυναικών και παιδιών, και επιθέσεις στα δημοτικά γραφεία».⁶ Στο μέτρο που επιβιώνει σε μια εποχή πλήρως αναπτυγμένου καπιταλισμού στην ύπαιθρο, όπως θα δούμε, εκφράζει περισσότερο από καθετί άλλο (πέρα ίσως από την αντιπάθεια προς μια απόμακρη κυβέρνηση) ένα μίσος για κείνους που δανείζουν χρήματα και συνδέουν τους αγρότες με την ευρύτερη αγορά.

Γιάρχει, ωστόσο, μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στη ληστεία των δύο πρώτων φάσεων και την τρίτη φάση. Είναι η πείνα. Τον 19ο και τον 20ό αιώνα, στις περιοχές της καπιταλιστικής αγροκτηνοτροφίας όπου μπορούσε να συναντηθεί η ληστεία -κι έρχονται στο νου οι ΗΠΑ, η Αργεντινή και η Αυστραλία-, οι άνθρωποι της υπαίθρου δεν αντιμετώπιζαν πια τον κίνδυνο να πεθάνουν απ' την πείνα. Απεναντίας, στις περισσότερες από τις κλασικές περιοχές ληστών των μεσαιωνικών και των πρώιμων νεότερων χρόνων, δηλαδή γύρω απ' τη Μεσόγειο, οι άνθρωποι ζούσαν μόνιμα στο χείλος της λιμοκτονίας. «Ο ρυθμός της πείνας καθόριζε τη βασική δομή του ρυθμού του συμμοριτισμού».⁷ Η μεγάλη εποχή του βραζιλιάνικου cangaço ξεκινάει με τη φονική έηρασία του 1877-78 και κορυφώνεται

5. B. Gonzalo Sanchez - Donny Meertens. *Bandoleros, gamonales y campesinos: el caso de la Violencia en Colombia*, Μπογκοτά 1983, και τον Πρόλογό μου στο έργο αυτό.

6. Antonio Pigliaru, *Il Banditismo in Sardegna: La vendetta barbaricina*, Βαρέσε 1975, σ. 419.

7. Bronislaw Geremek, «Il pauperismo nell'età pre-industriale», *Einaudi Storia d'Italia*, τόμ. V. Τορίνο 1973, σ. 695.

ποσοτικά με την επόμενη ξηρασία του 1919.⁸ Ή, όπως λέει μια παλιά κινέζικη παροιμία: «Καλύτερα να παραβιάσεις το νόμο παρά να φοφήσεις απ' την πείνα».⁹ Οι φτωχές περιοχές ήταν περιοχές ληστών. Οι μήνες του αγροτικού χώλου που το φαγητό ήταν λειφό και δεν υπήρχαν πολλά αγροτικά καθήκοντα ήταν η εποχή για ληστείες. Όταν οι πλημμύρες κατάστρεφαν τη σοδειά, αυγάταιναν οι ληστές.

Ουστόσο, εκείνο που ενδιαφέρει τον κοινωνικό και οικονομικό ιστορικό είναι, ωρίως, η δομή της ληστείας, κοινωνικής ή όποιας άλλης, και όχι οι συνέπειες των ληστρικών δραστηριοτήτων στην ευρύτερη ιστορία των συμβάντων της εποχής. Όντως, οι περισσότεροι ληστές που έγιναν πραγματικά διάσημες μορφές στα τραγούδια και τις αφηγήσεις, είναι άνθρωποι με καθαρά τοπική εμβέλεια και ορίζοντες. Τα ονόματά τους και οι λεπτομέρειες των άθλων τους δεν έχουν και πολλή σημασία. Πράγματι, για το θρύλο των ληστών, η πραγματικότητα της ύπαρξής τους μπορεί να έχει δευτερεύουσα σημασία. Ελάχιστοι, ακόμα κι ανάμεσα στους ποντικούς των αρχείων, ενδιαφέρονται στ' αλήθεια να εντοπίσουν τον αυθεντικό Ρομπέν των Δασών, αν τυχόν υπήρξε. Ξέρουμε ότι ο Χοακίν Μουριέτα της Καλιφόρνιας είναι λογοτεχνική επινόηση – και όμως αποτελεί μέρος της δομικής μελέτης της ληστείας ως κοινωνικού φαινομένου.

Από πολιτική άποψη, η ιστορία της ληστείας είναι πολύ πιο δραματική. Εδώ, ό,τι συνέβη έχει σημασία – εξαιρετική σημασία μερικές φορές. Βασιλιάδες κι αυτοκράτορες ξεκίνησαν τη ζωή τους ως λήσταρχοι, όπως – μου λένε – ο αυτοκράτορας Tewodros

8. Billy Jaynes Chandler, *The Bandit King: Lampião of Brazil*. Texas A&M Univ. Press. 1978. Παραθέτω από την πορτογαλική έκδοση (Prio ντε Ζανέρο 1981), σ. 27.

9. Phil Billingsley, *Bandits in Republican China*. Στάνφορντ. Καλιφόρνια 1988, σ. 20. Βλ. επίσης σ. 16: «Η φτώχια [...] που πάντα παραμόνευε πίσω από την αιώνια ληστρική παρουσία, και η πείνα έδωσαν μεγάλη ώθηση στην παρανομία. Ένας ληστής που πιάστηκε στο Σιτουουάν, για παράδειγμα, είπε στο στρατιωτικό ανακριτή πως ο λόγος που έγινε ληστής μπορούσε να βρεθεί στο στομάχι του, αν το άνοιγαν. Ο αξιωματικός, παραξενεμένος, έκανε ακριβώς αυτό μετά την εκτέλεση: στο στομάχι του βρέθηκε μόνο χόρτο».

(Θεόδωρος) ο Β'. που κυβέρνησε την Αιθιοπία το 1855-68, ή ο πολέμαρχος Τσανγκ Τσολίν, που κυβέρνησε τη Μαντζουρία ανάμεσα στην κατάρρευση της Κινέζικης Αυτοκρατορίας και την ιαπωνική κατοχή. Δεν είναι λοιπόν απίστευτη η άποψη ότι ο ιδρυτής της Ουρουγουάης, δηλαδή ο θεμελιωτής της ανεξαρτησίας της από την Αργεντινή και τη Βραζιλία, ο Χοσέ Αντόνιο Αρτίγας, ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του ως ληστής. ή μάλλον ως επαγγελματίας αλογοκλέφτης και λαθρέμπορος – που δεν είναι πολύ διαφορετικό.¹⁰ Επιπλέον, η ιστορία της ληστείας είναι, κατά μεγάλο μέρος, η ιστορία των περιστασιακών μαζικών της εκρήξεων, δηλαδή η μετατροπή μιας συνθήκης συγκρατημένα ενδημικής σε πολλά γεωγραφικά περιβάλλοντα σε μαζική επιδημία ή ακόμα και –όπως έχει λεχθεί για την Κίνα στα χρόνια του 1930– σε πανδημία. Πράγματι, η σοβαρή σύγχρονη ιστοριογραφία της ληστείας ξεκινάει με την ανακάλυψη, από τον Fernand Braudel (στο σπουδαίο βιβλίο του για τη Μεσόγειο), της ασυνήθιστης και παμμεσογειακής έκρηξης της ληστείας στις τελευταίες δεκαετίες του 16ου και στις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα.¹¹

Κι αυτό επειδή η ιστορία της εξουσίας, δηλαδή της ικανότητας να επιβληθεί έλεγχος πάνω στους ανθρώπους και τους πόρους μέσω του εξαναγκασμού, παρουσιάζει πολύ μεγαλύτερη ποικιλία και μεταβλητότητα σε σχέση με τις δομές της οικονομικής και κοινωνικής τάξης πραγμάτων, οι οποίες αλλάζουν αργά.

Για να κατανοήσουμε τη ληστεία και την ιστορία της πρέπει, επομένως, να τη δούμε στα συμφραζόμενα της ιστορίας της εξουσίας, δηλαδή του ελέγχου, από μέρους των κυβερνήσεων ή άλλων κέντρων εξουσίας (στην ύπαιθρο, εκ μέρους κυρίως των

10. Hugo Chumbita, «El bandido Artigas», *Todo Es Historia*, τχ. 356. Μπουένος Άιρες, Μάρτιος 1997, σ. 8-27.

11. Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (τριτότυπη έκδοση: Παρίσι 1949). [ελλ. έκδ.: *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*. μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, 3 τόμοι. ΜΙΕΤ, 1991-1998].

γαιοκτημόνων και των μεγάλων κτηνοτρόφων), όλων όσων συμβαίνουν στα εδάφη και τους πληθυσμούς επί των οποίων αξιώνουν έλεγχο. Ο έλεγχος αυτός περιορίζεται πάντα σε συγκεκριμένα εδάφη και πληθυσμούς, αφού έως τώρα όλα τα κράτη ή όλοι οι διεκδικητές εξουσίας, ακόμα και οι ισχυρότερες αυτοκρατορίες, έπρεπε πάντα να συνυπάρξουν με άλλους, εκτός της εμβέλειάς τους. Επιπλέον, ακόμα και μέσα σ' αυτό το φάσμα, κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας η εξουσία περιορίζοταν κατά τρεις έννοιες: επειδή τα διαθέσιμα στις αρχές μέσα ελέγχου ήταν ανεπαρκή για το σκοπό τους, επειδή η επάρκειά τους εξαρτιόταν, σε κάποιο βαθμό, από την προθυμία των υποτελών να υπακούουν και την ικανότητά τους να αρνούνται την υπακοή αυτή, επειδή τέλος οι αρχές (εν μέρει εξαιτίας του προηγούμενου λόγου) προσπαθούσαν να ελέγξουν άμεσα μόνο ένα μέρος της ζωής των υπηκόων τους. Ακόμα και σήμερα, π.χ., η κυβέρνηση της Κολομβίας δεν μπορεί να ελέγξει ορισμένες περιοχές μέσα στα εδάφη της, παρά μόνο με περιοδικές στρατιωτικές επιδρομές, και η Βασιλική Χωροφυλακή του Όλστερ γνωρίζει ότι μερικές έντονα καθολικές συνοικίες του Μπέλφαστ αστυνομεύονται de facto όχι από το κράτος αλλά από «ρεπουμπλικανικές» ομάδες δράσης.

Οι ληστές, εξ ορισμού, αρνούνται την υπακοή, βρίσκονται πέρα από την εμβέλεια της εξουσίας, είναι οι ίδιοι ενδεχόμενοι φορείς εξουσίας, κι επομένως εν δυνάμει εξεγερμένοι. Η αρχική σημασία της ιταλικής λέξης *bandito* (απ' όπου και το αγγλικό *bandit*) είναι «κάποιος που δεν έχει την προστασία του νόμου» για οποιουσδήποτε λόγους, δεν είναι λοιπόν περίεργο πως οι κάθε λογής εκτός νόμου γίνονται εύκολα ληστές. Η λέξη *brigands*, «συμμορίτες», σήμαινε αρχικά τα μέλη ένοπλων ομάδων που δεν ανήκαν σε κάποια τακτική δύναμη. (Η σύγχρονη σημασία εμφανίζεται από τα τέλη του 15ου αιώνα). Η συνηθισμένη λέξη για τους ληστές στα καστιλιάνικα, *bandoleros*, προέρχεται από τον καταλανικό όρο για τους ένοπλους οπαδούς ή αντάρτες στις εμφύλιες συρράξεις που σάρωσαν την Καταλονία από τον 15ο ως τον 17ο αιώνα «και, τελικά, εκφυλίστηκαν

σε ληστρικές ομάδες».¹² Τζελαλής ήταν ο όρος για το ληστή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία του 16ου και 17ου αιώνα, ωστόσο οι τζελαλήδες, όπως υποστηρίζεται σε μια πρόσφατη μελέτη, μάλλον ενίσχυσαν παρά υπονόμευσαν την εξουσία του σουλτάνου. Το όνομά τους, πάντως, προέρχεται από την ιδεολογική (επερόδοξη ισλαμική) εξέγερση του Σεΐχη Τζελάλ το 1519, η οποία έκανε την χυβέρνηση «να χρησιμοποιεί την ετικέτα για να δικαιολογήσει την καταστολή των ληστών, έστω κι όταν αυτοί δεν είχαν οτιδήποτε από το επαναστατικό περιεχόμενο ή τη βιωσιμότητα των αυθεντικών τζελαλήδων».¹³ Οι shiftas, στο Κέρας της Αφρικής, ορίζονται σ' ένα γνωστό αμχαρικό λεξικό, όπως μου επισήμαναν, ως ληστές που, έχοντας απορρίψει την εξουσία του βασιλιά ή του αυτοκράτορα, ζουν σε δάση ή στις ερημιές, προξενούν αναταραχές και αρνούνται να πληρώσουν φόρους – με μια κουβέντα, ληστές-εξέγερμένοι. Και, στην παραδοσιακή Κίνα τουλάχιστον, ο πιθανός δεσμός ανάμεσα στη ληστεία και στην περιοδικά αναμενόμενη ανατροπή των δυναστειών αποτελούσε κοινό τόπο της πολιτικής σκέψης.

Η ιστορία της ληστείας, χωρίς να εξαιρείται η κοινωνική ληστεία, δεν μπορεί λοιπόν να γίνει κατανοητή ή να μελετηθεί σωστά, παρά μόνο ενταγμένη στην ιστορία της πολιτικής εξουσίας που, στο υψηλότερο επίπεδο, είναι η εξουσία των αυτοκρατοριών και των κρατών. Σε ταξικές κοινωνίες πριν την εποχή του σύγχρονου καπιταλισμού, η εξουσία τού, σε τελική ανάλυση, σωματικού εξαναγκασμού ήταν επίσης το βασικό θεμέλιο της οικονομικής εξουσίας. Με άλλα λόγια, ο κύριος μηχανισμός για την απόσπαση και ιδιοποίηση του πλεονάσματος της πα-

12. P. Imbs (επιμ.), *Trésor de la langue française*, τόμ. 4, Παρίσι 1975, λήμμα «brigand», και J. Corominas, *Diccionario Etimológico de la Lengua Castellana*, τόμ. I, Βέρνη 1954, λήμμα «Bando II» (έκδοση του 1992, Λονδίνο, Μέρος II 5.3), αναφέρεται στο Luigi Lacchè, *Latrocinium Giustizia, scienza penale e repressione del banditismo in antico regime*, Μιλάνο 1988, σ. 45.

13. Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*, Τίθακα/Λονδίνο 1994, σ. 153-154.

ραγωγής από τα χέρια εκείνων που πραγματικά το δημιουργούσαν –κυρίως μέσα από την καλλιέργεια της γης– ήταν η βία, ή η απειλή της βίας.¹⁴ Αυτό δεν ισχύει πια, μολονότι η πολιτική εξουσία, δηλαδή η δυνατότητα σωματικού εξαναγκασμού, παραμένει το θεμέλιο του εισοδήματος που αποσπούν τα κράτη από τους κατοίκους των εδαφών τους. Αν αρνηθείς να πληρώσεις φόρους τιμωρείσαι από το νόμο, κι αν αρνηθείς να υπακούσεις στο νόμο οδηγείσαι, τελικά, στη φυλακή.

Κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της αγροτικής κοινωνίας, η πολιτική εξουσία που επιβαλλόταν στις κοινότητες των συνηθισμένων ανθρώπων της υπαίθρου, σε φυσιολογικές συνθήκες, ήταν τοπική ή περιφερειακή. Ζούσαν κάτω από την εξουσία αρχόντων, με ή χωρίς το πλεονέκτημα της συγγενικής αφοσίωσης ή της υπερφυσικής υποστήριξης, οι οποίοι μπορούσαν να επιστρατεύσουν άντρες και να οικοδομήσουν συστήματα βίας και προστασίας. Βασίλεια και αυτοχρατορίες –όπου υπήρχαν– ήταν μάλλον περιστασιακοί επισκέπτες παρά μόνιμοι κάτοικοι, ακόμα κι εκεί όπου ο βασιλιάς ή ο αυτοχράτορας κατόρθωσε να αντικαταστήσει, ή τουλάχιστον να συμπληρώσει, την τοπική νομοθεσία με τη δική του, κρατικής εμβέλειας, νομοθεσία και τους δικούς του δικαστές – όπως συνέβη στη μεσαιωνική Αγγλία και (για τους σουνίτες μουσουλμάνους υπηκόους) στην Οθωμανική Αυτοχρατορία. Στην πραγματικότητα, και κατά το μεγαλύτερο μέρος, η τέτοιου είδους εξουσία που είχε ο βασιλιάς ή ο αυτοχράτορας, πέρα από την εξουσία του σαν ένας άρχοντας μεγαλύτερος από τους άλλους, ασκούνταν μέσα από τη μεσολάβηση τοπικών και τοπικά εγκατεστημένων γηγετών, οι οποίοι συμμορφώνονταν μάλλον μέσω διαπραγματεύσεων παρά μέσω εντολών.

14. «Οι αριστοχρατικές (δεσποτικές) αυτοχρατορίες στηρίζονταν τυπικά στο ξεζούμισμα: όταν οι ελίτ ήθελαν περισσότερα, δε σκέφτονταν με όρους κέρδους ή παραγωγικότητας. [...] Απλώς συμπλέζαν και καταπίεζαν συληρότερα και συνήθως έβρισκαν κάποιον χρυσμένο χυμό. Μερικές φορές, από κακό υπολογισμό, έστυβαν υπερβολικά πολύ, κι αυτό μπορούσε να σημάνει φυγή, αναταραχές και ευχαρίσιες για εξέγερση». David S. Landes, *The Wealth and Poverty of Nations*, Νέα Υόρκη/Λονδίνο 1998, σ. 32.

Η δύναμη των αρχόντων και των χρατών ήταν επιβλητική. πάθαινε όμως διαλείφεις. Η αδυναμία τους ήταν ότι δε διαθέτανε τα υλικά μέσα, μεταξύ αυτών δυνάμεις εξαναγκασμού και νόμου, για να ασκούν συνεχή έλεγχο πάνω στους πληθυσμούς τους –ακόμα και στο άπολο τμήμα τους– ή οποιονδήποτε αποτελεσματικό έλεγχο στα πιο δύσβατα μέρη των εδαφών τους. Αυτό ίσχυε και για τους τοπικούς ανθρώπους με εξουσία, που βρίσκονταν πιο κοντά στη γη τους και τους ανθρώπους τους απ' ό,τι οι απόμακροι ηγεμόνες. Και, σε κάθε περίπτωση, σ' έναν κόσμο με πολλούς αφέντες και οικογενειακές αντιπαλότητες υπήρχε συνήθως κάποιο περιθώριο για απόδραση. Ο ίδιος ο θεσμός τής επίσημα ανακηρυγμένης παρανομίας, απ' όπου πήραν το όνομά τους οι ληστές, δείχνει πόσο ρηχό ήταν το σύστημα εξουσίας. Οποιοισδήποτε είχε το δικαίωμα να σκοτώσει τον εκτός νόμου, ακριβώς γιατί καμία εξουσία δεν ήταν σε θέση να επιβάλλει το νόμο της πάνω του.

Αν εξετάσουμε τα χράτη, η αντίθεση είναι πολύ εντυπωσιακή. Στους τελευταίους δυόμισι αιώνες η εξουσία να ασκείται σωματικός έλεγχος συγκεντρώθηκε ολοένα και περισσότερο στο λεγόμενο εδαφικό, ή «εθνικό χράτος», το οποίο αξιώνει και, μέσα από το μηχανισμό των χρατικών λειτουργών ή όσων εξουσιοδοτούνται από το χράτος, ασκεί ένα πρακτικά πλήρες μονοπώλιο εξουσίας πάνω σε οιδήποτε συμβαίνει στην επικράτειά του. Ο κεντρικός χρατικός μηχανισμός έχει άμεση πρόσβαση στο κάθε μεμονωμένο άτομο ενώ, στις δημοκρατίες τουλάχιστον, κάθε ενήλικος πολίτης με δικαίωμα φήμου έχει άμεση πρόσβαση στην εθνική κυβέρνηση, αφού την εκλέγει. Οι εξουσίες του χρατικού μηχανισμού είναι τεράστιες – σαφώς μεγαλύτερες, ακόμα και στις φιλελεύθερες δημοκρατίες, από τις εξουσίες των πιο μεγαλόπρεπων και πιο δεσποτικών αυτοχρατοριών πριν τον 18ο αιώνα. Αυτή η συγκέντρωση εξουσίας στο σύγχρονο εδαφικό χράτος είναι εκείνο ακριβώς το στοιχείο που εξάλειψε τελικά τη ληστεία στην ύπαιθρο, είτε ενδημική είτε επιδημική. Στα τέλη του 20ού αιώνα η κατάσταση αυτή ενδέχεται να πλησιάζει στο

τέλος της, και οι συνέπειες αυτής της υποχώρησης της κρατικής εξουσίας δεν μπορούν, προς το παρόν, να προβλεφθούν.

Τείνουμε να ξεχάσουμε ότι πριν τον 19ο αιώνα κανένα κράτος με έκταση μεγαλύτερη από οδοιπορία μίας ή δύο ημερών δε διέθετε επαρκή γνώση, τακτικά ενημερωμένη, για το ποιος ζούσε στο έδαφός του, ποιος γεννιόταν και ποιος πέθαινε εκεί. Ούτε μπορούσε να αναγνωρίσει τα άτομα έξω από τον τόπο τους, ούτε καν στον τόπο τους – όπως δείχνει η μελέτη της Natalie Davis για την υπόθεση του «Martin Guerre».¹⁵ Πριν το σιδηρόδρομο και τον τηλέγραφο, προδρόμους της σύγχρονης επανάστασης στην επικοινωνία, κανένα κράτος δεν μπορούσε να γνωρίζει τι συνέβαινε στις πιο απόμακρες γωνιές του ή να κινητοποιήσει γρήγορα τους ανθρώπους του για να αναλάβουν δράση. Είναι θέμα αν υπήρχε κράτος, πριν τον 19ο αιώνα, που να μπορούσε να ισχυριστεί ότι ελέγχει τα σύνορά του, ή που να το προσπαθούσε, ή που να είχε έστω χαράξει ξεχάσθαρα τη συνοριακή γραμμή του. Κανένα κράτος πριν τον 19ο αιώνα δεν είχε τη δυνατότητα να συντηρεί μια αποτελεσματική αστυνομική δύναμη στην ύπαιθρο, τέτοια ώστε να ενεργεί ως άμεσος εντεταλμένος της κεντρικής κυβέρνησης και να καλύπτει το σύνολο των εδαφών του. Άλλωστε, εκτός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κανένα ευρωπαϊκό κράτος πριν τον 17ο αιώνα δεν είχε καν τη δυνατότητα να συντηρεί μόνιμο εθνικό στρατό, που να στρατολογείται, να πληρώνεται και να διοικείται άμεσα από την κεντρική κυβέρνηση. Επιπλέον, όσο κι αν βασιλιάδες και ηγεμόνες θα προτιμούσαν να περιορίσουν την κατοχή και τη χρήση των όπλων στους άμεσους υποτακτικούς τους, κάτι τέτοιο ήταν πέρα από τις δυνάμεις τους. Στις νοικοκυρεμένες φεουδαρχικές κοινωνίες οι χωρικοί ήταν, κατά το μεγαλύτερο μέρος, άσπλοι –η κατάσταση στις απειθαρχες και συνοριακές περιοχές ήταν φυσικά διαφορετική–, αυτό όμως δεν ίσχυε για τους ευγενείς και τους μικροευγενείς. Μόνο τον 19ο αιώνα έγινε εφικτό ένα αποτελεσματι-

15. B.L. Daniele Marchesini, «Banditi e identità», στο G. Ortalli (επιμ.), δ π., σ. 471-478.

χό χρατικό μονοπώλιο των όπλων, και πράγματι οι ισχυρές δυτικές χιβερνήσεις (με κάποιες αξιοσημείωτες εξαιρέσεις όπως οι ΗΠΑ) μόχθησαν να τα απομακρύνουν εντελώς σχεδόν από την ιδιωτική ζωή, ακόμα και για την αριστοκρατία – και, εν πάσῃ περιπτώσει, το κατόρθωσαν μέχρι τη δεκαετία του 1970.

Πριν το θρίαμβο του σύγχρονου εθνικού χράτους, η εξουσία περιοριζόταν επομένως από την ανικανότητα της κεντρικής χιβέρνησης να μονοπωλήσει δραστικά τον οπλισμό, από την ανικανότητά της να συντηρήσει σε μόνιμη βάση ένα αρκετά μεγάλο και αποτελεσματικό σώμα ένοπλων και άσοπλων δημόσιων λειτουργών και, φυσικά, από τις τεχνικές ανεπάρκειες της πληροφόρησης, της επικοινωνίας και της μεταφοράς. Σε κάθε περίπτωση, ακόμα και στα πιο ισχυρά βασίλεια και αυτοκρατορίες, η σωματική βία, είτε για τους χιβερνήτες είτε για τους μικρότερους άρχοντες ή ακόμα –όπως δείχνει η σπουδαία ταινία του Κουροσάβα *Οι Εφτά Σαμουράι*– και για τις κοινότητες των χωριών που προσπαθούσαν να προστατευτούν, εξαρτιόταν από την ύπαρξη μάχιμων, έτοιμων να επιστρατευτούν σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, και απ' το εάν τέτοιοι μάχιμοι υπήρχαν λίγο-πολύ μόνιμα διαθέσιμοι. Αντίστροφα, η πολιτική εξουσία μπορούσε να μετρηθεί από τον αριθμό των μάχιμων που μπορούσε να επιστρατεύσει ένας τοπικός ηγεμόνας σε ταχτική βάση.

Η αδυναμία της εξουσίας εμπεριέχει τη δυνατότητα για ληστεία. Πράγματι, ακόμα και οι ισχυρότερες αυτοκρατορίες –η Κινέζικη, η αρχαία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στο απόγειό της¹⁶– θεωρούσαν ένα κάποιο επίπεδο ληστείας φυσιολογικό, και ενδημικό στην ποιμενική παραμεθόριο και άλλα πρόσφορα εδάφη. Ωστόσο, όπου η δομή της εξουσίας ήταν σταθερή, ο κύριος όγκος των υποψήφιων ληστών, εκτός αν ζούσαν πέρα από την εμβέλειά της, έτειναν να προσκολληθούν σε κείνους που θα μπορούσαν να τους ανταμείψουν: είτε ως αχόλουθοι, πληρωμένοι φονιάδες ή μπράβοι στους άρχοντες, είτε ως στρατιώτες, φρουροί ή αστυνόμοι στα χράτη. Η ληστεία ως μαζικό φαινό-

16. Brent D. Shaw, «Bandits in the Roman Empire», *Past & Present*, τχ. 105, 1984. σ. 3-52.

μενο. δηλαδή ανεξάρτητη δράση από ομάδες αντρών της βίας και των όπλων, λάβαινε χώρα μόνο όπου η εξουσία ήταν ασταθής, απούσα ή είχε καταρρεύσει. Σε τέτοιες συνθήκες γινόταν επιδημική, ή και πανδημική όπως στην Κίνα σε κάποιες στιγμές ανάμεσα στην πτώση της Αυτοκρατορίας και τη νίκη των Κομμουνιστών. Σε τέτοιες στιγμές, ανεξάρτητοι οπλαρχηγοί μπορούσαν να μπουν αυτοδίκαια στον κόσμο της πραγματικής εξουσίας, έτσι όπως φυλές από νομαδικούς καβαλάρηδες και επιδρομείς της στεριάς ή της θάλασσας είχαν κατακτήσει κάποτε βασίλεια και αυτοκρατορίες. Και, φυσικά, ακόμα κι εκείνοι που δεν είχαν σπουδαίες κοινωνικές, πολιτικές ή ιδεολογικές φιλοδοξίες, είχαν τότε πολύ μεγαλύτερες ευκαιρίες για ληστεία απ' ό,τι σε άλλους καιρούς. Η εποχή των πολέμων του 17ου αιώνα στη Γερμανία, όπως και η εποχή των γαλλικών επαναστατικών πολέμων, ήταν χρυσή εποχή για συμμορίες ληστών (βλ. εδώ, σ. 138). Με την παραχώρη ή, ακόμα, την κατάρρευση ή τη διάλυση της κρατικής εξουσίας που διαπιστώνουμε στα τέλη του 20ού αιώνα είναι πιθανό πως μεγάλα μέρη του κόσμου επανέρχονται σε μια τέτοια εποχή.

Εντούτοις, στα τελευταία πενταχόσια χρόνια της ιστορίας της ληστείας, σπάνια η εξουσία ήταν απούσα ή ανοργάνωτη για τόσο μεγάλο διάστημα, ώστε οι γηέτες αυτόνομων ένοπλων σωμάτων να θεωρήσουν τους εαυτούς τους σημαντικούς ανεξάρτητους παίχτες στην πολιτική και κοινωνική σκηνή. Ανεξάρτητα από τις ιδέες ή τους στόχους τους, έπρεπε να είναι πολιτικά ρεαλιστές. Η καλύτερη περίπτωση ήταν να διατηρήσουν έναν βαθμό αυτονομίας και, χωρίς να δεσμεύονται απόλυτα με καμία πλευρά, να παζαρέψουν την υποστήριξή τους με κείνους που ήταν πρόθυμοι να προσφέρουν το υψηλότερο αντίτιμο – δηλαδή με κείνους που δε θα μπορούσαν να πετύχουν τους στόχους τους χωρίς αυτήν. Όμως, σε τελική ανάλυση, ήταν υποχρεωμένοι, αν δεν ήθελαν να χαθούν, να συμβιβαστούν με οποιαδήποτε κέντρα ανώτερης εξουσίας είχαν τη διάθεση να τους ανεχτούν.

Αυτό εξηγεί τις διαρκείς διαπραγματεύσεις ανάμεσα σε αυτοκρατορία και ανεξάρτητες ένοπλες ομάδες ή κοινότητες στην

Οθωμανική Αυτοκρατορία, τους ορεινούς μαχητές που μπορούσαν είτε να αντιστέχονται στο χράτος είτε να γίνονται όργανά του, ή και τα δύο ταυτόχρονα. Εξηγεί επίσης, κατά το Β' παγκόσμιο πόλεμο, την αποτυχία των βρετανών απεσταλμένων να οργανώσουν έναν ξεσηκωμό ενάντια στους γερμανούς και ιταλούς καταχτητές στις ελεύθερες, και εγγυημένα μη κομμουνιστικές, πολεμικές πατριές της ορεινής Αλβανίας. Ο γαμπρός του Ουίνστον Τσόρτσιλ τους εξήγησε ότι, στην αντίθετη περίπτωση, η Αλβανία θα έπεφτε μετά τον πόλεμο στα χέρια του κομμουνιστικού κινήματος αντίστασης – εκείνοι όμως, μολονότι δεν είχαν πρόβλημα να πολεμήσουν με οποιονδήποτε, δεν πείστηκαν. Ήταν ξεχάθαρο ότι η πρόταση να βάλουν σε κίνδυνο το μέλλον της πατριάς αποκλείοντας όλες τις πολιτικές εκδοχές πλην μίας δεν έμοιαζε εύλογη στον κόσμο τους. Όπως θα δούμε (βλ. εδώ, σ. 147-148), μια ανάλογη σύγκρουση στρατηγικών και τακτικών έβαλε τέλος στη συνύπαρξη ληστών και κομμουνιστών στην Κινέζικη Επανάσταση. Για τους ληστές, οι κομμουνιστές ήταν μόνο μία πλευρά από διάφορους πιθανούς σύμμαχους ή προσωρινούς προστάτες. Στην πράξη δεν ήταν διαφορετικοί από τους πολέμαρχους ή τους Γιαπωνέζους. Έστω κι αν στη θεωρία ήταν πλησιέστεροι από τους άλλους προς την ιδεολογία του μεγάλου ληστρικού μυθιστορήματος της Αυτοκρατορικής Κίνας, του *Shuihu Zhuan* (*Πλάι στο Νερό*). Για τους κομμουνιστές, μια συναισθηματική προσκόλληση στην παράδοση της ληστρικής εξέγερσης, ή ακόμα και η εκτεταμένη στρατολόγηση ληστών στον Κόκκινο Στρατό, δεν μπορούσε να κρύψει το γεγονός ότι, μακροπρόθεσμα, η εθνική και κοινωνική απελευθέρωση δεν μπορούσε να κατακτηθεί με αυτό τον τρόπο.

Πώς λοιπόν το κοινωνικό στοιχείο της ληστείας, που υπερασπίζει τον αδύνατο ενάντια στον ισχυρό, το φτωχό ενάντια στον πλούσιο, τη δίψα για δικαιοσύνη ενάντια στην εξουσία του άδικου, εναρμονίζεται με την πολιτική ιστορία της ληστείας, που μετατρέπει τους ληστές σε ανθρώπους της εξουσίας. Οι οποίοι καταλήγουν λογικά στη σφαίρα της εξουσίας; Αυτό ελπίζω να δείξω στα επόμενα κεφάλαια.

2.

Τι είναι η κοινωνική ληστεία;

«Είμαστε θλιψμένοι, είν' αλήθεια, αλλά μόνο επειδή είμαστε πάντα κυνηγημένοι. Οι άρχοντες χρησιμοποιούν την πένα κι εμείς το όπλο, εκείνοι είναι αφέντες του χωριού κι εμείς αφέντες του βουνού».

Ένας γέρος ληστής από το Ροκαμαντόλφι.¹

«Εάν ένας τυπικός ληστής θέλει να έχει μακρόχρονη σταδιοδρομία, πρέπει να είναι, ή να δείχνει ότι είναι, φιλάνθρωπος, κι ας σκοτώνει κι ας ληστεύει όσο τραβάει τη φυσή του. Διαφορετικά, κινδυνεύει να χάσει τη λαϊκή συμπάθεια και να θεωρηθεί κοινός φονιάς ή κοινός ληστής».²

ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ, οποιοσδήποτε ανήκει σε μια ομάδα που επιτίθεται και κλέβει χρησιμοποιώντας βία ονομάζεται ληστής, από εκείνους που αρπάζουν μισθοδοσίες στη γωνιά ενός δρόμου της πόλης ώς τους οργανωμένους επαναστάτες ή αντάρτες που συμβαίνει να μην έχει αναγνωριστεί επίσημα η ιδιότητά τους. Οι τελευταίοι, σήμερα, είναι πολύ πιθανό να χαρακτηριστούν, εξίσου αδιαφοροποίητα, «τρομοχόράτες» - κάτι που δείχνει την Ιστορική παραχυμή της εικόνας του ληστή στο δεύτερο μισό του

1. Το Ροκαμαντόλφι βρίσκεται στο Μολέζ. Αναφέρεται στο F. Molfese, *Storia del brigantaggio dopo l'unità*. Μιλάνο 1964, σ. 131.

2. Enrique Morselli - Sante De Sanctis, *Biografia di un bandito. Giuseppe Musolino di fronte alla psichiatria e alla sociologia. Studio medico-legale e considerazioni*. Μιλάνο 1903, αναφέρεται στο L. Lombardi Satriani - M. Meligrana (επιμ.), *Diritto Egemone e Diritto Popolare: La Calabria negli studi di demologia giuridica*. Βίμπο Βαλέντια 1975, σ. 478.

20ού αιώνα. Πάντως, οι ιστορικοί και οι κοινωνιολόγοι δεν μπορούν να χρησιμοποιούν έναν τόσο αόριστο όρο.

Σε τούτο το βιβλίο θα ασχοληθούμε με μερικούς μόνο τύπους ληστών. ειδικότερα με κείνους που η κοινή γνώμη δεν τους θεωρεί (ή δεν τους θεωρεί μόνο) κοινούς κακοποιούς. Θα ασχοληθούμε ουσιαστικά με μια μορφή ατομικής ή μειονοτικής εξέγερσης μέσα σε αγροτικές κοινωνίες. Για πρακτικούς λόγους θα αφήσουμε κατά μέρος το αστικό αντίστοιχο του εξεγερμένου αγρότη ληστή. ενώ λίγα θα πούμε για τους πολυάριθμους ντεσπεράδος της υπαίθρου. που δεν είναι αγρότες από καταγωγή ή από προσκόλληση, αλλά ξεπεσμένοι αριστοχράτες-ληστές. Η πόλη και η ύπαιθρος είναι πολύ διαφορετικές ανθρώπινες κοινότητες για να συζητηθούν στο ίδιο επίπεδο και, όπως και να 'χει, οι αγρότες ληστές, όπως οι περισσότεροι χωρικοί, αντιπαθούν και είναι δύσπιστοι απέναντι στους ανθρώπους της πόλης. Οι αριστοχράτες-ληστές (πιο οικείοι στη μορφή του «ιππότη-ληστή» στην όψιμη μεσαιωνική Γερμανία) δένονται πολύ περισσότερο με τους χωρικούς. όμως αυτή η σχέση, που θα συζητηθεί παρακάτω (σ. 62-63 και 128-131), είναι σκοτεινή και ασαφής.

Το βασικό σημείο σε ό.τι αφορά τους κοινωνικούς ληστές είναι πως πρόκειται για εκτός νόμου χωρικούς που θεωρούνται κακούργοι από τον άρχοντα και το κράτος. όμως παραμένουν μέσα στην αγροτική κοινωνία και ο κόσμος τούς θεωρεί ήρωες, προστάτες, εκδικητές, αγωνιστές της δικαιοσύνης, ίσως ακόμα απελευθερωτές, κι οπωσδήποτε ανθρώπους που αξίζουν θαυμασμό, βοήθεια και συμπαράσταση. Σε περιπτώσεις όπου μια παραδοσιακή κοινωνία αντιστέκεται στις καταπατήσεις και την ιστορική προέλαση κάποιας κεντρικής κυβέρνησης ή κράτους, ντόπιου ή ξένου. οι κοινωνικοί ληστές μπορεί να έχουν βοήθεια και υποστήριξη ακόμα και από τους τοπικούς άρχοντες. Η σχέση αυτή ανάμεσα στον κοινό χωρικό και τον εξεγερμένο, τον παράνομο και το ληστή, δίνει ενδιαφέρον και σπουδαιότητα στην κοινωνική ληστεία. Είναι επιπλέον αυτό που την ξεχωρίζει από δύο άλλα είδη παράνομης δραστηριότητας στην ύπαιθρο.

δηλαδή από τις συμμορίες των επαγγελματιών του «υπόχοσμου» ή τους απλούς πλιατσικολόγους («χοινοί ληστές») και από χοινότητες, όπως π.χ. οι Βεδουίνοι, για τις οποίες οι επιδρομές είναι φυσιολογικός τρόπος ζωής. Θύματα κι επιδρομείς, και στις δύο αυτές περιπτώσεις, είναι ξένοι κι εχθροί μεταξύ τους. Τόσο οι ληστές του υποχόσμου όσο και οι παραδοσιακοί επιδρομείς θεωρούν τους χωρικούς φυσική λεία και ξέρουν ότι κι εκείνοι είναι εχθρικοί απέναντί τους, ενώ τα θύματά τους τούς θεωρούν εγκληματίες χυριολεκτικά κι όχι μόνο σύμφωνα με τον επίσημο νόμο. Για έναν χοινωνικό ληστή θα ήταν αδιανόητο να βάλει χέρι στη σοδειά του χωρικού (χωρίς να ισχύει το ίδιο για τη σοδειά του τσιφλικά) μέσα στην περιοχή του, ίσως ακόμα και παραέξω. Όποιος συμπεριφερθεί έτσι χάνει εκείνη την ιδιαίτερη σχέση που κάνει τη ληστεία «χοινωνική». Στην πράξη, βέβαια, τέτοιες διαχρίσεις είναι λιγότερο ξεκάθαρες. Μπορεί κάποιος να είναι χοινωνικός ληστής στα βουνά του, αλλά να γίνεται χοινός κλέφτης στις πεδιάδες. Εντούτοις, η ανάλυση απαιτεί να επισημάνουμε αυτή τη διαφορά.

Η χοινωνική ληστεία αυτού του είδους είναι ένα από τα πιο οικουμενικά χοινωνικά φαινόμενα που συναντάμε στην ιστορία, παρουσιάζει μάλιστα εντυπωσιακή ομοιομορφία. Όλες σχεδόν οι περιπτώσεις ανήκουν πρακτικά σε δύο ή τρεις, σαφώς συγγενικούς, τύπους και οι παραλλαγές ανάμεσά τους είναι σχετικά επιφανειακές. Επιπλέον, η ομοιομορφία αυτή δεν είναι αποτέλεσμα πολιτισμικής διάχυσης, αλλά αντανάκλαση ανάλογων καταστάσεων μέσα σε αγροτικές χοινωνίες, είτε βρισκόμαστε στην Κίνα, στο Περού, στη Σικελία, στην Ουκρανία είτε στην Ινδονησία. Από γεωγραφική άποψη, το φαινόμενο συναντιέται σε όλη την αμερικανική ήπειρο, στην Ευρώπη, τον ισλαμικό κόσμο, τη νότια και ανατολική Ασία, ακόμα και στην Αυστραλία. Από χοινωνική άποψη, φαίνεται ότι συμβαίνει σε όλους τους τύπους ανθρώπινης χοινωνίας που βρίσκονται ανάμεσα στην εξελικτική φάση της φυλετικής και συγγενικής οργάνωσης και τη σύγχρονη καπιταλιστική και βιομηχανική χοινωνία. περιλαμβάνοντας ωστόσο τόσο τη φάση της αποσύνθεσης της συγ-

γενικής κοινωνίας όσο και τη φάση της μετάβασης σ' έναν αγροτικό καπιταλισμό.

Οι φυλετικές ή συγγενικές κοινωνίες είναι εξοικειωμένες με τις επιδρομές, τους λείπει όμως η εσωτερική διαστρωμάτωση που δημιουργεί το ληστή σαν μορφή κοινωνικής διαμαρτυρίας και εξέγερσης. Ωστόσο, όταν τέτοιες κοινότητες (ειδικά μάλιστα αν είναι εξοικειωμένες με τις βεντέτες και τις επιδρομές, όπως οι κυνηγοί και οι βοσκοί) αναπτύσσουν δικά τους συστήματα ταξικής διαστρωμάτωσης, ή όταν απορροφούνται μέσα σε ευρύτερες οικονομίες που βασίζονται στην ταξική σύγκρουση, μπορεί να προμηθεύσουν έναν δυσανάλογα μεγάλο αριθμό κοινωνικών ληστών, όπως συνέβη από τον 15ο ώς τον 18ο αιώνα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου μερικοί ιστορικοί έχουν σχεδόν ταυτίσει το συμμοριτισμό με τους ποιμενικούς πληθυσμούς. Τα καλύτερα παραδείγματα του 19ου αιώνα είναι η περιοχή της Μπαρμπάτζα στη Σαρδηνία και το Κούνσαγκ της Ουγγαρίας (η περιοχή των Κουμάνων, μίας από τις τελευταίες ομάδες νομάδων βιοσκών της κεντρικής Ασίας που εγκαταστάθηκαν στην Ευρώπη). Μελετώντας τις περιοχές αυτές, είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε σε ποιο ακριβώς σημείο η πρακτική των επιδρομών και της βεντέτας εξελίχθηκε σε κοινωνική ληστεία, είτε με τη μορφή της αντίστασης στους πλούσιους, στους ξένους κατακτητές ή καταπιεστές, ή σε άλλες δυνάμεις που καταστρέφανε την παραδοσιακή τάξη πραγμάτων - όλα αυτά μπορεί να συνδέονται στο μυαλό των ληστών, αλλά και στην πραγματικότητα. Με λίγη τύχη, όμως, ίσως να κατορθώσουμε να ορίσουμε χρονολογικά τη μετάβαση σε μία ή δύο γενιές, π.χ. για τα υφίπεδα της Σαρδηνίας στην πενηνταετία ανάμεσα στα χρόνια του 1880 και του 1930.

Στο άλλο άκρο της ιστορικής ανάπτυξης, τα σύγχρονα γεωργικά συστήματα, τόσο τα καπιταλιστικά όσο και τα μετακαπιταλιστικά, δε μοιάζουν πια με την παραδοσιακή αγροτική κοινωνία και δε γεννούν κοινωνικούς ληστές - με εξαίρεση τις χώρες αυτού που ονομάστηκε «εποικιακός καπιταλισμός»: ΗΠΑ, Αυστραλία, Αργεντινή. Η χώρα που έδωσε στον κόσμο τον Ro-

μπέν των Δασών, το διεθνές παράδειγμα της κοινωνικής ληστείας, δεν έχει καταγράψει πραγματικούς κοινωνικούς ληστές μετά, ας πούμε, τις αρχές του 17ου αιώνα, μολονότι η κοινή γνώμη συνέχιζε να βρίσκει περισσότερο ή λιγότερο ταιριαστά υποκατάστατα στην εξιδανίκευση άλλων τύπων κακοποιών, όπως οι ληστές των ταξιδιωτών (highwaymen). Με μια ευρύτερη έννοια, ο «εκσυγχρονισμός» (δηλαδή ο συνδυασμός οικονομικής ανάπτυξης, αποτελεσματικών επικοινωνιών και δημόσιας διοίκησης) στερεί κάθε είδους ληστεία, κοινωνική ή άλλη, από τις συνθήκες που επιτρέπουν την αχμή της. Στην τσαρική Ρωσία, π.χ., όπου ο συμμοριτισμός ήταν ενδημικός ή επιδημικός στο μεγαλύτερο μέρος της χώρας ώς τα μέσα του 18ου αιώνα, στα τέλη αυτού του αιώνα είχε εξαφανιστεί από τις γειτονικές προς τις πόλεις περιοχές, ενώ στα μέσα του 19ου αιώνα είχε περιοριστεί στις ταραγμένες και ανήσυχες επαρχίες, ειδικά εκεί που κατοικούσαν μειονότητες. Η κατάργηση της δουλοπαροικίας, το 1861, σημάδεψε το τέλος μιας μακράς σειράς κυβερνητικών διαταγμάτων εναντίον της ληστείας, το τελευταίο από τα οποία φαίνεται ότι δημοσιεύτηκε το 1864.

Διαφορετικά, η κοινωνική ληστεία συναντιέται παντού σε όσες κοινωνίες βασίζονται στη γεωργία (συμπεριλαμβάνοντας εδώ και τις ποιμενικές οικονομίες) και αποτελούνται κατά κύριο λόγο από αγρότες και ακτήμονες δουλευτές, κοινωνίες που τις κυβερνούν, τις καταπιέζουν και τις εκμεταλλεύονται κάποιοι άλλοι – χωροδεσπότες, πόλεις, κυβερνήσεις, δικηγόροι ή ακόμα και τράπεζες. Τη συναντάμε στη μία ή την άλλη από τις τρεις κύριες μορφές της, στις οποίες θα αφιερώσουμε ξεχωριστά κεφάλαια: τον ευγενή ληστή ή Ρομπέν των Δασών, την πρωτόγονη αντίσταση από ομάδες ενόπλων ή ανταρτών που θα τους ονομάσω γενικά χαίδούκους, και, ενδεχομένως, τον εκδικητή που σκορπίζει τον τρόμο.³

3. Πιθανή ή μερική εξαίρεση αποτελούν ίσως οι ιδιόμορφες, χωρισμένες σε κάστες κοινωνίες της ινδικής νότιας Ασίας, όπου η κοινωνική ληστεία παρεμποδίζεται από την τάση των ληστών, όπως και όλων των άλλων τμημάτων της κοινωνίας, να σχηματίζουν αυτάρκεις κάστες και κοινότητες. Ουτόσο. ά-

Δεν μπορούμε πάντως να ανακαλύψουμε εύχολα πόσο συνθισμένο είναι αυτό το είδος ληστείας. Οι πηγές προσφέρουν άφθονα δείγματα ληστών, σπάνια όμως βρίσκουμε εκτιμήσεις για το συνολικό αριθμό ενεργών ληστών σε μια συγκεκριμένη στιγμή ή ποσοτικές συγκρίσεις ανάμεσα σε διαφορετικές περιόδους. Πρέπει, φυσικά, να διαχρίνουμε ανάμεσα στη φυσιολογική τοπική παρανομία και τις περιοχές και τις ιστορικές περιόδους όπου, για τον έναν ή τον άλλο λόγο, μπορούν να συντηρηθούν μεγάλες και μόνιμες ένοπλες ομάδες, ή εκείνες τις κοινότητες που οργανώνουν τη ζωή τους μέσα από έναν τακτικό συνδυασμό αγροτικών ασχολιών και ληστείας. Για παράδειγμα, οι (ρωμαιοκαθολικοί) αλβανοί Μιρδίτες, για τους οποίους ο επίσκοπός τους χρησιμοποίησε ελάχιστα κολακευτικά λόγια όταν τους επισκέφτηκε το 1703 –«*di genio bellico, dediti alle rapine, alli assassini*» («με πολεμοχαρή διάθεση, αφιερωμένοι στις αρπαγές και τις δολοφονίες») – ή τα «χωριά ληστών» στα βουνά του δυτικού Χενάν στην Κίνα. Σε περιόδους που έχει καταρρεύσει η κεντρική διαχυβέρνηση, όπως στη μετα-αυτοκρατορική Κίνα της «εποχής των πολέμαρχων», ο αριθμός τους μπορεί να είναι μεγάλος. Με βάση μια γιαπωνέζικη εκτίμηση για τα μέσα της δεκαετίας του 1920, μπορούμε να υποθέσουμε ότι έφταναν το 0,5-0,8% του συνολικού πληθυσμού στη Μαντζουρία και το 0,7-1% στο Χενάν και το Σαντόνγκ, χωρίς να υπολογίσουμε το ενάμισι εκατομμύριο στρατιώτες (σε ολόκληρη την Κίνα), που στρατολογούνταν κατά μεγάλο μέρος από ληστές ή ήταν υποψήφιοι ληστές. Άλλα αυτή ήταν μια εξαιρετική περίπτωση. Το 1962, στο τέλος της φονικότερης φάσης της πολιτικής σύγκρουσης στην Κολομβία, στις έξι πιο ανήσυχες επαρχίες της χώρας υπήρχαν 161 ένοπλες ομάδες με 2.760 μέλη (εκτιμήσεις της αστυνομίας). Παρότι ο αριθμός αυτός είναι μεγαλύτερος από εκείνον που αναφέραμε σε προηγούμενες εκδόσεις τούτου του βιβλίου, δύσκολα ξεπερνάει το ένα τοις

πως θα δούμε. υπάρχουν ομοιότητες ανάμεσα σε μερικά είδη δακοιτών και τους κοινωνικούς ληστές.

χιλίοις του συνολικού πληθυσμού των συγχεκριμένων περιοχών.⁴ Στη Μακεδονία των αρχών του 20ού αιώνα δρούσε ένας αισθητά μεγαλύτερος αριθμός ένοπλων ομάδων μέσα σ' έναν πληθυσμό ενός εκατομμυρίου περίπου – καθώς όμως οι ομάδες αυτές χρηματοδοτούνταν και οργανώνονταν, κατά μεγάλο μέρος, από διάφορες κυβερνήσεις, αποτελούσαν κάτι πολύ περισσότερο από την αυθόρμητη ληστεία που θα περιμέναμε στην περιοχή αυτή. Ακόμα κι έτσι πάντως, είναι αμφίβολο αν οι ένοπλοι ξεπέρασαν ποτέ τη μία ή τις δύο χιλιάδες.⁵

Είναι λοιπόν φανερό, ότι το φυσιολογικό ποσοστό ληστών ήταν χαμηλό. Στην Κορσική του 19ου αιώνα ο μεγαλύτερος αριθμός «φυγάδων» ή ληστών που υπολογίστηκε (για 355 χωριά) ήταν 600. Διακόσιοι ή τριακόσιοι είναι ένας πιθανότερος αριθμός. (Ακόμα και το 1933 υποτίθεται πως υπήρχαν εκατό παράνομοι στο νησί).⁶ Το 1847, μια ελαφρώς ανήσυχη χρονιά, υπήρχαν, σύμφωνα με τις αρχές, 600-700 ληστές σε 50-60 μικρές ομάδες στην Καλάβρια, μια περιοχή που έρεπε παραδοσιακά στη ληστεία.⁷ Ο συνολικός, και κατά συντριπτική πλειοψηφία αγροτικός, πληθυσμός της ήταν τότε γύρω στο ένα εκατομμύριο. Αν υποθέσουμε λοιπόν ότι οι ληστές έφταναν να αποτελούν, το πολύ, το 0.1% του αγροτικού πληθυσμού, ο υπολογισμός μας πρέπει να θεωρηθεί αρκετά γενναιόδωρος.

Γιάρχουν φυσικά αξιοπρόσεκτες τοπικές διαχυμάνσεις. Οφείλονται εν μέρει στη γεωγραφία, εν μέρει στην τεχνολογία και τη διοίκηση, κι εν μέρει στην κοινωνική και οικονομική δομή. Είναι κοινός τόπος, ότι οι ληστές ακμάζουν σε απομονωμέ-

4. Carlos Miguel Ortiz Sarmiento, *La Violence en Colombie*, Παρίσι 1990, σ. 205, σημ. 70. Για μια πρωιμότερη αποτίμηση, H. Guzmán - O. Fals Borda - E. Umaña Luna, *La Violencia en Colombia*, Μπογκοτά 1964, τόμ. II, σ. 287-297.

5. *Le brigandage en Macédoine: Un rapport confidentiel au gouvernement bulgare*, Βερολίνο 1908, σ. 38 – πληροφορία του Καθηγητή D. Dakin του Birkbeck College.

6. Stephen Wilson, *Feuding, Conflict and Banditry in Nineteenth Century Corsica*, Κέμπριτζ 1988, σ. 5, 336.

7. Gaetano Cingari, *Briantaggio, proprietà e contadini nel sud (1799-1900)*, Ρέτζο Καλάμπρια 1976, σ. 141.

νες και απρόσιτες περιοχές όπως τα βουνά, οι ασύγναστες πεδιάδες, οι βάλτοι, τα δάση ή οι ποταμόκολποι, με το λαβύρινθό τους από κολπίσκους και νεροσυρμές, ενώ τους τραβιόν οι εμπορικοί δρόμοι και οι μεγάλες αρτηρίες, όπου το ταξίδι, σε προβιομηχανικές συνήθηκες, είναι συνήθως αργό και άβολο. Η κατασκευή καλών και γρήγορων σύγχρονων δρόμων συχνά αρκεί για να μειώσει κατά πολύ τη ληστεία. Η διοικητική ανεπάρκεια και σύγχυση την ευνοούν. Δεν είναι τυχαίο ότι η αυτοκρατορία των Αψβούργων, τον 19ο αιώνα, κατόρθωσε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της ληστείας πολύ καλύτερα από την ετοιμόρροπη και ουσιαστικά αποκεντρωμένη τουρκική αυτοκρατορία, ή ότι οι συνοριακές περιοχές -κι ακόμα περισσότερο οι περιοχές με πολλαπλά σύνορα όπως η κεντρική Γερμανία ή κάποια μέρη της Ινδίας, μοιρασμένα ανάμεσα στους Βρετανούς και τους πολυάριθμους ντόπιους ηγεμόνες- αντιμετώπιζαν αδιάκοπες δυσκολίες. Η ιδανική για τη ληστεία κατάσταση είναι όταν οι τοπικές αρχές είναι ντόπιοι, που κινούνται μέσα σε περίπλοκες τοπικές καταστάσεις, και όπου αρκούν λίγα μίλια για να βρεθεί ο ληστής μακριά από την εμβέλεια, ή ακόμα και τη γνώση, της τοπικής εξουσίας, στο έδαφος κάποιας άλλης, που δεν ενδιαφέρεται για ό,τι συμβαίνει «στο Εξωτερικό». Κάποιοι ιστορικοί έχουν καταστρώσει καταλόγους περιοχών που συσχετίζονται ιδιαίτερα με τη ληστεία, π.χ. για τη Ρωσία.⁸

Εντούτοις, όλοι αυτοί οι προφανείς παράγοντες δεν αρκούν για να εξηγήσουν τις χτυπητές περιφερειακές διαφορές ως προς τη ληστεία που συναντάμε συνήθως και που οδήγησαν την αυτοκρατορική κινέζικη ποινική νομοθεσία να διακρίνει τις «ληστρικές περιοχές» (όπως οι επαρχίες του Σιτσουάν, του Χενάν, του Ανχούι, του Χουμπέι, του Σαιανξί, και μέρος του Κιανγκσού και του Σαντόνγκ) από τις υπόλοιπες.⁹ Στις περουβιανές επαρχίες Τάκνα και Μοκέγουα, κατά τα άλλα ιδιαίτερα πρόσφορες, δεν

8. D. Eeckhoute, «Les brigands en Russie du dix-septième au dix-neuvième siècle», *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, τόμ. XII, 1965, σ. 174-175.

9. E. Alabaster, *Notes and Commentaries on the Chinese Criminal Law*, Luzac & Co., σ. 400-402.

υπήρχε ληστεία. Γιατί; Επειδή, εξηγεί χάποιος ιστορικός, «εδώ δεν υπήρχαν γαιοκτήμονες, ούτε επιθεωρητές των εργατικών συναλλαγών ή μεσάζοντες της εργατικής δύναμης, ούτε επιστάτες, ή πλήρης, απόλυτη και τελεσίδικη κυριότητα πάνω στα αποθέματα του νερού».¹⁰ Με άλλα λόγια, επειδή η δυσαρέσκεια των χωρικών ήταν μικρότερη. Αντίστροφα, μια περιοχή όπως το Μπάνταμ, στη βόρεια Ιάβα, ήταν μόνιμη εστία ληστείας κατά τον 19ο αιώνα, αλλά ήταν και μόνιμη εστία ανταρσίας. Μόνο μια προσεκτική μελέτη μιας περιφέρειας μπορεί να δείξει γιατί η ληστεία ήταν ενδημική σε ορισμένα μέρη και αμελητέα σε άλλα μέρη της ίδιας χώρας ή περιφέρειας. Παρόμοια, μόνο μια λεπτομερειακή ιστορική μελέτη μπορεί να εξηγήσει όλες τις «διαχρονικές» παραλλαγές της.

Μπορούν ωστόσο να γίνουν με σιγουριά αποδεχτές οι ακόλουθες γενικές παραδοχές: Η ληστεία έτεινε να γίνει επιδημική σε εποχές εξαθλίωσης και οικονομικής κρίσης. Η εντυπωσιακή αύξηση της μεσογειακής ληστείας τον όψιμο 16ο αιώνα, φαινόμενο που επισήμανε ο Fernand Braudel, καθρέφτιζε την εξίσου εντυπωσιακή κατάπτωση στις συνθήκες ζωής των χωρικών κατά την ίδια περίοδο. Οι Αχερίγια του Ούταρ Πραντές (Ινδία), πάντα φυλή από κυνηγούς, ανιχνευτές και κλέφτες, «στράφηκε στη ληστεία των ταξιδιωτών μόνο μετά το μεγάλο λιμό του 1833».¹¹ Σε πολύ μικρότερη χρονική κλίμακα, στη δεκαετία του 1960 η ληστεία στα σαρδηνικά υψίπεδα κορυφωνόταν κάθε χρόνο μόλις έληγγαν οι μισθώσεις των βοσκών. Αυτές οι παρατηρήσεις είναι τόσο αυτονότες, ώστε να μη χρειάζονται επεξήγηση. Από την οπτική του ιστορικού είναι πιο διαφωτιστικό να γίνει διάχριση ανάμεσα στις κρίσεις που σημαδεύουν μεγάλες ιστορικές αλλαγές και τις κρίσεις που δεν έχουν τέτοια σημασία, μολονότι για τους χωρικούς που εμπλέκονται η διαφορά αυτή φανερώνεται, αν γίνει ποτέ φανερή στους ίδιους, μόνο αργά και αναδρομικά.

10. E. Lopez Albuja. *Los caballeros del delito*, Λίμα 1936, σ. 75-76.

11. W. Crooke. *The Tribes and Castes of the North-West Provinces and Oudh*, 4 τόμοι. Καλκούτα 1896, τόμ. I, σ. 49.

Όλες οι αγροτικές κοινωνίες του παρελθόντος είχαν συνηθίσει τις περιοδικές ελλείψεις –από κακή σοδειά και άλλες φυσικές κρίσεις– και τις περιστασιακές καταστροφές, απρόβλεπτες καθαυτές από τους χωρικούς, που ήταν πιθανό να συμβούν αργά ή γρήγορα, όπως πόλεμοι, κατακτήσεις ή κατάρρευση του διοικητικού συστήματος, του οποίου αποτελούσαν ένα μικρό κι απόμακρο κομμάτι. Όλες αυτές οι καταστροφές ήταν ενδεχόμενο να ενισχύσουν τη ληστεία του ενός ή του άλλου είδους. Και όλες ήταν παροδικές, μολονότι οι πολιτικές ανατροπές και οι πόλεμοι άφηναν πιθανώς πίσω τους ομάδες πλιατσικολόγων και άλλων ντεσπεράδος για μεγαλύτερο διάστημα, ιδιαίτερα όταν οι κυβερνήσεις ήταν αδύναμες ή διαιρεμένες. Ένα αποτελεσματικό σύγχρονο κράτος όπως η Γαλλία μετά την Επανάσταση, μπόρεσε να εξαφανίσει μέσα σε λίγα χρόνια το τεράστιο κύμα (μη κοινωνικής) ληστείας που είχε σαρώσει τη Ρηγανία κατά τη δεκαετία του 1790. Από την άλλη, η κοινωνική αποδιάρθρωση που προκάλεσε ο Τριακονταετής Πόλεμος άφησε στη Γερμανία ένα δίκτυο από ληστρικές συμμορίες, που μερικές τους άντεξαν για τουλάχιστον έναν αιώνα. Παρ' όλ' αυτά, σε ό,τι αφορά την αγροτική κοινωνία, τα πράγματα τείνουν να επιστρέψουν στη φυσιολογική ροή (που περιλαμβάνει και το φυσιολογικά αναμενόμενο ποσοστό ληστείας, κοινωνικής και άλλης) μετά από τέτοιες παραδοσιακές διαταράξεις της ισορροπίας.

Η κατάσταση είναι μάλλον διαφορετική όταν τα γεγονότα που προκαλούν επιδημική ληστεία δεν είναι ανάλογα –για να χρησιμοποιήσουμε γεωγραφικές παρομοιώσεις– με τους σεισμούς στην Ιαπωνία ή τις πλημμύρες στις Κάτω Χώρες, αλλά αντανακλούν μακροπρόθεσμες αλλαγές, παρόμοιες με την επέκταση των πάγων σε εποχή παγετώνων, ή μη αναστρέψιμες, παρόμοιες με τη διάβρωση του εδάφους. Σε τέτοιες συνθήκες, η άνοδος της ληστείας αντιπροσωπεύει κάτι περισσότερο από την απλή αύξηση του αριθμού των ικανών για εργασία αντρών που προτιμούν να πάρουν ό,τι χρειάζονται με τα όπλα, αντί να καθίσουν να πεινάνε. Μπορεί να καθρεφτίζει την εξάρθρωση μιας ολόκληρης κοινωνίας, την άνοδο νέων τάξεων και κοινωνι-

χών δομών, την αντίσταση ολόκληρων κοινοτήτων ή λαών απέναντι στην καταστροφή του τρόπου ζωής τους. Ή μπορεί να καθρεφτίζουν, όπως στην ιστορία της Κίνας, την εξάντληση της «ουράνιας εντολής», την κοινωνική κατάρρευση που δεν οφείλεται σε περιστασιακές δυνάμεις, αλλά σημαδεύει το επερχόμενο τέλος ενός σχετικά μακρόχρονου ιστορικού χύκλου, αναγγέλλοντας την πτώση μιας δυναστείας και την άνοδο μιας άλλης. Η ληστεία, σε τέτοιους καιρούς, μπορεί να είναι προάγγελος ή σύντροφος μεγάλων κοινωνικών κινημάτων, όπως οι επαναστάσεις των χωρικών. Ή, εναλλακτικά, μπορεί να αλλάξει η ίδια και να προσαρμοστεί στη νέα κοινωνική και πολιτική κατάσταση – στην περίπτωση αυτή, όμως, είναι σχεδόν σίγουρο ότι θα πάψει να είναι κοινωνική ληστεία. Στην τυπική περίπτωση των δύο τελευταίων αιώνων, τη μετάβαση από μια προκαπιταλιστική σε μια καπιταλιστική οικονομία, ο κοινωνικός μετασχηματισμός ενδέχεται να καταστρέψει εντελώς το είδος της αγροτικής κοινωνίας που δημιουργεί τη ληστεία, όπως και το είδος των χωρικών που την τροφοδοτούν, βάζοντας έτσι τέλος στην ιστορία που αποτελεί το θέμα τούτου του βιβλίου. Ο 19ος και ο 20ός αιώνας στάθηκε η χρυσή εποχή της κοινωνικής ληστείας σε πολλά μέρη του κόσμου, έτσι όπως είχε σταθεί ο 16ος-18ος αιώνας στα περισσότερα μέρη της Ευρώπης. Σήμερα όμως έχει βασικά εξαφανιστεί, με εξαίρεση ελάχιστες περιοχές.

Στην Ευρώπη εξακολουθεί να έχει κάποια σημασία μόνο στις ορεινές περιοχές της Σαρδηνίας, μολονότι τα επακόλουθα των δύο παγκόσμιων πολέμων και της επανάστασης την αναζωογόνησαν σε ορισμένες περιοχές. Στη νότια Ιταλία όμως, την χλασική χώρα των banditi, έφτασε στο αποκορύφωμά της μόλις πριν έναν αιώνα, με τη μεγάλη αγροτική εξέγερση και τον ανταρτοπόλεμο των «συμμοριτών» (brigandaggio) του 1861-1865. Στην Ισπανία, την άλλη χλασική χώρα ληστών, ήταν οικεία σε κάθε ταξιδιώτη του 19ου αιώνα. Αναφέρεται ακόμα σαν ένας προβλεπόμενος κίνδυνος για τους περιηγητές της εδουαρδιανής εποχής στο Άνθρωπος και υπεράνθρωπος του Μπέρναρντ Σο. Ήδη όμως τότε έπνεε τα λοισθια. Ο Φρανθίσκο Ρίος («Ελ

Περνάλες»), που έδρασε εκείνες τις μέρες, ήταν ο τελευταίος πραγματικά θρυλικός ληστής της Ανδαλουσίας. Στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια είναι μια ακόμα πιο πρόσφατη ανάμνηση. Στη βορειανατολική Βραζιλία, όπου μπήκε στην επιδημική της φάση μετά το 1870 κι έφτασε στο αποχορύφωμα το πρώτο τρίτο του 20ού αιώνα, έληξε το 1940 χωρίς να αναβιώσει στη συνέχεια. Γιάρχουν κάποιες περιοχές –ίσως κυρίως στη νότια και ανατολική Ασία και κάνα-δυο μέρη της Λατινικής Αμερικής – όπου η παλαιού τύπου κοινωνική ληστεία μπορεί να βρεθεί εδώ κι εκεί, ενώ στην υποσαχάρια Αφρική ενδέχεται να παρουσιάζεται σε κλίμακα μεγαλύτερη σε σχέση με όσα είχαν καταγραφεί στο παρελθόν. Σε συνολικό επίπεδο όμως, η κοινωνική ληστεία είναι φαινόμενο του παρελθόντος: ωστόσο ενός πολύ πρόσφατου παρελθόντος. Ο σύγχρονος κόσμος τη σκότωσε, μολονότι την έχει υποκαταστήσει με τις δικές του μορφές πρωτόγονης εξέγερσης και εγκλήματος.

Τι ρόλο παίζουν οι ληστές, αν παίζουν κάποιο ρόλο, σ' αυτούς τους μετασχηματισμούς της κοινωνίας; Ως άτομα δεν είναι και τόσο πολιτικά ή κοινωνικά εξεγερμένοι, κι ακόμα λιγότερο επαναστάτες, αλλά μάλλον αγρότες που αρνούνται να υποταχτούν, κι έτσι ξεχωρίζουν από τους υπόλοιπους – ή ίσως, ακόμα απλούστερα. Άντρες που αποκλείονται από τη συνηθισμένη σταδιοδρομία του είδους τους κι επομένως υποχρεώνονται να περάσουν στην παρανομία και το «έγκλημα». Συνολικά, είναι μόλις κάτι παραπάνω από συμπτώματα κρίσης κι έντασης μέσα στην κοινωνία τους – συμπτώματα της πείνας, του λοιμού, του πολέμου ή οτιδήποτε άλλου την αποδιαρθρώνει. Άρα η ληστεία δεν αποτελεί από μόνη της πρόγραμμα για την αγροτική κοινωνία, αλλά μια μορφή ατομικής προσπάθειας για να ξεπεραστούν κάποιες ιδιαιτερες περιστάσεις. Οι ληστές, πέρα από τη θέληση ή την ικανότητα ν' αρνηθούν την ατομική υποταγή, δεν έχουν διαφορετικές ιδέες από την αγροτιά (ή από εκείνη τη μερίδα της αγροτιάς) στην οποία ανήκουν. Είναι άνθρωποι της δράσης κι όχι ιδεολόγοι ή προφήτες, από τους οποίους μπορείς να περιμένεις καινοτόμα οράματα ή σχέδια

χοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης. Ήγέτες ναι, καθότι αποφασισμένοι άνθρωποι, με εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, συχνά με ισχυρή προσωπικότητα και στρατιωτικό ταλέντο, κατάλληλοι λοιπόν για έναν ηγετικό ρόλο – ακόμα και τότε, όμως, δουλειά τους είναι ν' ανοίγουν το δρόμο, όχι να τον ανακαλύπτουν. Μερικοί από τους αρχηγούς των ληστών στη νότια Ιταλία της δεκαετίας του 1860, όπως ο Κρόκο και ο Νίνκο Νάνκο,¹² έδειξαν στρατηγικά χαρίσματα που θαυμάστηκαν από τους αξιωματικούς που τους αντιμετώπισαν. όμως, μολονότι «τα χρόνια των συμμοριτών» είναι ένα σπάνιο δείγμα μιας σημαντικής αγροτικής εξέγερσης που καθοδηγήθηκε από την χοινωνική ληστεία, σε καμία στιγμή οι αρχηγοί αυτοί δεν παρακίνησαν τους ακόλουθούς τους να καταλάβουν τα χωράφια, και μάλιστα δε φάνηκαν ικανοί να συλλάβουν την ιδέα μιας «αγροτικής μεταρρύθμισης». όπως θα λέγαμε σήμερα.

Αν οι ληστές έχουν «πρόγραμμα», αυτό είναι η υπεράσπιση και η αποκατάσταση της παραδοσιακής τάξης πραγμάτων «όπως θα 'πρεπε να είναι» (σε παραδοσιακές χοινωνίες αυτό σημαίνει: όπως πιστεύεται ότι ήταν σε κάποιο πραγματικό ή μυθικό παρελθόν). Διορθώνουν τα στραβά, τιμωρούν κι εκδικούνται τις αδικίες, χρησιμοποιώντας ένα αόριστο χριτήριο για τις δίκαιες σχέσεις μεταξύ ανθρώπων γενικά, και ειδικότερα ανάμεσα στον πλούσιο και στο φτωχό, ανάμεσα στον ισχυρό και τον αδύναμο. Είναι ένας μετριοπαθής στόχος, που αφήνει τον πλού-

12. Ο «Κρόκο» (Κάρμινε Ντονατέλι), εργάτης γης και γελαδάρης, είχε καταγεί στο στρατό των Βουρβώνων. σκότωσε έναν συνάδελφό του σε καβγά, λιποτάχτησε κι έζησε παράνομος για δέκα χρόνια. Συμμάχησε με τους φιλελεύθερους επαναστάτες το 1860, με την ελπίδα μιας αμνηστίας για τα προηγούμενά του παραπτώματα, και στη συνέχεια έγινε ο πιο τρομερός τηγέτης ανταρτών με τη μεριά των Βουρβώνων. Αργότερα διέφυγε στα παπικά χρήστη, εκδόθηκε στην ιταλική χιμέρνηση και καταδικάστηκε σε ισόβια. Στη φυλακή, πολλά χρόνια αργότερα, έγραψε μια ενδιαφέρουσα αυτοβιογραφία.

Ο «Νίνκο Νάνκο» (Τζουζέπε Νικόλα Σούμα), ακτήμονας δουλευτής απ' το Αβιλιάνο, είχε δραπετεύει απ' τη φυλακή κατά τη γαριβαλδινή απελευθέρωση του 1860. Γιαρχηγός του Κρόκο, έδειξε κι αυτός λαμπρά χαρίσματα στον ανταρτοπόλεμο. Σκοτώθηκε το 1864.

σιο να εκμεταλλεύεται το φτωχό (χωρίς όμως να ξεπερνάει τα δρια αυτού που θεωρείται, παραδοσιακά, «δίκαιο»), τον ισχυρό να καταπιέζει τον αδύναμο (μέσα όμως στα πλαίσια του αμερόληπτου, και χωρίς να λησμονάει τα κοινωνικά και ηθικά του καθήκοντα). Δεν απαιτεί έναν κόσμο χωρίς αφέντες, ούτε καν περιμένει ότι οι αφέντες δε θα βάζουν χέρι στις γυναίκες των υποταχτικών τους. ζητάει μόνο, στην περίπτωση αυτή, να μη λησμονούν την υποχρέωσή τους να δώσουν κάποια μόρφωση στα νόθα που θα προκύψουν.¹³ Μ' αυτή την έννοια, οι κοινωνικές ληστές είναι μεταρρυθμιστές, όχι επαναστάτες.

Πάντως, είτε ρεφορμιστική είτε επαναστατική, η ληστεία καθαυτή δεν αποτελεί κοινωνικό κίνημα. Μπορεί να το αναπληρώνει, όπως όταν οι χωρικοί θαυμάζουν τους Ρομπέν των Δασών σαν υπερασπιστές τους, επειδή επιθυμούν να έχουν οι ίδιοι μια πιο θετική δράση. Μπορεί να είναι και πραγματικό υποκατάστατο, όταν η ληστεία θεσμοθετείται σε κάποιο σκληρό και μαχητικό κομμάτι της αγροτιάς, εμποδίζοντας στην ουσία την ανάπτυξη άλλων μέσων πάλης. Δεν έχει διαπιστωθεί με βεβαιότητα ότι συμβαίνουν τέτοιες περιπτώσεις, υπάρχουν όμως ενδείξεις ότι ενδέχεται να συμβαίνουν. Στο Περού, π.χ., η πίεση των χωρικών για αγροτική μεταρρύθμιση ήταν (και παρέμενε ώς και το 1971) αισθητά μειωμένη στις επαρχίες Ουανούχο και Απουριμάκ, όπου τα αγροτικά προβλήματα δεν ήταν μικρότερα από αλλού, υπήρχε όμως (και υπάρχει) μια βαθιά ριζωμένη παράδοση ζωοκλοπής και συμμοριτισμού. Ωστόσο, όπως και πολλές άλλες όψεις της ληστείας, το ζήτημα αυτό περιμένει πάντα μια σοβαρότερη έρευνα.¹⁴

Δύο πράγματα, όμως, μπορεί να μετατρέψουν τούτο το μετριοπαθή, μολονότι βίαιο, κοινωνικό στόχο των ληστών –και της αγροτιάς στην οποία ανήκουν– σε γνήσιο επαναστατικό κί-

13. Άντλησα το παράδειγμα αυτό από πραγματικές συζητήσεις με χωρικούς στο Περού.

14. Ευχαριστώ τον Δρ. Mario Vásquez, τον Επίκουρο Mayer και άλλους αξιωματούχους της Ζώνης X της Αγροτικής Μεταρρύθμισης (κεντρικό Περού) για ορισμένες σχετικές πληροφορίες.

νημα. Το πρώτο είναι όταν η ληστεία γίνεται το σύμβολο, ή ακόμα και η αιχμή, της αντίστασης από ολόκληρη την παραδοσιακή τάξη ενάντια στις δυνάμεις που την αποδιοργανώνουν και την καταστρέφουν. Μια κοινωνική επανάσταση δεν είναι λιγότερο επαναστατική όταν γίνεται στο όνομα εκείνου που ο εξωτερικός κόσμος θεωρεί «αντίδραση» ενάντια σε ό,τι θεωρεί «πρόδοση». Οι ληστές του Βασιλείου της Νεάπολης, όπως και η αγροτιά του, που ξεσηκώθηκαν ενάντια στους Γιακαβίνους και τους ξένους στο όνομα του Πάπα, του Βασιλιά και της Αγίας Πίστης, ήταν επαναστάτες, ενώ ο Πάπας και ο Βασιλιάς δεν ήταν. (Όπως είπε ένας ασυνήθιστα ιδιόρρυθμος λήσταρχος, στα χρόνια του 1860, σ' έναν αιχμάλωτό του δικηγόρο, που υποστήριξε ότι ήταν κι αυτός υπέρ των Βουρβώνων: «Είσαι σπουδαγμένος και δικηγόρος, και πιστεύεις στ' αλήθεια ότι εμείς τραβάμε τόσα βάσανα για το χατίρι του Φραγκίσκου του Β';»).¹⁵ Δεν ξεσηκώθηκαν υπέρ της πραγματικότητας του βασιλείου των Βουρβώνων –πολλοί από αυτούς είχαν βοηθήσει στην ανατροπή του, λίγους μήνες πριν, κάτω απ' τον Γαριβάλδη– αλλά υπέρ του ιδανικού της «παλιάς καλής» κοινωνίας, που τη συμβόλιζε φυσικά το ιδανικό της «παλιάς καλής» εκκλησίας και του «παλιού καλού» βασιλιά. Στην πολιτική, οι ληστές τείνουν να είναι επαναστάτες παραδοσιοκράτες.

Ο δεύτερος λόγος για να γίνουν επαναστάτες οι ληστές είναι εγγενής στην αγροτική κοινωνία. Ακόμα κι εκείνοι που αποδέχονται την εκμετάλλευση, την καταπίεση και την υποταγή σαν φυσιολογικά για την ανθρώπινη ζωή, ονειρεύονται έναν κόσμο δίχως αυτά: έναν κόσμο ισότητας, αδελφοσύνης κι ελευθερίας, έναν εντελώς νέο κόσμο χωρίς κακό. Σπάνια αυτό είναι κάτι παραπάνω από όνειρο. Σπάνια είναι κάτι παραπάνω από αποκαλυψιακή προσδοκία, αν και σε πολλές κοινωνίες το χιλιαστικό όνειρο επιμένει: κάποια μέρα θα ξεπροβάλλει ο Δίκαιος Αυτοκράτορας, η Βασιλισσα των Θαλασσών του Νότου θα ξε-

15. Ομολογουμένως ο Τσιπράνο Λα Γκάλα, αναλφάρητος κλεπταποδόχος από τη Νόλα, που καταδικάστηκε για ένοπλη ληστεία το 1855 και δραπέτευσε το 1860, δεν ήταν τυπικό δείγμα αγρότη-ληστή. F. Molfese, σ.π., σ. 130.

μπαρκάρει κάποια μέρα (σύμφωνα με τη γιαβανέζικη εκδοχή αυτής της καταποντισμένης ελπίδας) κι όλα θ' αλλάξουν και θα γίνουν τέλεια.

Τηνάρχουν όμως στιγμές που η Αποκάλυψη μοιάζει να έρχεται, όταν ολόκληρη η δομή του χράτους και της υφιστάμενης κοινωνίας (που το οριστικό τέλος της συμβολίζει και προλέγει η Αποκάλυψη) μοιάζει πράγματι έτοιμη να καταρρεύσει, και το μικροσκοπικό φως της ελπίδας γίνεται φως μιας πιθανής χαραυγής.

Σε τέτοιες στιγμές, ακόμα και οι ληστές εξαφανίζονται μέσα στη μάζα, όπως όλοι οι άλλοι. Μήπως δεν είναι αίμα από το αίμα του λαού; Μήπως δεν είναι άνθρωποι που έδειξαν, με το δικό τους περιορισμένο τρόπο, ότι η παράνομη ζωή στα δάση μπορεί να χαρίσει ελευθερία, ισότητα κι αδελφοσύνη σε όσους πληρώνουν το αντίτιμο του ξεσπιτωμού, του κινδύνου και του σχεδόν βέβαιου θανάτου; (Οι ομάδες των βραζιλιανών κανγκασέιρος παρομοιάστηκαν στα σοβαρά, από έναν σύγχρονο κοινωνιολόγο, με «είδος αδελφάτου ή κοσμικής αδελφότητας», και πολλοί παρατηρητές εντυπωσιάστηκαν από την απαράμιλλη εντιμότητα των προσωπικών σχέσεων στο εσωτερικό τέτοιων ομάδων).¹⁶ Μήπως δεν αναγνωρίζουν, συνειδητά ή ασυνείδητα, την ανωτερότητα του χιλιαστικού ή επαναστατικού κινήματος απέναντι στις δικές τους δραστηριότητες;

Πράγματι, τίποτα δεν είναι πιο εντυπωσιακό από αυτή την εξαρτημένη συνύπαρξη ληστείας και σημαντικής αγροτικής επανάστασης, με την πρώτη να είναι συχνά προάγγελος της δεύτερης. Η περιοχή της Ανδαλουσίας, παραδοσιακά συνδεδεμένη με τους bandoleros, «ευγενείς» ή άλλους, έγινε η περιοχή που συνδυάζεται παραδοσιακά με τον αγροτικό αναρχισμό, μία ή δύο δεκαετίες μετά την παραχμή τους. Το σερτάο¹⁷ της βορειανατολικής Βραζιλίας, που ήταν ο κλασικός τόπος των

16. M.I.P. de Queiroz. *Os Cangaceiros. Les bandits d'honneur brésiliens*. Παρίσι: 1968. σ. 142, 164.

17. Η ενδοχώρα της βορειανατολικής Βραζιλίας (Νορντέστε), πέρα από τα δρια των συγκεντρωμένων οικισμών.

χανγκασέιρος, ήταν επίσης πατρίδα των santos, των μεσσιανικών ηγετών της αγροτιάς. Οι δύο χινήσεις άνθησαν ταυτόχρονα, όμως οι άγιοι ήταν σπουδαιότεροι. Ο μεγάλος ληστής Λαμπιάρο, σε μία από τις αμέτρητες μπαλάντες που υμνούν τα κατορθώματά του, λέει:

Ορκίστηκα να εκδικηθώ τους πάντες
Λέγοντας ότι σε τούτο τον κόσμο θα σεβαστώ
Τον Πάντρε Σίσερο και κανέναν άλλο.¹⁸

Και, όπως θα δούμε, ακριβώς στον Πάντρε Σίσερο, το Μεσαία του Ζουαζέιρο, η κοινή γνώμη απέδιδε τα «επίσημα» διαπιστευτήρια του Λαμπιάρο. Η κοινωνική ληστεία και ο χιλιασμός –οι πιο πρωτόγονες μορφές μεταρρύθμισης κι επανάστασης– συμβαδίζουν ιστορικά. Κι όταν φτάνουν οι μεγάλες στιγμές της Αποκάλυψης, οι συμμορίες των ληστών, που ο αριθμός τους αυγάτεψε στα χρόνια της δοκιμασίας και της προσδοκίας, μπορεί να μεταμορφωθούν ασυναίσθητα σε κάτι διαφορετικό. Μπορεί, όπως στην Ιάβα, να αναχατευτούν με τα μεγάλα πλήθη των χωρικών που, εγκαταλείποντας τα σπίτια και τα χωράφια τους, οργώνουν την ύπαιθρο μέσα σ' έξαψη κι ελπίδα. Μπορεί, όπως στη νότια Ιταλία του 1861, να επεκταθούν σε πραγματικό αγροτικό στρατό. Και μπορεί, όπως ο Κρόκο το 1860, να πάφουν να είναι ληστές για να γίνουν στρατιώτες της επανάστασης.

Όταν η ληστεία συγχωνεύεται σ' ένα ευρύτερο κίνημα, γίνεται μέρος μιας δύναμης που μπορεί ν' αλλάξει, και αλλάζει, την κοινωνία. Καθώς οι ορίζοντες των κοινωνικών ληστών είναι στενοί και περιορισμένοι, όπως και της αγροτιάς, τα αποτελέσματα των παρεμβάσεών τους στην ιστορία μπορεί να μην είναι τα

18. R. Rowland, «“Cantadores” del nordeste brasileño», στο *Aportes*, 3 Ιαν. 1967, σ. 138. Για τις πραγματικές σχέσεις ανάμεσα στο ληστή και στον άγιο, που ήταν μάλλον λιγότερο σαφείς, βλ. E. de Lima, *O mundo estranho dos cangaceiros*, Σαλβαντόρ Μπαΐα 1965, σ. 113-114, και O. Anselmo, *Padre Cícero*, Pio vte Ζανέιρο 1968.

αναμενόμενα. Μπορεί να είναι το αντίθετο από τα αναμενόμενα. Αυτό όμως δε μειώνει την ιστορική δύναμη της ληστείας. Κι άλλωστε, πόσοι από εχείνους που έχαναν τις μεγάλες κοινωνικές επαναστάσεις του χόσμου προέβλεψαν τα πραγματικά αποτελέσματα των προσπαθειών τους;

3.

Ποιος γίνεται ληστής;

«Στη Βουλγαρία, ελεύθεροι είναι μόνο οι βοσκοί, οι γελαδάρηδες και οι χαιδούκοι».

Παναγιώτ Χίτοφ¹

ΛΗΣΤΕΙΑ ΣΗΜΑΙΝΕΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, αλλά σε μια αγροτική χοινωνία λίγοι μπορούν να είναι ελεύθεροι. Οι περισσότεροι είναι δεμένοι με τη διπλή αλυσίδα του αφέντη και του μόχθου, με τη μία να ενισχύει την άλλη. Τελικά, αυτό που κάνει τους αγρότες θύματα της εξουσίας και του καταναγκασμού δεν είναι τόσο η οικονομική τους ευπάθεια –τις περισσότερες φορές είναι πρακτικά αυτάρκεις– όσο η ακινησία τους. Οι ρίζες τους είναι στη γη και στην αγροικία, ως εκεί πρέπει να μένουν σαν τα δέντρα, ή μάλλον σαν τις θαλάσσιες ανεμώνες ή τα άλλα εδραία υδρόβια ζώα που κολλάνε μόνιμα κάπου μετά από μια φάση νεανικής κινητικότητας. Όταν ο άντρας παντρευτεί ως εγκατασταθεί στη γη του, είναι πια δεμένος. Πρέπει να σπείρει και να θερίσει τα χωράφια –ακόμα και οι αγροτικές εξεγέρσεις πρέπει να σταματήσουν για να μαζευτεί η σοδειά. Οι φράχτες δεν μπορούν να μείνουν για χαιρό απεριποίητοι. Γυναίκες και παιδιά αγκυρώνουν τους άντρες σε συγκεκριμένο τόπο. Μόνο κάποια καταστροφή, η έλευση της χλιετίας ή η σοβαρή απόφαση για μετανάστευση μπορούν να διακόψουν τον αμετάβλητο χύκλο της αγροτικής ζωής, αλλά ακόμα κι ο μετανάστης πρέπει να εγκατασταθεί σύντομα σ' ένα καινούργιο κτήμα –εκτός αν πάφει να είναι αγρότης. Η ράχη του αγρότη είναι σκυφτή χοινωνικά, ε-

1. Αυτοβιογραφία στο G. Rosen, *Die Balkan-Haiduken*, Λευφία 1878, σ. 78.

πειδή πρέπει συνήθως να είναι σκυφτή από το φυσικό μόχθο στο χωράφι του.

Αυτό περιορίζει τη στρατολόγηση ληστών. Αφήνει την πιθανότητα, για έναν ενήλικο αγρότη, να γίνει ληστής, κάνει ωστόσο πολύ δύσκολη αυτή την επιλογή, καθώς μάλιστα ο ετήσιος κύκλος της ληστείας ακολουθεί τον ίδιο ρυθμό με τον αγροτικό κύκλο, φτάνοντας στο αποκορύφωμά του την άνοιξη και το καλοκαίρι, όντας σε ύφεση στη χιονισμένη, νεκρή περίοδο. (Ωστόσο, κοινότητες που κερδίζουν τακτικά ένα μέρος του εισοδήματός τους από τις επιδρομές, πρέπει να τις συνδυάσουν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, επομένως η ληστεία τους συμβαίνει εκτός εποχής, όπως στους chuaig,² φυλή του Μιντναπούρ –στη Βεγγάλη– στις αρχές του 19ου αιώνα. Διαφορετικά, οι επιδρομές γίνονταν από ειδικές ομάδες, που άφηναν πίσω τους αρκετούς ανθρώπους για να εκτελέσουν τις αγροτικές εργασίες). Αν θέλουμε να κατανοήσουμε την κοινωνική σύνθεση της ληστείας, πρέπει να εξετάσουμε κυρίως το κινητικό περιθώριο της αγροτικής κοινωνίας.

Η πρώτη και πιθανώς η σημαντικότερη πηγή ληστών βρίσκεται σε κείνες τις μορφές υπαίθριας οικονομίας ή υπαίθριου περιβάλλοντος όπου υπάρχει σχετικά μικρή ζήτηση εργατικής δύναμης, ή που είναι πολύ φτωχές για να απασχολήσουν όλους τους ικανούς για εργασία άντρες – με άλλα λόγια, στο αγροτικό πλεόνασμα πληθυσμού. Οι ποιμενικές οικονομίες και οι περιοχές με ορεινό ή άγονο έδαφος (που συχνά πάνε μαζί) παρουσιάζουν μόνιμο πλεόνασμα αυτού του είδους, που τείνει να δημιουργήσει τις δικές του παραδοσιακές διεξόδους στις παραδοσιακές κοινωνίες: εποχιακή μετανάστευση (όπως στις Άλπεις ή στα βουνά των Καβύλων στην Αλγερία), κατάταξη σε διάφορους στρατούς (όπως στην Ελβετία, την Αλβανία, την Κορσική και το Νεπάλ), επιδρομές ή ληστεία. Ο «μινιφουντισμός» (δηλ. η επικράτηση της μικροϊδιοκτησίας, με κτήματα που δε

2. Φυλή που συνδυάζει τη γεωργία με τις επιδρομές στη ζούγκλα του Μιντναπούρ.

φτάνουν για να συντηρήσουν μια οικογένεια) μπορεί να έχει το ίδιο αποτέλεσμα. Όπως και, για ακόμα προφανέστερους λόγους, η ακτημοσύνη. Το αγροτικό προλεταριάτο, άνεργο για ένα μεγάλο μέρος της χρονιάς, είναι πρόσφορο για στρατολόγηση, σε αντίθεση με τον αγρότη. Από τους 328 «συμμορίτες» (ή μάλλον εξεγερμένους χωρικούς κι αντάρτες) που οι υποθέσεις τους εξετάστηκαν το 1863 στο Εφετείο του Καταντζάρο (στην Καλάβρια), οι 201 χαρακτηρίζονται εργάτες γης ή μεροχαματιάρηδες, μόνο 51 αγρότες, 4 κτηματίες και 24 τεχνίτες.³ Είναι φανερό ότι, σε τέοια περιβάλλοντα, υπάρχει αφθονία αντρών που όχι μόνο μπορούν, για ένα διάστημα τουλάχιστον, να εγκαταλείψουν την αγροτική οικονομία, αλλά και πρέπει να αναζητήσουν άλλες πηγές εισοδήματος. Τι πιο φυσικό επομένως, για μερικούς από αυτούς, απ' το να γίνουν ληστές – κι εξίσου φυσικό οι ορεινές και ποιμενικές περιοχές να γίνουν οι κλασικές ζώνες γι' αυτή τη μορφή παρανομίας.

Και πάλι όμως, ακόμα και σ' αυτές τις περιοχές δεν έχουν όλοι την ίδια πιθανότητα να γίνουν ληστές. Υπάρχουν ωστόσο πάντα ομάδες που η κοινωνική τους θέση τούς δίνει την απαραίτητη ελευθερία κινήσεων. Η σπουδαιότερη είναι η ηλικιακή ομάδα των νεαρών αντρών, ανάμεσα στην εφηβεία και το γάμο, δηλαδή πριν τους κάμψει το βάρος των οικογενειακών υποχρεώσεων. (Μου έχουν πει ότι, σε χώρες που επιτρέπουν το εύκολο μονόπλευρο διαζύγιο, το διάστημα ανάμεσα στην απαλλαγή από τη μία σύζυγο και το νέο γάμο μπορεί να αποτελεί άλλη μια φάση σχετικής ελευθερίας, όμως, όπως και στην ανάλογη περίπτωση των χήρων, αυτό μπορεί να ισχύει μόνο αν δεν υπάρχουν μικρά παιδιά που χρειάζονται φροντίδα, ή όπου μπορούν να τα αναλάβουν κάποιοι συγγενείς). Ακόμα και στην αγροτική κοινωνία, η νιότη είναι περίοδος ανεξαρτησίας και ενδεχόμενης εξέγερσης. Οι νεαροί, συχνά ενωμένοι σε επίσημες ή ανεπίσημες ομάδες συνομηλίκων, μπορούν να περνάνε από τη μια δουλειά στην άλλη, να καργαδίζουν ή να περιπλανιούνται.

Oι szégeny légeny («φτωχόπαιδα») των ουγγρικών πεδιάδων ήταν τέτοιοι υποψήφιοι ληστές. Ακίνδυνοι όταν ήταν μεμονωμένοι, αν και πάντα πρόθυμοι να κλέψουν κάνα-δυο άλογα, όταν όμως ενώνονταν σε ομάδες των είκοσι ή των τριάντα, με λημέρι τους κάποιο απόμερο σημείο, περνούσαν εύκολα στη ληστεία. «Η μεγάλη πλειοφηφία» των στρατολογημένων κινέζων ληστών ήταν νεαροί, επειδή «η σύντομη περίοδος προτού αναλάβουν τα βάρη του γάμου και της οικογένειας ήταν η εποχή που ήταν πιο ελεύθεροι απ' όσο είχαν υπάρξει ώς τότε ή απ' όσο θα ήταν στο μέλλον». Για τον ίδιο λόγο τα τριάντα ήταν η κρίσιμη ηλικία όπου οι ληστές πιέζονταν να παρατήσουν το σινάφι και να αποκατασταθούν, αφού οι μη ληστές που δεν είχαν καταφέρει να παντρευτούν και να εγκατασταθούν δεν είχαν άλλη επιλογή παρά να ζήσουν στο περιθώριο της κοινωνίας.⁴ Ας προσθέσουμε ότι ο αριθμός τους αυγάτιζε λόγω της επιλεκτικής βρεφοκτονίας των κοριτσιών, που δημιουργούσε ένα πλεόνασμα αγοριών που μπορεί να έφτανε, σε μερικές περιοχές της Κίνας, το 20%. Σε κάθε περίπτωση, δε χωράει αμφιβολία ότι ο τυπικός ληστής ήταν νεαρός, κι έτοι είναι ακόμα το σύγχρονο αντίστοιχό του, δηλαδή οι κολομβιανοί αντάρτες της δεκαετίας του 1990, σχεδόν όλοι τους ανάμεσα στα 15 και τα 30.⁵ Τα δύο τρίτα των ληστών στην Μπαζιλικάτα στα χρόνια του 1860 ήταν κάτω από τα εικοσιπέντε. Σαράντα εννιά στους πενήντα εννιά ληστές στο Λαμπαγέκε (Περού) ήταν ανύπαντροι.⁶ Ο Ντιέγο Κοριέντες, ο κλασικός ληστής-θρύλος της Ανδαλουσίας, πέθανε στα είκοσι τέσσερα, ο Γιάνοσιχ, το αντίστοιχό του στη Σλοβακία, στα είκοσι πέντε, ο Λαμπιάο, ο μεγάλος κανγκασέιρο του βραζιλιάνικου Νορντέστε, ξεκίνησε την καριέρα του κάπου μεταξύ δεκαειρά και είκοσι, κι ο πραγματικός Δον Χοσέ της Κάρ-

4. Ph. Billingsley, σ. 75-76.

5. Πληροφορία του Δρ. Eduardo Pizarro. Για στατιστικά στοιχεία βλ. Carlos Miguel Ortiz Sarmiento. *La Violence en Colombie: Racines historiques et sociales*. Παρίσι: 1990, σ. 192, σημ. 45.

6. E.J. Hobsbawm, *Primitive Rebels*. Manchester University Press, 1959, και Lopez Albujar σ.π., σ. 126.

μεν στα δεκαοχτώ. Η μέση ηλικία των μαντζουριανών λήσταρχων στη δεκαετία του 1920 ήταν τα 25-26 χρόνια. Οι συγγραφείς είναι γενικά καλοί παρατηρητές: ο «Λιγνός Μεμέτ», ο ήρωας ενός τούρκικου ληστρικού μυθιστορήματος, βγήκε στα βουνά του Ταύρου έφηβος ακόμα.

Η δεύτερη σε σπουδαιότητα πηγή ελεύθερων αντρών είναι εκείνοι που, για τον έναν ή τον άλλο λόγο, δεν αφομοιώνονται στην αγροτική κοινωνία και υποχρέωνται έτσι να ζουν στο περιθώριο και την παρανομία. Οι ομάδες των ρασμπόνικι (ληστών) που άκμασαν στους ασύγχαστους και αραιοκατοικημένους χώρους της παλιάς Ρωσίας αποτελούνταν από τέτοιους περιθωριακούς – συχνά μετανάστες που έρχονταν στις αχανείς πεδιάδες του νότου και της ανατολής, όπου οι αφέντες, η δουλοπαροικία και η κυβέρνηση δεν είχαν ακόμα φτάσει, αναζητώντας αυτό που αργότερα θα γίνει η συνειδητά επαναστατική προοπτική της Zemlya i Volya (Γη και Ελευθερία). Μερικοί από αυτούς δεν έφτασαν καν εκεί, και δύοι τους είχαν να ζήσουν δοσο ταξίδευαν. Έτσι, φυγάδες δουλοπάροικοι, χρεοκοπημένοι ελεύθεροι, δραπέτες από τα χρατικά ή χωροδεσποτικά εργοστάσια, από τη φυλακή, τις ιερατικές σχολές, το στρατό ή το ναυτικό, άνθρωποι χωρίς προσδιορισμένη θέση στην κοινωνία, όπως οι γιοι παπάδων, σχημάτιζαν ή προσχωρούσαν σε συμμορίες, που μπορεί να συμμετείχαν στις επιδρομές που οργάνωναν οι πρώην συνοριακές κοινότητες των ελεύθερων χωρικών, όπως οι κοζάκοι, και εθνικές και φυλετικές μειονότητες. (Για τους κοζάκους βλ. εδώ, κεφ. 8).

Ανάμεσα σ' αυτούς τους περιθωριακούς, οι στρατιώτες, οι λιποτάχτες και οι πρώην κληρωτοί έπαιζαν σημαντικό ρόλο. Δεν ήταν τυχαίο που ο τσάρος στρατολογούσε τους στρατιώτες του για ολόκληρη τη ζωή τους (ή για ό,τι έμοιαζε με ζωή). Έτσι ώστε η οικογένειά τους, όταν τους αποχαιρετούσε στην άκρη του χωριού, τους διάβαζε ταυτόχρονα και τη νεκρώσιμη ακολουθία. Οι άντρες που γυρίζουν από μακριά, δίχως αφέντη και δίχως γη, αποτελούν κίνδυνο για τη σταθερότητα της κοινωνικής ιεραρχίας. Πρώην φαντάροι και λιποτάχτες αποτελούν φυσιολο-

γικά πρώτη ύλη για τη ληστεία. Οι αρχηγοί των συμμοριτών στη νότια Ιταλία μετά το 1860 χαρακτηρίζονται επανειλημμένα «πρώην στρατιώτης στο στρατό των Βουρβώνων» ή «άχληρος δουλευτής, πρώην φαντάρος». Σε μερικές περιοχές, αυτή η μεταπήδηση από το στρατό στη ληστεία ήταν φυσιολογική. Γιατί, ρωτούσε ένας προοδευτικός Βολιβιανός το 1929, οι πρώην στρατιώτες που γυρίζουν στους οικισμούς τους, στους Ινδιάνους Αιμάρα, αντί να λειτουργήσουν ως εκπαιδευτές και παράγοντες εκπολιτισμού, γίνονται απεναντίας «αργόσχολοι και διεφθαρμένοι, που καταλήγουν λήσταρχοι στην περιοχή τους»?⁷ Εύλογη ερώτηση, όμως ρητορική. Οι πρώην στρατιώτες μπορούν να λειτουργήσουν ως ηγέτες, εκπαιδευτές και στελέχη του χωριού, και κάθε κοινωνικά επαναστατικό καθεστώς χρησιμοποιεί το στρατό του ως εκπαιδευτική σχολή προς αυτό το σκοπό, ποιος όμως θα μπορούσε να πιστεύει ειλικρινά ότι κάτι τέτοιο θα συνέβαινε στη φεουδαρχική Βολιβία;

Ελάχιστοι, πέρα από τους πρώην στρατιώτες που επιστρέφουν, βρίσκονται εξολοκλήρου, προσωρινά έστω, έξω από την οικονομία του χωριού, εξακολουθώντας να αποτελούν μέρος της αγροτικής κοινωνίας (τσιγάνοι και άλλοι *fahrendes Volk* ή πλανόδιοι δεν ανήκουν, κανονικά, σ' αυτή την κοινωνία). Ωστόσο, η αγροτική οικονομία προσφέρει μερικές θέσεις εργασίας που ξεφεύγουν από τη συνηθισμένη ρουτίνα του μόχθου και την άμεση εμβέλεια του κοινωνικού ελέγχου, εκ μέρους είτε των αρχόντων είτε της κοινής γνώμης. Συναντάμε για μια φορά ακόμα τους βοσκούς, μοναχικούς ή σε συντροφιές -μια ιδιαίτερη ομάδα, μερικές φορές μυστική- στα ψηλά βοσκοτόπια την περίοδο της καλοκαιρινής βοσκής ή να τριγυρνάνε σαν ημινομάδες στις πλατιές πεδιάδες. Υπάρχουν επίσης ένοπλοι και αγροφύλακες, που δεν έχουν να ιδρώνουν δουλεύοντας τη γη, οδηγοί στα ταξίδια των κοπαδιών, καροτσέρηδες και κοντραμπατζήδες, βάρδοι και άλλοι παρόμοιοι. Όλοι αυτοί δεν επιτηρούνται, μπο-

7. Alejandro Franco, «El Aymara del siglo XX», στο *Amauta*, τχ. 23, Λίμα 1929, σ. 88.

ρούν αντίθετα να επιτηρούν τους άλλους. Τα βουνά είναι συχνά ο δικός τους κοινός χόσμος, όπου δεν εισχωρούν τοιφλικάδες και καλλιεργητές ως όπου οι άντρες ελάχιστα μιλούν για όσα βλέπουν και όσα κάνουν. Εκεί πάνω οι ληστές συναντούν τους βοσκούς και οι βοσκοί το σκέφτονται να γίνουν ληστές.

Οι πηγές υποψήφιων ληστών που εξετάσαμε ώς εδώ είναι όλες συλλογικές. δηλαδή κοινωνικές κατηγορίες αντρών που, σε σύγκριση με τα μέλη άλλων κατηγοριών, έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να γίνουν ληστές. Είναι ολοφάνερα πολύ σημαντικές. Μας επιτρέπουν, π.χ., να διατυπώσουμε συνοπτικές, προσεγγιστικές, όχι όμως ριζικά παραπλανητικές, γενικεύουσεις όπως: «Μια τυπική ομάδα ληστών σε ορεινή περιοχή είναι πιθανό να αποτελείται από νεαρούς βοσκούς, ακτήμονες εργάτες και πρώην στρατιώτες, ως είναι απίθανο να περιλαμβάνει παντρεμένους με παιδιά ή τεχνίτες». Τέτοιες δηλώσεις δεν εξαντλούν το ζήτημα, καλύπτουν όμως ένα εντυπωσιακά μεγάλο μέρος του πεδίου μας. Για παράδειγμα, από τους νοτιοιταλούς ηγέτες ομάδων στα χρόνια του 1860, εκείνοι για τους οποίους γνωρίζουμε την απασχόλησή τους περιλαμβάνουν είκοσι οχτώ «βοσκούς», «γελαδάρηδες», «πρώην στρατιώτες», «ακτήμονες εργάτες» και «αγροφύλακες» (ή συνδυασμούς αυτών των επαγγελμάτων) και μόνο πέντε άλλους.⁸ Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι οι αρχηγοί των ληστών, στο βαθμό που διαχρίνονται απ' τους απλούς ληστές, είναι πιθανότερο να προέρχονται από αυτούς τους «άλλους». δηλαδή από στρώματα της αγροτικής κοινωνίας ανώτερα από τους προλετάριους και τους άκληρους. Εντούτοις, υπάρχει και μια άλλη κατηγορία υποψήφιων ληστών, από μερικές απόψεις η σπουδαιότερη, όπου η συμμετοχή είναι, κατά κάποιο τρόπο, ατομική και εθελοντική, παρότι μπορεί να επικαλύπτεται με τις προηγούμενες. Αυτή αποτελείται από άντρες που δείχνουν απρόθυμοι να αποδεχτούν τον ταπεινό και παθητικό κοινωνικό ρόλο του υποταγμένου αγρότη. Μιλάμε για τους σκληροτράχηλους και απειθαρχους, τους ατομικά εξεγερ-

8. Υπολογισμός βασισμένος στο F. Molise, δ.π., σ. 367-382.

μένους, ανθρώπους που, σύμφωνα με μια τυπική και γνωστή φράση των αγροτών, «ξέρουν να γίνονται σεβαστοί».

Ίσως δεν είναι πολλοί σε μια συνηθισμένη αγροτική κοινωνία, υπάρχουν δύναμις πάντα μερικοί. Είναι εκείνοι που, όταν έρχονται αντιμέτωποι με κάποια αδικία ή κατατρεγμό, δε σκύβουν το κεφάλι στη βία ή την κοινωνική ανωτερότητα, αλλά διαλέγουν το δρόμο της αντίστασης και της παρανομίας. Γιατί πρέπει να θυμόμαστε ότι, αν η αντίσταση σε τέτοιες πράξεις καταπίεσης είναι η χαρακτηριστική αρχή στη σταδιοδρομία ενός «ευγενή» ληστή, για τον καθένα που αντιστέκεται υπάρχουν πάμπολλοι που αποδέχονται την αδικία. Ένας Πάντσο Βίλλα που ζήταει να υπερασπιστεί την τιμή της βιασμένης αδερφής του αποτελεί εξαίρεση σε κοινωνίες όπου οι αφέντες και οι μπράβοι τους έχουν το ελεύθερο με τα κορίτσια των χωρικών. Αυτοί είναι οι άντρες που κερδίζουν το δικαίωμα στο σεβασμό απέναντι σε οποιονδήποτε, και απέναντι στους άλλους αγρότες, καθώς στέχονται όρθιοι και πολεμούν – και, μ' αυτή τους την ενέργεια, σφετερίζονται αυτόματα τον κοινωνικό ρόλο των «καλύτερών» τους που, όπως στο κλασικό μεσαιωνικό σύστημα ιεραρχίας, μονοπωλούν το δικαίωμα να πολεμούν. Είναι οι σκληροί, που καμαρώνουν για τη σκληρότητά τους, κομπάζοντας και κρατώντας όπλα, μπαστούνια ή ρόπαλα, ακόμα κι εκεί όπου υποτίθεται πως οι αγρότες δεν οπλιφορούν, με το ατημέλητο και επιδεικτικό ντύσιμο και φέρσιμο που συμβολίζει τη σκληρότητα. Ο «ραβδοφόρος» του παλιού κινέζικου χωριού (που συνήθως μεταφραζόταν «ο νταής του χωριού» από τους παλιούς Κινέζους), χυκλοφορούσε με την κοτσίδα του χαλαρή, με την άκρη της τυλιγμένη γύρω απ' το κεφάλι και το λαιμό, τα παπούτσια του επίτηδες φθαρμένα και τις γκέτες του ανοιχτές για να φαίνεται η ακριβή τους φόδρα. Έλεγαν συχνά ότι προκαλούσε το δικαστή «από σκέτο νταηλίκι».⁹ Η ενδυμασία του έφιππου ναυαρίνο (ή γελαδάρη) στα μεξικάνικα κοπάδια, που

9. A.H. Smith, *Village Life in China*, Νέα Υόρκη/Σικάγο/Τορόντο 1899, σ. 213-217.

έγινε το κλασικό κουστούμι του καουμπόη στα γουέστερν, και το λίγο-πολύ ανάλογο στιλ των gauchos και llaneros στις νοτιαμερικάνικες πεδιάδες, των bétyar¹⁰ της ουγγρικής puszta, των majos και flamencos¹¹ στην Ισπανία, είναι δείγματα παρόμοιων συμβόλων ανυποταξίας μέσα στο δυτικό κόσμο. Ο συμβολισμός αυτός βρήκε ίσως την πιο εξεζητημένη έκφρασή του στο στολισμένο με χρυσάφι κι ατσάλι κοστούμι του βαλκανιου χαιδούκου ή κλέφτη. Γιατί, όπως σε όλες τις παραδοσιακές και σχεδόν στάσιμες κοινωνίες, ακόμα και η χαλαρή ομάδα των μη κομφορμιστών φτωχών καταλήγει να τυποποιείται και να αναγνωρίζεται από εξωτερικά σημάδια. Το ντύσιμο του αγρότη παλικαρά είναι ένας κώδικας που δηλώνει: «Τούτος ο άντρας είναι αδούλωτος».

Όσοι «έρουν να γίνονται σεβαστοί» δε γίνονται αυτόματα ληστές, τουλάχιστον όχι κοινωνικοί ληστές. Μπορεί να ξεφύγουν από τη μοίρα του αγρότη με το να γίνουν φύλακες των χωριών, ακόλουθοι των αφεντάδων ή στρατιώτες (που σημαίνει επίσημοι ληστές διαφόρων ειδών). Μπορεί να κοιτάξουν το συμφέρον τους και να γίνουν μια τρομοκρατική μπουρζουαζία της υπαίθρου, όπως οι μαφιόζοι στη Σικελία. Μπορεί, τέλος, να γίνουν αυτό το είδος παρανόμων για τους οποίους ο κόσμος φτιάχνει τραγούδια: υπέρμαχοι, ήρωες κι εκδικητές. Η ανταρσία τους είναι μεμονωμένη, απροσδιόριστη από κοινωνική και πολιτική άποψη, και κάτω από φυσιολογικές –δηλαδή μη επαναστατικές– συνθήκες δεν είναι η πρωτοπορία μιας μαζικής εξέγερσης, αλλά προϊόν και συμπλήρωμα της γενικής παθητικότητας των φτωχών. Είναι η εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα.

Οι κατηγορίες αυτές εξαντλούν λίγο-πολύ τις πηγές που γεν-

10. Gauchos και llaneros: αργεντίνοι και κολομβιανοί καουμπόηδες. Bétyar: αδέσποτος τυχοδιώχτης.

11. Mayo και Flamenco είναι χαρακτηρισμοί ενός στυλ στο ντύσιμο και τη συμπεριφορά, το οποίο συνοψίζεται ως εξής σ' ένα ισπανικό λεξικό του 18ου αιώνα: «άντρας που προβάλλει επιδεικτικά την ανδρεία και την περηφάνια του στα λόγια και στις πράξεις».

νούν αγρότες ληστές. Πρέπει όμως να εξετάσουμε συνοπτικά δύο ακόμα δεξαμενές βίας και ληστείας στην ύπαιθρο που, μερικές φορές σωστά αλλά τις περισσότερες εντελώς παραπλανητικά, μπερδεύονται με την αγροτική ληστεία: τους «ληστές βαρόνους» και τους κοινούς κακοποιούς.

Είναι εύλογο ότι οι ξεπεσμένοι αριστοχράτες της υπαίθρου αποτελούν μια ανεξάντλητη πηγή νταήδων. Τα όπλα είναι το προνόμιό τους, ο πόλεμος είναι το επάγγελμά τους και η βάση του συστήματος των αξιών τους. Ένα μεγάλο μέρος αυτής της βίας θεσμοποιείται σε ασχολίες όπως το κυνήγι, η υπεράσπιση της προσωπικής και οικογενειακής «τιμής» μέσα από μονομαχίες και εκδικήσεις, κλπ., ή κατευθύνεται από συνετές κυβερνήσεις σε πολιτικά χρήσιμες ή τουλάχιστον αβλαβείς διεξόδους όπως η στρατιωτική καριέρα και η αποικιακή περιπέτεια. Οι Σωματοφύλακες του Δουμά, προϊόντα αυτού του πασίγνωστου λίκνου απένταφων μικροευγενών που ήταν η Γασκώνη, ήταν μόλις κάτι παραπάνω από επίσημα εξουσιοδοτημένοι τραμπούκοι με γενεαλογικό δέντρο, παρόμοιοι πολύ με τους σκληροτράχηλους αγρότες ή βοσκούς που μισθώνονταν ως μπράβοι από τους τσιφλικάδες της Ιταλίας ή της Ιβηρικής. Τέτοιοι ήταν και πολλοί από τους ισπανούς κονκισταδόρες. Υπάρχουν ωστόσο καταστάσεις που μετατρέπουν τέτοιους απένταφους ιππότες σε πραγματικούς παράνομους και ληστές (βλ. εδώ, κεφ. 7). Μπορούμε να προβλέψουμε ότι ο εκτός νόμου αριστοχράτης είναι πιθανότερο να περάσει στη σφαίρα του λαϊκού μύθου και της λαϊκής μπαλάντας (α) όταν αποτελεί μέρος ενός γενικότερου κινήματος αντίστασης, εκ μέρους κάποιας αρχαϊκής κοινωνίας, ενάντια σε εξωτερικά στοιχεία ή σε ξενική κατοχή ή (β) όταν υπάρχει αδύναμη μόνο παράδοση ενεργητικής αγροτικής ανταρσίας ενάντια στη χωροδεσποτική αδικία. Είναι πιο απίθανο να περάσει εκεί όταν το στοιχείο της ταξικής πάλης είναι έντονο – μολονότι βέβαια σε χώρες με υψηλό ποσοστό «αριστοχρατών» όπως η Πολωνία, η Ουγγαρία και η Ισπανία, όπου έφταναν ίσως και το 10% του συνολικού πληθυσμού, αποτελούσαν από μόνοι τους ένα αρχετά μεγάλο κοινό για μπα-

λάντες και ρομάντζα που μιλούσαν για δικούς τους.¹²

Ακόμα πιο ξεχάθαρη διάχριση υπάρχει ανάμεσα στους αγρότες ληστές και στον υπόκοσμο από αστικά ή πλανόδια στοιχεία, που υπήρχαν στα διάκενα της αγροτικής κοινωνίας αλλά φανερά δεν ανήκαν εκεί. Στις παραδοσιακές κοινωνίες, οι κακοποιοί είναι σχεδόν εξ ορισμού ξένο σώμα και σχηματίζουν τη δική τους ξεχωριστή κοινωνία, αν όχι μια αντικοινωνία των «αλητών» που καθρεφτίζει την κοινωνία των «έντιμων». Συνήθως μιλούν τη δική τους γλώσσα (*argot, cant, caló, Rotwelsch*). Συναναστρέφονται άλλα απόβλητα επαγγέλματα ή κοινότητες, όπως τους τσιγγάνους, που τόσα πολλά πρόσφεραν στην αργκό του γαλλικού και του ισπανικού υπόκοσμου, ή τους εβραίους, που πρόσφεραν ακόμα περισσότερες λέξεις στη γερμανική αργκό. (Οι περισσότεροι αγρότες ληστές δε μιλούν κανενός είδους αργκό, αλλά απλώς μια εκδοχή της ντόπιας διαλέκτου). Είναι μη κομφορμιστές, ή μάλλον αντικομφορμιστές στην πράξη και στην ιδεολογία, με τη μεριά του διαβόλου μάλλον παρά του Θεού¹³ – ή, αν είναι θρησκευόμενοι, τότε με το μέρος της αίφεσης κι ενάντια στην ορθοδοξία. Τον 17ο αιώνα οι χριστιανοί κακοποιοί ζήτησαν την άδεια να παρακολουθούν τις θρησκευτικές τελετές των εβραίων στη φυλακή, και υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις (που απηχούνται στους Ληστές του Σύλερ) ότι στις γερμανικές συμμορίες

12. Η ταξινόμηση των τραγουδιών για ληστές περιπλέκεται από δύο παράγοντες. Πρώτον, η τάση της «επίσημης» κοιλτούρας να τους αναβαθμίσει κοινωνικά, σαν αντίτιμο για την αφρομοίωσή τους. Δηλαδή να μετατρέψει τον Ρομπέν των Δασών σε αδιυτημένο κόμη του Χάντινγκτον. Δεύτερον, η τάση όλων των ελεύθερων ανθρώπων σε φεουδαρχικούς τύπους αγροτικής κοινωνίας να εξομοιώνουν τη δική τους κατάσταση με το μόνο οικείο πρότυπο «ελευθερίας». Δηλαδή με την κατάσταση της «αριστοκρατίας». Ισως ο ένας ή ο άλλος από τους δύο αυτούς λόγους να εξηγεί την πεποίθηση, ότι αναμφισβήτητα αγροτικής καταγωγής ληστές στην Ουγγαρία του 19ου αιώνα, όπως ο Σάντορ Ρόσα κι ο Σόμπρι Γιόσι. ήταν τάχα ευγενείς από παλιές οικογένειες.

13. Ένας κοινός ληστής που δεν είχε κλείσει συμβόλαιο με το διάβολο ήταν κάτι αδιανόητο. Ιδιαίτερα τον 18ο αιώνα, και μέχρι πρόσφατα ο διάβολος κρατούσε την πρώτη θέση στο δογματικό σύστημα των κακοποιών. F.C.B. Ané-Lallemand. *Das deutsche Gaunerthum*. Λευφία 1858-62. τόμ. II. σ. 91 σημ.

του 18ου αιώνα βρήκαν καταφύγιο ελευθεριάζοντες ή αντινομικοί αιρετικοί, όπως τα υπολείμματα του κεντρογερμανικού αναβαπτισμού.¹⁴ Οι αγρότες ληστές, απεναντίας, δεν είναι κατά καμία έννοια ετερόδοξοι, αλλά μοιράζονται το αξιακό σύστημα των συνηθισμένων αγροτών, μαζί και την ευσέβειά τους αλλά και την καχυποφία τους για τις ομάδες των διαφορετικών. (Έτσι, με εξαίρεση τα Βαλκάνια, οι περισσότεροι κοινωνικοί ληστές της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης ήταν αντισημίτες).

Εκεί που συμμορίες κοινών ληστών περιπλανιόνται στην ύπαιθρο, όπως σε μέρη της κεντρικής Ευρώπης κατά τον 17ο-18ο αιώνα, ή στην Ινδία, μπορούν φυσιολογικά να διακριθούν εύκολα από τους κοινωνικούς ληστές, τόσο χάρη στη σύνθεση των ομάδων τους όσο και χάρη στον τρόπο δράσης τους. Είναι πιθανό να αποτελούνται από μέλη «εγκληματικών φυλών και καστών» ή άτομα απόβλητων ομάδων. Έτσι η συμμορία των Κρέφελντ και Νόις στη δεκαετία του 1790, όπως και η συμμορία Κάιλ, αποτελούνταν κυρίως από τροχιστές μαχαιριών, ενώ στην Έσση-Βάλντεκ υπήρχε μια συμμορία με μέλη κυρίως ρακοσυλλέκτες. Οι μισοί περίπου από τη συμμορία Σαλαμπιέ, που έκαναν επιχίνδυνο το Πα ντε Καλαί την ίδια περίοδο, ήταν γυρολόγοι, πωλητές μεταχειρισμένων, πανηγυρτζήδες και άλλα παρόμοια. Στη φοβερή συμμορία των Κάτω Χωρών, και στις περισσότερες από τις διάφορες υπο-ομάδες της, κυριαρχούσαν οι εβραίοι. Και πάει λέγοντας. Οι εγκληματικές ασχολίες ήταν συχνά κληρονομικές: η βαυαρέζα λησταρχίνα Σάτινγκερ είχε πίσω της μια οικογενειακή παράδοση δύο αιώνων και πάνω από είκοσι άτομα από το σόι της, ο πατέρας της και η αδερφή της μεταξύ άλλων, ήταν φυλακισμένοι ή είχαν εκτελεστεί.¹⁵ Δεν είναι περίεργο ότι όλοι αυτοί δεν προσπαθούσαν να κερδίσουν

14. Για λεπτομέρειες, G. Kraft, *Historische Studien zu Schillers Schauspiel «Die Räuber»*, Βαϊμάρη 1959.

15. F.C.B. Ané-Lallemand, σ.π., τόμ. I, σ. 241, και G. Sangnier, *Le brigandage dans le Pas-de-Calais*, Μπλανζερμόν 1962, σ. 172, 196. Για επιβεβαίωση των διαφορών μεταξύ ληστών και κοινών κακοποιών από έναν ιατροδικαστικό ειδικό με εμπειρία και των δύο βλ. E. de Lima, σ.π., *passim*.

τη συμπάθεια των χωρικών, αφού τους θεωρούσαν, όπως όλους τους «έντιμους» ανθρώπους, εχθρούς τους, καταπιεστές τους και υποψήφια θύματά τους. Στις εγκληματικές συμμορίες, επομένως, έλειπαν οι τοπικές ρίζες των κοινωνικών ληστών, ή τουλάχιστον τις έκρυβαν, ενώ ταυτόχρονα δεν περιορίζονταν από τα όρια μιας περιοχής, έξω από τα οποία οι κοινωνικοί ληστές σπάνια μπορούσαν να δράσουν με ασφάλεια. Αποτελούσαν μέρος ενός πλατιού, αν και χαλαρού, δικτύου ενός υποκόσμου, που μπορούσε να απλώνεται σε μισή ή πειραιά και επεκτείνονταν σίγουρα και στις πόλεις, *terra incognita* για τους αγρότες ληστές, που τις φοβούνταν και τις μισούσαν. Για τους αλήτες, νομάδες, κακοποιούς, χλπ., το είδος της περιοχής όπου περνούσαν τη ζωή τους οι περισσότεροι κοινωνικοί ληστές ήταν απλώς ένας τόπος με τόσα παζάρια ή πανηγύρια το χρόνο, ένας χώρος για περιστασιακές επιδρομές, ή το πολύ πολύ (αν π.χ. ήταν στρατηγικά τοποθετημένος κοντά σε διάφορα σύνορα) κατάλληλη βάση για ευρύτερες επιχειρήσεις.

Εντούτοις, οι κοινοί ληστές δεν μπορούν ν' αποκλειστούν από τη μελέτη της κοινωνικής ληστείας. Καταρχήν, εκεί όπου η κοινωνική ληστεία, για τον έναν ή τον άλλο λόγο, δεν πρόκοψε ή είχε σβήσει, κάποιοι κατάλληλοι κακοποιοί μπορούσαν να εξιδανικευτούν και να τους αποδοθούν τα γνωρίσματα ενός Ρομπέν των Δασών, ιδιαίτερα όταν εξειδικεύονταν στη ληστεία εμπόρων, πλούσιων ταξιδιωτών και άλλων που δεν ξυπνούσαν και μεγάλη συμπάθεια στους φτωχούς. Έτσι, κατά τον 18ο αιώνα, στη Γαλλία, την Αγγλία και τη Γερμανία, διάσημες φιγούρες του υπόκοσμου όπως ο *Ntix Tárpvin*, ο *Kαρτούς* κι ο *Σιντερχάνες* θεωρήθηκαν υποκατάστata των αυθεντικών Ρομπέν των Δασών, οι οποίοι είχαν εξαφανιστεί από καιρό στις χώρες αυτές.¹⁶

16. *Ntix Tárpvin* (1705-1939), *Καρτούς* (1693-1721) και «*Σιντερχάνες*» (Γιοχάνες Πουέκλερ) (1783-1803). Ο άλλος γάλλος ηρωικός ληστής του 18ου αιώνα, ο *Ρομπέρ Μαντρέν* (1724-1755), ήταν κάπως καλύτερος υποψήφιος για εξιδανικευση. Ήταν επαγγελματίας λαθρέμπορος από την περιοχή των γαλλοελβετικών συνόρων, απασχόληση που κανείς ποτέ, εκτός από τις κυβερνήσεις, δεν τη θεωρησε εγκληματική. Επιπλέον, είχε εμπλακεί σε μια υπόθεση εκδίκησης,

Κατά δεύτερο λόγο, ακούσιοι απόβλητοι της αγροτιάς, όπως οι πρώην στρατιώτες, λιποτάχτες και πλιατσικολόγοι που αφθονούσαν σε περιόδους αναταραχής, πολέμου ή αμέσως μετά, δημιουργούσαν έναν δεσμό μεταξύ κοινωνικής και αντικοινωνικής ληστείας. Τέτοια άτομα θα μπορούσαν εύκολα να ταιριάζουν σε ομάδες κοινωνικών ληστών, εντάσσονταν όμως εξίσου εύκολα και στις σπείρες των κακοποιών, κουβαλώντας εκεί κάποιες από τις αξείς και τις παραδοχές του αρχικού τους περιβάλλοντος. Τρίτον, οι αρχαίες προβιομηχανικές αυτοκρατορίες είχαν από παλιά αναπτύξει έναν διπλό υπόκοσμο: όχι μόνο τον κύκλο των απόβλητων αλλά κι έναν κόσμο ανεπίσημης κι αμοιβαίας υποστήριξης κι αντίστασης, με τυπικά παραδείγματα τις μεγάλες και μακρόβιες μυστικές εταιρείες της αυτοκρατορικής Κίνας ή του Βιετνάμ, ίσως ακόμα και σχηματισμούς όπως η σικελική Μαφία. Τέτοια ανεπίσημα πολιτικά συστήματα και δίκτυα, που ακόμα δεν έχουν κατανοηθεί και μελετηθεί αρκετά, μπορούσαν να πλησιάσουν όλους εκείνους που βρίσκονταν εκτός και εναντίον της επίσημης δομής εξουσίας, συμπεριλαμβάνοντας εδώ τόσο τους κοινωνικούς ληστές όσο και τις άλλες ομάδες παρανόμων. Μπορούσαν, για παράδειγμα, να τους προσφέρουν τις συμμαχίες και τους πόρους που, σε ορισμένες συνθήκες, μετατρέπουν τη ληστεία σε πυρήνα αποτελεσματικής πολιτικής εξέγερσης.

Ωστόσο, μολονότι στην πράξη η κοινωνική ληστεία δεν μπορεί να διακριθεί ξεκάθαρα από άλλα είδη ληστείας, αυτό δεν επηρεάζει τη θεμελιακή ανάλυση του κοινωνικού ληστή ως ειδικού τύπου αγροτικής διαμαρτυρίας και ανταρσίας. Κι αυτή η ανάλυση είναι το κυρίως θέμα τούτου του βιβλίου.

4.

Ο ευγενής ληστής

«Εκείνη τη νύχτα το φεγγάρι ήταν θαμπό και το φως των άστρων γέμιζε τον ουρανό. Δεν είχαν προχωρήσει πάνω από τρία μήνα, όταν είδαν το πλήθος από αμάξια, και πάνω στα λάβαρά τους ήταν γραμμένο καθαρά: "Το σιτάρι των δίκαιων και Πιστών Ληστών"».

Από το Πλάι στο Νερό¹

«ΚΑΚΟΣ: Άνθρωπος που σκοτώνει χριστιανούς χωρίς σοβαρό λόγο.

Απάντηση του ξακουστού καλαβρέζου ληστή Μουζολίνο σ' ένα ερωτηματολόγιο που του δόθηκε να συμπληρώσει».²

Ο ΡΟΜΠΕΝ ΤΩΝ ΔΑΣΩΝ, ο ευγενής ληστής, είναι ο διασημότερος και γνωστότερος σε όλο τον κόσμο τύπος ληστή, ο πιο χιλιοτραγουδισμένος ήρωας – στη θεωρία όμως, σπάνια στην πράξη.³ Αυτή η δυσαρμονία ανάμεσα στο θρύλο και τα γεγονότα δεν αποτελεί μυστήριο, όχι περισσότερο από τη διάσταση ανάμεσα στις πραγματικότητες των μεσαιωνικών ιπποτών και το δράμα της ιπποσύνης. Ο Ρομπέν των Δασών είναι αυτό που θα έπρεπε

1. Pearl Buck (μτφρ.). *All Men Are Brothers*. Νέα Υόρκη 1937. σ. 1258.

2. E. Morselli - S. De Sanctis. δ.π., σ. 175.

3. Για τους σκοπούς τούτου του βιβλίου, ο Ρομπέν των Δασών είναι απλός μύθος. Απ' ό,τι φαίνεται, παρότι υπήρχαν μπαλάντες γι' αυτόν από τον 14ο αιώνα, δε θεωρήθηκε γενικά ήρωας πριν τον 18ο αιώνα. Το ερώτημα αν υπήρξε δύντας κάποιος πραγματικός Ρομπέν των Δασών, ή με τι έμοιαζαν οι μεσαιωνικές αγγλικές συμμορίες στα δάση, πρέπει να το αφήσουμε στους ειδικούς στην ιστορία του Μεσαίωνα.

να είναι όλοι οι κοινωνικοί ληστές, στη σκληρή πραγματικότητα όμως λίγοι έχουν τον ιδεαλισμό, την αυταπάρνηση ή την κοινωνική συνείδηση για να δικαιώσουν αυτό το ρόλο, χι ίσως ακόμα λιγότεροι να το μπορούν. Πάντως, οι σπάνιοι που στέκονται στο ύψος τέτοιων προσδοκιών, ή έτσι δείχνουν –και είναι γνωστό ότι υπήρξαν αληθινοί Ρομπέν των Δασών–, χαίρονται τη λατρεία που αξίζει στους ήρωες ή, ακόμα, στους άγιους. Ο Ντιέγο Κοριέντες (1757-1781), ο ευγενής ληστής της Ανδαλουσίας, ήταν σύμφωνα με την κοινή γνώμη όμοιος με τον Χριστό: προδόθηκε, σύρθηκε ώς τη Σεβίλη μια Κυριακή, δικάστηκε μια Παρασκευή – κι όμως δεν είχε σκοτώσει κανέναν.⁴ Ο πραγματικός Γιούρο Γιάνοντας (1688-1713) ήταν, όπως οι περισσότεροι κοινωνικοί ληστές, ένας επαρχιακός συμμορίτης σε κάποια χαμένη γωνιά των Καρπαθίων, που μόλις και μετά βίας τραβούσε την προσοχή των αρχών της πρωτεύουσας. Κι όμως, εκατοντάδες τραγούδια γι' αυτόν επέζησαν ώς τις μέρες μας. Από την άλλη, τόση είναι η ανάγκη για ήρωες και υπερασπιστές που, αν δεν υπάρχουν πραγματικοί, στριψώχνονται σ' αυτό το ρόλο ακόμα και ακατάλληλοι υποψήφιοι. Στην πραγματική ζωή, οι περισσότεροι Ρομπέν των Δασών ήταν κάθε άλλο παρά ευγενείς.

Είναι λοιπόν καλύτερα να ξεκινήσουμε από την «εικόνα» του ευγενή ληστή, που προσδιορίζει τόσο τον κοινωνικό ρόλο του όσο και τη σχέση του με τους κοινούς αγρότες. Ο ρόλος του είναι να υπερασπίζεται, να διορθώνει τ' άδικα, να φέρνει δικαιοσύνη και κοινωνική ισότητα. Η σχέση του με τους αγρότες είναι σχέση πλήρους αλληλεγγύης και ταύτισης. Η «εικόνα» αντανακλά τις δύο αυτές πλευρές και μπορεί να συνοψιστεί σε εννιά σημεία.

Πρώτο, ο ευγενής ληστής ξεκινάει τη σταδιοδρομία του όχι με κάποιο έγκλημα, αλλά ως θύμα αδικίας ή επειδή καταδιώκεται από τις αρχές για κάποια πράξη που εκείνες, όχι όμως το έθιμο του λαού του, θεωρούν εγκληματική.

4. C. Bernaldo de Quiros. *El bandolerismo en España y México*. Μεξικό 1959. σ. 59.

Δεύτερο. «διωρθώνει τα στραβά».

Τρίτο. «παιρνει απ' τους πλούσιους και δίνει στους φτωχούς».

Τέταρτο. «δε σκοτώνει ποτέ, παρά μόνο για αυτοάμυνα ή σε δίκαιη εκδίκηση».

Πέμπτο, αν επιζήσει, επιστρέφει στο λαό του ως αξιοσέβαστος πολίτης και μέλος της κοινότητας. Ή, μάλλον, ποτέ δεν εγκαταλείπει πραγματικά την κοινότητα.

Έκτο, έχει το θαυμασμό, τη βοήθεια και την υποστήριξη του λαού του.

Έβδομο, πεθαίνει απαράλλαχτα και μόνο από προδοσία, γιατί κανένα σωστό μέλος της κοινότητας δε θα βοηθούσε τις αρχές εναντίον του.

Όγδοο, είναι –τουλάχιστον στη θεωρία– αθέατος κι άτρωτος.

Ένατο, δεν είναι εχθρός του βασιλιά ή του αυτοκράτορα, που είναι η πηγή της δικαιοσύνης, αλλά μόνο εχθρός της τοπικής αριστοκρατίας, του τοπικού κλήρου και άλλων καταπιεστών.

Και τα γεγονότα επαληθεύουν κατά μεγάλο μέρος την εικόνα, στα σημεία τουλάχιστον που απεικονίζει την πραγματικότητα κι όχι ευσεβείς πόθους. Πράγματι οι κοινωνικοί ληστές, στη μεγάλη πλειοφυφία των καταγραμμένων περιπτώσεων, ξεκινούν τη σταδιοδρομία τους με μια μη εγκληματική διαμάχη, ή κάποιο ζήτημα τιμής, ή ως θύματα κάποιας ενέργειας που οι ίδιοι και οι γείτονές τους τη θεωρούν άδικη (και που μπορεί να μην είναι τίποτα παραπάνω από τις αυτόματες συνέπειες μιας διαμάχης ανάμεσα σ' έναν φτωχό και σε κάποιον πλούσιο και μ' επιρροή). Ο Άντζελο Ντούκα ή «Αντζολίλο» (1760-1784), ναπολιτάνος ληστής του 18ου αιώνα, πέρασε στην παρανομία μετά από έναν καβγά με κάποιον αγροφύλακα του Δούκα της Μαρτίνα για κάποιο αδέσποτο κοπάδι. Ο Πάντσο Βίλλα, στο Μεξικό, βγήκε στο κλαρί επειδή εκδικήθηκε, για την τιμή της αδερφής του, κάποιον τσιφλικά, ενώ ο Λαμπαρέντα, όπως πρακτικά οίλοι οι βραζιλιάνοι κανγκασέιρος, για λόγους οικογενειακής τιμής. Ο Τζουλιάνο, νεαρός λαθρέμπορος –επάγγελμα τιμημένο όπως κάθε άλλο στα βουνά – αντιστάθηκε σ' έναν καραμπινέρο, αφού ήταν πολύ φτωχός για να μπορέσει να τον δωροδοκή-

σει. Και πάει λέγοντας. Και είναι πράγματι σημαντικό για τον Ρομπέν των Δασών να ξεχινήσει την καριέρα του μ' αυτό τον τρόπο. γιατί αν ήταν πραγματικός εγκληματίας, σύμφωνα με τα ηθικά χριτήρια της κοινότητάς του, πώς θα μπορούσε να απολαμβάνει αυτή την άνευ όρων υποστήριξη;

Να ξεχινήσει ως θύμα αδικίας σημαίνει πως εμπνέεται από την ανάγκη να διορθώσει τουλάχιστον ένα άδικο: αυτό που έγινε στον ίδιο. Είναι αρκετά φυσικό οι πραγματικοί ληστές να δείχνουν συχνά εκείνο το «τραχύ πνεύμα δικαιοσύνης» που επισήμαναν οι παρατηρητές στον Χοσέ Μαρία «Έλ Τεμπρανίγιο» (στον αυθεντικό Δον Χοσέ της Κάρμεν) που έδρασε στους ανδαλουσιανούς λόφους. Στο θρύλο, αυτή η διόρθωση των στραβών παίρνει συχνά τη μορφή μιας πραγματικής μεταβίβασης πλούτου. Λέγεται ότι ο Τζέσι Τζέιμς (1847-1882), αφού πρώτα δάνεισε 800 δολάρια σε μια χήρα για να πληρώσει το χρέος της σε κάποιον τραπεζίτη, λήστεψε στη συνέχεια τον τραπεζίτη και πήρε πίσω τα λεφτά του – απίθανη ιστορία, σύμφωνα με όσα γνωρίζουμε για τους αδερφούς Τζέιμς.⁵ Σε ακραίες περιπτώσεις, όπως στο δράμα του Σίλερ Οι Ληστές, ο ευγενής ληστής θυσιάζει τη ζωή του για να αποδοθεί δικαιοσύνη σε κάποιον φτωχό. Παρόμοια και στην πραγματική ζωή (ή μήπως πρόκειται για σύγχρονο θρύλο;), ο Ζελίμ Χαν, ο Ρομπέν των Δασών του Νταγκεστάν στις αρχές του 20ού αιώνα, στριμωγμένος σε μια ορεινή σπηλιά, έστειλε μήνυμα μ' έναν βοσκό στον επικεφαλής των εχθρών του:

«Πήγαινε να πεις στο διοικητή της επαρχίας ότι θα παραδοθώ σε αυτόν μόλις μου δείξει ένα τηλεγράφημα, σε χαρτί, από τον τσάρο, που θα λέει ότι ακυρώνει όλα τα πρόστιμα που επέβαλε σε αθώους. Κι ακόμα ότι θα δώσει αμνηστία σε όσους φυλακίστηκαν κι εξορίστηκαν εξαιτίας μου. Αν όχι, πες τότε στον πρίγκιπα Καράβλοφ ότι απόψε κιόλας, πριν τα μεσάνυχτα, θα το σκάσω από τούτη τη σπηλιά, και κανείς

5. Η ίδια ιστορία λέγεται και για τον Ματέ Κοσίδο, τον κορυφαίο κοινωνικό ληστή στο αργεντίνικο Τσάχο κατά τη δεκαετία του 1930.

και τίποτα δε θα μ' εμποδίσει. Ός τότε θα περιμένω την απάντησή του».

Στην πράξη, η πρωτόγονη δικαιοσύνη είναι πιθανότερο να πάρει τη μορφή της εκδίκησης και της τιμωρίας. Ο Ζελίμ Χαν, για να παραθέσουμε και πάλι τον ίδιο, έγραψε σ' έναν μουσουλμάνο αξιωματικό, κάποιον Ντονουγκάγιεφ:

«Να ξέρεις ότι θα σκοτώσω τους εκπροσώπους των αρχών επειδή εξόρισαν παράνομα τους φτωχούς συμπατριώτες μου στη Σιβηρία. Όταν ο συνταγματάρχης Πόποφ ήταν επικεφαλής στην επαρχία του Γκρόζνι, έγινε ένας ξεσηκωμός, και οι εκπρόσωποι των αρχών κι ο στρατός πίστεψαν ότι θα μπορούσαν να επιβληθούν σφάζοντας μερικούς φουκαράδες φτωχούς. Όταν το άκουσα αυτό, μάζεψα την ομάδα μου και λήστεψα ένα τρένο στο Καντί-Γιουρτ. Έκει σκότωσα Ρώσους για εκδίκηση».⁶

Όποια κι αν είναι η αληθινή πρακτική, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο ληστής θεωρείται παράγοντας δικαιοσύνης, και μάλιστα ότι αποκαθιστά την ηθική – συχνά σκέφτεται κι ο ίδιος έτσι για τον εαυτό του.

Το αν παίρνει απ' τους πλούσιους για να δώσει στους φτωχούς είναι πολύ αμφιλεγόμενο θέμα, είναι ωστόσο φανερό ότι δεν μπορεί να πάρει από τους ντόπιους φτωχούς, αν θέλει να διατηρήσει την υποστήριξή τους απέναντι στις αρχές. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι «ευγενείς» ληστές έχουν τη φήμη πως ανακατανέμουν τον πλούτο. «Η ληστεία στο Λαμπαγέκε», γράφει ο Βίκτορ Σαπάτα, συνταγματάρχης της χωροφυλακής, «διαχρινόταν πάντα από τη γενναιοδωρία, την παλικαριά, τη λεπτότητα και την ανιδιοτέλεια των ληστών. Ούτε αιμοδιψείς ούτε βάναυσοι, συνήθιζαν, στις περισσότερες περιπτώσεις, να μοιράζουν τη λεία τους στους φτωχούς και τους πεινασμένους, δείχνοντας ότι δεν είχαν χάσει τα αισθήματα φιλανθρωπίας κι

6. M. Pavlovich, «Zelim Khan et le brigandage au Caucase», *Revue du monde musulman*, tom. XX, 1912, σ. 144, 146.

ότι δεν είχαν σκληρύνει οι καρδιές τους».⁷ Η διάκριση ανάμεσα στους ληστές που έχουν μια τέτοια φήμη κι εκείνους που δεν την έχουν είναι πολύ ξεχάθαρη στο μυαλό του τοπικού πληθυσμού, συμπεριλαμβάνοντας εδώ (όπως δείχνει το προηγούμενο παράθεμα) και την αστυνομία. Δεν υπάρχει αμφιβολία, επίσης, ότι κάποιοι ληστές δίνουν, μερικές φορές, στους φτωχούς, με τη μορφή είτε της ατομικής ευεργεσίας είτε της χωρίς διακρίσεις γενναιοδωρίας. Ο Πάντσο Βίλλα μοίρασε τα κέρδη απ' το πρώτο του μεγάλο χτύπημα ως εξής: 5.000 πέσος στη μητέρα του, 4.000 σε οικογένειες συγγενών και

«αγόρασα ένα ραφτάδικο για κάποιον που άκουγε στο όνομα Αντόνιο Ρετάνα, που δεν καλόβλεπε κι είχε μεγάλη οικογένεια να ζήσει. Μίσθωσα κάποιον άλλον για να κρατάει το μαγαζί και του έδωσα το ίδιο ποσό. Και συνέχισα έτσι. Μέσα σε οχτώ ή δέκα μήνες, ό.τι μου είχε απομείνει από τα 50.000 πέσος πήγε για να βοηθήσει ανθρώπους που είχαν ανάγκη».⁸

Από την άλλη, ο Λουίς Πάρδο, ο Ρομπέν των Δασών της περουβιανής ληστείας (1874-1909), φαίνεται ότι προτιμούσε να πετάει χούφτες ασημένια νομίσματα στο πλήθος που μαζευότανε στα πανηγύρια, όπως στην κωμόπολή του, το Τσικιάν, ή μοίραζε «σεντόνια, σαπούνια, μπισκότα, κονσέρβες, κεριά, κλπ.», που τ' αγόραζε από τοπικά μαγαζιά, όπως έκανε στη Λιάκλια.⁹ Χωρίς αμφιβολία, πολλοί ληστές απέκτησαν ίσως τη φήμη της γενναιοδωρίας επειδή αμείβανε πλουσιοπάροχα τις υπηρεσίες, το φαγητό και τη στέγη που τους πρόσφεραν οι ντόπιοι. Αυτή, τουλάχιστον, είναι η άποψη του Εστεμπάν Μοντέχο, ενός παλιού Κουβανέζου με ελάχιστο ρομαντισμό και απρόθυμου να αντιμετωπίσει συναισθηματικά τους ληστές της νιότης του.¹⁰ Πάντως, παραδέχεται κι αυτός ότι «όταν λήστευαν ένα πραγ-

7. V. Zapata Cesti. *La delincuencia en el Peru*. Λίμα, χ.χ., σ. 175.

8. M.L. Guzmán. *The Memoirs of Pancho Villa*. Όστιν. Τέξας 1965. σ. 8.

9. Alberto Carrillo Ramirez. *Luis Pardo*. «El Gran Bandido», Λίμα 1970. σ. 117-118, 121.

10. Miguel Barnet. *Cimarrón*. Αβάνα 1967. σ. 87-88.

ματικά μεγάλο ποσό, πήγαιναν και το μοίραζαν». Φυσικά, στις προβιομηχανικές κοινωνίες, η ανοιχτοχειρά και η ελεημοσύνη είναι ηθική υποχρέωση για τον «χαλό» που έχει πλούτη και δύναμη. Μερικές φορές, όπως στους δακοίτες της Ινδίας, τέτοιες υποχρεώσεις θεσμοποιούνται επίσημα. Οι Μπαντάκ –οι πιο ονομαστοί από τις κοινότητες ληστών της βόρειας Ινδίας– ξεχώρισαν 4.500 ρουπίες από μια λεία 40.000 για προσφορές στους θεούς και αγαθοεργίες. Οι Μίνας ήταν ξακουστοί για τις φιλανθρωπίες τους.¹¹ Αντίθετα, δεν υπάρχουν μπαλάντες για τους μάλλον μίζερους ληστές της Πιούρα, γεγονός που ο μελετητής της περουβιανής ληστείας εξηγεί λέγοντας πως ήταν υπερβολικά φτωχοί για να μοιράσουν τη λεία τους σε άλλους φτωχούς. Με άλλα λόγια, το να παίρνεις απ' τον πλούσιο και να δίνεις στο φτωχό είναι οικείο και καθιερωμένο έθιμο, ή τουλάχιστον ιδεώδης ηθική υποχρέωση, είτε στο δάσος του Σέργουντ είτε στη νοτιοδυτική Αμερική του Μπίλι δε Κιντ, ο οποίος, λέει η αφήγηση, «ήταν χαλός με τους Μεξικάνους. Έμοιαζε με τον Ρομπέν των Δασών. έκλεβε από τους λευκούς και τα έδινε στους Μεξικάνους, έτσι εκείνοι τον θεωρούσαν εντάξει».¹²

Η μετριοπάθεια στη χρήση της βίας είναι ένα εξίσου σημαντικό γνώρισμα της εικόνας του Ρομπέν των Δασών. «Κλέβει τον πλούσιο, βοηθάει το φτωχό και δε σκοτώνει κανέναν», έλεγαν για τον Ντιέγο Κοριέντες της Ανδαλουσίας. Ο Τσάο Κάι, ένας από τους ηγέτες των ληστών στο κλασικό κινέζικο μυθιστόρημα Πλάι στο Νερό, ωρτάει μετά από μια επιδρομή: «Σκοτώθηκε κανείς», κι όταν του απάντησαν ότι δεν πληγώθηκε κανείς, «ο Τσάο Κάι, ακούγοντας αυτό, ευχαριστήθηκε πολύ και είπε: "Από τούτη τη μέρα και πέρα, δε θα βλάψουμε άνθρωπο"».¹³ Ο Μελνίκοφ, πρώην κοζάκος που δρούσε κοντά στο Όρενμπουργκ, «σκότωνε

11. R.V. Russell, *The Tribes and Castes of the Central Provinces of India*, 4 τόμοι, Macmillan, 1916, τόμ. I, σ. 60. και Charles Hervey, *Some Records of Crime*, Simpson, 1892, τόμ. I, σ. 331.

12. Kent L. Steckmesser, «Robin Hood and the American outlaw», *Journal of American Folklore*, τχ. 79, Απρίλιος-Ιούνιος 1966, σ. 350.

13. P. Buck (μτφρ.), σ.π., σ. 328.

πολύ σπάνια». Οι καταλάνοι ληστές του 16ου και του 17ου αιώνα, τουλάχιστον στις μπαλάντες, πρέπει να σκοτώνουν μόνο για να υπερασπίσουν την τιμή τους, ενώ ακόμα και από τους Τζέισι Τζέιμς και Μπίλι δε Κιντ ο θρύλος τους απαιτούσε να σκοτώνουν μόνο σε άμυνα ή σε άλλες δίκαιες περιπτώσεις. Αυτή η αποχή από την αχαλίνωτη βία είναι ακόμα πιο εντυπωσιακή καθώς το περιβάλλον στο οποίο κινούνται οι ληστές είναι συνήθως ένας χώρος όπου όλοι οι άντρες οπλοφορούν, όπου ο φόνος θεωρείται φυσικός και όπου, οπωσδήποτε, είναι πιο σίγουρο πρώτα να πυροβολείς και μετά να κάνεις ερωτήσεις. Σε κάθε περίπτωση, είναι δύσκολο να υποθέσουμε ότι όσοι από τους συγκαιρινούς τους τούς γνώρισαν, πίστευαν στα σοβαρά πως οι αδερφοί Τζέιμς ή ο Μπίλι δε Κιντ το σκέφτονταν και δεύτερη φορά πριν ξεπαστρέψουν όποιον στάθηκε στο δρόμο τους.

Είναι λοιπόν πολύ αμφίβολο αν οποιοσδήποτε αληθινός ληστής ήταν σε θέση να ζήσει σύμφωνα με αυτή την ηθική απαίτηση του ρόλου του. Και δεν είναι καθόλου ξεχάθαρο αν περιμέναν στ' αλήθεια κάτι τέτοιο από αυτούς. Γιατί, αν και οι ηθικές επιταγές μιας αγροτικής κοινωνίας είναι σαφείς και καθορισμένες, άνθρωποι μαθημένοι στη φτώχεια και την ανημποριά κάνουν συνήθως μια εξίσου σαφή διάκριση ανάμεσα στις εντολές εκείνες που είναι εντελώς δεσμευτικές σε όλες πρακτικά τις περιστάσεις –π.χ. να μην ανοίγεις το στόμα σου στην αστυνομία– κι εκείνες που, από αναγκαιότητα ή ανεπάρκεια, επιτρέπεται να τις προσπεράσεις.¹⁴ Άλλα πάλι, η ίδια η εξοικείωση με το φόνο και τη βία κάνει τους ανθρώπους τρομερά ευαίσθητους σε ηθικές διακρίσεις που ξεφεύγουν από ειρηνικότερες κοινωνίες. Υπάρχει δίκαιη ή θεμιτή εκτέλεση και άδικος, περιττός ή αναιτίος φόνος. υπάρχουν πράξεις τιμημένες και πράξεις ντροπιασμένες. Αυτή η διάκριση ισχύει τόσο στην κρίση των πιθανών θυμάτων της ένοπλης βίας, δηλαδή για τους ειρηνικούς και υποταγμένους αγρότες, όσο και για τους ίδιους τους πολε-

14. Ο Juan Martinez Alier διατύπωσε πολύ πειστικά αυτή την παρατήρηση, βασισμένος σε συνεντεύξεις με εργάτες γης στην Ανδαλουσία του 1964-65. J. Martinez Alier, *La Estabilidad del latifundismo*, Παρίσι 1968, κεφ. 1-6.

μιστές – ο κώδικας των οποίων μπορεί να θεωρηθεί ένα είδος τραχιάς ιπποσύνης, που αποδοκιμάζει το φόνο των ανυπεράσπιστων, ακόμα και τις «ανέντιμες» επιθέσεις σε ανοιχτούς και αναγνωρισμένους εχθρούς όπως η τοπική αστυνομία, με την οποία ο ληστής μπορεί να έχει σχέσεις αμοιβαίου σεβασμού. (Για τους απέξω, οι κανόνες είναι μάλλον διαφορετικοί).¹⁵ Όποιος κι αν είναι ο ορισμός του «δίκαιου» φόνου, ο «ευγενής ληστής» πρέπει τουλάχιστον να προσπαθήσει να τον σεβαστεί, κι είναι πιθανό ότι ο αληθινός κοινωνικός ληστής τον σέβεται όντως. Θα έχουμε παρακάτω την ευκαιρία να εξετάσουμε τον τύπο του ληστή για τον οποίο δεν ισχύει αυτός ο περιορισμός.

Αφού ο κοινωνικός ληστής δεν είναι κακούργος, δεν έχει καμία δυσκολία να επιστρέψει στην κοινότητά του, ως αξιοσέβαστο μέλος, μόλις πάψει να είναι εκτός νόμου.¹⁶ Οι μαρτυρίες είναι ομόφωνες στο σημείο αυτό. Στην πραγματικότητα μπορεί να μην εγκαταλείψει ποτέ την κοινότητα. Στις περισσότερες περιπτώσεις είναι πολύ πιθανό να δρα στην περιοχή του χωριού του ή του σογιού του – όπου τον συντηρούν οι δικοί του από οικογενειακό καθήκον αλλά και από κοινή λογική: αν δεν τον θρέψουν, θα αναγκαστεί ίως να γίνει κοινός κλέφτης. Το συμπέρασμα αυτό επικυρώνουν με την ίδια πεποίθηση ένας αφ-

15. Το μυθιστόρημα του Γιασάρ Κεμάλ, *Ιντζέ Μεμέτ* (Μεμέτ ο Ψηλόλιγνος) εικονογραφεί πολύ καλά αυτή τη σχέση. Ο ήρωας ειδοποιεί τον τοπικό αρχιφύλακα, που περνάει όλο τον καιρό του κυνηγώντας ληστές, για να φυλαχτεί όταν καταφέρει να τον αιφνιδιάσει. Με τη σειρά του, ο αρχιφύλακας έχει στριμώξει τον Μεμέτ σε μια σπηλιά στο βουνό, με τη γυναίκα του, το νεογέννητο μωρό του και μια ακόμη γυναίκα. Για να τους σώσει, ο Μεμέτ προσφέρεται να παραδοθεί. Ο αρχιφύλακας ετοιμάζεται να τον συλλάβει, αλλά μία από τις γυναίκες τού λέει χλευαστικά: «Νομίζεις ότι τον έπιασες σε έντιμη μάχη, όμως τον νίκησες μόνο και μόνο επειδή δεν μπορεί ν' αφήσει να πεθάνει το παιδί του». Κι ο αρχιφύλακας δεν μπορεί να προχωρήσει στη σύλληψή του ξακουστού παράνομου, γιατί μια τέτοια νίκη δε φέρνει καμία δόξα. Τον αφήνει λοιπόν να φύγει.

16. Ο Λουίς Μπορέγο, σύντροφος του ξακουστού «Ελ Τεμπρανίγιο», κατάφερε μάλιστα να γίνει δήμαρχος του Μπεναμεχί, πρέπει όμως να παραδεχτούμε ότι αυτή η κωμόπολη, παραδοσιακά, δεν έδειξε ποτέ καμιά προκατάληψη εναντίον των ληστών. J. Caro Baroja, *Essay sobre la literatura de Cordel*, Μαδρίτη 1969, σ. 375.

βούργος μελετητής της Βοσνίας κι ένας κορσικανός υπάλληλος της Γαλλικής Δημοκρατίας: «Καλύτερα να τους ταιζεις παρά να πρέπει να κλέψουν». ¹⁷ Σε απόμακρες κι απρόσιτες ζώνες, όπου οι άνθρωποι της εξουσίας εμφανίζονται μόνο σε περιστασιακές επιδρομές, ο ληστής μπορεί να ζει χανονικά στο χωριό του, εκτός αν ακουστεί ότι έρχεται η αστυνομία – έτσι συμβαίνει στις άγριες περιοχές της Καλάβριας και της Σικελίας. Στην πραγματική ενδοχώρα, εκεί που ο νόμος και η κυβέρνηση έχουν αμυδρή παρουσία, ο ληστής μπορεί όχι μόνο να γίνεται ανεκτός και να προστατεύεται, αλλά να είναι ηγετικό μέλος της κοινότητας, όπως συμβαίνει συχνά στα Βαλκάνια.

Ας εξετάσουμε την περίπτωση κάποιου Κότα Χρίστοφ απ' το χωριό Ρούλια.¹⁸ στα βάθη της Μακεδονίας, στο τέλος του 19ου αιώνα. Ήταν ο πιο επίφοβος λήσταρχος της περιοχής, ταυτόχρονα όμως ο αναγνωρισμένος πρώτος πολίτης του χωριού του, η κεφαλή του, μαγαζάτορας, πανδοχέας και πολυτεχνίτης. Για λογαριασμό τού χωριού του αντιστεκότανε στους τοπικούς (Αλβανούς κυρίως) τσιφλικάδες και αφηφούσε τους τούρκους υπαλλήλους που έρχονταν να επιτάξουν τρόφιμα για στρατιώτες και χωροφύλακες, με τους οποίους έκανε παρέα και οι οποίοι δεν προσπάθησαν ποτέ να τον πειράξουν. Ευσεβής χριστιανός, γονάτιζε μπροστά στο ιερό του βυζαντινού μοναστηριού της Αγίας Τριάδας μετά από κάθε κατόρθωμά του και θρηνούσε για τους χριστιανούς που είχαν σκοτωθεί άδικα – όχι όμως, υποβέτουμε, και για τους Αλβανούς, οποιασδήποτε θρησκείας.¹⁹ Ο Κότα, αναμφισβήτητα, δεν ήταν απλός ληστής και, μολονότι εξαιρετικά ασταθής με τα σύγχρονα ιδεολογικά χριτήρια – πολέμησε πρώτα υπέρ των Τούρκων, μετά με την Εσω-

17. A. v. Schweiger-Lerchenfeld. *Bosnien*. Βιέννη 1878, σ. 122. και P. Bourde. *En Corse*. Παρίσι 1887, σ. 218-219.

18. Γνωστότερος στους Έλληνες αναγνώστες με την ονομασία «καπετάν Κώτας» [Σ.τ.Μ.].

19. Το περίεργο είναι ότι έγινε ήρωας των Αλβανών, που έχουν κι ένα τραγούδι γι' αυτόν. Αντλώ όλες αυτές τις πληροφορίες από το Douglas Dakin. *The Greek Struggle in Macedonia*. Θεσσαλονίκη 1966.

τερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση, αργότερα με τους Έλληνες-, υποστήριζε συστηματικά το λαό «του» ενάντια στην αδικία και την καταπίεση. Επιπλέον, φαίνεται ότι έκανε σαφή διάκριση ανάμεσα σε επιτρεπτές και ανεπίτρεπτες επιθέσεις, που ίσως να καθρέφτιζε είτε κάποια έννοια δικαιοσύνης είτε μια έγνοια για την τοπική πολιτική. Όπως και να 'χει, έδιωξε δύο άντρες απ' την ομάδα του επειδή σκότωσαν κάποιον Αμπντίν Μπέη, μολονότι ο ίδιος είχε ξεκάνει όχι και λίγους τοπικούς τυράννους. Ο μόνος λόγος που ένας τέτοιος άνθρωπος δεν μπορεί να ταξινομηθεί καθαρά στους κοινωνικούς ληστές είναι επειδή, στις πολιτικές συνθήκες της Τουρκικής Μακεδονίας, δεν υπήρξε ακριβώς παράνομος, τουλάχιστον τον περισσότερο καιρό. Όπου οι δεσμοί μεταξύ κυβέρνησης και τοπικών αρχόντων ήταν χαλαροί, ο Ρομπέν των Δασών γινόταν αναγνωρισμένος αρχηγός της κοινότητας.

Είναι πολύ φυσικό που ο υπερασπιστής του λαού έπρεπε να είναι όχι μόνο έντιμος και αξιοσέβαστος (με τα τοπικά κριτήρια) αλλά και αξιοθαύμαστος. Όπως έχουμε δει, η «εικόνα» του Ρομπέν των Δασών επιμένει σε ηθικά θετικές πράξεις όπως η ληστεία σε βάρος πλουσίων και η απέχθεια προς τον αλόγιστο φόνο, περισσότερο όμως κι από αυτά επιμένει στα τυπικά γνωρίσματα του ηθικά ευυπόληπτου πολίτη. Οι αγροτικές κοινωνίες χαράζουν πολύ ξεχαθαρες διακρίσεις ανάμεσα στους κοινωνικούς ληστές που αξίζουν, ή πιστεύεται ότι αξίζουν. Αυτή την υπόληψη και τους ληστές που, αν και μπορεί μερικές φορές να κερδίζουν φήμη, φόβο ή και θαυμασμό, δεν την αξίζουν. Μερικές γλώσσες μάλιστα έχουν ξεχωριστές λέξεις γι' αυτούς τους διαφορετικούς τύπους ληστών. Υπάρχουν άφθονες μπαλάντες που κλείνουν με τον ονομαστό ληστή να εξομολογείται τα κρίματά του στο νεκροκρέβατο. ή να εξιλεώνεται για τις φοβερές πράξεις του, όπως ο χαϊδούκος βοεβόδας Ιντζές, που η γη τον ξέρασε τρεις φορές και δε βρήκε ανάπτωση στο μνήμα του. παρά μόνο όταν έβαλαν πλάι του έναν ψόφιο σκύλο.²⁰ Δεν είναι

20. F. Kanitz, *La Bulgarie danubienne*. Παρίσι 1882, σ. 346.

τέτοια η μοίρα του ευγενή ληστή, γιατί αυτός δεν έχει αμαρτήσει. Απεναντίας, ο λαός προσεύχεται για τη σωτηρία του, όπως οι γυναίκες του Σαν Στέφανο στο Ασπρομόντε (Καλάβρια) για το μεγάλο Μουζολίνο.²¹

Ο Μουζολίνο είναι αθώος.
 Άδικα τον καταδίκασαν.
 Παναγιά μου κι Άγιε Ιωσήφ,
 να τον έχετε στην προστασία σας...
 Χριστέ μου και Παναγιά μου,
 φυλάχτε τον από κάθε κακό
 τώρα και πάντοτε...

Γιατί ο ευγενής ληστής είναι καλός. Για να πάρουμε μια περίπτωση όπου η εικόνα και η πραγματικότητα βρίσκονται σε διάσταση, πιστεύεται ότι ο Τζέσι Τζέιμς δε λήστεψε ποτέ ιεροκήρυκες, χήρες, ορφανά ή πρώην στρατιώτες του Νότου (στον αμερικανικό εμφύλιο). Πιστεύεται επιπλέον ότι ήταν ευσεβής Βαπτιστής που δίδασκε ύμνους σ' ενοριακό σχολείο. Οι φτωχοί αγρότες του Μιζούρι δύσκολα θα μπορούσαν να κάνουν κάτι παραπάνω για να θεμελιώσουν την ηθική του ακεραιότητα.

Μάλιστα ο καλός ληστής, μετά το θάνατό του, μπορεί να κερδίσει την υψηλότερη ηθική θέση, να θεωρηθεί μεσολαβητής ανάμεσα στους ανθρώπους και το θείο. Στην Αργεντινή έχουν βρεθεί πολυάριθμες λατρείες που διαμορφώθηκαν γύρω από τάφους σκληρών γκάουτσος. Καθώς οι περισσότεροι ήταν πρώην μαχητές στους πολιτικούς εμφύλιους πολέμους του 19ου αιώνα, που τελικά κατέληξαν συμμορίτες, οι θαυματουργοί τάφοι τους έχουν συχνά τα χρώματα του κόμματός τους.

Ένας τέτοιος άνθρωπος πρέπει ασφαλώς να έχει τη βοήθεια του καθενός και όλων μαζί, κι αφού κανείς δε θα ήταν διατεθειμένος να βοηθήσει το νόμο εναντίον του, ενώ πάλι δε θα μπορούσαν να τον ανακαλύψουν οι αδέξιοι στρατιώτες και χω-

21. Ειδικό τεύχος για την Καλάβρια του II Ponte, 1950, σ. 1305.

ροφύλακες σε μια περιοχή που ο ίδιος γνώριζε τόσο καλά, έπειται ότι μόνο με προδοσία θα μπορούσαν να τον πιάσουν. Όπως λέει και η ισπανική μπαλάντα:

Δυο χιλιάδες ασημένια σκούδα
θα δώσουν μόνο για το κεφάλι του.
Πολλοί θα ήθελαν την αμοιβή²²
αλλά χανείς δεν το μπορούσε.
μόνο ένας σύντροφός του.

Τόσο στην πράξη όσο και στη θεωρία, οι ληστές χάνονται από προδοσία, αν και η αστυνομία μπορεί να διεκδικήσει τη δόξα, όπως στην περίπτωση του Τζουλιάνο. (Υπάρχει μάλιστα και χορσικάνικη παροιμία γι' αυτό: «Σκοτιώμενος μετά θάνατο, όπως ο ληστής απ' την αστυνομία»). Οι μπαλάντες και οι αφηγήσεις είναι γεμάτες από τέτοιους σιχαμερούς προδότες, απ' τον καιρό του ίδιου του Ρομπέν ώς τον 20ό αιώνα: ο Ρόμπερτ Φορντ που πρόδωσε τον Τζέσι Τζέιμς, ο Πατ Γκάρετ, ο Ιούδας του Μπίλι δε Κιντ, ή ο Τζιμ Μόρφι που ξέκανε τον Σαμ Μπας:

Ω, πώς θα τσουρουφλιστεί ο Τζιμ.
όταν ο Γαβριήλ σημάνει τη σάλπιγγα.

Αλλά το ίδιο βλέπουμε και στις τεκμηριωμένες ιστορίες για το θάνατο ληστών: ο Όλεκσα Ντοβιμπούς, ληστής των Καρπαθίων του 18ου αιώνα, δεν πέθανε επειδή τον πρόδωσε η ερωμένη του Έρζικα, όπως θέλουν τα τραγούδια, αλλά πυροβολήθηκε πισώπλατα από έναν αγρότη, τον Στέπαν Τζβίνκα, που ο ληστής τον είχε βοηθήσει. Ο Σαλβατόρε Τζουλιάνο προδόθηκε, όπως κι ο Αντζολίλο κι ο Ντιέγο Κοριέντες. Πώς αλλιώς θα μπορούσαν να πεθάνουν τέτοια παλικάρια.

Μήπως δεν ήταν αόρατοι και άτρωτοι; Αυτό πάντα το πί-

22. Juan Regla Campistol - Joan Fuster. *El bandolerisme català*. Βαρκελώνη 1963, τόμ. II, σ. 35.

στευαν για τους «ληστές του λαού», σε αντίθεση μάλλον με άλλους ντεσπεράδος, και η πεποίθηση αυτή καθρεφτίζει την ταύτισή τους με την αγροτιά. Ταξιδεύουν στην ύπαιθρο κάτω από αγγώριστες μεταμφιέσεις, ή παριστάνοντας τους απλούς ανθρώπους, και οι δυνάμεις της εξουσίας δεν κατορθώνουν να τους αναγνωρίσουν, ώς τη στιγμή που οι ίδιοι αποκαλύπτονται. Κι αφού κανείς δεν τους καρφώνει κι αφού δεν ξεχωρίζουν απ' τους απλούς ανθρώπους, είναι σχεδόν αόρατοι. Οι αφηγήσεις δίνουν απλώς μια συμβολική έκφραση σ' αυτή τη σχέση. Κάπως πιο περίπλοκο φαινόμενο μοιάζει να είναι το άτρωτό τους. Ός ένα σημείο καθρεφτίζει την ασφάλεια που έχουν οι ληστές ανάμεσα στους συμπατριώτες και στον τόπο τους. Ός ένα σημείο εκφράζει επίσης την επιθυμία, ότι ο υπερασπιστής του λαού δεν μπορεί να νικηθεί: το ίδιο είδος επιθυμίας που γεννάει τους αιώνιους μύθους για τον καλό βασιλιά –και τον καλό ληστή– που δεν πέθανε στ' αλήθεια, αλλά θα επιστρέψει κάποια μέρα για να αποκαταστήσει τη δικαιοσύνη. Η άρνηση να γίνει πιστευτός ο θάνατος κάποιου ληστή είναι ένα σίγουρο τεκμήριο για την «ευγένειά» του. Έτσι, ο Λοχίας Ρομάνο δε σκοτώθηκε στ' αλήθεια, αλλά μπορείς ακόμα να τον δεις να τριγυρνάει στην εξοχή, μυστικά κι ολομόναχος. Ο Περνάλες (ένας απ' τους πολλούς ληστές της Ανδαλουσίας για τους οποίους λέγονται τέτοιες ιστορίες) «στην πραγματικότητα» έφυγε για το Μεξικό, κι ο Τζέσι Τζέιμς πήγε στην Καλιφόρνια. Γιατί η ήττα και ο θάνατος του ληστή είναι ήττα του λαού και, ακόμα χειρότερο, της ελπίδας. Οι άνθρωποι μπορούν να ζήσουν χωρίς δικαιοσύνη, και συνήθως είναι υποχρεωμένοι, δεν μπορούν δυναμικά να ζήσουν χωρίς ελπίδα.

Πάντως, το άτρωτο του ληστή δεν είναι μόνο συμβολικό. Σχεδόν πάντα οφείλεται στη μαγεία που δείχνει το θετικό ενδιαφέρον των θεών για τις υποθέσεις του. Οι συμμορίτες της νότιας Ιταλίας φορούσαν φυλακτά ευλογημένα από τον Πάπα ή το βασιλιά και πίστευαν ότι είχαν την προστασία της Παναγίας, οι ληστές του Περού καλούσαν σε βοήθεια την Παναγία του Λούρεν και οι Βραζιλιάνοι του Νορντέστε τους τοπικούς αγίους.

Σε μερικές κοινωνίες με έντονα θεομοποιημένο το ληστοσυμμοριτισμό, όπως στη νότια και νοτιανατολική Ασία, το μαγικό στοιχείο είναι πιο αναπτυγμένο και η σημασία του προβάλλει πιο καθαρά. Η παραδοσιακή γιαβανέζικη συμμορία των gamrok είναι ουσιαστικά «μια ομάδα μαγικομυστικής φύσης» και τα μέλη της ενώνονται, μεταξύ άλλων δεσμών, με το έλμου (ilmoe), μαγικό ξόρκι που μπορεί να αποτελείται από μια λέξη, ένα φυλαχτό, μια παροιμία, αλλά μερικές φορές είναι μια απλή πρωσαπική πεποίθηση που αποκτιέται με πνευματικές ασκήσεις, διαλογισμό, κλπ.. δωρίζεται ή αγοράζεται ή υπάρχει εκ γενετής σε κάποιον και προκαθορίζει το επάγγελμά του. Αυτό κάνει τους ληστές αόρατους κι άτρωτους, παραλύει ή αποκοιμίζει τα θύματά τους, κι επιτρέπει να καθοριστεί, μέσω μαντείας, ο τόπος, η μέρα και η ώρα των επιχειρήσεών τους – τους απαγορεύει όμως ν' αλλάξουνε σχέδιο, από τη στιγμή που καθορίστηκε μαντικά. Το ενδιαφέρον με αυτή την ινδονησιακή ληστρική μαγεία είναι ότι, σε ορισμένες περιστάσεις, μπορεί να γενικευτεί. Σε στιγμές μεγάλης χιλιαστικής έξαρσης, όταν οι μάζες ξεσηκώνονται με προσδοκία, πιστεύουν ότι έχουν γίνει μαγικά άτρωτες. Η μαγεία επομένως μπορεί να δείχνει την πνευματική νομιμότητα της δράσης του ληστή, της λειτουργίας της αρχηγίας στην ομάδα, της ακαταμάχητης δύναμης του σκοπού. Μπορεί ακόμα να θεωρηθεί σαν ασφαλιστικό συμβόλαιο με διπλή όψη: από τη μία συμπληρώνει την ανθρώπινη δεξιοτεχνία,²³ από την άλλη εξηγεί την ανθρώπινη αποτυχία. Γιατί, αν

23. Οι ινδονήσιοι λήσταρχοι αποκοινωνούνται μεταξύ τους μέσω μαγείας μόνο αν αποδείχνουν την ικανότητά τους να καθιδηγήσουν με επιτυχία. Οι δακοΐτες Αχερόγια του Ούταρ Πραντές συμβουλεύονταν οιωνούς πριν από τις ληστείς τους. όμως οι πιο απόκοτοι jemadar (αρχηγοί) δεν καταδέχονταν κάτι τέτοιο. D.H. Meijer, «Over het bendewezens op Java», *Indonesie* III, 1949-50, σ. 183, και W. Crooke, ίδ., σ. 47. Βλ. επίσης Nertan Macedo, *Capitão Virgulino Ferreira da Silva: Lampião*, 2η έκδ., Rio ντε Ζανέιρο 1968, σ. 96.

Ένα τραγούδι για τον Λαμπιάρο θέτει τα πράγματα πολύ καθαρά, όπως συνήθως. Ο μεγάλος ληστής δέχτηκε τις υπηρεσίες του Δάσκαλου Μακούμπα, ενός feiticeiro (μαγγανευτή-θεραπευτή ή μάγον), με αφρικάνικη μαγεία, που όπως ξέρουν όλοι είναι η ισχυρότερη, για να τον κάνει άτρωτο στα όπλα και

οι οιωνοί διαβαστούν λάθος, αν δεν έχει εκπληρωθεί η μία ή η άλλη από τις μαγικές προυποθέσεις, τότε η ήττα του άτρωτου ληστή δε σημαίνει και ήττα του ιδανικού που εκπροσωπεί. Κι αλίμονο. οι φτωχοί και οι αδύναμοι γνωρίζουν καλά ότι οι υπέρμαχοι και υπερασπιστές τους δεν είναι στ' αλήθεια άτρωτοι. Μπορεί πάντα να ξεπροβάλλουν. ξανά και ξανά – αλλά κι αυτοί θα νικηθούν και θα εξοντωθούν.

Τέλος, αφού ο ευγενής ληστής είναι δίκαιος, δεν μπορεί να έρθει σε πραγματική σύγκρουση με την πηγή της δικαιοισύνης. είτε θείκη είτε ανθρώπινη. Υπάρχουν πολλές παραλλαγές της αφήγησης για τη σύγκρουση και την τελική συμφιλίωση μεταξύ ληστή και βασιλιά. Ο κύκλος του Ρομπέν των Δασών διαθέτει αρκετές. Ο βασιλιάς, ακούγοντας κακούς συμβούλους όπως ο Σερίφης του Νότινχαμ, καταδιώκει τον ευγενή παράνομο. Πολεμούν, αλλά ο βασιλιάς δεν μπορεί να τον καταβάλει. Συναντιούνται πρόσωπο με πρόσωπο και ο ηγεμόνας, που φυσικά αναγνωρίζει την αρετή του παράνομου, του επιτρέπει να συνεχίσει το θεάρεστο έργο του ή τον πάιρνει στην υπηρεσία του.²⁴ Το συμβολικό νόημα τέτοιων επεισοδίων είναι ξεχάθαρο. Λιγότερο φανερό είναι πως, αν και όχι αυθεντικά, μπορεί να στηρίζονται σε πραγματικές εμπειρίες που τα κάνουν αρκετά αληθοφανή στα μάτια του λαού, στα περιβάλλοντα όπου ευδοκιμεί η ληστεία. Όπου το κράτος παραμένει απόμακρο, αναποτελεσματικό ή αδύναμο, έχει τον πειρασμό να έρθει σε διαπραγματεύσεις με οποιαδήποτε τοπική ομάδα εξουσίας δεν κατορθώνει να νικήσει. Αν οι ληστές είναι αρκετά επιτυχημένοι, πρέπει να συμφιλιωθούν, όπως κάθε άλλο κέντρο ένοπλης βίας. Οποιοσδήποτε ζει σε καιρούς όπου η ληστεία είναι εκτός ελέγχου, γνωρίζει ότι οι τοπικοί αξιωματούχοι είναι υποχρεωμένοι να συνά-

---

τα μαχαίρια. Ο μάγος όμως των συμβούλεψης επίσης, σε περίπτωση ανάγκης, να επικαλεστεί «τα Άγια Πόδια, τον Άγιο Άγρυπνο, το Άγιο Ντουφέκι, τον Άγιο Καχύποπτο, την Οσία Προσοχή», κλπ.

24. Κάποιοι ιστορικοί προσπάθησαν μάλιστα να αποδείξουν την ύπαρξη του Ρομπέν των Δασών αναζητώντας στα βασιλικά κατάστιχα αμοιβές προς κάποιον «R. Hood»

φουν μια λειτουργική σχέση με τους αρχηγούς των ληστών, όπως ακριβώς κάθε πολίτης της Νέας Υόρκης ξέρει ότι η αστυνομία διατηρεί τέτοιες σχέσεις με τον «υπόκοσμο» (βλ. εδώ, σ. 125). Ούτε απίστευτο ούτε χωρίς προηγούμενο είναι ότι ξακουστοί ληστές μπόρεσαν να συγχωρεθούν και να καταλάβουν επίσημες θέσεις, π.χ. ο Ελ Τεμπρανίγιο (Δον Χοσέ) στην Ανδαλουσία. Ούτε είναι απίστευτο ότι οι Ρομπέν των Δασών, που είχαν την ίδια ακριβώς ιδεολογία με την αγροτιά γύρω τους, θεωρούσαν τους εαυτούς τους «πιστούς και δίκαιους». Η μόνη δύσκολία είναι ότι, όσο πιο κοντά βρίσκεται ο ληστής στο λαϊκό ιδανικό ενός «ευγενή ληστή», δηλαδή όσο τείνει να είναι ο κοινωνικά συνειδητός υπερασπιστής των δικαιωμάτων των φτωχών, τόσο πιο απίθανο γίνεται για τις αρχές να τον δεχτούν με ανοιχτές αγκάλες. Το πιθανότερο είναι να τον αντιμετωπίσουν σαν κοινωνικό επαναστάτη και να τον εξοντώσουν ανελέητα.

Γι' αυτό δε χρειάζονται περισσότερο από δυο-τρία χρόνια, τόση δηλαδή είναι η μέση διάρκεια της σταδιοδρομίας ενός Ρομπέν των Δασών – εκτός αν δρα σε κάποια ιδιαίτερα απομονωμένη περιοχή και/ή αν διαθέτει κάποια ισχυρή πολιτική προστασία.²⁵ Γιατί, αν οι αρχές φέρουν στην περιοχή αρκετά στρατεύματα (όχι τόσο για να φοβίσουν το ληστή όσο για να κάνουν τη ζωή δύσκολη στους χωρικούς που τον υποστηρίζουν) κι αν προσφέρουν αρκετά μεγάλη αμοιβή, οι μέρες του είναι μετρημένες. Μόνο ο σύγχρονος κι οργανωμένος ανταρτοπόλεμος μπορεί να αντισταθεί σε τέτοιες συνθήκες, οι Ρομπέν των Δασών είναι όμως πολύ διαφορετικοί από τους σύγχρονους αντάρτες: εν μέρει επειδή διαθέτουν μόνο μικρές ομάδες, δίχως βοήθεια έξω από την περιοχή τους, κι εν μέρει επειδή, οργανωτικά κι ιδεολογικά, έχουν υπερβολικά αρχαϊκή νοοτροπία.

Πράγματι, δεν είναι ούτε κοινωνικοί ούτε άλλου είδους επαναστάτες, μολονότι ένας γνήσιος Ρομπέν των Δασών βλέπει με

25. Ο Γιάνοσικ άντεξε δύο χρόνια, ο Ντιέγο Κοριέντες τρία, ο Μουζολίνο δύο, οι περισσότεροι νοτιοιταλοί συμμορίτες της δεκαετίας του 1860 δεν ξεπέρασαν τα δύο, όμως ο Τζουλιάνο (1922-1950) κράτησε εφτά χρόνια, ώσπου έχασε την εύνοια της Μαφίας.

συμπάθεια τις επαναστατικές βλέψεις του λαού «του» και προσχωρεί σε επαναστάσεις όταν το μπορεί. Θα εξετάσουμε αυτή την πλευρά της ληστείας σε επόμενο χεφάλαιο. Ωστόσο, ο στόχος του είναι συγχριτικά μετριοπαθής. Δε διαμαρτύρεται ενάντια στο γεγονός ότι οι χωρικοί είναι φτωχοί και καταπιεσμένοι. Προσπαθεί μόνο να εγκαταστήσει ή να αποκαταστήσει τη δικαιοσύνη ή «τις παλιές συνήθειες». Δηλαδή έναν έντιμο διακανονισμό σε μια καταπιεστική κοινωνία. Διορθώνει τα στραβά. Δεν προσπαθεί να δημιουργήσει μια κοινωνία ελευθερίας και ισότητας. Οι ιστορίες που λέγονται γι' αυτόν καταγράφουν ταπεινούς θριάμβους: έσωσε το κτήμα μιας χήρας, σκότωσε κάποιον τοπικό τύραννο, ελευθέρωσε κάποιο φυλακισμένο, εκδικήθηκε κάποιο άδικο φονικό. Στην καλύτερη περίπτωση –κι είναι αρκετά σπάνια– μπορεί, όπως ο Βαρνταρέλι στην Απουλία, να προστάξει τους επιστάτες να δώσουν φωμί στους εργάτες τους, να αφήσουν τους φτωχούς να σταχολογήσουν, ή μπορεί να μοιράσει δωρεάν αλάτι, δηλαδή να καταργήσει τους φόρους. (Αυτή είναι μια σημαντική λειτουργία, που εξηγεί γιατί επαγγελματίες λαθρέμποροι όπως ο Μαντρέν, ο ήρωας του γαλλικού ληστρικού μύθου των 180 αιώνα, μπορούν να κερδίσουν χωρίς δυσκολία τη δόξα του Ρομπέν των Δασών).

Λίγα περισσότερα μπορεί να κάνει ο συνηθισμένος Ρομπέν των Δασών, μολονότι, όπως θα δούμε, υπάρχουν κοινωνίες όπου η ληστεία δεν εμφανίζεται απλώς με τη μορφή του περιστασιακού ήρωα που μαζεύει γύρω του τους συνηθισμένους έξι έως είκοσι άντρες, αλλά ως μόνιμα καθιερωμένος θεσμός. Σε τέτοιες χώρες, το επαναστατικό δυναμικό των ληστών είναι σαφώς μεγαλύτερο (βλ. εδώ, κεφ. 6). Ο παραδοσιακός «ευγενής ληστής» εκπροσωπεί μια ιδιαίτερα πρωτόγονη μορφή κοινωνικής διαμαρτυρίας. Ισως την πιο πρωτόγονη που υπάρχει. Είναι ένα άτομο που αρνείται να σκύψει το κεφάλι, αυτό είν' όλο. Οι περισσότεροι άνθρωποι αυτού του είδους, σε μη επαναστατικές συνθήκες, θα υποκύψουν αργά ή γρήγορα στον πειρασμό να πάρουν τον εύκολο δρόμο και να γίνουν απλοί ληστές, που χτυπούν χωρίς διάκριση πλούσιους και φτωχούς (με εξαί-

ρεση ίσως το χωριό τους). ή μπράβοι των τσιφλικάδων. ή μέλη σε κάποια ομάδα νταήδων που έρχονται σε διαπραγματεύσεις με τις δομές της επίσημης εξουσίας. Να γιατί οι ελάχιστοι που παραμένουν, ή πιστεύεται ότι παραμένουν, αμόλυντοι συγκεντρώνουν πάνω τους τόσο μεγάλο και τόσο φλογερό θαυμασμό και λαχτάρα. Δεν μπορούν να καταργήσουν την καταπίεση. Αποδεικνύουν όμως ότι η δικαιοσύνη είναι εφικτή κι ότι οι φτωχοί δε χρειάζεται να είναι ταπεινοί, ανήμποροι και άτολμοι.²⁶

Να γιατί ο Ρομπέν των Δασών δεν μπορεί να πεθάνει, και να γιατί επινοείται ακόμα κι εκεί που δεν υπάρχει στ' αλήθεια. Οι φτωχοί έχουν την ανάγκη του επειδή εκπροσωπεί τη δικαιοσύνη, χωρίς την οποία, όπως παρατηρεί ο Άγιος Αυγουστίνος, τα βασιλεία είναι μόνο ληστεία σε μεγάλη κλίμακα. Και να γιατί τον χρειάζονται ακόμα περισσότερο, ίσως, όταν δεν ελπίζουν να ανατρέψουν την καταπίεση, αλλά ζητούν απλά να την απαλύνουν, ακόμα κι όταν αποδέχονται με μισή καρδιά το νόμο που καταδικάζει το συμμορίτη, ο οποίος εκπροσωπεί ωστόσο τη θεία δίκη και μια ανώτερη μορφή κοινωνίας που δεν έχει τη δύναμη να γεννηθεί:

Στις γραφές υπάκουουσα
κι ας έζησα κακή ζωή.
Όταν είδα τους γυμνούς
τους έντυσα και τους τάισα.
Άλλοτε με ωραίο χειμωνιάτικο παλτό
κι άλλοτε με απλό και φθαρμένο.
τους γυμνούς έντυσα και τους πεινασμένους τάισα
κι έδιωξα τους πλούσιους μ' άδεια χέρια.²⁷

26. Είναι ενδεικτικό ότι οι αρχηγοί των θρυλικών ομάδων παρουσιάζονται συχνά σαν πρόσωπα ασθενικά ή καχεκτικά και σπάνια θεωρείται ότι είναι τα πιο ρωμαλέα μέλη της ομάδας τους. «Γιατί ο Κύριος επιθυμούσε να δειξει με το παράδειγμά του ότι όλοι εμείς, ο καθένας που 'ναι φοβισμένος, ταπεινός και φτωχός, μπορεί να κάνει μεγάλα κατορθώματα, αν το θέλει ο Θεός». Ivan Olbracht. *Der Rauber Nikola Schuhaj*. Ανατολικό Βερολίνο 1953, σ. 100.

27. C.G. Harper. *Half-hours with the Highwaymen*. Λονδίνο 1908. τόμ. II, σ. 235.

5.

Οι εκδικητές

Ο θεός μετανώνει σχεδόν
που φτιάξει την ανθρώπινη ράτσα.
γιατί όλα είναι αδικία.
θλίψη και ματαιότητα
κι ο άνθρωπος, όσο ευσεβής κι αν είναι,
δεν μπορεί να δει παρά σκληρή
την υπέρτατη Μεγαλειότητα.

Βραζιλιάνικη ληστρική μπαλάντα¹

«Αχ κύριοι, αν ήξερα να διαβάζω και
να γράφω θα 'χα ξεπαστρέψει την αν-
θρώπινη ράτσα».

Μικέλε Καρούζο, βιοσκός και ληστής,
πιάστηκε στο Μπενεβέντο το 1863

Η ΜΕΤΡΙΟΠΑΘΕΙΑ ΣΤΟ ΦΟΝΟ και τη βία ανήκει στην εικόνα των κοινωνικών ληστών. Δεν πρέπει να περιμένουμε από αυτούς να ανταποκρίνονται, συλλογικά, στα θηικά κριτήρια που οι ίδιοι αποδέχονται και που το κοινό περιμένει από αυτούς – όχι περισσότερο απ' τον καθένα. Εντούτοις, σε πρώτη ματιά είναι περίεργο που συναντάμε ληστές οι οποίοι όχι μόνο ασκούν τρομοκρατία και φέρονται με ωμότητα σε βαθμό που δεν μπορεί να εξηγηθεί σαν απλό παραστράτημα, αλλά και για τους οποίους ο τρόμος αποτελεί μέρος της δημόσιας εικόνας τους. Γίνονται ήρωες όχι σε πείσμα του φόβου και της φρίκης που εμπνέουν, αλλά κατά κάποιο τρόπο ακριβώς γι' αυτό. Δεν είναι τόσο πολύ άνθρωποι που διορθώνουν τα στραβά, αλλά εκδικητές και

1. Antonio Teodoro dos Santos. *O poeta Garimpeiro. «Lampião, king of the bandits»*, φυλλάδιο, Σάο Πάουλο 1959.

άνθρωποι της βίας. Η γοητεία τους δεν έχει να κάνει με το ότι είναι παράγοντες δικαιοσύνης –πάντως σε κοινωνίες όπου το αίμα ζητάει αίμα, η εκδίκηση και η ανταπόδοση της βίας είναι αξεχώριστα από τη δικαιοσύνη–, αλλά άνθρωποι που αποδεικνύουν ότι ακόμα και οι φτωχοί και αδύναμοι μπορούν να γίνουν τρομεροί.

Δεν είναι εύκολο να πούμε αν θα έπρεπε να θεωρήσουμε αυτά τα δημόσια τέρατα σαν μια ειδική υποποικιλία της κοινωνικής ληστείας. Ο ηθικός κόσμος στον οποίο ζούνε (δηλ. που βρίσκει έκφραση στα τραγούδια, τα ποιήματα και τις φυλλάδες γι' αυτούς) περιέχει τις αξίες του «ευγενή ληστή» όσο και εκείνες του τέρατος. Όπως γράφει ο ποιητής της υπαίθρου για το μεγάλο Λαμπιάο:

Σχότωνε για παιγνίδι
από καθαρή κακία.
τάζε τους πεινασμένους
με αγάπη κι ευσπλαχνία.

Ανάμεσα στους κανγκασέιρος της βορειανατολικής Βραζιλίας άλλους, όπως το μεγάλο Αντόνιο Σιλβίνο (1875-1944, αρχηγός ληστών το διάστημα 1896-1914), τους θυμούνται κυρίως για τις καλές τους πράξεις κι άλλους, όπως τον Río Prέto, κυρίως για την αγριότητά τους. Πάντως, μιλώντας γενικά, η «εικόνα» του κανγκασέιρο συνδυάζει και τα δύο. Θα το δούμε ακολουθώντας την αφήγηση ενός βάρδου του κάμπου για το διασημότερο κανγκασέιρο, τον Βιργκουλίνο Φερέιρα ντα Σίλβα (1898;-1938), γνωστό σε όλο τον κόσμο με την ονομασία «Ο Καπετάνιος» ή «Λαμπιάο».

Γεννήθηκε, έτσι το θέλει ο θρύλος (και μάλλον η εικόνα μάς ενδιαφέρει περισσότερο από την πραγματικότητα, προς το παρόν), από γονείς αξιοσέβαστους που τρέφανε γελάδια και καλλιεργούσαν τη γη στους πρόποδες του βουνού, στην άγονη ενδοχώρα της Πολιτείας του Περναμπούχο, «σε καιρούς περασμένους, όπου η ενδοχώρα ήταν αρχετά εύφορη». Είχε τη στόφα του

διανοούμενου, επομένως, σύμφωνα με το θρύλο, δεν ήταν ιδιαίτερα χεροδύναμος. Οι αδύναμοι πρέπει να μπορούν να ταυτιστούν με το μεγάλο ληστή. Όπως έγραψε ο ποιητής Ζαμπέλε:

Όπου ζει ο Λαμπιάο
τα σκουλήκια γίνονται γενναία.
η μαιμού πολεμάει το τζάγκουναρ.
το πρόβατο στέκει άφοβο.

Ο θείος του, ο Μανοέλ Λόπες, έλεγε ότι το παιδί πρέπει να γίνει γιατρός, κι όσοι το άκουγαν χαμογελούσαν γιατί

Ποτέ δεν είδαν γιατρό
στο απέραντο σερτάο.
Ο χόσμος ήξερε μόνο γελαδάρηδες.
ομάδες κανγκασέρος
ή τραγουδιστάδες.

Όπως και να 'χει, ο μικρός Βιργκουλίνο δεν ήθελε να γίνει γιατρός αλλά ναυείρο ή γελαδάρης, παρόλο που έμαθε γράμματα και αριθμητική στους τρεις μήνες που έμεινε στο σχολείο και ήταν καλός στην ποίηση. Όταν ήταν στα δεκαεφτά του, οι Φερέιρας διώχτηκαν απ' το κτήμα τους από τους Νογκέιρας, αφού κατηγορήθηκαν άδικα για κλοπή. Έτσι ξεκίνησε η βεντέτα που θα τον έκανε παράνομο. «Βιργκουλίνο», του είπε κάποιος, «εμπιστέψου τη θεία δίκη». Αυτός όμως απάντησε: «Το καλό βιβλίο λέει τίμα τον πατέρα σου και τη μητέρα σου, κι αν δεν υπερασπίσω το όνομά τους, δε θα είμαι σωστός άντρας». Έτσι

αγόρασε ντουφέκι και μαχαίρι
στην πόλη του Σάο Φρανσίσκο

κι έφτιαξε συμμορία με τ' αδέρφια του και είκοσι ειρτά άλλους ένοπλους (γνωστούς στον ποιητή, όπως και στους γείτονές τους, με τα παρατσούκλια τους, συχνά παραδοσιακά για όσους ξεκι-

νούσαν τη σταδιοδρομία του ληστή) για να επιτεθούν στους Νογκέιρας στη Σέρα Βερμέλια. Το πέρασμα από τη βεντέτα στην παρανομία ήταν λογικό βήμα – και απαραίτητο, με δεδομένο ότι οι Νογκέιρας είχαν μεγαλύτερη δύναμη. Ο Λαμπιάρο έγινε περιπλανώμενος ληστής, πιο ξακουστός ακόμα κι απ' τον Αντόνιο Σιλβίνο, που η σύλληψή του στα 1914 είχε αφήσει ένα κενό στο πάνθεο του σερτάο:

Δε χάριζε τη ζωή
ούτε σε στρατιώτη ούτε σε πολίτη.
αγαπημένη του ήταν το μαχαίρι
δώρο του το ντουφέκι...
Τους πλούσιους έκανε ζητιάνους.
οι γενναίοι πέφτανε στα πόδια του
κι οι άλλοι το 'σκαγαν μακριά.

Όμως, όλ' αυτά τα χρόνια (δηλ. από το 1920 περίπου ώς το 1938) που ήταν ο φόβος κι ο τρόμος του Νορντέστε, δεν έπαψε ποτέ να θρηνεί τη μοίρα του, λέει ο ποιητής, που τον έκανε ληστή κι όχι τίμιο δουλευτή, και του φύλαγε βέβαιο θάνατο, υποφερτό μόνο αν θα 'χε την τύχη να πεθάνει σε δίκαιο αγώνα.

Ήταν και είναι ήρωας του λαού, διφορούμενος όμως. Η φυσιολογική προφύλαξη πρέπει να εξηγεί γιατί ο ποιητής υποκλίνεται στην τυπική ηθική και καταγράφει τη «χαρά του βορρά» στο θάνατο του μεγάλου ληστή. (Οπωσδήποτε δεν υιοθετούν όλες οι μπαλάντες αυτή τη στάση). Η αντίδραση ενός ντόπιου από την κωμόπολη του Μοσκίτο είναι ίσως πιο χαρακτηριστική. Όταν οι στρατιώτες γύρισαν με τα κεφάλια των θυμάτων τους μέσα σε δοχεία κηροζίνης, για να πείσουν όλους ότι ο Λαμπιάρο πέθανε στ' αλήθεια, αυτός είπε: «Σκοτώσανε τον Καπετάνιο, γιατί δε φελάει να προσεύχεσαι μέσα στο νερό».² Γιατί το τελευταίο του καταφύγιο ήταν ένας ξεροπόταμος και πώς αλλιώς παρά σαν αποτυχία της μαγείας του θα μπορούσε να ε-

Ἐηγηθεὶ η πτώση του; Ωστόσο, αν και ἡρωας, δεν υπήρξε καλός ἡρωας.

Είναι αλήθεια ότι είχε πάει να προσκυνήσει το διάσημο Μεσσία του Ζουαζέιρο, τον Πάντρε Σίσερο, για να ζητήσει την ευλογία του πριν γίνει ληστής, και ότι ο άγιος, αφού τον εξόρκισε μάταια να παρατήσει τη ζωή του παράνομου, του είχε δώσει ένα έγγραφο που τον ονόμαζε λοχαγό (εξού και «Καπετάνιος»), και τα δύο αδέρφια του υπολοχαγούς.³ Ωστόσο, η μπαλάντα από την οποία δανείστηκα το μεγαλύτερο μέρος αυτής της αφήγησης δεν αναφέρει τίποτα για επανόρθωση αδικιών (πέρα από αυτές που γίνονταν στην ίδια την ομάδα), ούτε για ληστεία σε βάρος των πλούσιων και υπέρ των φτωχών, ούτε για απόδοση δικαιοσύνης. Καταγράφει μόνο μάχες και πληγές κι επιδρομές στις πόλεις (ή σε δ.τι στη βραζιλιάνικη ενδοχώρα θεωρούσαν πόλεις), απαγωγές, επιθέσεις σε πλούσιους, περιπέτειες με στρατιώτες, με γυναίκες, με πείνα και δίψα, τίποτα όμως που να θυμίζει Ρομπέν των Δασών. Απεναντίας καταγράφει «θηριωδίες»: πώς ο Λαμπτιάο σκότωσε έναν αιχμάλωτο παρόλο που η γυναίκα του είχε πληρώσει τα λύτρα, πώς έσφαξε δουλευτές, πώς βασάνισε μια γριά που τον είχε καταραστεί (χωρίς να ξέρει με ποιον μιλάει), αναγκάζοντάς την να χορέψει γυμνή μ' έναν κάκτο μέχρι που πέθανε, με τι σαδισμό σκότωσε έναν απ' τους άντρες του που τον είχε προσβάλλει, υποχρεώνοντάς τον να φάει ένα λίτρο αλάτι, και άλλα παρόμοια επεισόδια. Το να είναι τρομερός κι ανελέητος ήταν για τούτο το ληστή πιο σημαντικό γνώρισμα παρά να είναι φίλος των φτωχών.

Και το αξιοπερίεργο είναι ότι, μ' όλο που ο Λαμπτιάο στην πραγματική του ζωή ήταν αναμφίβολα ιδιότροπος και μερικές φορές ωμός, θεωρούσε τον εαυτό του υπερασπιστή του δικαίου τουλάχιστον σ' έναν σημαντικό τομέα: στη σεξουαλική ηθική.

Αποπλανητές ευνουχίζονταν, απαγορεύονταν στους ληστές να βιάζουν (με δεδομένη τη γοητεία του επαγγέλματος, σπάνια είχαν την ανάγκη να το κάνουν) και η ομάδα σοκαρίστηκε με τη

3. Για την πραγματική βάση αυτής της ιστορίας βλ. εδώ. σ. 129-130.

διαταγή να ξυριστεί μια γυναίκα και να τη διώξουν γυμνή, παρότι την τιμωρούσαν για προδοσία. Τουλάχιστον ένα μέλος της ομάδας, ο Άντζελο Ρόχε, με το παρατσούχλι Λαμπαρέντα, που αποσύρθηκε για να γίνει θυρωρός στο Πρωτοδικείο της Μπαία (!), φαίνεται πως είχε τα γνήσια ένστικτα ενός Ρομπέν των Δασών. Τέτοια γνωρίσματα ωστόσο δεν χυριαφρούν στο μύθο.

Ο τρόμος είναι όντως μέρος της εικόνας πολλών ληστών:

*Ολόκληρη η κοιλάδα του Βικ
τρέμει σαν περνάω...*

λέει ο ήρωας μιας από τις άπειρες μπαλάντες που υμνούν τους καταλανούς bandoleros του 16ου και 17ου αιώνα, όπου «τα επεισόδια γενναιοφυχίας δεν αφθονούν» (σύμφωνα με τα λόγια του λαμπρού τους ιστορικού Fuster), μολονότι οι δημοφιλείς ήρωες ανάμεσά τους είναι από τις περισσότερες άλλες απόφεις «ευγενείς». Γίνονται bandoleros μέσα από κάποια μη εγκληματική πράξη, κλέβουν τους πλούσιους χι ήχι τους φτωχούς, πρέπει να παραμένουν «αξιοσέβαστοι» όπως ήταν στις απαρχές τους, δηλαδή σκοτώνουν μόνο «για λόγους τιμής». Ο τρόμος, όπως θα δούμε, αποτελεί ζωτικό μέρος της εικόνας των χαϊδούχων, που ούτε κι αυτοί δίνουν πολλά στους φτωχούς. Και σ' αυτούς ανακατεύεται με μερικά γνωρίσματα του «ευγενή ληστή». Τρόμος και αγριότητα. πάλι, συνδυάζονται με την «ευγένεια» στη φιγούρα ενός εντελώς φανταστικού ντεσπεράδο, του Χοακίν Μουριέτα, που υπερασπίστηκε τους Μεξικάνους ενάντια στους Γιάνκηδες στην πρώιμη Καλιφόρνια – μια φιλολογική επινόηση, αρκετά πιστευτή όμως ώστε να βρει θέση στο καλιφορνέζικο φολκλόρ, ακόμα και στην ιστοριογραφία. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, ο ληστής είναι κυρίως σύμβολο δύναμης κι εκδίκησης.

Τα παραδείγματα μιας χωρίς όρια αγριότητας, από την άλλη, δε χαρακτηρίζουν τους τυπικούς ληστές. Είναι ίσως λάθος να ταξινομούμε στο χώρο της ληστείας την επιδημική αιματοχυσία που σάρωσε την περουβιανή επαρχία του Ουανούχο από

το 1917 περίπου και ώς τα τέλη της δεκαετίας του 1920, επειδή, μολονότι περιλάμβανε και αρπαγές, το κίνητρό τους ήταν «όχι ακριβώς η ίδια η αρπαγή, αλλά μάλλον το μίσος και η βεντέτα». Ήταν όντως, σύμφωνα με τις μαρτυρίες, μια περίπτωση βεντέτας που ξέφυγε από κάθε έλεγχο για να γεννήσει έναν «πυρετό θανάτου στους ανθρώπους», που τους έκανε «να καίνε, να βιάζουν, να σκοτώνουν, να λεηλατούν και να καταστρέφουν εν ψυχρώ», παντού εκτός από τη δική τους κοινότητα ή χωριό. Ακόμα πιο ξεκάθαρα, το φρικιαστικό φαινόμενο της κολομβιανής *violencia* στα χρόνια μετά το 1948 φτάνει πολύ πιο μακριά από τη συνηθισμένη κοινωνική ληστεία. Πουθενά δεν είναι πιο εντυπωσιακό το στοιχείο της παθολογικής βίας ως αυτοσκοπός απ' ό.τι σ' αυτή την αγροτική επανάσταση που εκτροχιάστηκε σε αναρχία, παρότι μερικές από τις πιο φριχτές πράξεις, όπως να κόβουν τους χρατούμενους σε κομματάκια «μπροστά στα μάτια και για τη διασκέδαση των μαχητών, που είχαν αποτρελαθεί από τη βαρβαρότητα» (πρακτική που ονομάστηκε *αργότερα picar a tamal*), λέγεται ότι είχαν συμβεί και σε προγενέστερα επεισόδια ανταρτοπόλεμου σε τούτη τη μοβόρικη χώρα.⁴ Αυτό που πρέπει να συγκρατήσουμε από αυτές τις επιδημίες ωμότητας και σφαγής είναι ότι θεωρούνταν ανήθικες ακόμα και με τα κριτήρια δύσων συμμετείχαν σ' αυτές. Αν ο σφαγιασμός όλων των επιβατών από ολόκληρα λεωφορεία με άπολους ταξιδιώτες ή χωρικούς είναι κατανοητός στα συμφράζομενα ενός άγριου εμφυλίου πολέμου, τέτοια περιστατικά (καλά τεκμηριωμένα) όπως η αφαίρεση του έμβρυου από την κοιλιά μιας εγκύου για να βάλουν στη θέση του έναν κόκορα μπορούν να θεωρηθούν μόνο συνειδητά «αμαρτήματα». Κι όμως, κάποιοι από εκείνους που διαπράξανε τέτοιες τερατωδίες είναι και παραμένουν «ήρωες» για τον τοπικό πληθυσμό.

Η ακραία βία και βαναυσότητα, λοιπόν, είναι φαινόμενα που μπορεί να επικαλύπτονται με τη ληστεία, σε ορισμένα σημεία.

4. Πρβλ. Paris Lozano, «Los guerrilleros de Tolima», *Revista de las Indias*. Μπογκοτά 1936, τόμ. I, τχ. 4, σ. 31.

Ωστόσο, είναι αρκετά ενδεικτική ώστε να απαιτεί μια εξήγηση ως κοινωνικό φαινόμενο. (Το εάν ο ένας ή ο άλλος ληστής είναι ψυχοπαθής είναι εκτός θέματος – άλλωστε είναι μάλλον απίθανο πολλοί αγρότες ληστές να ήταν ψυχικά διαταραγμένοι).

Δύο πιθανοί λόγοι μπορεί να γίνουν δεχτοί, δεν επαρκούν όμως για να εξηγήσουν συνολικά την υπερβολική βία. Ο πρώτος λόγος είναι ότι, σύμφωνα με τα λόγια του τούρκου συγγραφέα Γιασάρ Κεμάλ, «οι ληστές ζουν απ' την αγάπη και το φόβο. Αν εμπνέουν μόνο αγάπη, αυτό δείχνει αδυναμία. Αν εμπνέουν μόνο φόβο, τους μισούν και δεν τους υποστηρίζουν».⁵ Με άλλα λόγια, ακόμα κι ο καλύτερος ληστής πρέπει να δείχνει ότι μπορεί να γίνει «τρομερός». Ο δεύτερος είναι ότι η αγριότητα είναι αξεδιάλυτη από την εκδίκηση, και η εκδίκηση είναι εντελώς θεμιτή ενέργεια ακόμα και για τον ευγενέστερο ληστή. Να κάνεις τον καταπιεστή να πληρώσει για την ταπείνωση που επέβαλε στο θύμα του με το ίδιο νόμισμα είναι αδύνατο – γιατί ο καταπιεστής ενεργεί μέσα σ' ένα καθιερωμένο πλαίσιο πλούτου. Εξουσίας και κοινωνικής ανωτερότητας που το θύμα δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει, παρά μόνο αν υπάρξει κοινωνική επανάσταση που να ανατρέψει τους ισχυρούς, ως τάξη, και να εξυφώσει τους ταπεινούς. Έχει λοιπόν μόνο τις προσωπικές του δυνατότητες, και σ' αυτό το χώρο το πιο αποτελεσματικό μέσο φαίνεται να είναι η βία και η αγριότητα. Έτσι, σε μια γνωστή βουλγάρικη μπαλάντα για τη σκληρή ληστεία, «Ο Στογιάν και η Νεντέλια», ο Στογιάν και οι ληστές επιτίθενται στο χωριό όπου κάποτε τον είχε κακομεταχειριστεί η Νεντέλια, όταν τον είχε υπηρέτη. Την αρπάζει και την κάνει δούλα των ληστών, επειδή όμως αυτή η ταπείνωση δεν του φαίνεται αρκετή, τελικά της κόβει το κεφάλι για εκδίκηση.

Προφανώς, όμως, υπάρχει κάτι περισσότερο στα ξεσπάσματα της φαινομενικά αναίτιας αγριότητας. Μπορεί να προταθούν δύο πιθανές εξηγήσεις, μα με κάθε επιφύλαξη – καθώς η

5. Yashar Kemal. *Mehmed My Hawk*. Collins. 1961. σ. 56 [ελλ. έκδ.: Γιασάρ Κεμάλ, *Ιντζέ Μεμέτ* (Μεμέτ ο Ψηλόλιγνος), μτφρ. Έ. Αργαίος, Κέδρος, 1981].

χοινωνική ψυχολογία είναι μια ζουγκλα όπου μόνο ένας τρελός θα ριφοκινδύνευε αφρόντιστα.

Μερικά από τα γνωστότερα δείγματα ακραίας βίας σχετίζονται με ιδιαίτερα ταπεινωμένες και κατώτερες ομάδες (π.χ. οι έγχρωμοι σε χοινωνίες λευκού ρατσισμού) ή με την ακόμα πιο εξαθλιωμένη κατάσταση κάποιων μειονοτήτων που καταπιέζονται από πλειονότητες. Δεν είναι τυχαίο, ότι ο δημιουργός της ευγενικής αλλά ταυτόχρονα ιδιαίτερα σκληρής συμμορίας του Χοακίν Μουριέτα, εκδικητή των καλιφορνέζων Μεξικάνων ενάντια στους κατακτητές γκρίνγκος, ήταν ινδιάνος Τσερόχι, δηλαδή μέλος μιας ακόμα πιο απελπιστικά βασανισμένης μειονότητας. Ο Lopez Albujaρ, που έχει περιγράψει την καταιγίδα αίματος που σάρωσε τους ινδιάνους χωρικούς του Ουανούχο (Περού), εντόπισε θαυμάσια το συσχετισμό. Αυτοί οι «ληστές» έκλεψαν, έκαψαν και σκότωσαν, σε τελική ανάλυση «σε αντίποινα για την ακόρεστη αρπαχτικότητα όλων εκείνων που δεν ανήκαν στη φυλή τους». δηλαδή των λευκών. Οι περιστασιακές άγριες jacqueries των ινδιάνων κολλήγων ενάντια στους λευκούς αφεντάδες τους στη Βολιβία, πριν την επανάσταση του 1952, δείχνουν παρόμοιες (προσωρινές) μετατοπίσεις από τη συνηθισμένη απάθεια και παθητικότητα του χωρικού στην πιο άγρια μανία.

Άγρια και τυφλή εκδίκηση: ναι. ίσως δύμας επίσης, ιδιαίτερα στους αδύναμους, τα μόνιμα θύματα που δεν έχουν ελπίδα πραγματικής νίκης ούτε καν στα όνειρά τους, μια γενικότερη «επανάσταση καταστροφής», που σωριάζει ολάκερο τον κόσμο σε ερείπια, αφού κανένας «καλός» κόσμος δε μοιάζει εφικτός. Ο Σταγκολί, ο μυθικός ήρωας της νέγρικης μπαλάντας, γκρεμίζει ολόκληρη την πόλη σαν σεισμός, σαν άλλος Σαμψών. Η Τζένι η Πειρατίνα του Μπρεχτ, η τελευταία παρακόρη στην κουζίνα του πιο βρωμερού πανδοχείου, θύμα των πάντων, ονειρεύεται ότι θα 'ρθουν οι πειρατές με το σχτακάταρτο καράβι τους, θα κυριέψουν την πόλη και θα τη ρωτήσουν σε ποιους πρέπει να χαρίσουν τη ζωή. Για κανέναν δε θα υπάρξει έλεος, όλοι θα πρέπει να πεθάνουν και η Τζένι η Πειρατίνα θα χαριεντίζεται

ενώ θα πέφτουν τα κεφάλια τους. Έτσι και στις μπαλάντες των καταπιεσμένων εργατών γης του ιταλικού νότου, όπου οι ήρωες του θρύλου, όμοια με τον καλαβρέζο ληστή Νίνο Μαρτίνο, ονειρεύονται μια οικουμενική καταστροφή. Σε τέτοιες περιστάσεις, η επιβεβαίωση της δύναμης, οποιουδήποτε είδους δύναμης, είναι από μόνη της θρίαμβος. Οι σκοτώμοι και τα βασανιστήρια είναι η πιο πρωτόγονη και προσωπική επιβεβαίωση της ακραίας δύναμης, ως που αδύναμος νιώθει κατά βάθος ο εξεγερμένος τόσο πιο έντονος, μπορούμε να υποθέσουμε, ο πειρασμός να την επιβεβαιώσει.

Ακόμα όμως κι αν θριαμβεύσουν τέτοιοι στασιαστές, η νίκη φέρνει τον δικό της πειρασμό για καταστροφή, αφού οι εξεγερμένοι πρωτόγονοι αγρότες δεν έχουν θετικό πρόγραμμα, παρά μόνο το αρνητικό πρόγραμμα της απαλλαγής τους από την υπερδομή που εμποδίζει τους ανθρώπους να ζουνε καλά και να συναλλάσσονται δίκαια, όπως τις παλιές καλές μέρες. Να σκοτώνεις, να κομματιάζεις, να πυρπολείς οτιδήποτε δεν είναι απαραίτητο και χρήσιμο στον άνθρωπο με το αλέτρι ή τη γκλίτσα σημαίνει να καταργείς τη διαφθορά και ν' αφήνεις μόνο ό,τι είναι καλό, αγνό και φυσικό. Έτσι οι ανταρτοσυμμορίτες του ιταλικού νότου κατέστρεφαν όχι μόνο τους εχθρούς τους και τα νομικά τεκμήρια της δουλείας αλλά και τα άχρηστα πλούτη. Η κοινωνική τους δικαιοσύνη ήταν η καταστροφή.

Γιάρχει, ωστόσο, και μια άλλη κατάσταση όπου η βία ξεπερνάει τα όρια του συμβατικά αποδεχτού, ακόμα και σε συνήθως βίαιες κοινωνίες. Αυτό συμβαίνει σε περιόδους γοργής κοινωνικής αλλαγής, που καταστρέφει τους παραδοσιακούς μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου. Οι οποίοι συγκρατούν την καταστροφική αναρχία. Το φαινόμενο της βεντέτας «που ξεφεύγει από κάθε έλεγχο» είναι οικείο σε παρατηρητές των κοινωνιών που ρυθμίζονται μέσω της εκδίκησης του αίματος. Κανονικά, πρόκειται για έναν κοινωνικό μηχανισμό που περιέχει τα δικά του αυτόματα φρένα. Όταν το σκορ ανάμεσα στις δύο εχθρικές οικογένειας γίνει ισόπαλο, είτε με έναν ακόμα φόνο ή κάποια άλλη αποζημίωση, γίνεται κάποιος διακανονισμός, με

Turpin as he concealed himself in a Gave on Epping Forest.

1. Ο Ντικ Τάρπιν «χρυσμένος σε μια σπηλιά, στο δάσος του Επινγκ». Γραφτούρα του J. Smith, 1739 (Weidenfeld Archive).

Robin Hood's Golden Prize.

He has now finally agreed to do it,
and his own people are here.
The United States president has
arrived at their hotel, accompanied
by a large number of his cabinet
members and other prominent
men from all over the world.
There are also many foreign
heads of state and government
representatives here.

10. Write about some of these Boston-based
things: New England, Boston, Boston
Red Sox, Boston Bruins, Boston
Patriots, Boston Celtics, Boston
Marlins, Boston Marathon, Boston
Harpoon, Boston Red Sox, Boston
Braves, Boston Terrier.
11. Write about some cities:
a) New York City, Chicago, Los Angeles,
San Francisco, Boston, Atlanta, etc.
12. Write about some food from Boston:
a) Boston baked beans, Boston
brown bread, Boston cream pie, Boston
lobster roll, Boston clam chowder.
13. Write about some famous people from
Boston:
a) John Hancock, Paul Revere, George
Washington, John Adams, etc.
14. Write about some places in Boston:
a) Boston Public Library, Boston
Common, Boston Tea Party, Boston
Harbor, Boston skyline, etc.

- The 18th Amendment All-States Poll
shows:
Anti-Suffrage 100%
Pro-Suffrage 0%
Total population of states,
with all electors.
Avg. about 100%
The men and baby boomers (grandparents)
are 100% pro-suffrage.
The 18th Amendment to the Constitution
prohibits the manufacture, sale,
and transportation of alcohol.
Avg. about 100%
The 19th Amendment (Women's Right to Vote),
which was ratified in 1920.
Avg. about 100%
The 20th Amendment (Term Limitation),
which makes it illegal for a president
to serve more than two terms.
Avg. about 100%
The 21st Amendment (Repeal of Prohibition).
Avg. about 100%
The 22nd Amendment (Term Limitation),
which limits presidents to two terms.
Avg. about 100%
The 23rd Amendment (District of Columbia Electors),
which gives the District of Columbia
three electoral votes.
Avg. about 100%
The 24th Amendment (Poll Tax),
which prohibits states from requiring
any poll tax or other tax as a condition
of voting.
Avg. about 100%
The 25th Amendment (President's Succession),
which specifies that if the president
is unable to perform his duties, the
vice-president becomes president.
Avg. about 100%
The 27th Amendment (Compensation),
which specifies that members of Congress
cannot increase their own salaries.
Avg. about 100%

ROBIN HOOD.

Οι μεταμορφώσεις του Ρομπέν των δασών.
2. Μπαλάντα τηγανόμενή σε μονόφυλλο, πιθανότατα στο τελευταίο τρίτο του 17ου αιώνα
(Weidenfeld Archive). 3. Ο ξακουστός παράνομος όπως εικονίζεται γύρω στο 1700
(Weidenfeld Archive). 4. Λαϊκό βιβλίο της περιόδου το 1769. Ο Ρομπέν των δασών και η μητέρα του, «φρλοξενώμενοι του Αφέντη Γχάμγουελ στο Γχάμγουελ Χόλ». έχουν ενσωματωθεί στην Αγγλία του 18ου αιώνα
(Weidenfeld Archive). 5. Ο Έρολ Φλέιν στο ρόλο του ευγενικού παράνομου, όπως τον προστάρμοσε το Χόλιγουντ (National Film Archive).

Robin Hood and his Merry Men eating & drinking
at Sherwood Forest Hall.

THE EXPLOITS OF
THE
RENNOWNED ROBIN HOOD
the Terror of
FORE-STALLERS & ENGROSSERS
and the Protector of the
POOR & HELPLESS
interspersed
with variety of Stories & adorn'd with
several curious Copper Plates.

LONDON.

Published according to a Act of Parliament
Oct. the 10th for 1763 by J. Shuter and Sons
Bury St. Edmunds opposite Great St. John's Church
One Sixpence.

6

7

8

6. Ο «Συντριβάνες» (Γ'. Μπόκλερ, 1783-1800), μακούπονος που κέρδισε την αίγλη του κοινωνικού ληστή στους αγγλότες της Ήρωανίας ευρώζεται: εδώ να ληστεύει έναν Εβραίο (Weidenfeld Archive).

7. Η εκτέλεση του Γούργανες Μπόκλερ, του επονομαζόμενου Συντριβάνες, από μια γερμανική λεπτή βιογραφία. Προσέξτε την ποζά της παραδοσιακής «δήλωσης» τη στυγμή του θανάτου (Weidenfeld Archive).

8. Ο ληστής στην ειφέλιδη λογοτεχνία. Εξόφιλλο της πρώτης έκδοσης του θεατρικού έργου του Σίλερ Οι ληστές (Weidenfeld Archive).

9

9. Ο Λουδούκης Ντόμης Καρπούζης γιγαντεύθηκε στο Παρίσι το 1883 (ξεκινώντας από το 1721), ο διασημότερος γάλλος γιγαντοκόστορας της εποχής του, ιμανθήνυκε πολύ στη λαϊκή λογοτεχνία και ψαγγραφική (Ringer-Violett, 1915).

10. Φυγούρες του συστατικού κοινωνιού-αγρού: δεξιά ο περιφρόμανος λαρστής Παπακοκάλης Μπρούνιου (ήριεσας ενός μαζιστοπρόμαστης του Δευτέρου πατριάρχη). Οι λαρστές πρκιστέλλονταν στην Ηλεκτρίνην της Γαλλίας στο ρεπερτάριο του κοινωνιολόγετρου του 19ου αιώνα, άμιλας πέρικον στην αφίενση στα μέσα του 20ού αιώνα (A. Uccello / Weidenfeld Archiv et al.

10

frankreich räumt auf

Das Ende der Banditen auf Korsika

Montagabend ist diese Gruppe der Bandenbossen fast vollständig verhaftet worden. Sie sind in sicherer Haft.

Ja, freilich ist es gelungen, die zwei Hauptbanden, diese doch gefährliche Bandenbossen zusammen zu bringen, zu unterwerfen, ja alle drei anderen überlebenden Männer, darüber, daß Korsika vom Bandenkrieg so viel geschehen habe, als von einer gewöhnlichen Siedlung je geschehen.

Die Zeit, die Heilungskraft des Bandenkriegs ist nun endgültig überwunden. Das ist eine sehr traurige Sache, da es hier so viele wie das große Lande spätwaren, in dem Ausbildung und Bildungsmöglichkeiten so schlecht waren, da die Ausbildung, die im Lande so ohne

Montagabend wurden die drei überlebenden Bandenbossen auf Korsika verhaftet. Sie sind in sicherer Haft.

11. Σύγχρονη παραπομπή λεγοτέξ. O. N. Roquette (1884-1972) από τη Βιβλιοθήκη Δημόσιας Λογοτεχνίας στη Νέατη του Απριλίου 1926, την οποία θεωρείται ότι είναι μορφούμενος. Στη φωτογραφία, έχει πλάκι την τυποφυΐα της τοποθεσίας της σημερινής Ελλάδας. Επάνω δεξιά: ένας πολιορκητής λεγοτέξ με την παραδοτελεστή μακρινιάς πενιάρια (ισημερινό ποτήριο) i Wendefeld Archiv.

12

13

12. Ο bandolero στην ρομαντική εκδοχή του John Haynes Williams (1836-1908). ζωγράφιμο που κάθε του έργο αφηγείται μια βικτοριανή ιστορία, συχνά για οπανούς ληστές και τακριμάχους (Weidenfeld Archive).
13. Λαϊκή άποψη για τη ληστεία στην Καταλονία. Τάμε απ' το Ριζόλ, στην επαρχία της Χερόνα, που δείχνει τους συνηθισμένους ένοπλους στα συνηθισμένα βονά (MAS).

14. Η Σαρδηνία στα χρόνια του 1960. Αρίστες λόγοι για που καταζητήθηκαν από την αποκομιδή, με αριθμές που καινούργιασαν ακόμη διπλά συντηρητικά λόγοτες. Η λόγωστα παραμένει: ενθύμιακή, στην ομενή, περιοχή της Νορμανδίας (Camera Press).

Η Τζονέτε Μανιζόλινα. Γεννήθηκε το 1875 στο Σαν Στέφανο (Λασπριμόντε), φιλαναρτέρες αδερφά του 1897, δραπέτευσε το 1898 και ξεναπιάστηκε το 1901. Έμεινε στη φιλακή, όπου πρετάληκε, για 45 χρόνια και πέθανε το 1956. Ήταν εξαιρετικώς δημιουργική και διάσημης πολλού πέρα από την πατρίδα του, την Καλιφόρνια (Weidenfeld Archives).

16

16. Αριστρικό έδαφος: η Μπαρμπάτια στη Σαρδηνία. Από την ταινία του Ντε Σέτα Αρστές στο Οργκούζολο (1961), που δείχνει τη διάπλαση ενός λαρτή σ' αυτό το θριλικό κέντρο παράνομων (National Film Archive).

17. Ο Σαλβατόρε Τζιούλιανο. Μια σνέδρια της σιμμούμειας, όπως την αναπαριστάνει ο Φραντσέσκο ντε Ρόμι στην εξαιρετική ταινία του. Η τοποθεσία είναι η πραγματική (National Film Archive).

17

18. Ο Σαλβατόρε Τζονιάνο (1922-1960) ζωντανός. Ο διασημότερος λαχταρίς της Ιταλικής Μεγαλεπατίνες φωτογραφήθηκε πολλά, και με κοινωνικοτυπικό τρόπο, από την Tutto (Keystone Press / Hulton Getty).

19. Ο Σαλβατόρε Τζονιάνο νεκρός στις 5 Ιουλίου 1950, στη μέση των Καρπάθων. Η απανθρώπια διεκδίκησε τη διάξη γι' αυτό το φέρνο με όστιση σπυραρίδατο. Ήρθεξέτε το πιστόλι και το αυτόματο Μπαρεν (Keystone Press / Hulton Getty).

19

20. Ο γενδιώνος επαναστάτης: Παναγιώτ Χίτσαρ (1830-1918). Βουλγαρός πολεμώνος, πολιτικότηρ και συγγραφέας μιας αυτοβιογραφίας, γρήγορα στην Ελλάδα εξένεψε, τον 1867-1868 (Hungarian Academy of Science / Wenckebach Archive).

21

21. Η συκόνια του κλέφτη: Ο Γεώργιος Ηλιάνης (στο κέντρο), αρχηγός ελληνικής εμάδας στη Μακεδονία, στην αιγγή του 20ού αιώνα. Προσέξτε τα σπονδύλια του πολεμιστή (Institute of Balkan Studies).

22

22. Βαλκανικοί άτακτοι: Ο Κωνσταντίνος Γαρέφης με την ομάδα του (στρατολογημένη γάρεα από τον Όλιμπο), περ. 1905. Σκοτώθηκε από τους εγχροϊκούς του, τους μακεδονικούς κομιτατζήδες, το 1906 (Institute of Balkan Studies).

23

23. Ο λαρστής των πεδιάδων. Σάντορ Ρόσα (1813-1849), ο μεγάλος μαγιάρος λαρσταντάρτης στη φιλακή. Αρχηγός λαρσών από το 1841 περίπου, εθνικούς αντάρτης μετά το 1849, αγγαλιαλτίστης το 1856 και αμυντορεώντης το 1867 (Hungarian National Museum).

24. Ο Σάντορ Ρόσα στο θρόλο: σκηνή από την ταινία του Μίκλος Γιάντσο. Οι νοχημένοι, που ασχολείται με την απιστολή εναντίον του Ρόσα από τις αυτοκρατορικές αρχές (National Film Archive).

24

貢
多
八

行者也、第
申大基物頭號、更長然夫
榜

カ大書

25

百
子

面頭也、亦亦
卦、亦亦、亦亦、亦亦、亦亦、亦亦

25. Ο Βου Σουνγκ, διοικητής μιας μονάδας πεζικού του ληστρικού στρατού στο περίφυμο μυθιστόρημα Πλάι στο Νερό, σε εικονογράφηση του 1ου αιώνα. Έγινε παράνομος μετά από έναν φύσιο για λόγων εκδίκησης. Περιγράφεται: «Φηλός, όμορφος, χεροδύναμος, τρωικός, έμπειρος στις πολεμικές τέχνες» και το ποτό (Weidenfeld Archive).

26. Ο Τοιεχ Τσεν, ένας απλός ληστής από το μυθιστόρημα Πλάι στο Νερό, που γράφτηκε τον 13ο αιώνα. Ισώς βασισμένο σε πρωικότερα μοτίβα. Ήταν από το Σαντούνγκ, ορφανός, καλός χυντηγός, και περιγράφεται ψηλός, ηλιοκαμένος, λιγνός κι ευερέθιστος (Weidenfeld Archive).

27

27. Εκτέλεση πειρατών απ' τη Ναμόνα (Κασούλον 1891) και βρετανοί σωζόμενοι. Η Ναμόνα, νησί απέναντι από το Σουατόδου, ήταν σημαντικό κέντρο πειρατείας και, την εποχή αυτή, θέατρο μιας εξέγερσης, δε γνωρίζουμε αν οι εκτελεσμένοι υπήρξαν πειρατές, εξεγερμένοι ή και τα δύο.

28. Οι Πεντάρι, που αναφέρονται σαν «πασίγνωστη επαγγελματική τάξη πλιατοικολόγων», συνεργάζονται με τους Μαράθια. στις εκστρατείες των οποίων συμμετείχαν με δικαίωμα λαοφιρεγγώντος. Μετά τη βρετανική ειρήνευση, όσοι απ' αυτούς απέμειναν εγκαταστάθηκαν μόνιμα ως καλλιεργητές (Weidenfeld Archive).

28

την εγγύηση τρίτων, είτε μέσω γάμου είτε με άλλους εύλογους τρόπους, ώστε να μη συνεχιστούν επ' άπειρον οι σκοτώμοι. Αν όμως για κάποιο λόγο (π.χ., στην πιο προφανή περίπτωση, όταν παρεμβαίνει κάποιο νεόχοπο κράτος που δεν κατανοεί καλά το τοπικό έθιμο ή προσφέρει υποστήριξη στην πολιτικά πιο ισχυρή από τις δύο οικογένειες) τα φρένα σταματήσουν να λειτουργούν, οι βεντέτες παρατείνονται με αμοιβαίες σφαγές που τελειώνουν είτε με το ξεκλήρισμα της μιας οικογένειας είτε, μετά από χρόνια εχθροπραξιών, με την επιστροφή σε κάποιο διαχανονισμό που θα έπρεπε να είχε γίνει από την αρχή. Όπως είδαμε στο παράδειγμα του Λαμπτιά, τέτοιες φθορές στον εθιμικό μηχανισμό για το διαχανονισμό της βεντέτας μπορούν, μεταξύ άλλων, να πολλαπλασιάσουν τους παράνομους και τους ληστές (η βεντέτα, πράγματι, βρίσκεται σχεδόν πάντα στην αφετηρία της σταδιοδρομίας ενός βραζιλιάνου κανγκασέιρο).

Έχουμε μερικά εξαιρετικά παραδείγματα για τη γενικότερη κατάρρευση τέτοιων εθιμικών μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου. Στη θαυμάσια αυτοβιογραφία του (*Γη χωρίς δικαιοσύνη*), ο Μίλοβαν Τζίλας περιγράφει τη φθορά του συστήματος αξιών που κυβερνούσε την αντρική συμπεριφορά στην πατρίδα του, το Μαυροβούνιο, μετά τον Α' παγκόσμιο πόλεμο. Και καταγράφει ένα περίεργο επεισόδιο. Οι ορθόδοξοι Μαυροβούνιοι ήταν πάντα συνηθισμένοι, πέρα από τις μεταξύ τους βεντέτες, να ληστεύουν ή να ληστεύονται από τους γείτονές τους, τους καθολικούς Αλβανούς ή τους μουσουλμάνους Βόσνιους. Στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920, μια ομάδα έφυγε για επιδρομή στα βοσνιακά χωριά, όπως έκαναν πάντα οι άντρες από αμνημόνευτους καιρούς. Προς μεγάλη τους φρίκη, ανακάλυψαν ότι έκαναν πράγματα που δεν είχαν ξαναγίνει σε επιδρομές και που γνώριζαν ότι ήταν καταδικαστέα: βασανιστήρια, βιασμούς, δολοφονίες παιδιών. Και δεν μπορούσαν να συγκρατηθούν. Οι κανόνες σύμφωνα με τους οποίους ζούσαν οι άντρες είχαν άλλοτε σταθεί ξεχάθαρα κατανοητοί – τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις τους, όπως το πεδίο, τα όρια, ο χρόνος και τα αντικείμενα των πράξεών τους, καθορίζονταν από το έθιμο και τα

προηγούμενα. Ήταν ακαταμάχητα όχι μόνο γι' αυτό το λόγο, αλλά και επειδή αποτελούσαν μέρος ενός συστήματος, τα στοιχεία του οποίου δεν έρχονταν σε προφανή σύγκρουση με την πραγματικότητα. Αλλά ένα μέρος του συστήματος είχε καταρρεύσει: δεν μπορούσαν πια να θεωρούν τους εαυτούς τους «ήρωες» αφού (αν ακολουθήσουμε τη συλλογιστική του Τζίλας) δεν είχαν πολεμήσει μέχρι θανάτου ενάντια στην αυστριακή κατάκτηση. Έτσι σταμάτησαν να λειτουργούν και τα υπόλοιπα μέρη του συστήματος: όταν πήγαιναν να πολεμήσουν δεν μπορούσαν πια να συμπεριφέρονται σαν «ήρωες». Και μόνο όταν το ηρωικό σύστημα αξιών αποκαταστάθηκε πάνω σε μια νέα και πιο βιώσιμη βάση – αρκετά περίεργα, με τη μαζική προσχώρηση των Μαυροβουνίων στο Κομμουνιστικό Κόμμα–, ξαναβρήκε η κοινωνία την «πνευματική της ισορροπία». Όταν ακούστηκε το προσκλητήριο για αντίσταση ενάντια στους Γερμανούς, το 1941, χιλιάδες άντρες πήραν το ντουφέκι τους κι ανέβηκαν στο βουνό για να πολεμήσουν, να σκοτώσουν και να πεθάνουν, για μια φορά ακόμα, «τιμημένα».⁶

Η ληστεία, όπως είδαμε, αυξάνεται και γίνεται επιδημική σε καιρούς κοινωνικής έντασης κι αναταραχής. Τις στιγμές εκείνες, επίσης, οι συνθήκες είναι πιο ευνοϊκές για τέτοια ξεσπάσματα αγριότητας. Δεν ανήκουν στην κεντρική εικόνα της ληστείας, παρά μόνο στο βαθμό που ο ληστής κάθε εποχής είναι εκδικητής των φτωχών. Σε τέτοιες στιγμές άμως, αναμφίβολα συμβαίνουν συχνότερα και πιο συστηματικά. Και πουθενά περισσότερο απ' ότι σε κείνες τις αγροτικές εξεγέρσεις κι ανταρσίες που δεν κατάφεραν να εξελιχτούν σε κοινωνικές επαναστάσεις, και οι αγωνιστές τους αναγκάζονται να πισωγυρίσουν στη ζωή των παράνομων και των ληστών: πεινασμένοι, πικραμένοι, αγανακτισμένοι ακόμα κι ενάντια στους φτωχούς, που τους άφησαν να πολεμήσουν μόνοι. Ή, ακόμα χειρότερα, ανάμεσα στη δεύτερη γενιά των «παιδιών της βίας» που, έχοντας

6. Οι Μαυροβουνίοι, μόλις το 1.4% του γιουγκοσλαβικού πληθυσμού, έδωσαν το 17% των αξιωματικών στον παρτιζάνικο στρατό.

δει τ' αποκαΐδια των σπιτιών τους, τους πατεράδες τους σκοτωμένους και τα βιασμένα κορμιά των μανάδων και των αδερφάδων τους, περνούν στη ζωή της παρανομίας:

«Τι σου έκανε μεγαλύτερη εντύπωση;
 Να βλέπω τα σπίτια χαμένα.
 Τι σ' έκανε να υποφέρεις περισσότερο;
 Η μάνα μου και τα μικρά μου αδέρφια να κλαίνε, πεινασμένοι, στο βουνό.
 Έχεις τραυματιστεί;
 Πέντε φορές, πάντα από ντουφεκιές.
 Τι θα σου άρεσε περισσότερο;
 Να με αφήσουν ήσυχο και να δουλέψω. Θέλω να μάθω να διαβάζω.
 Όλοι ούμως θέλουν να με σκοτώσουν. Δεν είμαι κάποιος που θα τον αφήσουν ζωντανό».?

Απαντάει εδώ ο κολομβιανός αρχηγός ομάδας Τεόφιλο Ρόχας («Τσίσπας»), είκοσι δύο χρονών και, τη στιγμή της συνέντευξης, κατηγορούμενους για περίπου τετρακόσια εγκλήματα: τριάντα εφτά φόνους στο Ρομεράλες, δεκαοχτώ στην Αλταμίρα, δεκαοχτώ στο Τσίλι, τριάντα στο Σαν Χουάν ντε λα Τσίνα και στο Ελ Σαλάδο, είκοσι πέντε στο Τότσε και το Γκαδουάλ, δεκατέσσερις στο Λος Ναράνχος, και πάει λέγοντας.

Ο επίσκοπος Herman Guzmán, που γνωρίζει τη violence της πατρίδας του Κολομβίας καλύτερα από πολλούς, έχει περιγράψει αυτά τα χαμένα και εγκληματικά παιδιά της αναρχίας. Γι' αυτούς:

«Κατά πρώτο λόγο, ο άνθρωπος και η γη, τόσο στενά δεμένα στη ζωή του αγρότη, έχουν διαχωριστεί. Δεν οργώνουν το έδαφος, δε φροντίζουν τα δέντρα. [...] Είναι άντρες, έφηβοι μάλλον, χωρίς ελπίδα. Η αβεβαιότητα περιβάλλει τη ζωή τους και βρίσκει έχφραση στην περιπέτεια, αυτοπραγμάτω-

7. H. Guzmán - O. Fals Borda - E. Umaña Luna. σ.π., τόμ. I, σ. 182.

ση σε θανατηφόρα εγχειρήματα, που δεν έχουν κάποιο ανώτερο νόημα. Δεύτερο, έχουν χάσει την έννοια της φάρμας σαν αγκυροβόλι, έναν τόπο που αγαπάς κι απ' τον οποίο μπορείς ν' αντλήσεις γαλήνη, ένα αίσθημα σιγουριάς και μονιμότητας. Είναι για πάντα περιπλανώμενοι τυχοδιώχτες κι αλήτες. Η αστάθεια και η χαλάρωση των δεσμών προέρχονται απ' την παρανομία. Γι' αυτούς, το να σταματήσουν, να ριζώσουν σ' έναν τόπο, θα ήταν το ισοδύναμο με το να παραδοθούν, θα ήταν το τέλος τους. Τρίτο, οι αδέσποτες ζωές τους φέρνουν τούτους τους νεαρούς εχθρούς της κοινωνίας σε χώρους πρόσκαιρους, αβέβαιους κι ανασφαλείς, πολύ διαφορετικούς απ' το χαμένο τους σπίτι. Η νομαδική τους ζωή επιβάλλει μια άτακτη αναζήτηση για ευκαιρίες συναισθηματικής ικανοποίησης, για τις οποίες δεν έχουν πια κάποιο σταθερό πλαίσιο. Εδώ βρίσκεται το κλειδί της σεξουαλικής τους ανησυχίας και της παθολογικής συχνότητας των φριχτών εγκλημάτων τους. Γι' αυτούς, έρωτας σημαίνει συνήθως βιασμός ή περιστασιακή συμβίωση. [...] Όταν νομίζουν ότι οι χοπέλες θέλουν να τους παρατήσουν, για οποιονδήποτε λόγο, τότες τις σκοτώνουν. Τέταρτο, χάνουν την έννοια του μονοπατιού, ως στοιχείου που ολοκληρώνει την αγροτική ζωή. Ο βουνίσιος νοιάζεται για τα μονοπάτια, απ' όπου οι άντρες κουβαλούν τα αμέτρητα φορτία τους, τόσο που φτάνει να τα θεωρεί δική του ιδιοκτησία. Είναι ένα είδος αγάπης που κάνει τους ανθρώπους να χρησιμοποιούν πάντα τα ίδια μονοπάτια. Όμως ο αντικοινωνικός ληστής των ημερών μας εγκαταλείπει το γνωστό μονοπάτι, επειδή τον κυνηγούν οι στρατιώτες ή επειδή η τακτική του ανταρτοπόλεμου του επιβάλλει ν' αναζητά τόπους για απροσδόχητες ενέδρες ή χρυφές διαδρομές για την αιφνιδιαστική επίθεση».⁸

Μόνο μια στέρεα ιδεολογία και η πειθαρχία μπορούν να συγκρατήσουν τους ανθρώπους απ' το να καταντήσουν λύκοι μέσα σε τέτοιες περιστάσεις, όμως ούτε η μία ούτε η άλλη είναι

8. Στο ίδιο, τόμ. II, σ. 327-328.

ανάμεσα στα τυπικά γνωρίσματα του εξεγερμένου χωρικού.

Ωστόσο, αν και πρέπει ν' αναφέρουμε τις παθολογικές εκτροπές της ληστείας, εκείνη η βία και η ωμότητα που είναι μονιμότερη και πιο τυπική, είναι εκείνη που συνδέεται με την εκδίκηση. Εκδίκηση για την προσωπική ταπείνωση, αλλά κι εκδίκηση ενάντια σε κείνους που καταπιέζουν άλλους. Το Μάη του 1744 ο καπετάνιος των ληστών Όλεχσα Ντοβμπούς επιτέθηκε στο κονάκι του Κονσταντίν Ζλοτνίτσκι, Άρχοντα. Του έβαλε τα χέρια στη φωτιά ώσπου να καούν, έριξε αναμμένα κάρβουνα πάνω στο δέρμα του και αρνήθηκε ν' ακούσει για λύτρα. «Δεν ήρθα εδώ για λύτρα, αλλά για την ψυχή σου, γιατί βασάνισες τον κόσμο για πολύ καιρό», έτσι αναφέρουν οι κιστερκιανοί μοναχοί του Λβιοφ. Σκότωσε επίσης τη γυναίκα του Ζλοτνίτσκι και το μικρό του γιο. Το χρονικό των μοναχών κλείνει την καταχώρηση αυτή με την παρατήρηση, ότι ο Ζλοτνίτσκι είχε σταθεί βάναυσος αφέντης, που είχε προχαλέσει, στην εποχή του, πολλούς σκοτωμούς. Όταν οι άντρες γίνονται ληστές, η αγριότητα τρέφει την αγριότητα και το αίμα φωνάζει για αίμα.⁹

9. Ivan Olbracht, *Berge und Jahrhunderte*, Ανατολικό Βερολίνο 1952, σ. 82-83.

6.

Χαϊδούχοι

Ο Νέμτσο έμεινε ορφανός.
 δίχως πατέρα. δίχως μάνα.
 δίχως καινέναν στον κόρο
 να τον συμβουλέψει. να του δείξει
 πώς οργώνουν και πώς θερίζουν
 τη γη που τ' άφησε ο γονιός του.
 Αυτός όμως έγινε χαϊδούχος.
 σημαιοφόρος των χαϊδούχων
 και φύλακας του θησαυρού τους.

Μπαλάντα των χαϊδούχων¹

ΣΤΑ ΒΟΥΝΑ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΕΡΗΜΕΣ ΠΕΔΙΑΔΕΣ της νοτιανατολικής Ευρώπης, η επέκταση χριστιανών γαιοκτημόνων και τούρκων κατατητών, από τον 15ο αιώνα και εξής, έχανε ολοένα και πιο δύσκολη τη ζωή για τους αγρότες. Εδώ όμως, αντίθετα με τις πιο πυκνοκατοικημένες ή με πιο στιβαρή διοίκηση περιοχές, άφησε μεγάλο περιθώριο για ελευθερία. Ομάδες και κοινότητες ελεύθερων, ένοπλων και μαχητικών ανθρώπων αναδύθηκαν ανάμεσα στους πληθυσμούς που διώχτηκαν απ' τη γη τους ή δραπέτευσαν από τη δουλοπαροικία. στην αρχή αυθόρμητα, αργότερα σε οργανωμένες μορφές. Το φαινόμενο αυτό, που ονομάστηκε από κάποιο μελετητή «στρατιωτικό στρώμα που αναδύθηκε από την ελεύθερη αγροτιά», έγινε τυπικό αυτής της φαρδιάς ζώνης, με ομάδες που ονομάστηκαν κοζάκοι στη Ρωσία, κλέφτες στην Ελλάδα, haidamak στην Ουκρανία, όμως στην Ουγγαρία και στη βαλκανική χερσόνησο, βορειότερα από την Ελλά-

1. Από το A. Dozon. *Chansons populaires bulgares inédites*, Παρίσι 1875. σ. 208.

δα, ονομάστηκαν χυρίως χαιδούχοι (*hajdú, hajdut, hajdutin*), λέξη με μάλλον μαγιάρικη προέλευση και αρχική σημασία «οδηγός των κοπαδιών». Οι χαιδούχοι στάθηκαν μια συλλογική μορφή εκείνης της, ατομικής συνήθως, αγροτικής διαμαρτυρίας που γένησε, όπως είδαμε, τους χλασικούς ληστές.

Όπως κι εκείνοι από τους οποίους στρατολογούνταν οι Ρομπέν των Δασών και οι εκδικητές, οι χαιδούχοι δε στρέφονταν αυτόματα στην ανταρσία ενάντια σε κάθε εξουσία. Μπορεί, όπως σε μερικές περιοχές της Ουγγαρίας, να αγκιστρώνονταν σε τοπικούς άρχοντες, στους οποίους πρόσφεραν πολεμιστές με αντάλλαγμα την αναγνώριση της ελευθερίας τους. Εποι, από μια φυσική εξέλιξη της πραγματικότητας και της γλώσσας, ο όρος «*heiduck*», που σήμαινε τον κατεξοχήν ελεύθερο ληστή-απελευθερωτή, κατέληξε να σημαίνει επίσης έναν από τους πολυάριθμους τύπους λακέδων της γερμανικής αριστοκρατίας. Πιο συχνά, όπως στη Ρωσία και στην Ουγγαρία, δέχονταν γη από τον αυτοκράτορα ή τον τσάρο ή κάποιον άλλο ηγεμόνα με αντάλλαγμα την υποχρέωση να συντηρούν οπλισμό και άλογα και να πολεμούν τους Τούρκους κάτω από αρχηγούς που διάλεγαν οι ίδιοι – έγιναν δηλαδή οι φύλακες της στρατιωτικής μεθορίου, ένα είδος κατώτερης ιπποσύνης. Εντούτοις ήταν ουσιαστικά ελεύθεροι – επομένως ένιωθαν ανώτεροι και περιφρονούσαν τους υπόδουλους χωρικούς, αποτελούσαν ωστόσο και πόλο έλξης όλων των απειθαρχών και των φυγάδων και απείχαν πολύ από την ανεπιφύλακτη νομιμοφροσύνη. Οι μεγάλες αγροτικές εξεγέρσεις στη Ρωσία του 17ου και 18ου αιώνα ξεχίνησαν όλες από την περιοχή των κοζάκων.

Τηήρχε όμως κι ένα τρίτο είδος χαιδούχων, που αρνιόταν να προσκολληθεί σε οποιονδήποτε χριστιανό αριστοχράτη ή κυβερνήτη, έστω και μόνο από το γεγονός ότι, στην περιοχή που άνθισε, οι περισσότεροι αριστοχράτες και κυβερνήτες ήταν απιστοί Τούρκοι. Χωρίς εξάρτηση από βασιλιά ή χωροδεσπότη, αυτοί οι ελεύθεροι χαιδούχοι ήταν ληστές στο επάγγελμα, εχθροί των Τούρκων και λαϊκοί εκδικητές ως προς τον κοινωνικό τους ρόλο, πρωτόγονα κινήματα αντάρτικης αντίστασης κι α-

πελευθέρωσης. Εμφανίστηκαν με τη μορφή αυτή τον 15ο αιώνα, πρώτα ίσως στη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη, αργότερα όμως σε όλα τα Βαλκάνια και την Ουγγαρία, χυρίως μάλιστα στη Βουλγαρία, όπου ένας αρχηγός «*haidot*» καταγράφεται ήδη το 1454. Διάλεξα το όνομά τους για να χαρακτηρίσω την ανώτερη μορφή πρωτόγονης ληστείας, αυτή που πλησιάζει περισσότερο σε μια μόνιμη και συνειδητή εστία αγροτικής εξέγερσης. Τέτοιοι «χαιδούκοι» δεν υπήρχαν μόνο στη νοτιανατολική Ευρώπη, αλλά, με άλλες ονομασίες, και σε διάφορα άλλα μέρη του κόσμου, π.χ. στην Ινδονησία και, χυρίως, στην αυτοχρατορική Κίνα. Για προφανείς λόγους εμφανίζονται συχνότερα σε λαούς που καταπίεζονται από καταχτητές με διαφορετική γλώσσα ή θρησκεία, όχι όμως μόνο εκεί.

Η ιδεολογία ή η ταξική συνείδηση δεν ήταν, φυσιολογικά, το κίνητρο που έκανε τους άντρες χαιδούκους, ούτε ήταν ιδιαίτερα κοινό το είδος των μη εγκληματικών προβλημάτων που οδήγησε στην παρανομία πολλούς μεμονωμένους ληστές. Έχουμε πάντως παραδείγματα αυτού του είδους, όπως το βούλγαρο αρχηγό των χαιδούκων Παναγιώτ Χίτοφ (που μας άφησε και μια πολύτιμη αυτοβιογραφία), ο οποίος βγήκε στο κλαρί στα είκοσι πέντε του, μετά από έναν καβγά μ' έναν τούρκο νομικό αξιωματούχο, για κάποια σκοτεινή δικαστική υπόθεση, στα χρόνια του 1850. Συνήθως όμως, αν πιστέψουμε τα αμέτρητα τραγούδια και μπαλάντες που αποτελούν μία από τις κύριες πηγές για τις γνώσεις μας γύρω από αυτό το είδος ληστείας, το κίνητρο για να γίνει κανείς χαιδούκος ήταν καθαρά οικονομικό. Ο χειμώνας ήταν κακός, λέει ένα τέτοιο τραγούδι, το καλοκαίρι θεόξερο, τα πρόβατα ψόφησαν. Ετοι ο Στογιάν έγινε χαιδούκος:

Όποιος θέλει να γενεί λεύτερος χαιδούκος
πάζνει αυτή τη στράτα και μ' ακολουθεί.
Μαζευτήκαν τότε είκοσι παιδιά
και τίποτα δεν είχαμε, ούτε ένα πράγμα,
ούτε κοφτερά σπαθιά, μονάχα τα ραβδιά μας.²

2. A. Strausz, *Bulgarsche Volksdichtungen*, Βιέννη/Λειψία 1895, σ. 295-297.

Αντίστροφα, ο Τατούντσο ο χαιδούχος γύρισε στο πατρικό του επειδή τον παρακαλούσε η μάνα του και άλλωστε, του έλεγε, ένας ληστής δεν μπορεί να θρέψει την οικογένειά του. Ο σουλτάνος όμως έστειλε τους στρατιώτες του να τον πιάσουν. Τους σκότωσε όλους και πήρε τα λεφτά απ' τα ζωνάρια τους: «Να λεφτά, μάνα, ποιος θα πει ότι ένας ληστής δεν μπορεί να ζήσει τη μάνα του;». Και πράγματι, με λίγη τύχη, η ληστεία αποτελούσε καλύτερη οικονομική πρόταση από την αγροτική ζωή.

Στις συνθήκες αυτές, η καθαρή κοινωνική ληστεία ήταν σπάνια. Ο Παναγιότ Χίτοφ επισημαίνει μια τέτοια σπάνια περίπτωση στην περήφανη επισκόπησή του για τους διάσημους του επαγγέλματος που τίμησε κι ο ίδιος: χάπιος Ντόντσο Βάτατς, που άκμασε στη δεκαετία του 1840, κυνηγούσε μόνο κακούς Τούρκους, βοηθώσε τους βούλγαρους φτιαχούς και μοίραζε χρήματα. Οι κλασικοί «ευγενείς ληστές» της Βουλγαρίας, παρατηρούσαν οι βρετανοί συγγραφείς του Μια διαμονή στη Βουλγαρία (1869), που έτειναν ως συνήθως να συμπαθούν τον ισλαμικό θρωισμό. ήταν οι τσελεμπήδες (chelibi), συνήθως Τούρκοι «καλών οικογενειών», που διακρίνονταν από τους χιρσί (khersi) ή κοινούς κλέφτες, που έβρισκαν εύνοια μόνο στο χωριό τους, και τους χαιδούκους, που ήταν παράνομοι φονιάδες, σκληροί από τη φύση τους και δεν έβρισκαν στηρίγματα έξω από την ομάδα τους. Αυτό ίσως να είναι υπερβολή, σίγουρα όμως οι χαιδούκοι δεν ήταν Ρομπέν των Δασών και θύματά τους ήταν όσοι έπεφταν στα χέρια τους. Οι μπαλάντες είναι γεμάτες από παραλλαγές πάνω σε τούτο το θέμα:

Κάναμε πολλές μανάδες να κλάψουν.
κάναμε χήρες πολλές γυναίκες
κι ακόμα περισσότερα αφήσαμε ορφανά.
γιατί είμαστε άντρες χωρίς παιδιά.

Η αγριότητα των χαιδούκων ήταν συνηθισμένο μοτίβο. Ο πωσδήποτε ο χαιδούχος ήταν σε πιο μόνιμη βάση από τον κλασικό κοινωνικό ληστή. ξεκομμένος από την αγροτιά, καθώς ήταν

όχι μόνο δίχως αφέντη αλλά και –τουλάχιστον στη διάρκεια της ληστρικής σταδιοδρομίας τους– συχνά δίχως σόι («δίχως μανάδες και δίχως αδερφάδες, όλοι μας»), που ζούσαν μέσα στην αγροτιά, όχι όπως το παροιμιακό «φάρι στο νερό», του Μάο, αλλά μάλλον σα στρατιώτες που παρατούσαν το χωριό τους για την ημι-μόνιμη εξορία της ένοπλης ζωής. Ένα μάλλον υφηλό ποσοστό ήταν βοσκοί και οδηγοί κοπαδιών, δηλαδή ημι-νομάδες που οι δεσμοί τους με τους οικισμούς ήταν αραιοί και δίχως συνέχεια. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι οι έλληνες κλέφτες (ίσως και οι σλάβοι χαϊδούχοι) είχαν δική τους διάλεκτο ή αργκό.

Η διάκριση ανάμεσα σε κλέφτη και ήρωα, ανάμεσα σε ό,τι αποδέχεται ο χωρικός σαν «καλό» και σε ό,τι καταδικάζει σαν «κακό», ήταν λοιπόν ιδιαίτερα δύσκολη, και τα τραγούδια των χαϊδούκων επιμένουν τόσο στα κρίματά τους όσο και στις αρετές τους, όπως το περίφημο κινέζικο μυθιστόρημα *Πλάι στο Νερό* επιμένει στην απανθρωπιά (που εκφράζεται με οικεία επεισόδια για μερικούς που προσχώρησαν τελικά στη μεγάλη και ετερόκλιτη συντροφιά των ηρωικών παρανόμων).³ Ο ορισμός του χαϊδούχου ήρωα είναι θεμελιακά πολιτικός. Στα Βαλκάνια, σύμφωνα με ορισμένους παραδοσιακούς κανόνες, ήταν εθνικός ληστής, δηλαδή υπερασπιστής ή εκδικητής των χριστιανών απέναντι στους Τούρκους. Στο βαθμό που πολεμούσε ενάντια στον κατακτητή, η εικόνα του ήταν θετική, έστω κι αν οι πράξεις του μπορεί να ήταν ζοφερές και τα κρίματά του τέτοια, ώστε να τον οδηγήσουν τελικά στη μετάνοια του μοναχού, ή να τον τιμωρήσουν με εννιάχρονη αρρώστια. Αντίθετα από τον «ευγενή ληστή», ο χαϊδούχος δεν εξαρτάται από την προσωπική ηθική επιδοχιμασία – αντίθετα, πάλι, από τον «εκδικητή», η σκληρότητά του δεν είναι το βασικό του γνώρισμα, αλλά γίνεται ανεκτή λόγω των υπηρεσιών του προς το λαό.

3. Ωστόσο, δεν ξέρω κανέναν χαϊδούχο που να κατηγορήθηκε για τις κανιβαλικές πρακτικές –συνήθως τη σφαγή ταξιδιωτών για να πουλήσει το κρέας τους σε χασάπηδες – που το κοινό φαίνεται να αποδίδει αποκλειστικά σε εγκληματίες οι οποίοι, όντως, θεωρούνται εκτός της φυσιολογικής κοινωνίας.

Εκείνο που μετέτρεπε σε σχεδόν πολιτικό κίνημα αυτό το συνάθροισμα των κοινωνικά περιθωριακών, ανθρώπων που διάλεγαν όχι τόσο την ελευθερία έναντι της δουλείας, αλλά μάλλον την αρπαγή έναντι της φτώχειας. ήταν μια ισχυρή παράδοση, μια αναγνωρισμένη συλλογική κοινωνική λειτουργία. Όπως είδαμε, τα κίνητρά τους για να βγουν στο βουνό ήταν κυρίως οικονομικά, όμως η καθιερωμένη έκφραση για κάποιον που γινόταν χαιδούχος ήταν «σήκωσε κεφάλι», και ο χαιδούχος ήταν εξ ορισμού στασιαστής. Προσχωρούσε σε μια αναγνωρισμένη κοινωνική ομάδα. Χωρίς τον Ρομπέν των Δασών, οι εύθυμοι σύντροφοι στο δάσος του Σέργουντ είναι ασήμαντοι. όμως «οι χαιδούχοι» στα Βαλκάνια, όπως και «οι ληστές» στο κινέζικο βουνό πέρα απ' τη λίμνη, βρίσκονται πάντα εκεί για να υποδεχτούν τον αποστάτη ή τον παράνομο. Οι αρχηγοί τους αλλάζουν, και κάποιοι μπορεί να είναι διασημότεροι ή ευγενέστεροι από άλλους, ούτε όμως η ύπαρξη ούτε η φήμη των χαιδούχων εξαρτάται από την υπόληψη κάποιου μεμονωμένου άντρα. Αποτελούν λοιπόν μια κοινωνικά αναγνωρισμένη συνάθροιση ή-ρώων, και πράγματι, απ' όσο μπορώ να πω, οι πρωταγωνιστές των κύκλων τραγουδιών για χαιδούχους δεν είναι εκείνοι που έγιναν ξακουστοί αρχηγοί στην πραγματική ζωή, αλλά οι ανώνυμοι -ή μάλλον εκείνοι που ονομάζονται απλά Στογιάν ή Ιβάντσο σαν τον οποιοδήποτε αγρότη-, χωρίς να είναι απαραίτητα αρχηγοί ομάδων. Τα κλέφτικα τραγούδια της Ελλάδας είναι λιγότερο ανώνυμα και δίνουν λιγότερες κοινωνικές πληροφορίες, καθώς ανήκουν στη λογοτεχνία του εγκωμιασμού (και αυτο-εγκωμιασμού) επαγγελματιών πολεμιστών. Οι ήρωές τους είναι σχεδόν εξ ορισμού διάσημες μορφές, γνωστές στους πάντες.

Η μόνιμη ύπαρξη συμβαδίζει με την τυπική δομή και οργάνωση. Η οργάνωση και η ιεραρχία της μεγάλης ληστρικής δημοκρατίας, που αποτελεί το θέμα του κινέζικου μυθιστορήματος *Πλάι στο Νερό*, είναι εξαιρετικά περίπλοκη - και όχι μόνο επειδή έχει, αντίθετα με τις αναλφάβητες περιοχές της Ευρώπης, μια τιμητική θέση για τον πρώην δημόσιο λειτουργό και τον

παραμερισμένο διανοούμενο. (Πράγματι, ένα από τα χύρια θέματά του είναι η αντικατάσταση ενός αρχιληστή με χαμηλό πνευματικό επίπεδο –έναν από εκείνους που αποτύχαιναν στις εξετάσεις υποψηφίων και που αποτελούσαν μια προφανή πηγή πολιτικής διαφωνίας στην ουράνια αυτοκρατορία– από έναν πνευματικά επιτυχημένο αρχηγό, δηλ., κατά κάποιο τρόπο, ένανς θρίαμβος της ευφυΐας). Οι ομάδες των χαιδούκων ακολουθούσαν (εκλεγμένους) βοεβόδες ή δούκες, που είχαν καθήκον να προμηθεύουν όπλα, με τη βοήθεια ενός σημαιοφόρου ή μπαραχτάρη, που χρατούσε το κόκκινο ή πράσινο λάβαρο έχοντας ταυτόχρονα καθήκοντα ταμία και υπεύθυνου επιμελητείας. Βρίσκουμε μια παρόμοια στρατιωτική δομή και ορολογία στους ρώσους ρασμπόνικι και σε μερικές κοινότητες δακοϊτών της Ινδίας, όπως οι Σάνσια, στους οποίους οι ομάδες των σπαχήδων (*sipahi, seroy, srahi* = στρατιώτης) διευθύνονταν από *jemadar*, που έπαιρναν διπλό μερίδιο από τη λεία, ως ένα επιπλέον 10% του συνόλου για ν' αγοράσουν κεριά, δόρατα και άλλα εργαλεία της δουλειάς.

Η ληστρική δραστηριότητα των χαιδούκων ήταν λοιπόν, από κάθε άποψη, πιο σοβαρή, πιο φιλόδοξη, διαρκής και θεσμοποιημένη πρόκληση προς την επίσημη εξουσία από τη δράκα των Ρομπέν των Δασών ή άλλων εξεγερμένων ληστών που ξεπηδούσαν από κάθε φυσιολογική αγροτική κοινωνία. Δεν είναι εύκολο να πούμε αν αυτό οφειλόταν σε κάποιες γεωγραφικές ή πολιτικές συνθήκες που έκαναν δυνατή αυτή τη μόνιμη και τυποποιημένη ληστεία, ή επομένως την έκαναν αυτόματα εν δυνάμει πιο «πολιτική», ή αν ήταν κάποιες πολιτικές καταστάσεις (δηλ. ξένη κατάκτηση ή κάποιοι τύποι κοινωνικής σύγχρονος) που ενθάρρυναν ασυνήθιστα «συνειδητές» μορφές ληστείας κι επομένως τη δομούσαν πιο σταθερά και μόνιμα. Και τα δύο, μπορούμε να πούμε, αποφεύγοντας το δίλημμα, μολονότι ζητάει ακόμα απάντηση. Απάντηση που δε θα μπορούσε να τη δώσει, νομίζω, κάποιος χαιδούκος, καθώς σπάνια θα είχε τη δυνατότητα, αν την είχε, να σταθεί έξω από το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ζούσε ο ίδιος και ο λαός του. Ας προσπα-

θήσουμε να σκιαγραφήσουμε ένα σύντομο πορτρέτο του.⁴

Βλέπει τον εαυτό του, πάνω απ' όλα, ως ελεύθερο άνθρωπο, και από αυτή την άποψη σχεδόν ίσο με άρχοντα ή βασιλιά. Έναν άνθρωπο που έχει κερδίσει μ' αυτή την έννοια προσωπική χειραφέτηση κι επομένως υπεροχή. Οι κλέφτες του Ολύμπου που αιχμαλώτισαν τον αξιοσέβαστο χερ Ρίχτερ, καμάρωναν ότι ήταν ίσοι με βασιλιάδες και απέρριπταν κάποια είδη συμπεριφοράς ως «ανάξια βασιλέων», επομένως ανάρμοστα. Παρόμοια, οι Μπαντάκ στη βόρεια Ινδία δήλωναν ότι «το επάγγελμά μας είναι δουλειά βασιλιά» και -τουλάχιστον στη θεωρία- αποδέχονταν τις υποχρεώσεις της ιπποσύνης, όπως να μην προσβάλλουν γυναίκες και να σκοτώνουν μόνο σε έντιμο αγώνα, παρότι μπορούμε να θεωρήσουμε σίγουρο ότι ελάχιστοι χαιδούχοι είχαν πραγματικά τη δυνατότητα να πολεμήσουν με τόσο ευγενή τρόπο. Η ελευθερία συνεπάγεται την ισότητα μεταξύ των χαιδούχων, και ως προς αυτό υπάρχουν μερικά εντυπωσιακά παραδείγματα. Όταν, π.χ., ο βασιλιάς του Άουαντ προσπάθησε να φτιάξει ένα σύνταγμα από Μπαντάκ, όπως οι ρώσοι και αυστριακοί αυτοκράτορες έφτιαχναν μονάδες από κοζάκους και χαιδούχους, εκείνοι στασίασαν επειδή οι αξιωματικοί δε δέχονταν να έχουν τα ίδια καθήκοντα με τους άντρες τους. Αυτή η συμπεριφορά είναι έτοι μι αλλιώς αρκετά ασυνή-

4. Οι ινδοί δακούτες ταξινομήθηκαν συνήθως από τους Βρετανούς είτε ως «εγκληματικές κάστες» είτε ως «εγκληματικές φυλές». Πίσω όμως από τη γνώριμη ινδική τάση να δίνεται σε κάθε κοινωνική και επαγγελματική τάξη η ξεχωριστή της κοινωνική ταυτότητα -αυτό δηλαδή που ονομάζεται κοινώς «σύστημα κάστας»-, μπορεί κανείς συχνά να διακρίνει κάτι όχι πολύ διαφορετικό από την οργάνωση των χαιδούχων. Ετοι. η διασημότερη από τις ληστρικές «φυλές» της βόρειας Ινδίας, οι Μπαντάκ, ήταν αρχικά απόβλητοι με μουσουλμανική και ινδουϊστική προέλευση. «ένα είδος σπηλαιού Οδολλάμ που υποδέχοταν τους αλήτες και τους κακούς χαρακτήρες διαφόρων φυλών». Οι Σάνσια, μολονότι αναπτύχθηκαν ίσως ανάμεσα στους κληρονομικούς βάρδους και γενεαλόγους -ασκούσαν ακόμα αυτό το λειτούργημα κοντά σε μερικούς μαχαραγιάδες στα τέλη του 19ου αιώνα-. αποδέχονταν εύκολα εξωτερικούς προσήλυτους στην κοινότητά τους. Τέλος, για τους φοιβερούς Μίνας της κεντρικής Ινδίας λέγεται ότι ήταν αποκληρωμένοι χωρικοί και αγροφύλακες του χωριού που βγήκαν στους λόφους κι έγιναν επαγγελματίες ληστές.

θιστή, σε μια κοινωνία όμως εμποτισμένη με την ανισότητα των καστών όπως η ινδική μοιάζει πραγματικά απίστευτη.

Οι χαιδούκοι ήταν πάντα ελεύθεροι άνθρωποι, αλλά στην τυπική περίπτωση των βαλκανίων χαιδούκων δεν αποτελούσαν ελεύθερες κοινότητες. Γιατί η τσέτα ή συμμορία, όντας ουσιαστικά μια εθελοντική ένωση ατόμων που ξεχόβονταν από το σόι τους, γινόταν αυτόματα μια ανώμαλη κοινωνική μονάδα, αφού της έλειπαν οι γυναίκες, τα παιδιά και η γη. Ήταν διπλά «αφύσικη», αφού συχνά η επιστροφή του χαιδούκου στην κανονική και ειρηνική ζωή στο χωριό του εμποδίζοταν από τους Τούρκους. Οι μπαλάντες των χαιδούκων μιλούν για άντρες που είχαν τα σπαθιά για αδερφές και τα ντουφέκια για γυναίκες και που έσφιγγαν τα χέρια, σιωπηλά και θλιψμένα, όταν η τοέτα διαλύόταν, για να σκορπιστούν σαν χαμένοι στις τέσσερις γωνιές της γης. Ο θάνατος ήταν το δικό τους ισοδύναμο του γάμου, και οι μπαλάντες μιλούν συνεχώς γι' αυτό το μοτίβο. Οι φυσιολογικές μορφές της κοινωνικής οργάνωσης ήταν επομένως ανέφικτες γι' αυτούς, όπως και στους στρατιώτες σε εκστρατεία, και αντίθετα με τις ορδές των πλιατσικολόγων κιρτζαλήδων (krdžali)⁵ του όφιμου 18ου και πρώιμου 19ου αιώνα, που κουβαλούσαν μαζί τους αρσενικά και θηλυκά χαρέμια κατά τον τούρκικο τρόπο, οι χαιδούκοι δεν προσπαθούσαν να στήσουν οικογένειες όσο ήταν χαιδούκοι – ίσως γιατί οι μονάδες τους ήταν υπερβολικά μικρές για να μπορέσουν να τις υπερασπιστούν. Αν είχαν κάποιο πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης, αυτό ήταν η αντρική αδελφότητα ή εταιρεία, με γνωστότερο δείγμα τους περίφημους ζαπορόγους (zaporozhe) κοζάκους.

Η ανωμαλία αυτή γίνεται προφανής στη σχέση τους με τις γυναίκες. Οι χαιδούκοι, όπως όλοι οι ληστές, δεν είχαν τίποτα εναντίον τους. Ακριβώς το αντίθετο, γιατί όπως παρατηρούσε ένα εμπιστευτικό σημείωμα για έναν μακεδόνα κομιτατζή⁶ αρ-

5. Μπουλούκια αποστρατευμένων στρατιωτών και ντεσπεράδος που περιφέρονταν στη Βουλγαρία στα τέλη του 18ου αιώνα.

6. Αντάρτες σταλμένοι από το Ανώτατο Κομιτάτο για τη Μακεδονία και την Αδριανούπολη των μακεδόνων επαναστατών.

χηγό, στα 1908. «σαν όλους τους βοεβόδες, είναι μεγάλος γυναικάς».⁷ Κάποιες φορές, κοπέλες –και το περίεργο είναι ότι, κατά τις μπαλάντες, μερικές ήταν βουλγαροεβραίες– προσχωρούσαν στους χαϊδούχους και περιστασιακά κάποια Μπογιάνα, Ελένκα ή Τοντόρκα γινόταν ακόμα και βοεβοδίνα. Μερικές μάλιστα, μετά από έναν τελετουργικό αποχαιρετισμό, επέστρεφαν στη φυσιολογική ζωή και το γάμο:

Η Πένκα πήγε στα βουνά,
στα βουνά, στους χαϊδούχους,
γιατί ήθελε να τους κάνει δώρα.
γιατί είχε έρθει ο καιρός της να παντρευτεί.
Σε κάθε στρατιώτη έδωσε μαντήλι.
σε κάθε μαντήλι χρυσό φλουρί.
για να τη θυμούνται οι χαϊδούχοι.
όταν η Πένκα τους θα είχε παντρευτεί.⁸

Φαίνεται όμως ότι, για όσο ήταν στους χαϊδούχους, αυτές οι σκαστές κοπέλες ήταν άντρες, ντύνονταν με αντρικά ρούχα και πολεμούσαν σαν άντρες. Η μπαλάντα μιλάει για μια κοπέλα που γύρισε στο σπίτι της και στο γυναικείο ρόλο επειδή την είχε παρακαλέσει η μάνα της, όμως δεν μπορούσε ν' αντέξει και παράτησε τη ρόκα της για να πάρει πάλι το ντουφέκι και να ξαναγίνει άντρας και χαϊδούχος. Αν ελευθερία σημαίνει για έναν άντρα το στάτους του αριστοκράτη, για μια γυναίκα σημαίνει το στάτους του άντρα. Αντίστροφα, τουλάχιστον στη θεωρία, οι χαϊδούχοι στα βουνά απέφευγαν τις σεξουαλικές σχέσεις με γυναίκες. Τα κλέφτικα τραγούδια επιμένουν ότι είναι ανήκουστο να αγγίζεις γυναίκα αιχμάλωτη για λύτρα ή άλλο λόγο, και τόσο οι κλέφτες όσο και οι βούλγαροι παράνομοι πίστευαν ότι αν κάποιος από αυτούς βιάσει γυναίκα του μέλλεται να πέσει στα χέρια των Τούρκων, με άλλα λόγια να βασα-

7. *Le brigandage en Macédoine*. δ.π., σ. 37. Για την απουσία ομοφυλοφιλίας στους βραζιλιάνους ληστές, E. de Lima. δ.π., σ. 45.

8. A. Dozon. δ.π., σ. 184.

νιστεί και να εκτελεστεί. Η δοξασία αυτή είναι ενδεικτική, έστω κι αν (όπως επιτρέπεται να υποφιαζόμαστε) οι παράνομοι δεν την τηρούσαν πάντα στην πράξη.⁹ Σε άλλες ομάδες, πλην των χαιδούκων, συναντάμε γυναίκες, αλλά σπάνια. Ο Λαμπτιάο φαίνεται ότι ήταν ο μόνος βραζιλιάνος αρχηγός ληστών που επέτρεπε σε γυναίκες να μοιράζονται την περιπλανώμενη ζωή, πιθανότατα αφού ερωτεύτηκε πρώτα την όμορφη Μαρία Μπονίτα, μια χιλιοτραγουδισμένη στις μπαλάντες ερωτική ιστορία. Το γεγονός όμως σημειώνεται, ακριβώς, ως εξαίρεση στον κανόνα.

Φυσικά αυτό δεν τους περιόριζε υπερβολικά, γιατί η ζωή του χαιδούκου, όπως και του συνηθισμένου ληστή, ήταν εποχιακή. «Έχουν μια παροιμία», έγραψε για τους δαλματούς Μορλάκους ένας Γερμανός του 18ου αιώνα, «*Jurgew dance, aiducki sastance, Άι-Γιώργης ήρθε, χαϊδούχοι ενωθείτε* (γιατί οι ληστείς γίνονται ευχολότερες όταν φουντώνουν οι φυλλωσιές κι αφθονούν οι ταξιδιώτες)».¹⁰ Οι βούλγαροι χαιδούχοι έθαβαν τα όπλα τους του Σταυρού, στις 14/27 Σεπτεμβρίου, για να τα ξεθάψουν την επόμενη άνοιξη, του Αγίου Γεωργίου. Άλλωστε, τι μπορούσαν να κάνουν οι χαιδούχοι το χειμώνα, που δεν υπήρχε κανείς για να τον ληστέψουν πέρα από τους χωρικούς; Οι πιο σκληροτράχηλοι μπορεί να έπαιρναν προμήθειες στις βουνίσιες σπηλιές τους, ήταν όμως πιο βολικό να ξεχειμωνιάζουν σ' ένα φυλικό χωριό, τραγουδώντας λεβέντικα τραγούδια και πίνοντας, κι αν η σεζόν είχε σταθεί φτωχή -γιατί πόσα μπορούσε να κλέψει κανείς στους κακόμοιρους δρόμους της Μακεδονίας ή της Ερζεγοβίνης ακόμα και στις καλές μέρες;- μπορούσαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στους πλούσιους αγρότες, Ή, αλλιώς, μπορούσαν να γυρίσουν στους συγγενείς τους, γιατί σε κάποιες ορεινές περιοχές «λίγα μεγάλα σόγια υπήρχαν που να μην έστελναν κάποιους δικούς τους στους χαιδούκους».¹¹ Αν οι

9. J. Baggalay, *Klepthic Ballads*, Blackwell, 1936, σ. 18-19, και C. J. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Πράγα 1876, σ. 474.

10. J.C.V. Engel, *Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatiens und Slavonien*, Χάλη 1798, σ. 232.

11. M. Fedorowitsch, *Die Slawen der Turkei*, Δρέσδη/Λειψία 1844, τ. II, σ. 206.

παράνομοι ζούσαν σε αυστηρά αντρικές αδελφότητες, που δεν αναγνώριζαν άλλους δεσμούς πέρα από την «αληθινή και ενωμένη ομάδα των συντρόφων», αυτό συνέβαινε μόνο στην εποχή της δράσης.

Τότε ζούσαν την άγρια, λεύτερη ζωή τους στο δάσος, στις σπηλιές των βουνών, ή στις πλατιές στέπες, οπλισμένοι με «ντουφέκι φηλό ένα μπόι», δυο πιστόλες στη ζώνη, το γιαταγάνι¹² και «κοφτερό φράγκικο σπαθί», με αιπτέχονα με χρυσά σιρίτια και σταυρωτά φυσεκλίκια, με τα μουστάκια στριψτά, γνωρίζοντας καλά ότι η φήμη ήταν η ανταμοιβή τους, σ' εχθρούς και φίλους. Η μυθολογία του ηρωισμού, η τυποποίηση της μπαλάντας, τους μετέτρεψαν σε τυπικές μορφές. Ελάχιστα ή και τίποτα γνωρίζουμε για τον Νόβαχ και τους γιους του Γκρούγιο και Ραντιβόι, για τον Μίχατ τον Τσουμπάνη, τον Ράντο απ' το Σόκολ, τον Μπουγιαντίν, τον Ιβάν Βίσνιτς και τον Λούκα Γκολοβράν, πέρα απ' το ότι ήταν ξακουστοί βόσνιοι χαϊδούκοι του 19ου αιώνα, επειδή εκείνοι που τους τράγουδησαν (με πρώτους και καλύτερους τους ίδιους) δεν είχαν να πουν στο κοινό τους πώς έμοιαζε η ζωή των αγροτών και των βοσκών της Βοσνίας. Μόνο περιστασιακά διαλύεται το σύννεφο της ηρωικής ανωνυμίας και η σταδιοδρομία ενός χαϊδούκου ξεπροβάλλει, εν μέρει τουλάχιστον, στο φως της ιστορίας.

Όπως η ζωή του βοεβόδα Κόρτσο, γιου ενός βοσκού απ' τη Στρώμνιτσα (στη Μακεδονία) που δούλευε σ' έναν τούρκο μπέη. Μια επιδημία ξεκλήρισε το κοπάδι κι ο μπέης έριξε στη φυλακή τον πατέρα. Ο γιος βγήκε στο βουνό και φοβέριζε τον Τούρκο. Μάταια όμως, ο γέρος πέθανε στο μπουντρούμι. Επικεφαλής μιας ομάδας χαϊδούκων, ο Κόρτσο έπιασε τότε έναν νεαρό τούρκο «αριστοκράτη», του έσπασε τα χέρια και τα πόδια, του ξόφε το κεφάλι και το έφερε γύρα στα χριστιανικά χωριά, καρφωμένο σε κοντάρι. Μετά απ' αυτό έμεινε χαϊδούκος για δέκα χρόνια, μέχρι που αγόρασε μουλάρια, άλλαξε τη στολή του χαϊ-

12. Μωαμεθανικό σπαθί χωρίς προστατευτικό στη λαβή, συνήθως με διπλή καμπύλη στη λάμα.

δούχου με ρούχα εμπόρου κι εξαφανίστηκε –τουλάχιστον από τον χόσμο των ηρωικών αναμνήσεων– γι' άλλα δέκα χρόνια. Τ- στερα επανεμφανίστηκε, επικεφαλής τριακοσίων αντρών (ας μην φιλοκοσκινίζουμε τα στρογγυλεμένα νούμερα των επικών τραγουδιών) για ν' αναλάβει υπηρεσία στον τρομερό Πασβάν (τον Οσμάν Πασβάνογλου, μουσουλμάνο Βόσνιο που έγινε πασάς του Βιδινίου), ο οποίος ήρθε σε αντίθεση με την Υψηλή Πύλη και οδήγησε τους άτακτους σχηματισμούς των κιρτζαλήδων ενάντια στους πιο νομιμόφρονες υπηρεσίους του Σουλτάνου. Ο Κόρτσο δεν έμεινε για πολύ στη δούλεψη του Πασβάν. Σηκώνοντας και πάλι δικό του μπαιράκι, επιτέθηκε και κυρίεψε τη Στρώμνιτσα, όχι μόνο επειδή οι χωρικοί χαϊδούχοι μισούσαν κι έτρεφαν δυσπιστία απέναντι στις πόλεις, αλλά κι επειδή εκεί βρισκόταν ο μπέης που είχε προκαλέσει το θάνατο του πατέρα του. Σκότωσε τον μπέη κι έσφαξε τον πληθυσμό. Μετά ξαναγύρισε στο Βιδίνι και η ιστορία, ή ο θρύλος, χάνει τα ίχνη του. Το τέλος του δεν είναι γνωστό. Επειδή η εποχή των επιδρομών των κιρτζαλήδων ήταν, περίπου, οι δεκαετίες του 1790 και 1800, η σταδιοδρομία του μπορεί να χρονολογηθεί χονδρικά. Την ιστορία του την αφηγείται ο Παναγιώτ Χίτοφ.

Η ύπαρξή τους ήταν η δικαίωσή τους. Αποδείκνυε ότι η καταπίεση δεν ήταν οικουμενική κι ότι η εκδίκηση για την καταπίεση ήταν εφικτή. Έτσι οι αγρότες και οι βοσκοί της περιοχής των χαϊδούχων ταυτίζονταν μαζί τους. Δε χρειάζεται να υποθέσουμε ότι περνούσαν όλο τους τον καιρό πολεμώντας, κι ακόμα λιγότερο προσπαθώντας ν' ανατρέψουν τους καταπιεστές. Και μόνο το ότι υπήρχαν ομάδες ελεύθερων ανθρώπων, ή κάποια κομμάτια γης με βράχια ή καλαμιές που έμεναν πέρα από την εμβέλεια οποιασδήποτε διοίκησης, ήταν αρχετό κατόρθωμα. Έκείνα τα ελληνικά βουνά που φέρουν την περήφανη ονομασία Άγραφα (επειδή κανείς δεν είχε κατορθώσει να καταγράψει τον πληθυσμό τους για φορολόγηση) ήταν ανεξάρτητα στην πράξη, αν και όχι από νομική άποψη. Οι χαϊδούχοι έκαναν βέβαια επιδρομές. Ήταν στη φύση του επαγγέλματός τους να πρέπει να πολεμούν Τούρκους (ή οποιονδήποτε άλλον εκ-

προσωπούσε την εξουσία), αφού είναι καθήκον της εξουσίας να προστατεύει τα μεταφερόμενα αγαθά και την περιουσία. Αναμφίβολα σκότωναν Τούρκους με ιδιαίτερη ικανοποίηση, αφού ήταν άπιστα σκυλιά και καταπιεστές των καλών χριστιανών, ίσως κι επειδή οι πολεμιστές είναι πιο ηρωικοί όταν αντιμετωπίζουν επικίνδυνους αντίπαλους, με την παλικαριά των άλλων να αναδεικνύει την παλικαριά τους. Ωστόσο, από μόνοι τους, δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι, ας πουύμε, οι βαλκανιοί χαιδούχοι βάλθηκαν να απελευθερώσουν τη χώρα τους απ' τον τούρκικο ζυγό, ή ότι ήταν ικανοί για κάτι τέτοιο.

Φυσικά, σε στιγμές αναταραχής για το λαό και κρίσης για την εξουσία, ο αριθμός των χαϊδούχων και των ομάδων τους μεγάλωνε, η δράση τους γινόταν πιο πυκνή και πιο τολμηρή. Σε τέτοιες στιγμές, οι κυβερνητικές διαταγές για την καταστολή της ληστείας γίνονταν πιο επιτακτικές, οι δικαιολογίες των τοπικών αξιωματούχων πιο τρεμάμενες και ειλικρινείς, και η διάθεση του λαού τεταμένη. Γιατί, αντίθετα με τις επιδημίες της συνηθισμένης ληστείας, που αναδρομικά ανακαλύπτουμε ότι στάθηκαν προάγγελοι επαναστάσεων μόνο επειδή είχαν προηγηθεί, οι χαϊδούχοι δεν ήταν απλά συμπτώματα αναταραχής αλλά πυρήνες υποψήφιων απελευθερωτών, και ο λαός αναγνώριζε αυτή τους την ιδιότητα. Αν οι καιροί ήταν ώριμοι, η «απελευθερωμένη περιοχή» των κινέζων ληστών σε κάποιο βουνό του Λιανγκ Σαν Πο (το λημέρι τους στο γνωστό μυθιστόρημα Πλάι στο Νερό) επεκτεινόταν για να γίνει περιφέρεια, επαρχία, ο πυρήνας μιας δύναμης που απειλούσε ν' ανατρέψει τον ουράνιο θρόνο. Οι περιπλανώμενες ομάδες παρανόμων, επιδρομέων και κοζάκων στην ταραγμένο μεθόριο ανάμεσα σε κράτος και δουλοπαροικία από τη μία, ελεύθερους ορίζοντες και ελευθερία από την άλλη, συνασπίζονταν για να εμπνεύσουν και να καθισηγήσουν τους γιγάντιους αγροτικούς ξεσηκωμούς κατά μήκος του Βόλγα, με επικεφαλής κάποιον κοζάκο, εκλεκτό του λαού διεκδικητή ή υπέρμαχο του αλγηθινού τσάρου ενάντια στον φεύτικο. Οι γιαβανέζοι χωρικοί άκουγαν με μεγαλύτερο ενδιαφέρον την ιστορία του Κεν Ανγκρόκ, του ληστή που έγινε ο ι-

δρυτής της δυναστείας των Μοτζοπάιτ. Αν οι οιωνοί είναι ευνοικοί, αν έχουν περάσει οι εκατό μέρες που χρειάζονται για να ωριμάσει το καλαμπόκι, τότε ο καιρός είναι κατάλληλος, και ίσως η χιλιετία της ελευθερίας, που πάντα καραδοκεί και πάντα την προσμένουν, πρόκειται ν' αρχίσει. Η ληστεία σμίγει με την αγροτική εξέγερση ή επανάσταση. Οι χαίδούχοι, με τα χιτώνιά τους που αστράφτουν και με τα φοβερά τους άρματα και φυσεκλίκια, μπορεί να γίνουν οι στρατιώτες της.

Ωστόσο, πριν εξετάσουμε το ρόλο του ληστή στην αγροτική επανάσταση, πρέπει να δούμε τους οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες που τον συντηρούν μέσα στο πλαίσιο της υφιστάμενης κοινωνίας.

Οικονομία και πολιτική της ληστείας

«Κατά περίεργο τρόπο, τα αποτέλεσματα μιας διαφρούς παρατήρησης και έρευνας συμπίπτουν στο εξής: πως όλοι οι ληστές είναι χωρίς ιδιοκτησία και είναι ανεπάγγελτοι. Ότι μπορεί να κατέχουν είναι πρωτικό και προέρχεται μόνο από την επιτυχία της παράτολμης περιπέτειάς τους».¹

Η ΣΥΜΜΟΡΙΑ ΤΩΝ ΛΗΣΤΩΝ στέκει έξω από την κοινωνική τάξη πραγμάτων που αλυσοδένει τους φτωχούς, μια αδελφότητα ελεύθερων, όχι μια κοινότητα υπήκοων. Εντούτοις, δεν μπορεί να τοποθετηθεί έξω από την κοινωνία. Οι ανάγκες και οι δραστηριότητές της, η ίδια της η ύπαρξη, τη φέρνει σε επαφή με το κανονικό οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό σύστημα. Αυτή η πλευρά της ληστείας έχει κατά κανόνα παραμεληθεί από τους παρατηρητές, είναι δύμας αρκετά σημαντική ώστε να χρειάζεται κάποια συζήτηση.

Ας δούμε πρώτα την οικονομία της ληστείας. Οι ληστές πρέπει να τρώνε, καθώς και να προμηθεύονται όπλα και πολεμοφόδια. Πρέπει να ξοδεύουν τα χρήματα που κλέβουν ή να πουλάνε τα λάφυρά τους. Είναι αλήθεια ότι στις απλούστερες περιπτώσεις ζητούν ελάχιστα περισσότερα από αυτά που καταναλώνουν οι ντόπιοι αγρότες ή βοσκοί –τροφή, ποτό και ρούχα που παράγονται τοπικά– και μπορεί να είναι ευχαριστημένοι αν τα έχουν σε μεγάλες ποσότητες και χωρίς το μόχθο του α-

1. J. Usang Ly. *Journal of Race Development*. τχ. 8. 1917-1918. σ. 370.

πλού ανθρώπου. «Κανείς ποτέ δεν τους αρνείται τίποτα», έλεγε ένας βραζιλιάνος κτηματίας. «Θα ήταν κουτό. Οι άνθρωποι τους δίνουν τρόφιμα, ρούχα, τσιγάρα, αλκοόλ. Για τι να τους χρειαστούν χρήματα; Τι να τα κάνουν; Να δωροδοκήσουν την αστυνομία, το πολύ-πολύ».² Ωστόσο, οι περισσότεροι ληστές που γνωρίζουμε ζουν σε μια νομισματική οικονομία, ακόμα κι αν αυτό δεν ισχύει για τους χωριάτες γύρω τους. Από πού και πώς έπαιρναν τις «κάπες με πέντε σειρές χρυσωμένα κουμπιά», τα ντουφέκια, τα πιστόλια και τα φυσεκλίκια, τα θρυλικά «δαμασκηνά σπαθιά με λαβή επίχρυση», για τα οποία σέρβοι χαιδούκοι κι έλληνες κλέφτες καμάρωναν; Κι αυτές οι περιγραφές δεν είναι πάντα υπερβολικές.³

2. Leonardo Mota, *No tempo de Lampião*, Rio ντε Ζανέιρο, έκδ. 1968, σ. 55-56.

3. Τα παρακάτω είναι η απογραφή της αστυνομίας για την εξάρτηση του ληστή Λαμπιάδο (Μπαΐα, Βραζιλία, 1938):

Καπέλο: δερμάτινο, του τύπου της ενδοχώρας, στολισμένο με έξι άστρα του Σολομώντα. Με δερμάτινο λουρί 46 εχ., στολισμένο με 50 χρυσά μικροαντικείμενα ποικιλής προέλευσης, ήτοι: κουμπιά για κολάρο και μανικετόκουμπα, ορθογώνια με χαραγμένες πάνω τους τις λέξεις Ανάμνηση, Φιλία, Νοσταλγία, κλπ., δαχτυλίδια με διάφορες πολύτιμες πέτρες, μια βέρα με το όνομα Σαντίνια χαραγμένο στο εσωτερικό. Προσαρμοσμένη στο μπροστινό μέρος του καπέλου μια δερμάτινη λωρίδα, 4 x 22 εχ., με τα εξής στολίδια: 2 χρυσά μενταγιόν με την επιγραφή «Ο Θεός μαζί σου». 2 χρυσές λίρες Αγγλίας. 1 παλιό βραζιλιάνικο χρυσό νόμισμα με την εικόνα του αυτοκράτορα Πέτρου Β', δύο άλλα, ακόμα παλαιότερα νομίσματα, με ημερομηνίες 1776 και 1802. Στο πίσω μέρος του καπέλου δερμάτινη λωρίδα ίσου μεγέθους, κι αυτή στολισμένη ως εξής: 2 χρυσά μενταγιόν, 1 μικρό διαμάντι κοιμένο με τον κλασικό τρόπο. 4 άλλα με πιο εξεζητημένο κόψιμο.

Ντουφέκι: Μάουζερ του βραζιλιάνικου στρατού, μοντέλο του 1908, αρ. 314 σειρά Β. Ο αιρτήρας στολισμένος με 7 αστράφες κορώνες του αυτοκρατορικού βραζιλιάνικου νομισματοχοπείου και 5 δίσκους από λευκό μέταλλο. Το σύστημα ασφαλείας σπασμένο και ενισχυμένο μ' ένα κοιμάτι αλουμίνιο.

Μαχαίρι: ατσάλινο, μήκους 67 εχ. Η λαβή στολισμένη με 3 χρυσά δαχτυλίδια. Η λάμα έχει σημάδια από σφαίρες. Θήρη δερμάτινη, ενισχυμένη με νικέλιο, κι αυτή με τρύπα από σφαίρα.

Φυσεκλίκι: δερμάτινο, διακοσμημένο. Μπορεί να πάρει 121 φυσίγγια για Μάουζερ ή μουσκέτο. Κρεμασμένη, με ασπρόματα αλυσίδα, μια σφυρίχτρα. Τρύπα από σφαίρα στην αριστερή πλευρά.

Τι κάνουν με τα κλεμμένα γελάδια, με τα εμπορεύματα του πραματευτή; Πουλάνε κι αγοράζουν. Πράγματι, αφού έχουν συνήθως πολύ περισσότερα μετρητά από τους απλούς ντόπιους αγρότες, τα έξοδά τους μπορεί να αποτελούν σημαντικό στοιχείο στο σύγχρονο τομέα της νομισματικής οικονομίας. καθώς αναδιανέμονται, μέσω τοπικών καταστηματαρχών, πανδοχέων και άλλων, στο εμπορικό μεσαίο στρώμα της αγροτικής οικονομίας – ακόμα περισσότερο αφού οι ληστές (αντίθετα από την επαρχιακή αριστοκρατία) ξοδεύουν τα περισσότερα χρήματά τους επί τόπου, και είναι οπωδήποτε πολύ περήφανοι κι ανοιχτοχέρηδες για να κάνουν παζάρια. «Ο έμπορος πουλάει τα εμπορεύματά του στον Λαμπιάο στο τριπλάσιο της συνηθισμένης τιμής», όπως λεγόταν το 1930.

Όλα αυτά σημαίνουν πως οι ληστές χρειάζονται μεσάζοντες που να τους συνδέουν όχι μόνο με την υπόλοιπη τοπική οικονομία αλλά και με τα ευρύτερα δίκτυα του εμπορίου. Σαν τον Πάντσο Βίλλα, πρέπει να έχουν τουλάχιστον μια φιλική ασέντα στην άλλη μεριά του βουνού, όπου θα μεταφέρουν. ή θα κανονίζουν να πουλήσουν. ζώα χωρίς ενοχλητικές ερωτήσεις. Σαν τους ημινομάδες της Τυνησίας μπορεί να θεσμοθετήσουν διακανονισμούς για την επιστροφή των κλεμμένων κοπαδιών έναντι «αμοιβής», με τη βοήθεια εδραίων μεσολαβητών, πανδοχέων του χωριού ή εμπόρων που πλησιάζουν το θύμα και εξη-

Σακίδια: 2. περίτεχνα κεντημένα. Τα κεντήματα έχουν ζωηρά χρώματα και είναι πολύ καλαίσθητα. Το ένα κλείνει με τρία κουμπιά. 2 χρυσά. 1 ασημένιο. το άλλο έχει μόνο 1 ασημένιο κουμπί. Στα λουριά τους. 9 κουμπιά από ατόφιο ασήμι.

Μαντήλι: μεταξωτό. κόκκινο. κεντημένο.

Πιστόλι: Παραμπέλουμ αρ. 97. μοντέλο του 1918. δερμάτινη θήκη. λουστραρισμένη σε μαύρο. πολύ φθαρμένη.

Σανδάλια: Ένα ζευγάρι. του συνηθισμένου τύπου που φοράνε στο σερτάο. αλλά με εξαιρετική ποιότητα και φινίρισμα.

Χιτώνιο: μπλε. με τρία γαλόνια αξιωματικού στα μανίκια.

Κουβέρτες: 2. από σταμπωτό κάμποτο. φοδραρισμένες με μπαμπάκι.

M.I.P. de Queiroz. o.p.. σ. 9-10.

γούν. με όρους σαφώς κατανοητούς από όλους τους εμπλεκόμενους, ότι γνωρίζουν κάποιον που «βρήκε» τα χαμένα ζώα και άλλο δε θέλει παρά να τα επιστρέψει στον ιδιοκτήτη τους. Όπως τόσο πολλές από τις ομάδες δακοιτών της Ινδίας, μπορεί να παίρνουν λεφτά από δανειστές ή εμπόρους στη βάση-πατρίδα τους για να χρηματοδοτήσουν τις πιο φιλόδοξες εξορμήσεις τους. ή ακόμα να ληστεύουν κάποιο πλούσιο καραβάνι ουσιαστικά κατά παραγγελία των επιχειρηματιών που τους το έχουν υποδείξει. Γιατί όπου οι ληστές ειδικεύονται στις επιθέσεις ενάντια στο διαμετακομιστικό εμπόριο -όπως κάνουν όλοι οι φρόνιμοι ληστές, αν έχουν την τύχη να ζουν όχι μακριά από σημαντικές αρτηρίες εμπορίου και επικοινωνίας-, χρειάζονται πληροφορίες για τα φορτία και τα δρομολόγια των καραβανιών, ενώ τους είναι απαραίτητος και κάποιος μηχανισμός για να πουλούν τη λεία τους· λεία που μπορεί να αποτελείται από εμπορεύματα για τα οποία δεν υπάρχει ζήτηση τοπικά.

Οι μεσάζοντες είναι, προφανώς, αναγκαίοι και στους απαγωγείς που ζητάνε λύτρα· δραστηριότητα που στάθηκε για καιρό, και παραμένει, η πιο επικερδής πηγή εσόδων για ληστές. Τα λύτρα πληρώνονται πιθανότατα σε μετρητά ή σε κάτι αντίστοιχο, επομένως αποτελούν μέρος της ευρύτερης νομισματικής οικονομίας. Στην Κίνα η απαγωγή για λύτρα ήταν τόσο κοινή, ώστε να θεωρηθεί «ένα είδος φόρου εισοδήματος πάνω στους τοπικούς ιδιοκτήτες», επομένως κοινωνικά δικαιωμένη στα μάτια των φτωχών, τουλάχιστον στο βαθμό που περιορίζοταν στους πλούσιους. Όσο για τους ίδιους τους πλούσιους, καθώς ήταν στο πρόγραμμα κάθε εύπορου Κινέζου ότι αργά ή γρήγορα θα απαχθεί, «έχουν πάντα στην άκρη κάποιο χρηματικό ποσό για να καλύψουν τα λύτρα».⁴

Είναι λοιπόν λάθος να θεωρούμε τους ληστές εύθυμα παιδιά της φύσης, που ψήνουν ελάφια στο δάσος. Ένας επιτυχημένος αρχηγός ληστών έχει, τουλάχιστον, τόσο στενή επαφή με την α-

4. Ph. Billingsley, δ.π., σ. 163-177, για τη διαδικασία των λύτρων. Αναφορές στη σ. 163 και παραπομπή στο Aleko E. Lilius, *I Sailed with Chinese Pirates*. Λονδίνο 1930, σ. 135.

γορά και τον ευρύτερο οικονομικό χόσμο όσο κι ένας μικρός γαιοκτήμονας ή ένας εύπορος κτηματίας. Όντως, σε οικονομικά καθυστερημένες περιοχές το επάγγελμά του μπορεί να τον φέρει κοντά στο επάγγελμα άλλων που ταξιδεύουν, πουλάνε κι αγοράζουν. Οι βαλκανιοί έμποροι βοδιών ή γουρουνιών μπορεί να ήταν ταυτόχρονα και αρχηγοί ληστών, ακριβώς όπως οι καραβοκύρηδες έμποροι της προβιομηχανικής εποχής μπορεί να ήταν και λίγο πειρατές (ή το αντίστροφο), ακόμα κι όταν δεν εκμεταλλεύονταν τις καλές υπηρεσίες των κυβερνήσεων για να γίνουν κουρσάροι, δηλαδή νόμιμοι πειρατές. Στην ιστορία της βαλκανικής απελευθέρωσης είναι κοινοί οι ηρωικοί ζωέμποροι με φήμη οπλαρχηγών, όπως ο Καραγιώργης στη Σερβία και ο Κολοκοτρώνης στην Ελλάδα, ενώ στην ιστορία της βαλκανικής ληστείας δεν είναι άγνωστοι, όπως είδαμε, οι χαίδουκοι που «φορούσαν ρούχα εμπόρων» για κάποιο διάστημα και το έριχναν στις συναλλαγές. Έχουμε την τάση να σαστίζουμε μπροστά στη μεταμόρφωση των σκληρών από τα χωριά της Κορσικής ή του εσωτερικού της Σικελίας σε μαφιόζους επιχειρηματίες και μπίζνεσμαν που μπορούν να διακρίνουν τις οικονομικές ευκαιρίες του διεθνούς εμπορίου ναρκωτικών ή της ανέγερσης πολυτελών ξενοδοχείων, όμως η ζωοκλοπή, στην οποία εξασκήθηκαν πολλοί απ' αυτούς, είναι μια δραστηριότητα που πλαταίνει τον οικονομικό ορίζοντα του χωρικού. Ή, τουλάχιστον, τείνει να τον φέρει σ' επαφή με ανθρώπους που έχουν ευρύτερους ορίζοντες απ' τον ίδιο.

Ωστόσο, από την πλευρά της οικονομίας, ο ληστής δεν είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα μορφή, και μπορεί ίσως να αξίζει κάνα-δυο υποσημειώσεις στα συγγράμματα περί οικονομικής ανάπτυξης, αλλά τίποτα περισσότερο. Συμβάλλει στη συσσώρευση τοπικού κεφαλαίου – σχεδόν σίγουρα στα χέρια των παρασίτων του παρά στα δικά του, τρύπια, χέρια. Όταν κλέβει περαστικούς εμπόρους, το οικονομικό αποτέλεσμα μπορεί να είναι ανάλογο με τον τουρισμό, που κι αυτός αποσπά εισόδημα από ξένους; μ' αυτή την έννοια οι συμμορίτες των βουνών της Σαρδηνίας και οι επενδυτές της Κόστα Σμεράλντα του Αγά Χαν μπο-

ρεί να είναι οικονομικά ανάλογα φαινόμενα.⁵ Κι αυτό είν' όλο. Η αληθινή σπουδαιότητα των οικονομικών σχέσεων του ληστή είναι λοιπόν διαφορετική. Βρίσκεται στη διαλεύκανση που προσφέρει για την κατάστασή του μέσα στην αγροτική κοινωνία.

Γιατί το κρίσιμο σημείο για την κοινωνική κατάσταση του ληστή είναι η διφορούμενη φύση της. Είναι απόβλητος και αντάρτης, ένας φτωχός που αρνιέται να αποδεχτεί τους συνηθισμένους ρόλους της φτώχιας, και αποκτά την ελευθερία του με τα μόνα μέσα που είναι στη διάθεση των φτωχών – δύναμη, γενναιότητα, πανουργία και αποφασιστικότητα. Αυτό τον φέρνει κοντά στους φτωχούς: είναι ένας απ' αυτούς. Τίποτα δεν μπορεί να μετατρέψει έναν αγρότη ληστή σε «αριστοκράτη», αφού στις κοινωνίες όπου ανθούν οι ληστές, η υψηλή ή τοπική αριστοκρατία δε στρατολογούν μέλη από τους απλούς ανθρώπους. Ταυτόχρονα ο ληστής έλκεται, αναπόφευκτα, στο δίκτυο του πλούτου και της εξουσίας επειδή, αντίθετα από τους κοινούς αγρότες, κατέχει πλούτο και ασκεί εξουσία. Είναι «ένας από μας», που τείνει διαρκώς να συνδεθεί με «αυτούς». Όσο πιο επιτυχημένος είναι ο ληστής τόσο περισσότερο είναι, ταυτόχρονα, εκπρόσωπος και υπέρμαχος των φτωχών και μέρος του συστήματος των πλουσίων.

Είναι αλήθεια ότι η απομόνωση της αγροτικής κοινωνίας, η ισχνότητα και ασυνέχεια των σχέσεων της, οι αποστάσεις στις οποίες επενεργούν και ο γενικός πρωτογονισμός της αγροτικής ζωής επιτρέπουν στο ληστή να διατηρεί, με κάποια επιτυχία, τους δύο ρόλους του διαχωρισμένους. Το αντίστοιχό του στις

5. Ανάλογα και ως προς τα περιθωριακά αποτελέσματά τους πάνω στην τοπική οικονομία. Γιατί, εκεί όπου υπάρχει ιδιαίτερα μεγάλο χάσμα ανάμεσα στην τοπική οικονομία και τους τουριστικούς θύλακες, ένα μεγάλο μέρος από το εισόδημα που φέρνουν οι τουρίστες χρησιμοποιείται για να πληρώσει τη δική τους κατανάλωση. π.χ. σκάφη πολυτελείας, σαμπάνιες και θαλάσσια σκι, που πρέπει να αγοραστούν με ξένο συνάλλαγμα. Κατά τον ίδιο τρόπο, ένας λήσταρχος που κλέβει τους εμπόρους που περνούν από την περιοχή του και αγοράζει κοσμήματα, πολεμοφόδια και εντυπωσιακά διακοσμημένα σπαθιά με τα κέρδη του, ή τα ξοδεύει για να ζήσει πλουσιοπάροχα στην πρωτεύουσα, συνεισφέρει μόνο περιθωριακά στο εισόδημα της περιοχής του.

πυκνοχατοικημένες παραγκουπόλεις των μεταναστών, ο τοπικός γκάνγκστερ ή ο πολιτικός χομματάρχης (που, κατά μία έννοια, στέκει επίσης πλάι στο φτωχό κι ενάντια στον πλούσιο, και μερικές φορές δίνει κάτι στους φτωχούς από τη λεία του εκ μέρους των πλουσίων), είναι πολύ λιγότερο αντάρτης και παράνομος και σαφώς περισσότερο με την άλλη πλευρά. Η σύνδεσή του με τα κέντρα του πλούτου και της εξουσίας (π.χ. το Δημαρχείο) είναι πολύ περισσότερο εμφανής – μπορεί μάλιστα να είναι το πιο φανερό πράγμα γι' αυτόν. Ο ληστής της υπαίθρου μπορεί να είναι φαινομενικά εντελώς έξω από το «σύστημα». Η προσωπική του σύνδεση με τον μη ληστρικό κόσμο μπορεί να είναι μόνο κάποιες συγγενικές σχέσεις ή η συμμετοχή του στην τοπική κοινότητα του χωριού, δηλαδή μπορεί φαινομενικά να ανήκει εξολοκλήρου στον ανεξάρτητο υποδεεύστερο κόσμο όπου ζουν οι αγρότες, και όπου οι αριστοκράτες, η χυβέρνηση, η αστυνομία, οι φοροεισπράκτορες, οι ξένοι καταχτητές επιχειρούν μόνο περιοδικές παρεμβάσεις. Εναλλακτικά, καθότι αρχηγός μιας ελεύθερης κι ευκίνητης ένοπλης ομάδας που δεν εξαρτάται από κανέναν, οι σχέσεις του με τα κέντρα του πλούτου και της εξουσίας μπορεί να μοιάζει με σχέση κυρίαρχου σώματος προς άλλα κυρίαρχα σώματα – χωρίς να βλάπτουν την υπόληψή του περισσότερο απ' όσο βλάπτουν το επαναστατικό γόητρο της Κούβας του Κάστρο οι εμπορικές συμφωνίες της με τη Μεγάλη Βρετανία. Και όμως, ο ληστής δεν μπορεί να ξεφύγει τόσο εύκολα από τη λογική του τρόπου ζώντος σε μια κοινωνία με εξουσία και εκμετάλλευση.

Γιατί το βασικό σημείο της ληστείας, άσχετα με την ανάγκη του ληστή για εμπορικές συναλλαγές, είναι ότι αποτελεί πυρήνα ένοπλης δύναμης, επομένως μια πολιτική δύναμη. Κατά πρώτο λόγο, η ένοπλη ομάδα είναι κάτι απέναντι στο οποίο το τοπικό σύστημα πρέπει να διαπραγματευτεί μια συμφωνία. Όπου δεν υπάρχει τακτικός ή αποτελεσματικός μηχανισμός για την τήρηση της δημόσιας τάξης – κι αυτό ισχύει σχεδόν εξ ορισμού για τα μέρη που ακμάζει η ληστεία –, δεν έχει και πολύ νόημα η έκκληση στις αρχές για προστασία, πόσο μάλλον που

μια τέτοια έκκληση είναι πιθανό να φέρει στην περιοχή κάποια στρατιωτική δύναμη η οποία θα βλάψει την ύπαιθρο σαφώς περισσότερο από τους τοπικούς ληστές:

«Προτιμώ κατά πολύ να έχω να κάνω με ληστές παρά με την αστυνομία», έλεγε ένας βραζιλιάνος γαιοκτήμονας γύρω στο 1930. «Η αστυνομία είναι ένα μάτσο “σκυλο-φονιάδες” που έρχονται απ’ την πρωτεύουσα με την ιδέα πως όλος ο κόσμος της ενδοχώρας προστατεύει ληστές. Νομίζουν ότι ξέρουμε όλες τις διαδρομές τους. Έτσι ο κύριος στόχος τους είναι να αποσπάσουν ομολογίες με κάθε τρόπο. [...] Αν πούμε ότι δεν ξέρουμε, μας χτυπούν. Αν πούμε ότι ξέρουμε, πάλι μας χτυπάνε, γιατί αυτό αποδεικνύει ότι είχαμε σχέσεις με τους ληστές. [...] Ο ντόπιος δεν έχει ποτέ δίκιο. [...] –Και οι ληστές; –Α, οι ληστές συμπεριφέρονται σα ληστές. Θέλει προσοχή, πρέπει να ξέρεις πώς να τους χειριστείς. Έτσι ώστε να μη φέρουν μπελάδες. Πάντως, αν εξαιρέσουμε μερικούς που είναι όντως ωμοί, δεν κάνουν κακό παρά μόνο όταν τους κυνηγάει η αστυνομία».⁶

Απομονωμένα αγροκτήματα σε τέτοιες περιοχές έχουν μάθει από καιρό πώς να δημιουργούν διπλωματικές σχέσεις με τους συμμορίτες. Κυρίες καλών οικογενειών θυμούνται πως, όταν ήταν μικρές, τις απομάκραιναν βιαστικά όταν έφτανε κάποια ομάδα ένοπλων στην ασιέντα το σούρουπο, όπου ο οικοδεσπότης τους υποδεχόταν ευγενικά και με προσφορές φιλοξενίας, για να αποχαιρετιστούν, πριν φύγουν προς άγνωστη κατεύθυνση, με την ίδια ευγένεια και διαβεβαιώσεις αμοιβαίου σεβασμού. Μα τι άλλο θα μπορούσε να κάνει;

Ο καθένας πρέπει να έρθει σε συμβιβασμό με μεγάλες και καθιερωμένες ομάδες ληστών. Αυτό σημαίνει ότι έχουν, σε κάποιο βαθμό, ενταχτεί στην κατεστημένη κοινωνία. Το ιδανικό είναι βέβαια η επίσημη μετατροπή των λαθροχυνηγών σε θηροφύλακες, πράγμα διόλου σπάνιο. Σε κοζάκους δίνονταν γη και

6. L. Mota, σ.π., σ. 54.

προνόμια από τοπικούς άρχοντες ή τον τσάρο, με στόχο να εγκαταλείψουν τις ληστρικές επιδρομές για ν' αναλάβουν την προστασία του εδάφους και των συμφερόντων του αφέντη τους. Ο Γκατζράτζ, αρχηγός των δαχοιτών Μπαντάχ, που «ξεκίνησε από το επάγγελμα του μαιμουδιάρη για να γίνει ο Ρομπέν των Δασών του Γκουάλιορ» στη δεκαετία του 1830, «έγινε τόσο τρομερός ώστε το Durbar (το συμβούλιο του σάχη) του ανέθεσε να φυλάει τα *ghat* ή περάσματα του ποταμού Τσαμπάλ, πράγμα που έκανε με πολύ επωφελή τρόπο». Οι Μίνας, άλλη φημισμένη «ληστρική φυλή» στην κεντρική Ινδία, ήταν ο φόβος χι ο τρόμος του Αλουάρ, στο Τζάιπουρ όμως τους πρόσφεραν γη με μόνη υποχρέωση το καθήκον να συνοδεύουν τις αποστολές πολύτιμων αντικειμένων, και έμειναν γνωστοί για την αφοσίωσή τους στον Μαχαραγιά. Στην Ινδία, όπως και στη Σικελία, το επάγγελμα του αγροφύλακα ή του φύλακα του χωριού ή των ζώων εναλλασσόταν συχνά με το επάγγελμα του ληστή. Οι Ραμόσι, μια μικρή κοινότητα δαχοιτών στη βρετανική επαρχία της Προεδρίας Βομβάτης, έπαιρναν γη, διάφορα άλλα προνόμια και το δικαίωμα να εισπράττουν διόδια από όλους τους ταξιδιώτες με αντάλλαγμα την προστασία των χωριών. Διευθετήσεις αυτού του είδους δεν ήταν μήπως η καλύτερη εξασφάλιση απέναντι στον ανεξέλεγκτο συμμοριτισμό;⁷

Και ανεξάρτητα από το εάν τέτοιοι διακανονισμοί ήταν επίσημα επικυρωμένοι ή όχι, οι κάτοικοι των περιοχών που πλήττονταν από τη ληστεία συχνά δεν είχαν άλλη επιλογή. Τοπικοί αξιωματούχοι που ήθελαν να κάνουν τη δουλειά τους ήσυχα και χωρίς φασαρίες –και ποιος δεν ήθελε;– έρχονταν σε διαπραγμάτευση με τους ληστές με κάποιους λογικούς όρους, διαφορετικά διακινδύνευαν εκείνα τα δυσάρεστα τοπικά επεισόδια που δίνουν ανεπιθύμητη δημοσιότητα σε μια περιοχή και δημιουργούν στους ανώτερους αξιωματούχους πολύ κακή γνώμη για τους υφισταμένους τους. Αυτό εξηγεί και το γιατί, σε περιοχές όπου οι ληστές δημιουργούν αληθινό πρόβλημα, οι εκ-

7. R.V. Russell, σ. π., τόμ. I, σ. 52-53, και τόμ. III, σ. 237-239, 474.

στρατείες εναντίον τους γίνονται συχνά από ειδικές δυνάμεις που έρχονται από αλλού. Οι ντόπιοι έμποροι κάνουν κι αυτοί τις συμφωνίες τους, ώστε να προστατεύσουν τις δουλειές τους από τις διαρκείς αναστατώσεις. Ακόμα και η τοπική αστυνομία, ή και οι στρατιωτικές μονάδες που εδρεύουν στην περιοχή, είναι πιθανό να προτιμήσουν να διατηρήσουν το έγκλημα –με σιωπηρή ή ρητή συμφωνία με τους ληστές– κάτω από το σημείο εκείνο που θα τραβούσε την προσοχή της πρωτεύουσας, κάτι που αφήνει αρκετό περιθώριο για ληστεία, καθώς στην προβιομηχανική περίοδο το βλέμμα των κεντρικών κυβερνήσεων δεν έφτανε ώς τα χαμηλά στρώματα της αγροτικής κοινωνίας, εκτός αν θίγονταν κάποια ιδιαίτερα κυβερνητικά συμφέροντα.

Όμως οι ντόπιοι με πλούτο ή εξουσία δεν είναι απλώς υποχρεωμένοι να έρχονται σε συμφωνία με τους ληστές, αλλά σε πολλές αγροτικές κοινωνίες έχουν ιδιαίτερο συμφέρον να ενεργούν έτσι. Η πολιτική των περιοχών που κυβερνιούνται από προκαπιταλιστές γαιοκτήμονες επικεντρώνεται γύρω από τις αντιπαλότητες και τις σχέσεις των μεγάλων οικογενειών, και των αντίστοιχων οπαδών και πελατών τους. Η δύναμη και η επιρροή του επικεφαλής μιας τέτοιας οικογένειας στηρίζεται, σε τελική ανάλυση, στον αριθμό των ανθρώπων για τους οποίους είναι πάτρωνας, προσφέροντας προστασία με αντάλλαγμα εκείνες τις υπηρεσίες αφοσίωσης κι εξάρτησης που αποτελούν το μέτρο του γοήτρου του. Επομένως και της ικανότητάς του να συνάπτει συμμαχίες: για συγκρούσεις, για εκλογές ή για οιτιδήποτε άλλο καθορίζει την τοπική εξουσία. Όσο πιο απόμερη είναι η περιοχή, και όσο πιο απομακρυσμένη, αδύναμη ή αδιάφορη είναι η ανώτερη αρχή, τόσο πιο ζωτική για την τοπική πολιτική –ή και για την τοπική επιρροή στην εθνική πολιτική– είναι αυτή η ικανότητα ενός προύχοντα ή άρχοντα να κινητοποιεί τους ανθρώπους «του». Αν μετράει αρκετά σπαθιά, ντουφέκια ή ψήφους στον ισολογισμό της τοπικής πολιτικής, δε χρειάζεται καν να είναι ιδιαίτερα πλούσιος, τουλάχιστον όχι σύμφωνα με τα κριτήρια των εύπορων και οικονομικά αναπτυγμένων περιοχών. Φυσικά ο πλούτος βοηθάει κάποιον να κερδίσει μεγα-

λύτερη πελατεία, αλλά μόνο ο πλούτος που μοιράζεται δωρεάν, και μάλιστα επιδεικτικά, για να επιβεβαιώσει το στάτους και τη δύναμη προστασίας ενός αριστοκράτη. Από την άλλη, ένας μεγάλος και εντυπωσιακός αριθμός οπαδών βοηθάει περισσότερο από τις λογιστικές ικανότητες, αν θέλει κανείς ν' αποκτήσει χρήματα και γη – μολονότι, ασφαλώς, ο στόχος αυτής της πολιτικής δεν είναι να συσσωρεύσει κεφάλαιο αλλά οικογενειακή επιρροή. Όντως, από τη στιγμή που η επιδίωξη του πλούτου διαχωρίζεται από το οικογενειακό συμφέρον και γίνεται ανώτερη από αυτό, η πολιτική αυτού του είδους καταρρέει.

Είναι μια κατάσταση που συνταιρίζει ιδανικά με τη ληστεία. Δημιουργεί τοπική ζήτηση και πολιτικό ρόλο για ληστές, για ένα τοπικό απόθεμα αδέσμευτων ενόπλων που, αν πειστούν να αποδεχτούν την κηδεμονία κάποιου άρχοντα ή πρόκριτου, ενισχύουν σημαντικά το γόητρό του και μπορούν, σε δεδομένη στιγμή, να ενισχύουν επίσης τη μαχητική ή φυγοθηριώδη του δύναμη. (Επιπλέον, οι αριστοκράτες που συγκροτούν και συντηρούν ακολουθίες προσφέρουν απασχόληση σε μεμονωμένους ληστές, είτε ήδη εκδηλωμένους είτε εν δυνάμει). Ένας συνετός αρχηγός συμμορίας θα φροντίσει να προσοκλήθει μόνο στην κυρίαρχη τοπική φατρία, που μπορεί να εγγυηθεί πραγματική προστασία, αλλά ακόμα κι αν δεν αποδεχτεί την κηδεμονία, μπορεί να είναι αρκετά βέβαιος ότι οι περισσότεροι ντόπιοι ισχυροί θα τον αντιμετωπίσουν ως πιθανό σύμμαχο, επομένως ως άνθρωπο με τον οποίο πρέπει να διατηρείς καλές σχέσεις. Γι' αυτό ακριβώς, σε περιοχές απομακρυσμένες από την αποτελεσματική κεντρική διοίκηση, όπως η ενδοχώρα της βορειανατολικής Βραζιλίας ώς το 1940, ονομαστές συμμορίες μπόρεσαν να προχόφουν για εντυπωσιακά μεγάλο χρονικό διάστημα: ο Λαμπιάο άντεξε σχεδόν είκοσι χρόνια. Όμως ο Λαμπιάο είχε χρησιμοποιήσει μια ανάλογη πολιτική κατάσταση για να οικοδομήσει μια τόσο ισχυρή θέση, ώστε να αποτελεί όχι απλώς πιθανή ενίσχυση σε κάποιον μεγάλο «συνταγματάρχη» της ενδοχώρας, αλλά αυτόνομη δύναμη.

Το 1926 η φάλαγγα Πρέστες, ένας περιπλανώμενος σχηματι-

σμός ανταρτών με επικεφαλής έναν στασιαστή αξιωματικό που έμελλε να γίνει λίγο αργότερα ο ηγέτης του Βραζιλιάνικου Κομμουνιστικού Κόμματος, έφτασε στο Νορτέστε μετά από δύο χρόνια ευέλικτων επιχειρήσεων σε άλλα μέρη της ενδοχώρας. Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση ζήτησε βοήθεια από τον Μεσσία του Ζουαζέιρο, τον Πάντρε Σίσερο, η επιφροή του οποίου τον είχε αναδείξει σε πραγματικό πολιτικό ηγέτη της πολιτείας Σεαρά – εν μέρει επειδή ένας Μεσσίας μπορούσε να βοηθήσει ώστε το ποιμνιό του να παραμείνει απρόσβλητο από τις κοινωνικοεπαναστατικές εκκλήσεις του Πρέστες και των αντρών του. Ο Πάντρε Σίσερο, που δεν είχε καμία διάθεση να δει ομοσπονδιακά στρατεύματα να καταφτάνουν στο φέουδό του (επισήμανε ότι το ποιμνιό του ήταν απρόθυμο να αντισταθεί σε όποιους ονόμαζε «ληστές» η κυβέρνηση, και η φάλαγγα Πρέστες δεν έμοιαζε διόλου αντικοινωνική στους πιστούς), αποδέχτηκε τη λύση που του πρότειναν. Ο Λαμπιάο προσκαλέστηκε στο Ζουαζέιρο, στην Ιερουσαλήμ του Πάντρε Σίσερο, έγινε δεχτός με όλες τις τιμές και του δόθηκε επίσημα ο στρατιωτικός βαθμός του λοχαγού από τον ανώτερο ομοσπονδιακό αξιωματούχο που βρισκόταν στην πόλη (έναν επιθεωρητή του Γπουργείου Γεωργίας), μαζί με ένα ντουφέκι και 300 φυσίγγια για κάθε άντρα του, καθώς και η εντολή να χτυπήσει τους αντάρτες.⁸ Ο μεγάλος ληστής ενθουσιάστηκε από αυτή την ξαφνική νομιμοποίηση. Όμως, κάποιος φιλικός «συνταγματάρχης» τον προειδοποίησε ότι τον έβαζαν απλώς να βγάλει τα κάστανα απ' τη φωτιά για λογαριασμό της κυβέρνησης, η οποία, όταν ο Πρέστες θα είχε φύγει από τη μέση, θα δήλωνε πως ο διορισμός του ήταν άκυρος και οπωσδήποτε δε θα τιμούσε την υπόσχεσή της για αμνήστευση των προηγούμενων εγκλημάτων του. Φαίνεται ότι αυτή η επιχειρηματολογία έπεισε τον Λαμπιάο, που γρήγορα εγκατέλειψε την καταδίωξη του Πρέστες. Μοιραζόταν αναμφίβολα το γενικό αίσθημα όλων στην ενδοχώρα, ότι οι περι-

8. Το επεισόδιο αυτό είναι η βάση για το σχετικό με τον Πάντρε Σίσερο απόσπασμα στις μυθιστορηματικές εκδοχές για τον Λαμπιάο, απόσπασμα που αναφέρθηκε προηγουμένως, Bl. O. Anselmo, ó.., σ. 528-536.

πλανώμενες ένοπλες ομάδες ήταν κάτι που ήξεραν πώς να το χειριστούν, ενώ η κυβέρνηση ήταν και πιο απρόβλεπτη και πιο επικίνδυνη.

Οι μόνοι ληστές που δεν μπορούσαν να επωφεληθούν από μια τόσο ευνοϊκή πολιτική κατάσταση ήταν εκείνοι που τους ακολουθούσε η φήμη της κοινωνικής ανταρσίας τόσο έντονα, ώστε οποιοσδήποτε γαιοκτήμονας ή αριστοκράτης τούς προτιμούσε νεκρούς. Ποτέ δεν υπήρξαν περισσότερες από μια χούφτα τέτοιες ομάδες και ο αριθμός τους παρέμενε πάντα πολύ περιορισμένος εξαιτίας της ευχολίας με την οποία μπορούσαν οι αγρότες ληστές να αποκτήσουν σχέσεις με ανθρώπους με πλούτο και υπόληψη.

Άλλωστε, η δομή της πολιτικής σε τέτοιες αγροτικές κοινωνίες πρόσφερε και μια άλλη, ίσως ακόμα πιο υπολογίσιμη ενίσχυση στη ληστεία. Γιατί, αν οι κυρίαρχες οικογένειες ή η κυρίαρχη φατρία προστάτευε τους ληστές, οι ηττημένες ή αντίθετες ομάδες δεν είχαν άλλο καταφύγιο παρά την προσφυγή στα όπλα, κάτι που σήμαινε, σε ακραίες περιπτώσεις, να γίνουν αρχηγοί συμμοριών. Ήπαρχουν άπειρα παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων. Ο Σλίμαν, στο *Taξίδι στο Βασίλειο του Αουαντ το 1849-50*, δίνει έναν κατάλογο μερικών, όπως ο Ιμάμ Μπουκχ, που διατήρησε τη συμμορία του και συνέχισε τις επιδρομές «παρότι πήρε πίσω το αγρόκτημά του με τους όρους που ήθελε». Η πρακτική ήταν κοινή, αν όχι αναπόφευκτη, στην Ιάβα. Ένα καλό παράδειγμα αυτής της κατάστασης βρίσκουμε στην επαρχία Καχαμάρκα του Περού, στις αρχές του 20ού αιώνα, που γέννησε αρκετούς ληστές «της αντιπολίτευσης», με γνωστότερο τον Ελεόδορο Μπενέλ Σουλοέτα, εναντίον του οποίου είχαν οργανωθεί ολόκληρες στρατιωτικές εκστρατείες στα μέσα της δεκαετίας του 1920.⁹ Το 1914 ο Μπενέλ, γαιοκτήμονας, είχε εκμισθώσει την ασιέντα Λιαουκάν, με αποτέλεσμα να γίνει αντιπαθής στους ντόπιους ινδιάνους χωρικούς, τη δυσαρέσκεια

9. B.L. Teniente Coronel (R) Genaro Matos. *Operaciones irregulares al norte de Cajamarca 1924-5 a 1927*. Λίμα 1968.

των οποίων υποδαύλιζαν εναντίον του οι αδερφοί Ράμος, που είχαν υπενοικιάσει παλαιότερα αυτό το κτήμα. Ο Μπενέλ ζήτησε τη βοήθεια των αρχών που, κατά τη συνήθεια της εποχής, μακέλεψαν τους Ινδιάνους – κάτι που μεγάλωσε το μίσος όσων γλίτωσαν. Οι Ράμος πίστεψαν τότε ότι μπορούσαν πια να ξεμπερδεύουν με τον Μπενέλ, αλλά κατάφεραν μόνο να σκοτώσουν το γιο του. «Δυστυχώς η δικαιοσύνη δεν αντέδρασε και το έγκλημα έμεινε ατιμώρητο», όπως αναφέρει με πολύ ταχτ ο ιστορικός, προσθέτοντας ότι οι δολοφόνοι συνέβαινε να έχουν την υποστήριξη και κάποιων άλλων προσωπικών εχθρών του Μπενέλ, π.χ. του Αλβαράδο της Σάντα Κρους. Τότε ο Μπενέλ πούλησε την περιουσία του για να χρηματοδοτήσει «μια τρομερή λεγεώνα υποτακτικών του (trabajadores), αποφασισμένων να δώσουν τη ζωή τους στην υπηρεσία του αρχηγού τους», και κινήθηκε ενάντια στον Αλβαράδο και τους Ράμος. Αυτή τη φορά η δικαιοσύνη αντέδρασε, όμως ο Μπενέλ είχε οχυρώσει την ασέντα του και την αφήφησε. Αυτό φυσικά τον βοήθησε «να κερδίσει περισσότερους οπαδούς, στους οποίους προμήθευε όλα τα αναγκαία προς το ζηγν».

Ήταν απλώς ο πιο τρομερός από τους πολυάριθμους αρχηγούς συμμοριών, οι οποίοι αναδύθηκαν με την ουσιαστική κατάρρευση της κυβερνητικής εξουσίας σ' έναν περίπλοκο συνδυασμό που περιλάμβανε πολιτικές και προσωπικές αντιπαλότητες, εκδίκηση, πολιτικές και οικονομικές φιλοδοξίες, και κοινωνική εξέγερση. Όπως εκθέτει τα γεγονότα ο (στρατιωτικός) ιστορικός της εκστρατείας:

«Οι αγρότες των οικισμών αυτών ήταν δουλικοί και νωθροί, ανίκανοι ν' αντιδράσουν ενάντια στους τοπικούς μικρούς τύραννους. Όμως, να νιώθεις ζωντανός σημαίνει να νιώθεις οργή ενάντια στην αδικία. Έτσι, άτομα με τοπική εξουσία και άνθρωποι της διοίκησης, που τους έλειπε η πνευματική προετοιμασία για τα δύσκολα καθήκοντά τους, κατόρθωσαν να ενώσουν εναντίον τους έναν λαό που βρήκε τώρα θάρρος και αποφασιστικότητα. [...] Η ιστορία όλων των λαών δείχνει ότι σε

τέτοιες περιστάσεις σχηματίζονται ένοπλες συμμορίες. Στην Τσότα ακολούθησαν τον Μπενέλ, στο Κουτέρβο τους Βάσκες¹⁰ και άλλους. Οι άντρες αυτοί εφάρμοσαν το δικό τους είδος δικαιοσύνης, τιμωρώντας εκείνους που σφετερίζονταν τη γη τού άλλου, επικυρώνοντας γάμους, χυνηγώντας εγκληματίες και επιβάλλοντας την τάξη στους τοπικούς ισχυρούς.

Στις εκλογές, οι υποψήφιοι για το κογκρέσο χρησιμοποιούσαν αυτούς τους μαχητές, τους εφοδίαζαν με όπλα κι έστρεφαν τη δράση τους εναντίον των πολιτικών τους αντιπάλων. Οι ένοπλες ορδές γίνονταν ισχυρότερες και η ληστεία έφτασε στο σημείο να προκαλεί πανικό στους φιλήσυχους πολίτες».¹¹

Ο Μπενέλ παρέμεινε ισχυρός ώς το 1923, οπότε έκανε το λάθος να συμμαχήσει με μερικούς τοπικούς άρχοντες που σχεδίαζαν να ανατρέψουν τον τρομερό πρόεδρο Λεγκία. Μετά από αυτό στάλθηκαν σημαντικές δυνάμεις στην περιοχή και η κατάσταση στην Καχαμάρκα ξεκαθάρισε, διόλου εύκολα πάντως. Ο Μπενέλ σκοτώθηκε το 1927. Οι Ράμος και ο Αλβαράδο εξαφανίστηκαν κι αυτοί από τη σκηνή μαζί με διάφορους άλλους αρχηγούς ομάδων.

Τέτοιες τοπικές αντιπαλότητες είναι αχώριστες με τη ληστεία. Η περίπτωση του χλαν των Μαχ Γκρέγκορ, από τον 160 ώς τον 180 αιώνα, και ιδιαίτερα του πιο διάσημου μέλους τους, του Ρομπ Ρόι, είναι ενδεικτική. Οι Μαχ Γκρέγκορ έγιναν ένα χλαν ληστών επειδή οι αντίπαλοί τους δεν τους άφησαν άλλη επιλογή πέρα από τον αφανισμό. (Το χλαν διαλύθηκε επίσημα και το όνομά τους απαγορεύτηκε). Η φήμη του ίδιου του Ρομπ Ρόι σαν του σκοτσέζου Ρομπέν των Δασών προέρχεται κυρίως

10. Οι τρεις αδερφοί Βάσκες, ο Αβελίνο, ο Ροσέντο και ο Παουλίνο, ήταν απ' όπι φαίνεται μικροχτιματίες που κατόρθωσαν, στην πορεία της δράσης τους, να γίνουν κύριοι στις ασιέντες Παγιάχ και Κάμσα. Εξαπατήθηκαν με μια φεύγτικη «συνθήρη ειρήνης» και δολοφονήθηκαν στο συμπόσιο που οργάνωσε ο αντινομάρχης για να γιορτάσουν τάχα τη συμφωνία. Romulo Merino Arana, *Historia policial de Peru*, Λίμα, χ.χ., σ. 177-178, και G. Matos, δ.π., σ. 390-398.

11. G. Matos, δ.π., σ. 75, παρατίθεται από το Salamón Vilchez Murga, *Fusiles y Machetes*, μια τοπική πηγή.

από το γεγονός, ότι επιτέθηκε στο δούκα του Μοντρόου, τον επιτυχημένο αριστοχράτη από τον οποίο ο ίδιος πίστευε πως είχε αδικηθεί. Με τον τρόπο αυτό η ένοπλη αντίσταση των «εκτός» εναντίον των «εντός» της τοπικής αριστοχρατικής ή οικογενειακής πολιτικής μπορεί, τουλάχιστον τοπικά και προσωρινά, να ικανοποιήσει τις δυσαρέσκειες των φτωχών ενάντια στους εκμεταλλευτές τους: μια κατάσταση συνηθισμένη και σε άλλα είδη πολιτικής. Όπως και να ξει, εκεί όπου οικογένειες γαιοκτημόνων βρίσκονται σε πόλεμο ή βεντέτα, λύνουν και δένουν οικογενειακές συμμαχίες, αμφισβήτουν κληρονομιές με τα όπλα, με τις ισχυρότερες να συσσωρεύουν πλούτο και επιρροή σε βάρος των πιο αδύναμων. υπάρχει φυσικά μεγάλο περιθώριο δράσης για ένοπλες ομάδες που οδηγούνται από τους δυσαρεστημένους ηττημένους.

Η δομή της αγροτικής πολιτικής σε συνθήκες που τρέφουν τη ληστεία έχει συνεπώς δύο συνέπειες. Από τη μία ενθαρρύνει, προστατεύει και πολλαπλασιάζει τους ληστές, από την άλλη τούς αφομοιώνει στο πολιτικό σύστημα. Και οι δύο αυτές συνέπειες εκδηλώνονται αναμφισβήτητα εντονότερες εκεί που ο κεντρικός κρατικός μηχανισμός απουσιάζει ή είναι αναποτελεσματικός. ενώ τα περιφερειακά κέντρα εξουσίας είναι εξισορροπημένα ή ασταθή. όπως σε συνθήκες «φεουδαλικής αναρχίας», σε συνοριακές ζώνες, ανάμεσα σ' ένα μεταβαλλόμενο μωσαϊκό μικρών γηγεμονιών. ή σε συνθήκες «άγριας δύστησης». Ένας ισχυρός αυτοκράτορας, βασιλιάς ή και βαρόνος ακόμα φροντίζει να εγκαταστήσει το δικό του νόμο στα δικά του εδάφη και οδηγεί στην αγχόνη τις αδέσποτες συμμορίες ένοπλων ληστών αντί να τις πατρονάρει. είτε απειλούν την κοινωνική τάξη πραγμάτων είτε παρενοχλούν απλώς το εμπόριο και την ιδιοκτησία. Η βρετανική διοίκηση δεν είχε την ανάγκη να στρατολογεί δακοΐτες για να προστατεύουν τις χρηματαποστολές της. όπως έκαναν οι μαχαραγιάδες του Τζάπουρ. Και άνθρωποι που η εξουσία τους βασίζεται στα κληρονομημένα πλούτη και που δε χρειάζεται (ή δε χρειάζεται πια) να συσσωρεύουν τον πλούτο με το σπαθί ή το ντουφέκι, μισθώνουν αστυνομι-

κούς για να τους προστατεύουν χι ὄχι γκάνγκστερ. Οι «ληστές βαρόνοι» της άγριας εποχής του αμερικανικού καπιταλισμού έκαναν πλούσιους τους Πίνκερτον, όχι τους ανεξάρτητους πιστολάδες. Μόνο η μικρή κι αδύναμη επιχειρηματική, εργατική ή δημοτική πολιτική έπρεπε να διαπραγματευτεί με τις συμμορίες, όχι οι μεγάλες επιχειρήσεις. Επιπλέον, με την οικονομική ανάπτυξη, οι πλούσιοι και οι ισχυροί βλέπουν ολοένα και περισσότερο τους ληστές, όχι σαν έναν παράγοντα μεταξύ άλλων στο παγινίδι της εξουσίας, αλλά σαν μια απειλή για την ιδιοκτησία, απειλή που πρέπει να παταχθεί.

Σε τέτοιες συνθήκες οι ληστές γίνονται μόνιμοι απόβλητοι, που κινούνται ενάντια σε οποιονδήποτε «αξιοσέβαστο» πολίτη. Σ' αυτό το στάδιο ίσως κάνει την εμφάνισή της η αντι-μυθολογία της ληστείας, όπου ο ληστής εμφανίζεται σαν το αντίθετο του ήρωα, σαν — για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία των ρώσων αριστοκρατών στα τέλη του 18ου αιώνα — «ανθρωπόμορφο κτήνος», «έτοιμο να βεβήλωσει καθετί ιερό, να σκοτώσει, να λεηλατήσει, να κάψει, να βιάσει την επιθυμία του Θεού και τους νόμους του Κράτους».¹² (Φαίνεται σίγουρο ότι, στη Ρωσία τουλάχιστον, αυτός ο μύθος του ληστή σαν άρνηση της ανθρωπινής υπόστασης εμφανίστηκε πολύ μετά τον ηρωικό μύθο των λαϊκών τραγουδιών κι αφηγήσεων). Ο μηχανισμός για την αφομοίωση της ληστείας στην ομαλή πολιτική ζωή εξαφανίζεται. Ο ληστής ανήκει τώρα μόνο σε ένα μέρος της κοινωνίας, στους φτωχούς και τους καταπιεσμένους. Μπορεί είτε να ενωθεί με την εξέγερση του αγρότη ενάντια στον αφέντη, της παραδοσιακής κοινωνίας ενάντια στη νεωτερικότητα, των περιθωριακών ή μειονοτικών κοινοτήτων ενάντια στην αφομοίωσή τους σε ένα ευρύτερο πολιτειακό σύστημα, είτε να προσχωρήσει στο μόνιμο συμπλήρωμα του «φυσιολογικού» ή αξιοσέβαστου κόσμου, στο «σινάφι» ή υπόκοσμο.¹³ Άλλα ακόμα κι αυτό αφήνει τώρα μικρά περιθώρια για τη ζωή στα βουνά, στα

12. D. Eeckhout, δ.π., σ. 201-202.

13. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως στη Σικελία και στα γκέτο των μεταναστών στις ΗΠΑ, μπορεί επίσης να ενωθεί με μια νέα μπουρζουαζία.

δάση ή στις ανοιχτές δημοσιές. Οι Μπόνι και Κλάιντ, οι χληρονόμοι του Τζέσι Τζέιμς, δεν είναι τυπικοί εγκληματίες της Αμερικής του '30, αλλά ιστορικά κατάλοιπα. Η πλησιέστερη επαφή του πραγματικά σύγχρονου κακοποιού με τη ζωή της υπαίθρου είναι κάποιο φαγοπότι σε κάποια εξοχική βίλα που αγοράστηκε με τα κέρδη του εγκλήματος στις πόλεις.

Ληστές και επαναστάσεις

«Flagellum Dei et commissarius missus a Deo contra usurarios et detinentes pecunias otiosas». (Μάστιγα του Θεού και σταλμένος απ' το Θεό ενάντια στους τοκογλύφους και όσους κατέχουν άκοπα πλούτη).

Αυτοπαρουσίαση του Μάρκο Σάρα, ναπολιτάνου αρχηγού συμμορίας στη δεκαετία του 1590¹

ΣΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΑΥΤΟ ο ληστής πρέπει να διαλέξει αν θα γίνει κακοποιός ή επαναστάτης. Όπως έχουμε δει, η κοινωνική ληστεία από τη φύση της αμφισβήτητεί, σε επίπεδο αρχής, την καθιερωμένη τάξη πραγμάτων της ταξικής κοινωνίας και την πολιτική της λειτουργία, όποιοι και να 'ναι οι συμβιβασμοί της με αυτά στην πράξη. Στο βαθμό που αποτελεί φαινόμενο κοινωνικής διαμαρτυρίας, μπορεί να θεωρηθεί προάγγελος ή εν δυνάμει υποχινητής της εξέγερσης.

Ως προς αυτό διαφέρει ριζικά από το συνηθισμένο υπόκοσμο του εγκλήματος, απέναντι στον οποίο είχαμε ήδη κάποιες ευκαιρίες να τον αντιπαραβάλλουμε. Ο υπόκοσμος (όπως υποδηλώνει και η ονομασία του) είναι μια αντί-κοινωνία, που υφίσταται αντιστρέφοντας τις αξίες του «φυσιολογικού» κόσμου, κατά τα άλλα όμως παρασιτεί σε βάρος του. Ένας επαναστατικός κόσμος είναι κι αυτός «φυσιολογικός» κόσμος, με εξαιρεση ίσως κάποιες ιδιαίτερα αποκαλυψιακές στιγμές, οπότε ακόμα και οι αντικοινωνικοί κακοποιοί παρουσιάζουν παροξυ-

1. J. Delumeau, *Vie économique et sociale de Rome dans la seconde moitié du seizième siècle*. Παρίσι 1957-1959, τόμ. II, σ. 557.

σμό πατριωτισμού ή επαναστατική έξαψη. Επομένως, για τον αληθινό υπόχοσμο, οι επαναστάσεις δεν είναι τίποτε άλλο παρά ασυνήθιστα καλές ευκαιρίες για εγκλήματα. Δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι ο ιδιαίτερα πλούσιος υπόχοσμος του Παρισιού προμήθευσε αγωνιστές ή οπαδούς στις γαλλικές επαναστάσεις του 18ου και του 19ου αιώνα, μολονότι το 1871 οι πόρνες ήταν σαφώς υπέρ της Κομμούνας: αλλά, ως τάξη, ήταν μάλλον θύματα εκμετάλλευσης παρά εγκληματίες. Οι εγκληματικές συμμορίες που μάστιζαν την ύπαιθρο της Γαλλίας και της Ρηνανίας μετά το 1790 δεν ήταν επαναστατικά φαινόμενα αλλά συμπτώματα κοινωνικής αταξίας. Ο υπόχοσμος μπαίνει στην ιστορία των επαναστάσεων μόνο στο βαθμό που οι classes dangereuses ζουν πλάι στις classes laborieuses, ιδιαίτερα σε μερικές συνοικίες της πόλης, και επειδή οι αρχές αντιμετωπίζουν τους εξεγερμένους ως εγκληματίες και παράνομους – σε επίπεδο αρχής. όμως, η διάκριση είναι ξεκάθαρη.

Οι ληστές, από την άλλη, μοιράζονται τις αξίες και τις επιδιώξεις του αγροτικού κόσμου και, σαν παράνομοι και στασιαστές, είναι συνήθως ευαίσθητοι στα επαναστατικά του ξεσπάσματα. Ως άνθρωποι που έχουν ήδη κερδίσει την ελευθερία τους μπορεί να περιφρονούν συνήθως την αδρανή και παθητική μάζα, ακριβώς όμως σε στιγμές επανάστασης αυτή η παθητικότητα εξαφανίζεται.. Πολυάριθμοι χωρικοί γίνονται ληστές. Στους ουκρανικούς ξεσηκωμούς του 16ου και 17ου αιώνα, οι αγρότες δήλωναν κοζάκοι. Το 1860-1861 οι αγροτικές αντάρτικες μονάδες συγκροτήθηκαν γύρω από ληστρικές συμμορίες, και με ανάλογο τρόπο: οι τοπικοί αρχηγοί συμμοριών τράβηξαν κοντά τους, μαζικά, αποστρατευμένους στρατιώτες των Βουρβώνων, λιποτάχτες, δόσους ήθελαν ν' αποφύγουν τη στρατιωτική θητεία, δραπέτες φυλακών, ανθρώπους που φοβούνταν διώξεις για πράξεις κοινωνικής διαμαρτυρίας κατά τη γαριβαλδινή απελευθέρωση, χωρικούς και ορεσίβιους που γύρευαν ελευθερία, εκδίκηση, λάφυρα. ή έναν συνδυασμό όλων αυτών. Όπως η συνηθισμένη παράνομη συμμορία, οι μονάδες αυτές προσπάθησαν αρχικά να συγκροτηθούν στα περίχωρα των οικισμών απ' όπου

αντλούσαν τα μέλη τους, να εγκαταστήσουν μια βάση στα κοντινά βουνά ή δάση, και ξεκίνησαν τη δράση τους με ενέργειες που δύσκολα ξεχώριζαν από τις πράξεις των κοινών ληστών. Μόνο που το κοινωνικό πλαίσιο ήταν τώρα διαφορετικό. Στη μειοψηφία των ανυπόταχτων είχε προσχωρήσει τώρα και η πλειοψηφία. Κοντολογίς, για να παραθέσουμε έναν ολλανδό μελετητή της Ινδονησίας, σε τέτοιες στιγμές «η ληστρική συμμορία συσχετίζεται με άλλες ομάδες και εκδηλώνεται με αυτό το προσωπείο, ενώ ομάδες που ξεκίνησαν με πιο έντιμα ιδανικά παίρνουν ληστρικό χαρακτήρα».²

Ένας αυστριακός υπάλληλος στην υπηρεσία των Τούρκων έδωσε μια θαυμάσια περιγραφή για τα πρώιμα στάδια μιας τέτοιας αγροτικής κινητοποίησης στη Βοσνία. Στην αρχή έμοιαζε με μια ασυνήθιστα πεισματική διαμάχη για το φόρο της δεκάτης. Μετά, οι χριστιανοί αγρότες του Λούκοβατς και άλλων χωριών μαζεύτηκαν, άφησαν τα σπίτια τους και πήγαν στο βουνό της Τρουσίνα Πλανίνα, ενώ οι χωρικοί της Γκαμπέλα και του Ράβνο σταμάτησαν να δουλεύουν και οργάνωναν συγκεντρώσεις. Κι ενώ οι διαπραγματεύσεις συνεχίζονταν, μια ομάδα ένοπλων χριστιανών επιτέθηκε σ' ένα καραβάνι απ' το Μόσταρ, κοντά στο Νεβεσίνε, σκοτώνοντας εφτά μουσουλμάνους αμάξιδες. Οι Τούρκοι σταμάτησαν τότε τις συνομιλίες. Στο σημείο αυτό, όλοι οι χωρικοί του Νεβεσίνε πήραν τα όπλα, ανέβηκαν στο βουνό και άναψαν φωτιές για να ειδοποιήσουν τα άλλα χωριά. Τα όπλα πήραν και οι άνθρωποι της Γκαμπέλα και του Ράβνο. Ήταν προφανές ότι ήταν έτοιμη να ξεπάσει μια σημαντική εξέγερση – ο ξεσηκωμός αυτός, όντως, ήταν η σπίθα που ξεκίνησε τους βαλκανικούς πολέμους του 1870, που απόσπασαν τη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και που είχαν ποικίλες και σημαντικές διεθνείς επιπτώσεις. οι οποίες δε θα μας απασχολήσουν εδώ.³ Εκείνο που μας αφορά είναι ο χαρακτηριστικός συνδυασμός της μαζι-

2. P.M. van Wijstten-Palthe. *Psychological Aspects of the Indonesian Problem.* Λέιτντεν 1949, σ. 32.

3 J. Koetschet. *Aus Bosniens letzter Turkenzeit.* Βιέννη/Λειψία 1905, σ. 6-8.

κής κινητοποίησης και της επέκτασης της ληστρικής δραστηριότητας σε μια αγροτική επανάσταση τέτοιου είδους.

Όπου υπάρχει ισχυρή χαδούχικη παράδοση ή ισχυρές κι ανεξάρτητες κοινότητες ένοπλων παρανόμων ή ελεύθεροι και οπλισμένοι χωρικοί με ροπή στις επιδρομές, η ληστεία μπορεί να επιβάλλει ένα ακόμα πιο διαχριτό υπόδειγμα σε τέτοιες εξεγέρσεις, καθώς ενδέχεται να έχει ήδη θεωρηθεί, αόριστα, το κατάλοιπο μιας παλιάς ελευθερίας ή ο πυρήνας της μελλοντικής ελευθερίας. Έτσι στο Σαχαρανπούρ (Ούταρ Πραντές, Ινδία), οι Γκουτζάρ, μια σημαντική μειονότητα, είχαν μεγάλη παράδοση ανεξαρτησίας, ή «αναταραχής» και «ανομίας» (για να χρησιμοποιήσουμε τη φρασεολογία των βρετανών υπαλλήλων). Η μεγάλη κοινή έκταση των Γκουτζάρ στο Λαντάουρα κατακερματίστηκε το 1813. Έντεκα χρόνια αργότερα, σε δύσκολες στιγμές για την ύπαιθρο, «τα πιο παράτολμα πνεύματα» στο Σαχαρανπούρ, «αντί να λιμοκτονήσουν, οργανώθηκαν γύρω από έναν αρχισυμμορίτη ονόματι Καλούά», έναν ντόπιο Γκουτζάρ, και επιδόθηκαν σε ληστείες στις δύο όχθες του Γάγγη, κλέβοντας τους μπάνια (κάστα εμπόρων και δανειστών), τους ταξιδιώτες και τους κατοίκους του Ντέχρα Ντουν. «Ο σκοπός των δακοϊτών», παρατηρεί ο εφημεριδογράφος, «δεν ήταν ίσως τόσο πολύ η αρπαγή, αλλά η επιθυμία τους να επιστρέψουν στον παλιό και δίχως νόμο τρόπο ζωής τους, ανενόχλητοι από τους κανονισμούς μιας ανώτερης εξουσίας. Με μια κουβέντα, η παρουσία ένοπλων ομάδων σήμαινε μάλλον εξέγερση παρά απλή παράβαση των νόμων».⁴

Ο Καλούά, συμμαχώντας μ' έναν σημαντικό taluqdār⁵ που έλεγχε σαράντα χωριά και με άλλους δυσαρεστημένους μικροευγενείς, γενίκευσε σύντομα την ανταρσία του με επιθέσεις σε αστυνομικούς σταθμούς, ληστεύοντας κάποια χρηματαποστολή προστατευμένη από διαχόσιους φρουρούς και λεηλατώντας την πόλη του Μπαγκουανπούρ. Στη συνέχεια ονόμασε τον εαυτό

4. *District Gazetteers of the United Provinces*. Αλαχαμπάντ 1911, τόμ. I. o. 185.

5. Κάτοχος κληρονομικών κτημάτων ή αξιωματούχος υπεύθυνος για ένα taluq (περιοχή) σε οριομένα μέρη της Ινδίας.

του Ράτζα Κάλιαν Σινγκ και έστειλε απεσταλμένους, όπως οι βασιλιάδες, για να μαζέψουν φόρους. Είχε τώρα στη διάθεσή του χίλιους άντρες και ανάγγειλε ότι θα ανατρέψει τον ξένο ζυγό. Νικήθηκε από μια δύναμη διακοσίων Γκούρκα, έχοντας «το απίστευτο θράσος να περιμένει την επίθεση έξω από το οχυρό». Η εξέγερση κράτησε και τον επόμενο χρόνο («μια ακόμα κακή σοδειά [...] του επέτρεψε να στρατολογήσει νέους οπαδούς») κι ύστερα έσβησε.

Ο αρχισυμμορίτης που θεωρεί τον εαυτό του βασιλικό υποψήφιο ή προσπαθεί να νομιμοποιήσει την επανάσταση υιοθετώντας το επίσημο στάτους του ηγεμόνα είναι αρκετά οικεία μορφή. Τα πιο θαυμαστά παραδείγματα είναι ίσως οι αρχηγοί κοζάκων και ληστών στη Ρωσία, όπου οι μεγάλοι ρασμπόνικι έτειναν πάντα να θεωρούνται θαυματουργοί ήρωες, παρόμοιοι με τους υπέρμαχους της αγίας ρωσικής γης ενάντια στους Τατάρους, αν όχι και πιθανές ενσαρκώσεις του «τσάρου των ζητιάνων» – του καλού τσάρου που γνώριζε το λαό και θα αντικαθιστούσε τον κακό τσάρο των βογιάρων⁶ και των αρχόντων. Οι μεγάλοι αγρότες στασιαστές του 17ου και του 18ου αιώνα κατά μήκος του Κάτω Βόλγα ήταν κοζάκοι –ο Μπουλάβιν, ο Μπολότνικοφ, ο Στένκα Ράζιν (ήρωας λαϊκού τραγουδιού) και ο Γεμελιάν Πουγκατσόφ – και οι κοζάκοι, τις μέρες εκείνες, ήταν κοινότητες ελεύθερων χωρικών επιδρομέων. Όπως με τον Ράτζα Κάλιαν Σινγκ, τους βρίσκουμε να εκδίδουν αυτοκρατορικές διακηρύξεις – και όπως με τους συμμορίτες της νότιας Ιταλίας στα χρόνια του 1860, βρίσκουμε τους άντρες τους να σκοτώνουν, να πυρπολούν, να λεηλατούν, να καταστρέφουν τα έγγραφα που δήλωναν τη δουλεία και την υποταγή, αλλά δίχως κανένα πρόγραμμα πέρα από τον αφανισμό του μηχανισμού της καταπίεσης.

Επομένως, είναι ασυνήθιστο να γίνει η ληστεία επαναστατικό κίνημα και να κυριαρχήσει σε αυτό. Όπως έχουμε δει (εδώ σ. 45-49), υπάρχουν τέτοιοι περιορισμοί, και τεχνικοί και ιδεο-

6. Προνομιούχα τάξη των ανώτερων αριστοχρατών στη Ρωσία.

λογικοί, που την κάνουν ακατάλληλη για κάτι παραπάνω από πρόσκαιρες ενέργειες λίγων δεκάδων ενόπλων, και η εσωτερική της οργάνωση δεν προσφέρει κανένα πρότυπο που να μπορεί να γενικευτεί σε ολόκληρη την κοινωνία. Ακόμα και οι κοζάκοι, που ανέπτυξαν αρκετά μεγάλες και δομημένες μόνιμες κοινότητες, και πολύ σημαντικές κινητοποιήσεις για τις εκστρατείες τους, πρόσφεραν μόνο ηγέτες και όχι μοντέλα στις μεγάλες αγροτικές εξεγέρσεις: τις καθοδήγησαν σαν «τσάροι του λαού», όχι σαν αταμάνοι.⁷ Η ληστεία είναι λοιπόν πιθανότερο να προσχωρήσει σε αγροτικές επαναστάσεις απλώς σαν μια όψη μιας πολύμορφης κινητοποίησης, και έχοντας συνείδηση ότι αποτελεί υποδεεύστερη μορφή, με εξαίρεση ένα σημείο: προμηθεύει πολεμιστές και πολέμαρχους. Πριν την επανάσταση μπορεί να είναι, για να παραθέσω τα λόγια ενός άξιου ιστορικού της αγροτικής αναταραχής στην Ινδονησία, «ένα χωνευτήρι απ' όπου αναδύονται η θρησκευτική αναβίωση από τη μία και η εξέγερση από την άλλη».⁸ Όταν ξεσπάει η επανάσταση, οι ληστές μπορεί να σμίξουν με το γενικό χιλιαστικό ξεσηκωμό: «Οι ομάδες των Ramroek ξεφύτρωναν σαν τα μανιτάρια, και γρήγορα τις ακολουθούσαν περιπλανώμενες ομάδες του πληθυσμού, χυριευμένες από την προσδοκία ενός Μαχντί ή της χιλιετίας». (Πρόκειται για περιγραφή του γιαβανέζικου κινήματος μετά την ήττα των Γιαπωνέζων στα 1945).⁹ Ωστόσο, χωρίς τον αναμενόμενο Μεσσία, το χαρισματικό ηγέτη ή το «δίκαιο βασιλιά» (ή οποιονδήποτε που να διεκδικεί το στέμμα του), ή –για να παραμείνουμε στο ινδονησιακό παράδειγμα – τους εθνικιστές διανοούμενους πίσω από τον Σουκάρνο, που προσκολλήθηκαν σ' αυτό το κίνημα, τέτοια φαινόμενα είναι πιθανότερο να υποχωρήσουν αφήνοντας πίσω τους, το πολύ, κάποιες ενέργειες οπισθοφυλακής από ξεκομμένους αντάρτες.

Ωστόσο, αφού η ληστεία και, στο πλάι της, η χιλιαστική έξαρ-

7. Εκλεγμένοι αρχηγοί των κοζάκων.

8. Sartono Kartodirdjo. *The Peasants' Revolt of Banten in 1888*. Χάγη 1966. σ. 23.

9. P.M. van Wulfften-Palthe. σ.π., σ. 34.

ση έχουν φτάσει στο αποκορύφωμά τους, συμβαίνει πολλές φορές να μην κάνουν την εμφάνισή τους οι δυνάμεις που θα μπορούσαν να μετατρέψουν την εξέγερση σε κίνημα ικανό να οικοδομήσει χράτος ή να αλλάξει την κοινωνία. Σε παραδοσιακές κοινωνίες, συνηθισμένες στην άνοδο και την πτώση πολιτικών καθεστώτων που αφήνουν άθιχτη τη βασική κοινωνική δομή, η μικρή και μεγάλη αριστοκρατία, ακόμα και οι υπάλληλοι και οι αξιωματούχοι, ενδέχεται να αναγνωρίσουν τα σημάδια της επερχόμενης αλλαγής και να θεωρήσουν τη στιγμή ώριμη για μια συνετή μεταβίβαση της πίστης τους προς εκείνους που τείνουν να εγκαθιδρύουσον μια νέα εξουσία, ενώ και στρατιωτικά τμήματα θα εξετάσουν την περίπτωση να αλλάξουν πλευρά. Μπορεί να προκύψει μια νέα δυναστεία, που πάίρνει αυτή πια την εντολή του Ουρανού, και οι φιλειρηνοί άνθρωποι θα επιστρέψουν ξανά στην καθημερινή τους ζωή, με ελπίδες που τελικά θα αποδειχτούν φρούδες, περιορίζοντας τους ληστές στο ελάχιστο της αναμενόμενης παρανομίας και στέλνοντας τους προφήτες στο συνηθισμένο τους κήρυγμα. Πιο σπάνια θα εμφανιστεί κάποιος μεσσιανικός ηγέτης για να χτίσει μια πρόσκαιρη Νέα Ιερουσαλήμ. Στις σύγχρονες περιστάσεις, θα πάρουν το πάνω χέρι επαναστατικά κινήματα ή οργανώσεις. Κι αυτοί επίσης, μετά το θρίαμβό τους, μπορεί να δουν τους ληστές να επιστρέψουν στην περιθωριακή παρανομία, να ενώνονται με τους τελευταίους υποστηριχτές του παλαιού τρόπου ζωής και άλλους «αντεπαναστάτες» σε μια ολοένα και πιο μάταιη αντίσταση.

Πώς θα μπορούσαν αλήθεια οι κοινωνικοί ληστές να προσαρμοστούν στα σύγχρονα επαναστατικά κινήματα, τόσο απομακρυσμένα προς τον αρχαίο ηθικό κόσμο μέσα στον οποίο ζουν εκείνοι; Τα πράγματα γίνονται κάπως απλούστερα στην περίπτωση εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων, αφού οι επιδιώξεις τους μπορούν εύκολα να διατυπωθούν με όρους κατανοητούς στην αρχαική πολιτική, κι ας έχουν στην πραγματικότητα ελάχιστα κοινά μ' αυτήν. Να γιατί η ληστεία προσαρμόζεται σε τέτοιες κινήσεις χωρίς πολλά προβλήματα: ο Τζουλιάνο έγινε με την ίδια ευκολία τιμωρός των άθεων κομμουνιστών και υπέρ-

μαχος του σικελικού αυτονομισμού. Πρωτόγονα κινήματα φυλετικής ή εθνικής αντίστασης απέναντι σε κατακτητές είναι πιθανό να εμφανίσουν τη χαρακτηριστική αλληλεπίδραση ανάμεσα σε ληστές αντάρτες και λαϊκιστικές ή μεσσιανικές σέχτες. Στον Καύκασο, όπου η αντίσταση του μεγάλου Σαμίλ στη ρωσική κατάκτηση είχε στηριχτεί στην εξάπλωση του μουριντισμού στους ντόπιους μουσουλμάνους, λέγεται ότι ο μουριντισμός και άλλες παρόμοιες σέχτες, ακόμα και στις αρχές του 20ου αιώνα, πρόσφεραν στο διάσημο ληστή-πατριώτη Ζελίμ Χαν (βλ. εδώ, σ. 70-71) βοήθεια, ασυλία και ιδεολογία. Είχε πάντοτε μαζί του μια εικόνα του Σαμίλ. Από την άλλη, δύο νέες σέχτες που εμφανίστηκαν στους ορεσίβιους Ινγκούσιους την περίοδο αυτή, μία για μαχητές του ιερού πολέμου και η άλλη για ειρηνόφιλους η-συχαστές (αλλά και οι δύο εκστατικές και με πιθανή προέλευση από τους μπεκτασήδες), θεωρούσαν τον Ζελίμ Χαν άγιο.¹⁰

Δε χρειάζεται πολλή φιλοσοφία για ν' αναγνωρίσει κανείς τη σύγκρουση ανάμεσα στο «λαό μας» και τους «ξένους», ανάμεσα στους αποικισμένους και τους αποικιστές. Οι αγρότες των ουγγρικών πεδιάδων που σχημάτισαν τις αντάρτικες ομάδες του φημισμένου Σάντορ Ρόσα, μετά την ήττα της επανάστασης του 1848-1849, μπορεί να οδηγήθηκαν στην εξέγερση από περιστασιακές ενέργειες του νικηφόρου αυστριακού καθεστώτος, όπως η στρατολόγηση. (Η απροθυμία να γίνεις ή να παραμείνεις στρατιώτης αποτελεί συνηθισμένο κίνητρο προς την παρανομία). Ήταν ωστόσο «εθνικοί ληστές», παρόλο που η δική τους ερμηνεία για τον εθνικισμό μπορεί να ήταν πολύ διαφορετική από εκείνη των πολιτικών. Ο ξακουστός Μανουέλ Γκαρσία, «ο βασιλιάς της κουβανέζικης υπαίθρου», που η φήμη έλεγε ότι μπορούσε μόνος του να τα βγάλει πέρα με δέκα χιλιάδες στρατιώτες, έστειλε, πολύ φυσιολογικά, χρήματα στον πατέρα της κουβανέζικης ανεξαρτησίας, τον Μαρτί - όμως ο απόστολος τα αρνήθηκε, με τη συνηθισμένη σε πολλούς επαναστάτες απέχθεια απέναντι στους ποινικούς. Ο Γκαρσία σκοτώθηκε με προ-

10. M. Pavlovich, σ.π.. σ. 146, 159.

δοσία το 1895 επειδή –έτσι πιστεύεται ακόμα στην Κούβα– ήταν έτοιμος να ταυτίσει τις τύχες του με την επανάσταση.

Οι εθνικοαπελευθερωτικοί ληστές είναι λοιπόν αρχετά συνηθισμένη περίπτωση. Συχνότερη πάντως εκεί που το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα προέρχεται από την παραδοσιακή κοινωνική οργάνωση ή αντίσταση στους ξένους παρά εκεί που αποτελεί πρόσφατη εισαγωγή κάποιων δασκάλων και δημοσιογράφων. Στα βουνά της Ελλάδας, που λίγο είχαν πατηθεί και ποτέ δεν είχαν κυβερνηθεί αποτελεσματικά, οι κλέφτες έπαιξαν σημαντικότερο ρόλο στην απελευθέρωση απ' ό.τι στη Βουλγαρία, όπου η μεταστροφή σημαντικών χαϊδούκων, όπως ο Παναγιώτης Χίτοφ, στην εθνική υπόθεση έκανε αίσθηση. (Ωστόσο τα ελληνικά βουνά χαίρονταν μια κάποια αυτονομία χάρη στους αρματωλούς, που θεωρητικά τα αστυνόμευαν για λογαριασμό των τούρκων επικυρίαρχων, αλλά στην πράξη το εφάρμοζαν μόνο όποτε τους βόλευε. Ο καπετάνιος των αρματωλών μπορούσε να γίνει την επόμενη μέρα αρχηγός των κλεφτών, και το αντίστροφο). Τι ρόλο έπαιξαν στην εθνική απελευθέρωση, είναι άλλη υπόθεση.

Οι ληστές δυσκολεύονται περισσότερο να αφομοιωθούν σε σύγχρονα κινήματα κοινωνικής και πολιτικής επανάστασης που δε στρέφονται, κατά κύριο λόγο, ενάντια σε ξένους. Όχι πάντως επειδή έχουν μεγαλύτερη δυσκολία να κατανοήσουν, τουλάχιστον καταρχήν, τα συνθήματα για ελευθερία, ισότητα, αδελφοσύνη, για γη και ελευθερία, για δημοκρατία και κομμουνισμό, αν αυτά διατυπωθούν σε γλώσσα που να τους είναι οικεία. Απεναντίας, αυτά τους φαίνονταν προφανείς αλήθειες και το μόνο που τους εντυπωσίαζε ήταν ότι υπήρχαν άνθρωποι που μπορούσαν να τις εκφράσουν με τις σωστές λέξεις. «Η αλήθεια γαργαλάει του καθενός τα ρουθούνια», λέει ο Σουρόβικοφ, ο άγριος κοζάκος, μόλις ακούει τον Ισαάκ Μπαμπέλ να διαβάζει κάποιο λόγο του Λένιν απ' την Πράβδα. «Το θέμα είναι πώς να την ξεδιαλέξεις απ' το σωρό. Τούτος όμως πάει κατευθείαν απάνω της, σαν την κότα που τσιμπάει το σπυρί». Το πρόβλημα είναι ότι αυτές οι προφανείς αλήθειες συνδυάζονται με ανθρώ-

πους της πόλης, μορφωμένους, μικροευγενείς, με την αντίθεση στο Θεό και στον τσάρο, δηλαδή με δυνάμεις συνήθως εχθρικές ή ακατανόητες για τους καθυστερημένους χωρικούς.

Ουστόσο, η σύνδεση μπορεί να γίνει. Ο μεγάλος Πάντσο Βίλλα στρατολογήθηκε από τους ανθρώπους του Μαδέρο στη Μεξικάνικη Επανάσταση ως έγινε ένας θαυμάσιος στρατηγός του επαναστατικού στρατού. Από όλους τους επαγγελματίες ληστές του δυτικού κόσμου, είναι ίσως εκείνος που είχε την πιο αξιοπρόσεχτη επαναστατική σταδιοδρομία. Όταν τον επισκέφτηκαν οι απεσταλμένοι του Μαδέρο πείστηκε αμέσως, καθώς μάλιστα ήταν ο μόνος τοπικός ληστής που εκείνοι ήθελαν να στρατολογήσουν στην υπόθεση, παρόλο που δεν είχε δείξει προηγουμένως κάποιο ενδιαφέρον για την πολιτική. Ο Μαδέρο ήταν άνθρωπος πλούσιος και μορφωμένος. Αν αυτός ήταν με τη μεριά του λαού, αυτό αποδείκνυε ότι ήταν ανιδιοτελής και η υπόθεσή του αγνή. Άνθρωπος του λαού ο ίδιος ως άνθρωπος της τιμής, και καθώς μια τέτοια πρόσκληση τιμούσε την υπόληψή του στο χώρο της ληστείας, πώς μπορούσε να διστάσει να θέσει τους άντρες του και τα όπλα τους στη διάθεση της επανάστασης;¹¹

Λιγότερο γνωστοί ληστές μπορεί να προσχώρησαν στην υπόθεση της επανάστασης για παρόμοιους λόγους. Όχι επειδή κατανοούσαν τις περιπλοκές της δημοκρατικής, σοσιαλιστικής ή αναρχικής θεωρίας (αν και η τελευταία έχει λίγες περιπλοκές), αλλά επειδή η υπόθεση του λαού και των φτωχών ήταν αυτονόητα δίκαιη, και οι επαναστάτες αποδείκνυαν την αξιοπιστία τους με την ανιδιοτέλεια, την αυτοθυσία και την αφοσίωσή τους – με άλλα λόγια με την προσωπική τους συμπεριφορά. Να γιατί η στρατιωτική θητεία και η φυλακή, οι χώροι όπου είναι πιο πιθανό να συναντηθούν σε συνθήκες ισότητας και αμοιβαίας εμπιστοσύνης ληστές και σύγχρονοι επαναστάτες, είδαν πολλές πολιτικές μεταστροφές. Τα χρονικά της σύγχρονης σαρδηνικής ληστείας παρουσιάζουν πολλά παραδείγματα.

11. Πρβλ. M.L. Guzmán, δ.π. Βλ. επίσης Friedrich Katz, *The Life and Times of Pancho Villa*, Στάνφορντ, Καλιφόρνια, σ. 73, 101.

Και να γιατί εκείνοι που το 1861 έγιναν αρχηγοί των υπέρ των Βουρβώνων συμμοριών ήταν συχνά οι ίδιοι άνθρωποι που είχαν ακολουθήσει το λάβαρο του Γαριβάλδη, που έμοιαζε, μιλούσε και έπραττε σαν «αληθινός απελευθερωτής του λαού».

Έτοι, όπου γίνει εφικτή η ιδεολογική ή προσωπική σύνδεσή τους με τους αγωνιστές της σύγχρονης επανάστασης, οι ληστές μπορεί να σμίξουν με τα νέου τύπου κινήματα, είτε σαν ληστές είτε σαν μεμονωμένοι αγρότες, όπως θα έσμιγαν με τα κινήματα αρχαικού τύπου. Οι μακεδόνες ληστές έγιναν οι μαχητές του κομιταζήδικου κινήματος (της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης ή VMRO) στις αρχές του 20ού αιώνα, και οι δάσκαλοι του χωριού που τους οργάνωσαν, αντέγραψαν σε αντιστάθμισμα τα παραδοσιακά πρότυπα των χαϊδούκων ανταρτών στη στρατιωτική τους δομή. Ακριβώς όπως οι συμμορίτες του Μπαντάμ ενώθηκαν με την κομμουνιστική εξέγερση του 1926, η πλειοψηφία των γιαβανέζων ληστών ακολούθησε τον κοσμικό εθνικισμό του Σουχάρνο ή τον κοσμικό σοσιαλισμό του Κομμουνιστικού Κόμματος, και οι κινέζοι ληστές τον Μάο Τσε-Τουνγκ, που κι αυτός με τη σειρά του είχε επηρεαστεί βαθιά από την ντόπια παράδοση λαϊκής αντίστασης.

Πώς μπορούσε να σωθεί η Κίνα; Η απάντηση του νεαρού Μάο ήταν: «Μιμηθείτε τους ήρωες του Λιάνγκ Σαν Πο», δηλαδή τους ελεύθερους λησταντάρτες του μυθιστορήματος Πλάι στο Νερό.¹² Επιπλέον, ο Μάο στρατολογούσε συστηματικά ληστές. Μήπως δεν ήταν μαχητές, και με τον τρόπο τους κοινωνικά συνειδητοί μαχητές; Οι «Κοκκινογένηδες», μια τρομερή οργάνωση από αλογοκλέφτες που άκμαζε ακόμα στη Μαντζουρία της δεκαετίας του 1920, απαγόρευε στα μέλη της να επιτίθενται σε γυναίκες, γέρους και παιδιά, όμως τους επέβαλλε να επιτίθενται σε όλους τους δημόσιους λειτουργούς και τους επίσημους, αλλά «αν κάποιος έχει καλή φήμη, πρέπει να του αφήσουμε τα μισά απ' τα υπάρχοντά του, αν όμως είναι διεφθαρμένος, πρέπει να του πάρουμε ό,τι έχει και δεν έχει πάνω του».

12. Stuart Schram, *Mao Tse-tung*, Χαρμοντσουέρθ 1966, σ. 43.

Το 1929, ο κύριος όγκος του Κόκκινου Στρατού του Μάο φαίνεται ότι αποτελούνταν από τέτοια «ξεπεσμένα στοιχεία» (ή, για να χρησιμοποιήσουμε τη δική του ταξινόμηση, από «στρατιώτες, ληστές, κλέφτες, ζητιάνους και πόρνες»). Μα ποιος μπορεί να διακινδύνευε εκείνες τις μέρες προσχωρώντας σ' έναν παράνομο σχηματισμό, πέρα από τους εκτός νόμου; «Αυτοί οι άνθρωποι πολεμούν πολύ θαρραλέα», είχε παρατηρήσει ο Μάο λίγα χρόνια πρωτότερα. «Αν καθοδηγηθούν με σωστό τρόπο, μπορεί να γίνουν επαναστατική δύναμη». Έγιναν όντως; Το σίγουρο είναι ότι έδωσαν στο νεαρό Κόκκινο Στρατό κάτι από τη «νοοτροπία περιπλανώμενων στασιαστών», μολονότι ο Μάο έπλιζε πως η «εντατική επιμόρφωση» μπορούσε να διορθώσει την κατάσταση.

Ξέρουμε σήμερα ότι η κατάσταση ήταν πιο περίπλοκη από αυτή τη διάγνωση.¹³ Ληστές και επαναστάτες σέβονταν οι μεν τους δε σαν παράνομοι με κοινούς εχθρούς, και για πολύ καιρό ο περιπλανώμενος Κόκκινος Στρατός δεν ήταν σε θέση να κάνει κάτι περισσότερο απ' ότι θα περίμενε κανείς από κλασικούς κοινωνικούς ληστές. Ήπήρχε ωστόσο αμοιβαία καχυποφία. Οι ληστές δεν ήταν αξιόπιστοι. Το Κομμουνιστικό Κόμμα συνέχιζε να θεωρεί τον Χε Λονγκ -λήσταρχο που είχε γίνει στρατηγός - και τους άντρες του ως «ληστές» που μπορούσαν να αυτομολήσουν ανά πάσα στιγμή, ώστου προσχώρησε κι εκείνος στο Κόμμα. Αυτό μπορεί να οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι ο τρόπος ζωής ενός πετυχημένου αρχηγού ληστών δύσκολα ταιριάζει με τις πουριτανικές προσδοκίες των συντρόφων. Ωστόσο, ενώ οι απλοί ληστές και περιστασιακά κάποιος αρχηγός τους μπορούν να μεταστραφούν ατομικά, η θεσμοποιημένη ληστεία, αντίθετα από τους επαναστάτες, μπορεί να λειτουργήσει μέσα στη δομή της κυριαρχης εξουσίας το ίδιο εύκολα όσο μπορεί και να την απορρίψει. «Παραδοσιακά [η κινέζικη ληστεία] αποτελούσε το εμβρυακό στάδιο μιας διαδικασίας που

13. Βλ. το εξαιρετικό κεφάλαιο «Bandits and the Revolutionary Movement», στο Ph. Billingsley, σ. 226-270.

μπορούσε να οδηγήσει, σε κατάλληλες συνθήκες, στο σχηματισμό ενός στασιαστικού κινήματος που θα είχε στόχο να κερδίσει την "Εντολή του Ουρανού". Από μόνη της, πάντως, δεν ήταν εξέγερση και σίγουρα όχι επανάσταση». Ληστεία και κομμουνιστές συναντήθηκαν, όμως οι δρόμοι τους χώριζαν.

Οπωσδήποτε η πολιτική συνείδηση μπορεί να μεταβάλει το χαρακτήρα των ληστών. Οι αγρότες κομμουνιστές αντάρτες της Κολομβίας έχουν κάποιους μαχητές (αλλά μόνο μια μικρή μειονότητα, σχεδόν σίγουρα) που πέρασαν εκεί από τις ληστοσυμμορίες της εποχής της *Violencia*. «Cuando bandoleaba» (όταν ήμουν ληστής) είναι μια φράση που ακούγεται συχνά στις συζητήσεις και τις αναμνήσεις που γεμίζουν τόσο πολύ από το χρόνο ενός αντάρτη. Η ίδια η φράση δείχνει τη συνειδητοποίηση της διαφοράς ανάμεσα στο παρελθόν κάποιου και το παρόν του. Ωστόσο ο Μάο ήταν υπερβολικά αισιόδοξος. Κάποιοι ληστές, ατομικά, μπορεί να αφομοιωθούν εύκολα μέσα σε πολιτικές μονάδες, συλλογικά όμως, στην Κολομβία τουλάχιστον, αποδείχτηκαν μάλλον απροσάρμοστοι στις αριστερές αντάρτικες ομάδες.

Σε κάθε περίπτωση, το στρατιωτικό δυναμικό των ληστών είναι περιορισμένο και το πολιτικό τους δυναμικό ακόμα περισσότερο, όπως απέδειξαν και οι συμμοριτοπόλεμοι της νότιας Ιταλίας. Η ιδανική τους μονάδα είχε λιγότερους από είκοσι άντρες. Οι χαϊδούχοι βοεβόδες με περισσότερους άντρες κατέχουν ιδιαίτερη θέση στα τραγούδια και τους θρύλους, ενώ στην κολομβιανή *violencia* μετά το 1948 οι μεγαλύτερες μονάδες ανταρτών ήταν σχεδόν πάντα κομμουνιστικές, παρά ντόπιοι άτακτοι. Ο Παναγιότ Χίτοφ αναφέρει ότι ο βοεβόδας Ίλιο, έχοντας στη διάθεσή του διακόσιους ή τριακόσιους υποψήφιους νεοσύλλεκτους, δήλωσε πως ήταν υπερβολικά πολλοί για μια μονάχα συμμορία και πως θα ήταν καλύτερα να έφτιαχναν διάφορες χωριστές ομάδες – ο ίδιος διάλεξε και κράτησε μόνο δεκαπέντε. Μεγάλες δυνάμεις χωρίζονταν, όπως στην ομάδα του Λαμπιάο, σε τέτοιες μικρότερες υπο-ομάδες ή σε πρόσκαιρους συνασπισμούς ξεχωριστών σχηματισμών. Αυτό είναι εύ-

λογο από ταχική άποψη, καθρεφτίζει όμως επίσης το γεγονός ότι οι περισσότεροι τοπικοί αρχηγοί δυσκολεύονται να εξοπλίζουν και να εφοδιάζουν μεγάλες μονάδες ή να διευθύνουν σώματα αντρών που βρίσκονται πέρα από τον άμεσο έλεγχο μιας ισχυρής προσωπικότητας. Επιπλέον, κάθε αρχηγός προστάτευε ζηλότυπα την αρχηγική του θέση. Ακόμα κι ο πιστότερος υπαρχηγός του Λαμπιάο, ο «Ξανθός διάβολος» Κορίσκο, τσακώθηκε μαζί του και πήρε τους φίλους του και τους οπαδούς του για να σχηματίσει διαφορετική συμμορία, παρότι έμεινε πάντα συναισθηματικά προσκολλημένος στον παλιό του αρχηγό. Οι διάφοροι απεσταλμένοι ή μυστικοί πράκτορες των Βουρβώνων που προσπάθησαν να επιβάλλουν αποτελεσματική πειθαρχία και συντονισμό στο συμμορίτικο κίνημα της δεκαετίας του 1860 απογοητεύτηκαν το ίδιο γρήγορα με όλους τους άλλους που επιχείρησαν κάτι παρόμοιο.

Πολιτικά, οι ληστές ήταν, όπως είδαμε, ανίκανοι να προσφέρουν πραγματική εναλλακτική στους χωρικούς. Επιπλέον, η παραδοσιακά διφορούμενη θέση τους ανάμεσα στους ανθρώπους της εξουσίας και το λαό –σαν άνθρωποι του λαού που όμως καταφρονούσαν τους αδύναμους και τους παθητικούς, σαν δύναμη που σε φυσιολογικούς καιρούς δρούσε μάλλον μέσα στην υφιστάμενη κοινωνική και πολιτική δομή ή στο περιθώριό της, παρά εναντίον της– περιόριζε το επαναστατικό δυναμικό τους. Μπορεί να ονειρεύονταν μια ελεύθερη κι αδερφική κοινωνία, όμως η πιο προφανής προοπτική ενός πετυχημένου ληστή-επαναστάτη ήταν να γίνει γαιοκτήμονας, όπως η τοπική αριστοκρατία. Ο Πάντοιο Βίλλα κατέληξε να γίνει *hacendado*,¹⁴ φυσιολογική ανταμοιβή για έναν λατιναμερικάνο επίδοξο *caudillo*,¹⁵ έστω κι αν η συμπεριφορά και το παρελθόν του τον έκαναν πιο αγαπητό από τους χρεολούς αριστοχράτες με το ευαίσθητο δέρμα. Και, όπως και να 'χει, η ηρωική και απείθαρχη ζωή του ληστή δεν ήταν καλό σχολειό ούτε για το σκληρό. σοβαρό και

14. Μεγάλος γαιοκτήμονας, ιδιοκτήτης μεγάλου σγροκτήματος (ασιέντας).

15. Στρατιωτικός ηγέτης που εξασφαλίζει πολιτική εξουσία, μια θλιβερά οικεία μορφή στη λατιναμερικάνικη ιστορία.

υποταγμένο στην οργάνωση κόσμο των επαναστατών μαχητών ούτε για τη νομιμότητα της μετεπαναστατικής ζωής. Στα Βαλκάνια φαίνεται ότι ελάχιστοι από τους ληστές που διαχρίθηκαν τη στιγμή της εξέγερσης έπαιξαν στη συνέχεια κάποιο σημαντικό ρόλο στις χώρες που οι ίδιοι είχαν βοηθήσει να απελευθερωθούν. Οι ηρωικές αναμνήσεις της ελευθερίας στα προεπαναστατικά βουνά και του εθνικού ξεσηκωμού έρχονταν συχνά σε ειρωνική αντιπαράθεση με τις συμμορίες των νταήδων στο νέο κράτος, συμμορίες στην υπηρεσία αντιμαχόμενων πολιτευτών, όταν δεν ήταν απασχολημένες με κάποια απαγωγή ή ληστεία για δικό τους λογαριασμό. Η Ελλάδα του 19ου αιώνα, γαλουχημένη με την αιθέρια εικόνα του κλέφτη, έγινε ένα τεράστιο ρουσφετολογικό σύστημα, με άγριο ανταγωνισμό για τα σχετικά οφέλη. Οι ρομαντικοί ποιητές, οι λαογράφοι και οι φιλέλληνες είχαν κάνει διάσημους στην Ευρώπη τους ορεσίβιους ληστές. Στα χρόνια όμως του 1850, ο Edmond About εντυπωσιάστηκε περισσότερο από την τραχιά πραγματικότητα των *Rois des Montagnes* (των «βασιλέων των ορέων») παρά από τις μεγαλοστομίες για τη δόξα της κλεφτουριάς.

Η συνεισφορά των ληστών στις σύγχρονες επαναστάσεις στάθηκε λοιπόν διφορούμενη, αμφίβολη και σύντομη. Αυτή ήταν και η τραγωδία τους. Σαν ληστές μπόρεσαν στην καλύτερη περίπτωση, να διαχρίνουν από μακριά, σαν το Μωυσή, τη γη της επαγγελίας – δεν κατάφεραν όμως να τη φτάσουν. Ο απελευθερωτικός πόλεμος της Αλγερίας ξεκίνησε, πολύ χαρακτηριστικά, στα άγρια βουνά του Ορές, παραδοσιακή περιοχή ληστών, όμως την ανεξαρτησία την κέρδισε τελικά ο εντελώς άσχετος προς τους ληστές Εθνικός Απελευθερωτικός Στρατός. Ο κινέζικος Κόκκινος Στρατός σύντομα έπαψε να θυμίζει ληστρικό σχηματισμό. Και υπάρχει ακόμα καλύτερο παράδειγμα. Η Μεξικανική Επανάσταση περιείχε δύο σημαντικές αγροτικές συνιστώσες: το τυπικά βασισμένο στους ληστές κίνημα του Πάντσο Βίλλα στο βορρά και την άσχετη με τη ληστεία αγροτική κινητοποίηση του Ζαπάτα στο Μορέλος. Από στρατιωτική άποψη, ο Βίλλα έπαιξε σαφώς σημαντικότερο ρόλο στην εθνική

σκηνή, όμως δεν άλλαξε την κατάσταση στο Μεξικό, ούτε καν στη βορειοδυτική περιοχή του όπου έδρασε ο Βίλλα. Το κίνημα του Ζαπάτα, από την άλλη, ήταν εντελώς περιφερειακό, ο τηγέτης του σκοτώθηκε το 1919 και οι στρατιωτικές του δυνάμεις δεν ήταν σπουδαίες. Ωστόσο, αυτό ήταν το κίνημα που έφερε το στοιχείο της αγροτικής μεταρρύθμισης στη Μεξικάνικη Επανάσταση. Οι ληστές γέννησαν έναν υποφήφιο καουντίγιο κι έναν θρύλο – και μάλιστα το θρύλο του μοναδικού μεξικανού ηγέτη που προσπάθησε να εισβάλλει στη γη των γκρίνγκος μέσα σε τούτο τον αιώνα.¹⁶ Το κίνημα των χωρικών του Μορέλος γέννησε μια κοινωνική επανάσταση – μία από τις τρεις που αξίζουν αυτό το όνομα στην ιστορία της Λατινικής Αμερικής.

16. Η πιο δραματική μαρτυρία γι' αυτό προέρχεται από το χωριό Σαν Χοσέ δε Γκράσια, στα υψηλέδα του Μιτσοακάν, το οποίο –όπως τόσα μεξικάνικα χωριά – είχε εκφράσει τις λαικές προσδοκίες του κάτω από το λάθαρο του Βασιλιά Χριστού ενάντια στην επανάσταση (συμμετείχε στο κίνημα Cristero, περισσότερο γνωστού από το βιβλίο του Γκρόχαμ Γκρηγ. *H δύναμη και η δόξα*). Ο εξαίρετος ιστορικός του σημειώνει ότι, φυσικά, «απεχθανόταν τις μεγάλες μορφές της Επανάστασης», με δύο εξαιρέσεις: τον πρόεδρο Κάρδενας (1934-1940), επειδή μοίρασε τη γη κι έβαλε τέλος στο διωγμό της θρησκείας, και τον Πάντοιο Βίλλα. «Αυτοί έγιναν λαϊκά ειδωλα». Luis Gonzalez. *Pueblo en vilo*. Μεξικό 1968, σ. 251. Ακόμα και το 1971, στο παντοπαλείο μιας πολύ παρόμοιας πολίχνης στην ίδια περιοχή, ενός τόπου χωρίς μεγάλη έφεση προς τη φιλολογία, έβρισκες *Τα απομνημονεύματα του Πάντοιο Βίλλα*.

Οι απαλλοτριωτές

ΠΡΕΠΕΙ. ΤΕΛΟΣ. να ρίξουμε μια ματιά σ' αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί «οιονεί ληστεία». δηλαδή σε επαναστάτες που δεν ανήκουν ακριβώς στον κόσμο του Ρομπέν των Δασών αλλά, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, υιοθετούν τις μεθόδους του. ίσως ακόμα και το μύθο του. Οι λόγοι γι' αυτό μπορεί να είναι εν μέρει ιδεολογικοί, όπως στους μπακουνινικούς αναρχικούς που εξιδανίκευαν το ληστή ως

«τον αιθεντικό και μοναδικό επαναστάτη – έναν επαναστάτη χωρίς ωραία λόγια, χωρίς σπουδασμένες ρητορείες, ασυμβίβαστο, ακούραστο και αδάμαστο, έναν λαϊκό και κοινωνικό επαναστάτη, μη πολιτικό και ανεξάρτητο από οποιοδήποτε καθεστώς» (Μπακούνιν).

Πρόκειται ίσως για αντανάκλαση της ανωριμότητας κάποιων επαναστατών που, μολονότι οι ιδεολογίες τους είναι νέες, είναι εμποτισμένοι με τις παραδόσεις ενός αρχαίου κόσμου, όπως οι ανδαλουσιανοί αναρχικοί αντάρτες μετά τον Εμφύλιο του 1936-1939 που ακολούθησαν με φυσικότητα τους τρόπους των παλιών «ευγενών bandoleros». ή όπως οι γερμανοί μεροκαματιάρηδες του πρώιμου 19ου αιώνα που –εξίσου φυσικά– ονόμασαν τη μυστική επαναστατική τους αδελφότητα, η οποία έγινε αργότερα η Κομμουνιστική Λίγχα του Καρλ Μαρξ, η Λίγχα των Παρανόμων. (Ο χριστιανοκομμουνιστής ράφτης Βάιτλινγκ σχεδίαζε πράγματι σε κάποια στιγμή έναν επαναστατικό πόλεμο που θα γινόταν μ' έναν στρατό παρανόμων). Ή, διαφορετικά, μπορεί οι λόγοι να είναι τεχνικοί, όπως στα αντάρτικα κινήματα που υποχρεώνονται να ακολουθούν βασικά παρόμοιες τα-

χτικές με τους κοινωνικούς ληστές, και όπως στις «με κάπα και στιλέτο» παρυφές των παράνομων επαναστατικών κινημάτων όπου κινούνται λαθρέμποροι, τρομοχράτες, πλαστογράφοι, σπιούνοι και «απαλλοτριώτες». Στο κεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε κυρίως με την «απαλλοτρίωση», την από καιρό καθιερωμένη και διαχριτική ονομασία για ληστείες που γίνονται για να προμηθεύσουν χρήματα στους επαναστάτες. Κάποιες επιπλέον παρατηρήσεις για τα πιο σύγχρονα φαινόμενα αυτού του είδους βρίσκονται στο Υστερόγραφο (βλ. σ. 235-246).

Η ιστορία αυτής της ταχτικής δεν έχει γραφτεί ακόμα. Πιθανότατα εμφανίστηκε στο σημείο όπου διασταυρώνονταν οι ελευθεριακές και οι εξουσιαστικές τάσεις του σύγχρονου επαναστατικού κινήματος, οι αβράκωτοι και οι γιακωβίνοι: από τον Μπλανκί στον Μπακούνιν. Τόπος γέννησης ήταν σχεδόν σίγουρα οι αναρχικοί-τεροριστικοί κύκλοι στην τσαρική Ρωσία κατά τις δεκαετίες του 1860 και 1870. Η βόμβα, που ήταν ο τυπικός εξοπλισμός των ρώσων απαλλοτριωτών στην αυγή του 20ού αιώνα, δείχνει την τεροριστική τους προέλευση. (Στη δυτική παράδοση της ληστείας τραπέζων, είτε πολιτικής είτε ιδεολογικά ουδέτερης, πάντα υπερτερούσε το πιστόλι). Ο ίδιος ο όρος «απαλλοτρίωση» ήταν, αρχικά, λιγότερο ευφημιστικός και περισσότερο καθρέφτισμα μιας τυπικής στους αναρχικούς σύγχυσης ανάμεσα σε ταραχές και εξέγερση, ανάμεσα σε έγκλημα και επανάσταση, που θεωρούσε όχι μόνο τον γκάνγκστερ γνήσια ελευθεριακό εξεγερμένο, αλλά και απλές πράξεις όπως το πλιάτσικο σαν ένα βήμα προς την αυθόρμητη απαλλοτρίωση της μπουρζουαζίας από τους καταπιεσμένους. Δε χρειάζεται να κατηγορούμε τους σοβαρούς αναρχικούς για τις υπερβολές του εκκεντρικού περιθώριου των ξεπεσμένων διανοούμενων που ενδίδουν σε τέτοιες φαντασιοκοπίες. Ακόμα και σ' αυτούς πάντως, η «απαλλοτρίωση» καθιερώθηκε σταδιακά ως τεχνικός όρος για την κλοπή χρημάτων για το καλό της υπόθεσης. Συνήθως – και ενδεικτικά – από τα σύμβολα της απρόσωπης εξουσίας του χρήματος, τις τράπεζες.

Από μια ειρωνεία της τύχης, η «απαλλοτρίωση» έγινε δημό-

σιο σκάνδαλο για το διεθνές επαναστατικό κίνημα όχι από τις τοπικές και διάσπαρτες μορφές άμεσης δράσης των αναρχικών ή ναροντνίκων¹ τρομοκρατών, αλλά από τις ενέργειες των μπολ-σεβίκων στη διάρκεια και μετά την επανάσταση του 1905 – ιδιαίτερα μάλιστα από την περίφημη ληστεία της Τυφλίδας, το 1907, που απέφερε στο Κόμμα πάνω από 200.000 ρούβλια, α-τυχώς κατά το μεγαλύτερο μέρος σε μεγάλα και εύκολα εντο-πίσιμα χαρτονομίσματα, κάτι που έβαλε σε μπελάδες με τις δυτικές αστυνομίες τους πιστούς εξόριστους. όπως ο Λιτβίνοφ (αργότερα Κομισάριος Εξωτερικών Υποθέσεων στην ΕΣΣΔ) και ο Λ. Μπ. Κράσιν (αργότερα υπεύθυνος για το σοβιετικό εξωτε-ρικό εμπόριο), που προσπάθησαν να τα χαλάσουν. Το γεγονός πρόσφερε επιχειρήματα εναντίον του Λένιν, που ήταν πάντα ύ-ποπτος σε άλλες ρωσικές ομάδες της σοσιαλδημοκρατίας για τις υποτιθέμενες «μπλανκιστικές» τάσεις του, κι αργότερα ε-ναντίον του Στάλιν, που σαν ένας από τους ηγέτες των μπολσε-βίκων στην Ήπερκαυκασία είχε ανακατευτεί σ' αυτή την υπόθε-ση. Οι κατηγορίες ήταν άδικες. Οι μπολσεβίκοι του Λένιν δια-φέρανε από τους άλλους σοσιαλδημοκράτες μόνο ως προς το ότι δεν καταδίκαζαν a priori καμία μορφή επαναστατικής δρά-σης, συμπεριλαμβανομένης της «απαλλοτρίωσης» – ή μάλλον επειδή τους έλειψε η υποκρισία που καταδικάζει επίσημα ενέρ-γειες στις οποίες καταφεύγουν. όπως ξέρουμε πια, όχι μόνο πα-ράνομοι επαναστάτες αλλά και κυβερνήσεις κάθε είδους. οπο-τεδήποτε τις θεωρούν απαραίτητες. Ο Λένιν έκανε ό,τι μπορούσε για να διαχωρίσει τις «απαλλοτρίωσεις» από το συνηθισμένο έ-γκλημα και την ανοργάνωτη αρπαγή με ένα περίπλοκο σύστη-μα περιορισμών: μπορούσαν να γίνονται μόνο κάτω από την αιγίδα του οργανωμένου Κόμματος και σ' ένα πλαίσιο σοσιαλ-ιστικής ιδεολογίας και παιδείας, ώστε να μην εκφυλιστούν σε έ-γκλημα και διαφθορά, έπρεπε να στρέφονται μόνο εναντίον κρατικής περιουσίας, κλπ. Ο Στάλιν, αν και ασφαλώς θα προ-

1. Μέλη του ρωσικού λαϊκιστικού επαναστατικού κινήματος στα τέλη του 19ου αιώνα.

χωρούσε σε τέτοιες ενέργειες με τη συνηθισμένη του έλλειψη ανθρωπιστικών ενδοιασμών. δεν έχανε τίποτε άλλο παρά να εφαρμόσει την πολιτική του Κόμματος. Για να πούμε την αλήθεια, οι «απαλλοτριώσεις» στην ταραγμένη και πολεμοχαρή Ήπερχαυκασία δεν ήταν ούτε οι μεγαλύτερες –το ρεκόρ ανήκει μάλλον στη ληστεία της Μόσχας του 1906, που απέφερε 875.000 ρούβλια – ούτε οι συχνότερες. Στη Λετονία, π.χ., όπου οι μπολσεβίκικες εφημερίδες αναγνώριζαν ανοιχτά ότι τουλάχιστον ένα μέρος των εισπράξεών τους προέρχονταν από απαλλοτριώσεις (όπως οι σοσιαλιστικές εφημερίδες αναφέρουν συνήθως τις δωρεές), η ανιδιοτελής ληστεία αυτού του είδους ήταν συνηθισμένη.

Η μελέτη των μπολσεβίκικων «απαλλοτριώσεων» δεν είναι επομένως ο καλύτερος τρόπος για να κατανοήσουμε τη φύση αυτής της οινού ή ληστρικής δραστηριότητας. Αυτό που όλο κι όλο αποδεικνύουν οι ένοπλες ληστείες των επίσημων μαρξιστών είναι το προφανές γεγονός, ότι δραστηριότητες τέτοιου είδους τείνουν να προσελκύουν έναν συγκεκριμένο τύπο αγωνιστή, που αν και συχνά επιθυμεί τη σοβαρή δουλειά, όπως να γράφει θεωρητικά κείμενα και να μιλάει σε συνέδρια, νιώθει πιο άνετα μ' ένα πιστόλι στο χέρι και σε κατάσταση πνευματικής ετοιμότητας. Ο «Κάμο» (Σεμένο Αρζάκοβιτς Τερ-Πετροσιάν, 1882-1922), ένας ιδιαίτερα γενναίος και σκληρός αρμένιος τρομοκράτης που ένωσε τις τύχες του με τους μπολσεβίκους, ήταν ένα τέτοιο λαμπρό παράδειγμα πολιτικού πιστολά. Ήταν ο κύριος οργανωτής της απαλλοτριώσης της Τυφλίδας, ο ίδιος ωστόσο δεν ξόδευε ποτέ, για λόγους αρχής, πάνω από πενήντα καπίκια την ημέρα για τις προσωπικές του ανάγκες. Το τέλος του εμφυλίου πολέμου τού επέτρεψε να πραγματοποιήσει την παλιά του φιλοδοξία και να μελετήσει σε βάθος τη μαρξιστική θεωρία, αλλά μετά από ένα σύντομο διάλειμμα νοστάλγησε και πάλι την έξαψη της άμεσης δράσης. Ήταν μάλλον τυχερός που σκοτώθηκε σ' ένα ποδηλατικό ατύχημα, καθώς ούτε η εποχή ούτε η ατμόσφαιρα της Σοβιετικής Ένωσης τα επόμενα χρόνια θα ταιριάζαν με το δικό του είδος του παλιού μπολσεβικισμού.

Ο καλύτερος τρόπος για να παρουσιάσουμε το φαινόμενο

της «απαλλοτρίωσης» σε αναγνώστες που δεν έχουν μεγάλη εξουικείωση με ιδεολόγους πιστολάδες είναι να σκιαγραφήσουμε το πορτρέτο ενός από αυτούς. Διαλέγω την περίπτωση του Φρανσίσκο Σαμπατέ Λιοπάρτ (1913-1960),² έναν από την ομάδα των αναρχικών ανταρτών που μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο έκαναν επιδρομές στην Καταλονία από ορμητήρια στη Γαλλία, και που σχεδόν όλοι τους είναι σήμερα νεκροί ή στη φυλακή: οι αδερφοί Σαμπατέ, ο Χοσέ Λουίς Φασερίας, ο σερβιτόρος από το Μπάριο Τσίνο της Βαρκελώνης (πιθανώς ο ικανότερος και ο πιο έξυπνος), ο Ραμόν Καπντεβίλα με το παρατσούκλι «Καμμένο Μούτρο» ή «Καρακεμάδα», ο πυγμάχος (ίσως ο σκληρότερος κι ένας από τους μαχροβιότερους – άντεχε ώς το 1963), ο Χάιμε Πάρες «Έλ Αμπισίνιο», ο εργοστασιακός εργάτης Χοσέ Λόπες Πενέδο, ο Χούλιο Ροδρίγκες «Έλ Κουμπάνο», ο Πάχο Μαρτίνες, ο Σαντιάγο Αμίρ Γκρουάνα «Έλ Σερίφ», ο Πέντρο Αντροβέρ Φοντ «Έλ Γιάγιο», ο νεαρός και πάντα πεινασμένος Χοσέ Πεντρές Πεντρέρο «Τραγαπάνες», ο Βίκτορ Εσπαλιάργκας, που οι ειρηνιστικές του αρχές τού επέτρεπαν να παίρνει μέρος σε ληστείες τραπεζών αλλά μόνο άοπλος, και όλοι οι υπόλοιποι που τα ονόματά τους ζουν τώρα μόνο στα κατάστιχα της αστυνομίας και στη μνήμη των οικογενειών τους και λίγων αναρχικών αγωνιστών.

Η Βαρκελώνη, τούτη η ζωσμένη από λόφους, τραχιά και φλογερή πρωτεύουσα της προλεταριακής εξέγερσης, ήταν το δικό τους χρησφύγετο, αν και γνώριζαν αρκετά καλά τα βουνά, ώστε να πηγαίνουν και να φεύγουν από εκεί. Επιταγμένα ταξί και κλεμμένα αυτοκίνητα ήταν τα μέσα μεταφοράς τους, ουρές λεωφορείων και ποδοσφαιρικές κερκίδες οι τόποι των ραντβού τους. Η συνθηθισμένη τους εξάρτυση ήταν το αδιάβροχο, τόσο αγαπητό στους αντάρτες των πόλεων από το Δουβλίνο ώς τη Μεσόγειο, και τοάντα για φώνια ή χαρτοφύλακας για να κρύβουν όπλα και βόμβες. «Η ιδέα» του αναρχισμού ήταν το κίνη-

2. Στο μεταξύ γράφτηκε μια πληρέστερη βιογραφία του: Antonio Tellez, *Sabaté. Guerilla Extraordinary*. Λονδίνο 1974. Βλ., επίσης, του ίδιου, *La guerilla urbana I: Facerías*, Παρίσι 1974.

τρό τους: αυτό το εντελώς αδιάλλαχτο και τρελό όνειρο που πολλοί από μας μοιράζονται αλλά ελάχιστοι πλην των Ισπανών έχουν προσπαθήσει να το πραγματώσουν. με αντίτιμο την ολοκληρωτική ήττα και αδυναμία του εργατικού τους κινήματος. Δικός τους ήταν ο κόσμος όπου οι άνθρωποι χυβερνιόνται από την καθαρή ηθική, όπως υπαγορεύεται από τη συνείδηση, όπου δεν υπάρχει φτώχια, ούτε χυβέρνηση, ούτε φυλακές, ούτε αστυνόμοι, ούτε καταναγκασμός και πειθαρχία, πέρα από αυτήν που προέρχεται από τον εσωτερικό φωτισμό, ούτε άλλος κοινωνικός δεσμός πέρα από την αδελφοσύνη και την αγάπη, ούτε φέματα, ούτε γραφειοκρατία. Στον κόσμο αυτό οι άντρες είναι αγνοί σαν τον Σαμπατέ, που ποτέ δεν κάπνισε και δεν ήπιε (πέρα, βέβαια, από λίγο κρασάκι με το φαγητό) κι έτρωγε σα ζητιάνος ακόμα κι όταν είχε μόλις ληστέψει μια τράπεζα. Στον κόσμο αυτό, η λογική και ο διαφωτισμός βγάζουν τους ανθρώπους απ' τα σκοτάδια. Τίποτα δε στέκει ανάμεσα σε μας και στο ιδανικό αυτό, παρά μόνο οι δυνάμεις του κακού, αστοί, φασίστες, σταλινικοί, ακόμα κι αποστάτες αναρχικοί, που πρέπει να σαρωθούν. όμως χωρίς φυσικά να πέσουμε στις παγίδες της πειθαρχίας και της γραφειοκρατίας. Είναι ένας κόσμος όπου οι ηθικολόγοι είναι και πιστολάδες, επειδή τα πιστόλια σκοτώνουν εχθρούς αλλά κι επειδή είναι τα μέσα έκφρασης εκείνων που δεν μπορούν να γράφουν μπροσούρες ή να βγάζουν τους μεγάλους λόγους που ονειρεύονται. Η προπαγάνδα της δράσης αντικαθιστά την προπαγάνδα του λόγου.

Ο Φρανσίσκο Σαμπατέ Λιοπάρτ ή «Κίκο» ανακάλυψε κι αυτός «την ιδέα», μαζί με μια ολόκληρη γενιά νέων της εργατικής τάξης της Βαρκελώνης, ανάμεσα στα δεκατρία και τα δεκαοχτώ, κατά τη μεγάλη ηθική αφύπνιση που ακολούθησε την ανακήρυξη της Ισπανικής Δημοκρατίας το 1931. Ήταν ένας από τα πέντε παιδιά ενός απολίτικου δημοτικού φύλακα στο Α' Οσπιταλέτ ντε Λιομπρεγκάτ, ακριβώς έξω από τη Βαρκελώνη, κι έγινε υδραυλικός. Εκτός απ' τον Χουάν, ένα νευρικό αγόρι που ήθελε να γίνει παπάς, τα υπόλοιπα αδέρφια έτειναν προς την Αριστερά, ακολουθώντας τον Πέπε τον εφαρμοστή, τον μεγα-

λύτερο της οικογένειας. Ο Φρανσίσκο δεν ήταν άνθρωπος του βιβλίου, αν κι αργότερα έμελλε να κάνει ηρωικές προσπάθειες για να διαβάσει, ώστε να είναι σε θέση να συζητήσει για τον Ρουσσώ, τον Χέρμπερτ Σπένσερ και τον Μπακούνιν, όπως οφείλει κάθε καλός αναρχικός, κι ένιωθε ακόμα πιο περήφανος για τις χόρες του που πήγαιναν στο λύκειο της Τουλούζης και διάβαζαν *Express* και *France-Observateur*. Πάντως δεν ήταν ημιαγράμματος, όπως τον κατηγόρησε ο Φράνκο, γεγονός που τον πίκρανε βαθιά.

Ήταν δεκαεπτά χρονών όταν μπήκε στην οργάνωση της ελευθεριακής νεολαίας, κι άρχισε να ρουφάει την υπέροχη αλήθεια στα ελευθεριακά πνευματικά κέντρα όπου οι νεαροί αγωνιστές μαζεύονταν για μόρφωση και έμπνευση – γιατί το να είσαι πολιτικά συνειδητός εκείνο τον καιρό στη Βαρκελώνη σήμαινε να γίνεις αναρχικός, το ίδιο αναπόφευκτα όπως στο Αμπεράβον σήμαινε να μπεις στο Εργατικό Κόμμα. Κανείς όμως δεν μπορεί να γλιτώσει από τη μούρα του. Ο Σαμπατέ ήταν από τη φύση του φτιαγμένος για την καριέρα που ακολούθησε. Όπως μερικές γυναίκες που νιώθουν ο εαυτός τους μόνο στο κρεβάτι, έτσι μερικοί άντρες πραγματώνουν τον εαυτό τους μόνο στη δράση. Με έντονο σαγόνι και πυκνά φρύδια, μοιάζοντας κοντύτερος επειδή ήταν γεροδεμένος – αν και στην πραγματικότητα ήταν κάπως λιγότερο μυώδης απ' ό,τι έδειχνε –, ο Σαμπατέ ήταν ένας από αυτούς. Δυσκολεύόταν να καθίσει με την ησυχία του σε μια πολυθρόνα, κι ακόμα λιγότερο στα καφενεία, όπου, σαν καλός μαχητής, διάλεγε αυτόματα μια θέση με κάλυψη, με θέα προς την είσοδο και γρήγορη πρόσβαση στην πίσω πόρτα. Όταν όμως βρισκόταν μ' ένα πιστόλι στο χέρι στη γωνιά του δρόμου χαλάρωνε και, μ' έναν τραχύ τρόπο, ακτινοβολούσε. «*Muy sereno*» (πολύ ήρεμος), έτσι έλεγαν γι' αυτόν οι σύντροφοί του σε τέτοιες στιγμές, σίγουρος για τα ανακλαστικά και τα ένστικτά του, εκείνες τις διαισθήσεις που μπορεί να τελειοποιηθούν μα όχι να δημιουργηθούν από την εμπειρία – πάνω απ' όλα σίγουρος για το θάρρος του και την τύχη του. Κανένας χωρίς σπουδαία φυσικά χαρίσματα δε θα μπορού-

σε να αντέξει σε περίου είκοσι δύο χρόνια αδιάκοπης παρανομίας, με μόνο διάλειμμα τη φυλακή.

Φαίνεται ότι από το ξεκίνημά του σχεδόν βρέθηκε στις grupos específicos, τις ειδικές ομάδες δράσης των νεαρών ελευθεριακών, που πολεμούσαν με την αστυνομία, δολοφονούσαν αντιδραστικούς, ελευθέρωναν φυλακισμένους και απαλλοτρίων τράπεζες με σκοπό να χρηματοδοτήσουν κάποια μικρή εφημερίδα, καθώς η απέχθεια των αναρχικών για την οργάνωση δυσκόλευε την τακτική προμήθεια χρημάτων. Οι δραστηριότητές του ήταν τοπικές. Το 1936, παντρεμένος πια -ή μάλλον επιδεικτικά μη παντρεμένος- με μια καμαριέρα από τη Βαλένθια, που ο χαρακτήρας της είχε την ίδια κλασική απλότητα με το δικό του, είναι ακόμα ένα απλό μέλος της επαναστατικής επιτροπής στο Λ' Οσπιταλέτ. Πήγε στο μέτωπο με τους Los Aguiluchos (Τα Αετόπουλα), φάλαγγα με επικεφαλής τον Γκαρθία Ολιβέρ, ως εκατόνταρχος, υπεύθυνος, όπως το λέει και τ' όνομα, για εκατό άντρες. Καθώς οι ικανότητές του για ορθόδοξου τύπου ηγεσία ήταν σαφώς μικρότερες, πέρασε γρήγορα σε μια θέση στο οπλοστάσιο· θέση που ταίριαζε στην εξοικείωσή του με τα όπλα και τα εκρηκτικά. Είχε επίσης μια φυσική κλίση προς τις μηχανές, όσο και για τον αγώνα. Ήταν το είδος του ανθρώπου που είναι ικανός να φτιάχει μόνος του μια μοτοσικλέτα χρησιμοποιώντας παλιοσίδερα. Δεν έγινε ποτέ αξιωματικός.

Ο Σαμπατέ πολέμησε με τη φάλαγγά του (που ενώθηκε στη συνέχεια με την 28η Ταξιαρχία Ασκάσο, με επικεφαλής τον Γρεγόριο Χοβέρ) ώς τη μάχη του Τερουέλ. Δε χρησιμοποιήθηκε στις ειδικές μονάδες ανταρτοπόλεμου του στρατού, κάτι που δείχνει ότι δεν είχαν αναγνωριστεί τα χαρίσματά του. Μετά, στη διάρκεια μιας μάχης, λιποτάχτησε. Η επίσημη εξήγηση είναι ότι τσακώθηκε με τους κομμουνιστές, κάτι που μοιάζει πολύ πιθανό. Γύρισε στη Βαρκελώνη για να ζήσει στην παρανομία, την οποία, για πρακτικούς λόγους, δεν εγκαταλειψε ποτέ στην υπόλοιπη ζωή του.

Στη Βαρκελώνη, η πρώτη του ενέργεια ενάντια στο «σταλι-

νομπουρζουάδικο συνασπισμό» ήταν να ελευθερώσει κάποιο σύντροφο πληγωμένο σε κάποια αφιμαχία με την (Δημοκρατική) αστυνομία και η δεύτερη, πάλι κάτω από τις οδηγίες της αναρχικής Επιτροπής Άμυνας της Νεολαίας, να ελευθερώσει τέσσερις που είχαν φυλακιστεί μετά την εξέγερση του Μάη του 1937, τη στιγμή που τους μετέφεραν από την Πρότυπη Φυλακή στο Φρούριο Μονζουίκ – αυτούς τους δύο πόλους στον κόσμο του αναρχικού αγωνιστή. Στη συνέχεια φυλακίστηκε και ο ίδιος στο Μονζουίκ και προσπάθησε να δραπετεύσει. Η γυναίκα του τού πέρασε λαθραία ένα πιστόλι στην επόμενη φυλακή του, στο Βίκ, και κατάφερε να το σκάσει. Ήταν πια χαρακτηρισμένος. Οι σύντροφοί του, για να τον καλύψουν, τον έστειλαν στο μέτωπο με μια άλλη αναρχική μονάδα, την 26η Ταξιαρχία Ντουρούτι, όπου έμεινε εκεί ώς το τέλος. Θα έπρεπε ίσως να προσθέσουμε, για τους μη αναρχικούς αναγνώστες, ότι η αφοσίωση του Σαμπατέ στη δημοκρατική υπόθεση και το μίσος του για τον Φράνκο δεν κλονίστηκαν ποτέ στη διάρκεια αυτών των εκπληκτικών περιπτετειών.

Ο πόλεμος τελείωσε. Μετά την κλασική παραμονή σ' ένα γαλλικό στρατόπεδο συγκέντρωσης, ο Σαμπατέ βρέθηκε να δουλεύει εφαρμοστής κοντά στην Ανγκουλέμ. (Ο αδερφός του ο Πέπε, που ήταν αξιωματικός, βρισκόταν φυλακισμένος στη Βαλένθια, ενώ ο μικρός Μανόλο ήταν μόνο δώδεκα χρονών). Μετά τον βρήκε η γερμανική κατοχή, οπότε υποχρεώθηκε να περάσει ξανά στην παρανομία. Αντίθετα όμως από πολλούς άλλους ισπανούς πρόσφυγες, οι αντιστασιακές του δραστηριότητες ήταν περιθωριακές. Η Ισπανία και μόνο η Ισπανία ήταν το πάθος του. Γύρω στο 1942 επέστρεψε στα σύνορα των Πυρηναίων, άρρωστος αλλά ήδη ανυπόμονος να δράσει. Από αυτή τη στιγμή ξεχίνησε μόνος του, κάνοντας αναγνωρίσεις στα σύνορα.

Στην αρχή τριγύριζε στα ορεινά αγροκτήματα σαν πλανόδιος μηχανικός και γενικός επιδιορθωτής. Μετά, για λίγο, έσμιξε με μια ομάδα λαθρεμπόρων. Στη συνέχεια έφτιαξε δύο βάσεις, αφού εγκαταστάθηκε ως μικροκτηματίας στη μία από αυ-

τές, στην αγροικία Καζενόμπ Λουμπέτ κοντά στο Κουστούζ, απ' όπου φαινόταν το ιστανικό έδαφος. Τα σύνορα μεταξύ Λα Πρεστ και Σερέ έμελλε να γίνουν, και να παραμείνουν στο εξής, η «δική του» περιοχή. Εκεί γνώριζε τους δρόμους και τους ανθρώπους, εκεί είχε τις βάσεις και τις προμήθειές του. Αυτό τελικά τον καταδίκασε, αφού η αστυνομία ήξερε πού περίπου να τον περιμένει, σε ακτίνα λίγων χιλιομέτρων. Από την άλλη, ήταν αναπόφευκτο. Αποτελεσματικές οργανώσεις μπορούσαν να στέλνουν απεσταλμένους ή αντάρτες οπουδήποτε από τη μία ώς την άλλη θάλασσα, απ' το Ιρούν ώς το Πορτ Μπου. Όμως όλες αυτές οι μικρές περιθωριακές ομάδες των αναρχικών αποτελούνταν από ντόπιους που χάνονταν έξω από τη μικρή περιοχή που είχαν εξερευνήσει οι ίδιοι. Ο Σαμπατέ γνώριζε το δικό του τομέα των βουνών. Ήξερε τις διαδρομές ώς τη Βαρκελώνη. Κυρίως ήξερε την ίδια τη Βαρκελώνη. Αυτό ήταν το «φέουδο» του. Οι επιχειρήσεις του έγιναν εκεί και πουθενά αλλού στην Ισπανία.

Φαίνεται ότι δεν είχε ξεκινήσει επιχειρήσεις πριν την άνοιξη του 1945, αν και είχε δουλέψει σαν οδηγός, ίσως και σαν σύνδεσμος. Το Μάη εκείνης της χρονιάς άρχισε ν' ακούγεται το όνομά του καθώς έσωσε έναν σύντροφο από την αστυνομία στο κέντρο της Βαρκελώνης. Και ύστερα ήρθαν τα γεγονότα που τον έκαναν ήρωα. Μία από τις αντάρτικες ομάδες του τράβηξε την προσοχή της Πολιτοφυλακής στο Μπανιόλας, το σημείο όπου χώριζαν αφού είχαν περάσει τα βουνά. Οι αστυνομικοί τράβηξαν τα όπλα τους –ο Σαμπατέ τηρούσε σχολαστικά τον κανόνα να μην πυροβολεί ώσπου να κάνει την πρώτη κίνηση η άλλη πλευρά– και ο ένας τους σκοτώθηκε κι ο άλλος αφοπλίστηκε. Ξέφυγε απ' το χυνηγητό με την απλή μέθοδο να περπατά με μικρούς σταθμούς ώς τη Βαρκελώνη. Όταν έφτασε, η αστυνομία είχε ειδοποιηθεί. Βάδισε κατευθείαν σε μια ενέδρα στο συνηθισμένο τόπο συναντήσεων με τους συντρόφους, κάποιο γαλακτοπωλείο της Κάλιε Σάντα Τερέσα. Η διαίσθηση του Σαμπατέ για τις ενέδρες ήταν ασυνήθιστη. Οι τέσσερις εργάτες που βάδιζαν αργά προς το μέρος του κουβεντιάζοντας ήταν, δε

χωρούσε αμφιβολία για τον Σαμπατέ, αστυνομικοί. Συνέχισε λοιπόν αργά το δρόμο του και προχώρησε προς το μέρος τους. Όταν έφτασε στα δέκα μέτρα περίπου, τράβηξε το οπλοπολύβολο του και σημάδεψε.

Ο πόλεμος μεταξύ αστυνομίας και τρομοκρατών είναι, πέρα από πόλεμος όπλων, ένας πόλεμος νεύρων. Όποιος είναι πιο τρομαγμένος έχει χάσει την πρωτοβουλία. Το χλειδί για τη μοναδική σταδιοδρομία τού Σαμπατέ από το 1945 και μετά ήταν η ηθική ανωτερότητα που απέκτησε απέναντι στην αστυνομία, με τη συνειδητή ταχτική του να βαδίζει πάντα, ει δυνατόν, προς το μέρος τους. Οι τέσσερις μεταφρεσμένοι έχασαν την φυχραιμία τους. Ήταν έτρεξαν να καλυφθούν και άνοιξαν μάλλον ακανόνιστα πυρ ενώ εκείνος έφευγε. Δεν πυροβόλησε καν.

Ήταν σημάδι σχετικής απειρίας ότι αμέσως μετά πήγε σπίτι, για να κανονίσει μια συνάντηση με τον αδερφό του τον Πέπε, που είχε μόλις αποφυλακιστεί στη Βαλένθια. Το σπίτι ήταν ήδη υπό παραχολούθηση, όμως ο Σαμπατέ μπήκε μόνο για μια στιγμή, για ν' αφήσει ένα σημείωμα, χι έφυγε αμέσως από την πίσω πόρτα για να κοιμηθεί στο δάσος. Φαίνεται ότι αυτό αιφνίδιασε την αστυνομία. Όταν επέστρεψε το επόμενο πρωί, μυρίστηκε την ενέδρα αλλά ήταν αργά. Ο δρόμος του ήταν ήδη φραγμένος από δυο, προφανώς αστυνομικά, οχήματα. Τα προσπέρασε περπατώντας αργά και αδιάφορα. Εκείνο που δεν ήξερε ήταν ότι στο ένα βρίσκονταν δύο αιχμαλωτισμένοι αναρχικοί που τους είχαν για να τον αναγνωρίσουν. Δεν το έκαναν όμως. Ο Σαμπατέ βάδισε αργά κι ανέμελα προς τη σωτηρία.

Ο ήρωας χρειάζεται θάρρος για το ρόλο του, κι αυτό το είχε αποδείξει. Χρειάζεται πονηριά και διορατικότητα. Χρειάζεται να έχει τύχη ή, σε μυθολογικούς όρους, να είναι άτρωτος. Ο άνθρωπος που μυρίστηκε και ξέφυγε από ενέδρες, ασφαλώς είχε επιβεβαιώσει κι αυτά. Άλλα χρειάζεται επίσης τη νίκη. Αυτό δεν το είχε αποδείξει ακόμα –πέρα από το φόνο μερικών αστυνομικών– και με ορθολογικά χριτήρια δε θα μπορούσε να το αποδείξει ποτέ. Άλλα με τα χριτήρια των φτωχών, των καταπιεσμένων και των αγράμματων, που οι ορίζοντές τους πε-

ριορίζονταν στο δικό τους *barrio*³ ή το πολύ στη δική τους πόλη, και μόνο η ικανότητα του παράνομου να επιζήσει κόντρα στις συγκεντρωμένες δυνάμεις των πλουσίων, κόντρα στους δεσμοφύλακές τους και τους αστυνομικούς τους, είναι ήδη νίκη. Και κανείς στη Βαρκελώνη, μια πόλη όπου βρίσκεις πολλούς κατάλληλους χριτές για το ποιος είναι χαλός εξεγερμένος, δεν αμφέβαλλε ότι ο Σαμπατέ διέθετε αυτή την ιδιότητα. Και λιγότερο απ' όλους ο ίδιος.

Από το 1944 ώς τις αρχές της δεκαετίας του 1950 έγινε μια συστηματική προσπάθεια για την ανατροπή του Φράνκο, με μεμονωμένες εισβολές μέσα από τα γαλλικά σύνορα αλλά και, πιο σοβαρά, με ανταρτοπόλεμο. Αυτό το επεισόδιο δεν είναι ευρύτερα γνωστό, μολονότι οι προσπάθειες ήταν αρκετά σοβαρές. Επίσημες χομμουνιστικές πηγές μετρούν συνολικά 5.371 ενέργειες από αντάρτες για την περίοδο 1944-1949, με αποκορύφωμα τις 1.317 ενέργειες για το 1947, ενώ πηγές του καθεστώτος εκτιμούν τις απώλειες των ανταρτών στο μεγαλύτερο *maquis*, στη νότια Αραγονία, σε 400.⁴ Παρόλο που αντάρτες έδρασαν σε όλες πρακτικά τις ορεινές περιοχές, χυρίως στο βορρά και στη νότια Αραγονία, οι καταλάνοι αντάρτες, σχεδόν στο σύνολό τους αναρχικοί, αντίθετα από τους άλλους, δεν είχαν καμία στρατιωτική σημασία. Ήταν άσχημα οργανωμένοι και απειθαρχοί, και οι στόχοι τους ορίζονταν από τα στελέχη τους – ανθρώπους με τοπικά περιορισμένες προοπτικές. Ανάμεσα σε τέτοιες αναρχικές ομάδες δρούσε τώρα ο Σαμπατέ.

Οι θεωρήσεις της υψηλής πολιτικής, στρατηγικής και τακτικής δύσκολα συγκινούσαν ανθρώπους σαν κι αυτόν. Γι' αυτούς τέτοια πράγματα ήταν σκοτεινές κι εξωπραγματικές έννοιες, που μπορούσαν να πάρουν ζωή μόνο σαν σύμβολα ανηθικότητας. Δικός τους ήταν ένας αφηρημένος κόσμος, όπου από τη μια μεριά έστεκαν ελεύθεροι άνθρωποι με όπλα στα χέρια και

3. Συνοικία ή περιοχή της πόλης.

4. E. Lister, «Lessons of the Spanish Guerrilla War (1939-51)», *World Marxist Review*, τχ. 8, τόμ. II, 1965, σ. 53-58, και Tomas Cossias, *La lucha contra el «Maquis» en España*, Μαδρίτη 1956.

απ' την άλλη οι αστυνομικοί και οι φυλακές, σε μια αναπαράσταση της ανθρώπινης συνθήκης. Ανάμεσα στις δύο πλευρές ζάρωναν οι μάζες των αναποφάσιστων εργατών που κάποια μέρα -αύριο ίσως; - θα ξεστρώνονταν με μεγαλειώδη δύναμη, εμπνευσμένη από παραδείγματα ηθικής και ηρωισμού. Ο Σαμπατέ και οι φίλοι του έβρισκαν πολιτική αιτιολόγηση για τα κατορθώματά τους. Έβαλε βόμβες σε κάποια λατιναμερικάνικα προξενεία για να διαμαρτυρθεί για μια ψηφοφορία στον ΟΗΕ. Σκόρπιζε φυλλάδια μ' ένα αυτοσχέδιο μπαζούκας πάνω από τα πλήθη των γηπέδων για να κάνει προπαγάνδα, και έμπαινε σε μπαρ με το όπλο στο χέρι για να επιβάλει να παίξουν αντιφρανκικούς λόγους στο μαγνητόφωνο. Λήστευε τράπεζες για την υπόθεση. Ωστόσο, εκείνοι που τον γνώρισαν συμφωνούν πως αυτό που μέτραγε για τον ίδιο ήταν μάλλον το παράδειγμα της δράσης παρά το αποτέλεσμά της. Εκείνο που τον δραστηριοποιούσε, ακαταμάχητα και με εμμονή, ήταν η επιθυμία του για χτυπήματα στο ιστανικό έδαφος, και η αιώνια μονομαχία ανάμεσα στους αγωνιστές και το χράτος: η τύχη των φυλακισμένων συντρόφων, το μίσος για τους αστυνομικούς. Επιτρέπεται να αναρωτηθούμε γιατί καμία από τις ομάδες αυτές δεν έκανε ποτέ κάποια σοβαρή ενέργεια για να δολοφονήσει τον Φράνκο ή έστω το Γενικό Διοικητή της Καταλονίας, αλλά μόνο τον σινιόρ Κιντέλα της αστυνομίας της Βαρκελώνης. Όμως ο Κιντέλα ήταν επικεφαλής της «Κοινωνικής Ταξιαρχίας» και, όπως λεγόταν, είχε βασανίσει συντρόφους με τα ίδια του τα χέρια. Ήταν ιδιαίτερα ενδεικτικό για την έλλειψη οργάνωσης των αναρχικών δτι. Όταν ο Σαμπατέ σχεδίαζε να τον δολοφονήσει, βρήκε μια άλλη ομάδα αγωνιστών που, εντελώς ανεξάρτητα, είχε ήδη βάλει τον ίδιο στόχο.

Από το 1945 και εξής, επομένως, τα ηρωικά κατορθώματα και οι επιδείξεις πολλαπλασιάζονται. Οι επίσημες πηγές (όχι πάντα αξιόπιστες) χρεώνουν στον Σαμπατέ πέντε επιθέσεις το 1947, μία το 1948 και, ούτε λίγο ούτε πολύ, δεκαπέντε το 1949, τη χρονιά της δόξας και της καταστροφής για τους αντάρτες της Βαρκελώνης. Εκείνο το Γενάρη ο Σαμπατέ ανέλαβε να βρει

χρήματα για την υπεράσπιση κάποιων φυλακισμένων, τον κατάλογο των οποίων έβγαλε από τη φυλακή κάποιος Μπαλιεστέρ, που είχε ξοπίσω του την αστυνομία. Το Φλεβάρη ο Πέπε Σαμπατέ σκότωσε έναν αστυνομικό που είχε στήσει καρτέρι στο ραντεβού των δύο αδερφών στην είσοδο του Σινέ Κοντάλ, κοντά στο Παραλέλο. Λίγο μετά η αστυνομία αιφνιδίασε τον Πέπε και τον Χοσέ Λόπες Πενέδο ενώ κοιμόνταν στη Λα Τοράσα, προάστιο κατοικημένο από μετανάστες απ' το νότο και τραγουδιστές του φλαμένκο, και χρειάστηκε να δώσουν μάχη με τα εσώρουχα, ανάμεσα στην εξώπορτα και την τραπεζαρία. Ο Λόπες σκοτώθηκε και ο Πέπε, σοβαρά τραυματισμένος, ξέφυγε σχεδόν γυμνός, κολύμπησε τον ποταμό Λιομπρεγκάτ, πήρε τα ρούχα ενός περαστικού με την απειλή όπλου και περπάτησε πέντε μίλια ώς ένα ασφαλές καταφύγιο, όπου συναντήθηκε με τον αδερφό του. Αυτός του έφερε γιατρό και φρόντισε για τη μεταφορά του στη Γαλλία.

Το Μάρτη ο Σαμπατέ συνεργάστηκε με την ομάδα Λος Μάνος, από νεαρούς Αραγονέζους, για να σκοτώσουν τον Κιντέλα, από λάθος όμως σκότωσαν μόνο δύο λιγότερο σημαντικούς φαλαγγίτες. (Κάποιος είχε βγάλει μια ανακοίνωση όπου απειλούσε με επίθεση στο αρχηγείο της αστυνομίας, η οποία φόβισε μεν τους αστυνομικούς αλλά τους προειδοποίησε χιόλας). Το Μάη ο Σαμπατέ και ο Φασερίας ένωσαν τις δυνάμεις τους για να βάλουν βόμβες στα προξενεία της Βραζιλίας, του Περού και της Βολιβίας. Στη μία περίπτωση, αφού είχε δοθεί συναγερμός, ο Σαμπατέ παρόπλισε πολύ ήρεμα τη βόμβα ώστε να τη ρυθμίσει ξανά για να σκάσει αμέσως. Τοποθέτησε άλλες βόμβες χρησιμοποιώντας απλά ένα καλάμι για ψάρεμα. Το φθινόπωρο όμως, η αστυνομία είχε την κατάσταση κάτω από τον έλεγχό της. Τον Οκτώβρη ο Πέπε σκοτώθηκε σε ενέδρα, έχοντας μόλις ξεφύγει από μια προηγούμενη πατώντας στο πτώμα ενός αστυνομικού. Αυτός ο μήνας ήταν το τέλος για τους περισσότερους μαχητές.

Το Δεκέμβρη χάθηκε ένας ακόμα από τους αδερφούς Σαμπατέ. Ο μικρός Μανόλο δεν υπήρξε ποτέ άνθρωπος «της ιδέας». Ή

φιλοδοξία του ήταν να γίνει τορέρο και είχε φύγει απ' το σπίτι στην εφηβεία του ακολουθώντας τις novilladas⁵ στην Ανδαλουσία, όμως και η περιπέτεια όπου είχαν ριχτεί τ' αδέρφια του τού φάνηκε δελεαστική. Έκείνοι δεν τον άφησαν να ομίχει μαζί τους, προτιμώντας να τον δουν να σπουδάζει και να βελτιώνεται, όμως το όνομα Σαμπατέ τον έφερε στην ομάδα του τρομερού Ραμόν Καπντεβίλα («Καρακεμάδα» ή «Καμένο Μούτρο»), πρώην πυγμάχου που είχε εγκαταλείψει το ρινγκ για «την ιδέα» και ήταν τώρα μέγας ειδικός στα εκρηκτικά. Ήταν από τους λίγους αντάρτες που τα χτυπήματά του έκαναν αίσθηση, έκανε επιθέσεις στην ύπαιθρο, ανατινάζοντας ηλεκτρικούς πυλώνες και παρόμοια πράγματα. Δίχως εμπειρία, ο Μανόλο έχασε το δρόμο του στους λόφους μετά από μια αφιμαχία με την αστυνομία κι έπεσε στα χέρια τους. Το επώνυμο Σαμπατέ δεν άφηνε περιθώρια για να γλιτώσει την εκτέλεση. Ντουφεκίστηκε το 1950, και το μόνο που άφησε ήταν ένα γαλλικό ρολόι.

Έκείνη την εποχή, ωστόσο, ο Σαμπατέ δεν ήταν πια στην Ισπανία. Διάφοροι μπελάδες, χυρίως με τη γαλλική αστυνομία, έμελλε να τον κρατήσουν μακριά για σχεδόν έξι χρόνια. Είχαν ξεκινήσει το 1948, όταν τον είχε σταματήσει ένας χωροφύλακας σε κάποιο από τα αναρίθμητα ταξίδια του προς τα σύνορα με μισθωμένο αμάξι (ο Σαμπατέ προτιμούσε πάντα να ταξιδεύει έχοντας τα χέρια ελεύθερα). Είχε χάσει την ψυχραιμία του κι έφυγε τρέχοντας. Έκείνοι είχαν βρει το όπλο του και αργότερα μια μεγάλη συλλογή από οπλισμό, εκρηκτικά, ασυρμάτους, κλπ. στη φάρμα του στο Κουστούζ. Το Νοέμβρη καταδικάστηκε ερήμην σε τρία χρόνια φυλακή και πρόστιμο 50.000 φράγκων. Μετά από συστάσεις, έκανε έφεση και τον Ιούνιο του 1949 η ποινή έπεσε στους δύο μήνες, που στη συνέχεια έγιναν έξι, με πενταετή interdiction de séjour (απαγόρευση διαμονής). Έτσι οι επισκέψεις του στα σύνορα ήταν πια παράνομες και από τη γαλλική πλευρά και ζούσε κάτω από την επιτήρηση της αστυνομίας μακριά από τα Πυρηναία.

5. Ταυρομαχίες για νεαρούς ταύρους και αρχάριους ταυρομάχους.

Στην πραγματικότητα έμεινε στη φυλακή για ολόκληρο χρόνο, επειδή η γαλλική αστυνομία τον έμπλεξε σε μια πολύ σοβαρότερη υπόθεση, μια ένοπλη επίθεση στο εργοστάσιο Ρον-Πουλάνκ το Μάη του 1948, όπου είχε χάσει τη ζωή του ένας νυχτοφύλακας. Είναι ενδεικτικό για την εντυπωσιακή έλλειψη ρεαλισμού εκ μέρους των ακτιβιστών το ότι, ενώ η ύπαρξή τους εξαρτιόταν από το εάν οι γαλλικές αρχές είχαν την καλή διάθεση να κάνουν τα στραβά μάτια, δε δίσταζαν να απαλλοτριώνουν, για το καλό της υπόθεσης, την μπουρζουαζία τόσο στη Λιών όσο και στη Βαρκελώνη. (Μόνο ο έξυπνος Φασερίας το απέφευγε – αυτός, όταν λήστευε τράπεζες εκτός Ισπανίας, προτιμούσε την Ιταλία). Άλλο τόσο ενδεικτικό είναι ότι άφηναν πίσω τους ίχνη τόσο ξεχάθαρα όσο ένας ελέφαντας. Χάρη σε πολύ καλούς δικηγόρους, η ενοχή του Σαμπατέ δεν τεκμηριώθηκε ποτέ – αν και σε κάποιο σημείο η αστυνομία έχασε την υπομονή της και του απόσπασε μια ομολογία αφού τον χτυπούσαν για κάμποσες μέρες ή, τουλάχιστον έτσι υποστήριξε, με αρκετή αληθοφάνεια, ο δικηγόρος του. Μετά από τέσσερις αναβολές, τη στιγμή του θανάτου του η υπόθεση εκκρεμούσε ακόμα. Ωστόσο, η υπόθεση τού κόστισε, πέρα από τις σκοτούρες, σχεδόν άλλα δυο χρόνια στη φυλακή.

Όταν ο Σαμπατέ μπόρεσε να πάρει ανάσα, προσωρινά έστω, από αυτά τα μπλεξίματα, διαπίστωσε πως η πολιτική κατάστασης είχε αλλάξει ριζικά. Από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1950 όλα τα κόμματα εγκατέλειψαν τον ανταρτοπόλεμο για να ακολουθήσουν πιο ρεαλιστικές ταχτικές. Οι αγωνιστές είχαν επομένως απομείνει μόνοι.

Ήταν μοιραίο χτύπημα. Ο Σαμπατέ, αν και του ερχόταν δύσκολο να υπακούσει σε εντολές με τις οποίες διαφωνούσε, ήταν άνθρωπος πιστός. Το να μην έχει τη συγκατάθεση των συντρόφων του τον πλήγωσε βαθιά, και ώς το θάνατό του έχανε συνέχεις αλλά μάταιες προσπάθειες να την ξανακερδίσει. Καθόλου δεν τον ανακούφισε μια προσφορά για να εγκατασταθεί στη Λατινική Αμερική. Ήταν σα να πρόσφεραν στον Οθέλο μια θέση προξένου στο Παρίσι για να παρατήσει το στρατό. Έτσι, τον

Απρίλη του 1955 βρισκόταν και πάλι στη Βαρκελώνη. Στις αρχές του 1956 συνεργάστηκε με τον Φασερίας για μια κοινή επιχείρηση –όμως οι δύο ατομικιστές τα χάλασαν σύντομα– κι έμεινε εκεί για μερικούς μήνες, δημοσιεύοντας μια μικρή εφημερίδα, την *El Combate*, και ληστεύοντας την Banco Central με τη βοήθεια ενός συνεργάτη και μιας φεύτικης βόμβας. Ξαναγύρισε το Νοέμβρη για μια ένοπλη ληστεία στη μεγάλη υφαντουργική εταιρεία Cubiertos y Tejados, που άφησε κέρδος σχεδόν ένα εκατομμύριο πεσέτες.

Μετά από αυτό, η γαλλική αστυνομία, με την παρότρυνση των Ισπανών, μπλέχτηκε ξανά στα πόδια του. Έχασε τη βάση του στο Λα Πρεστ και φυλακίστηκε και πάλι. Βγήκε από τη φυλακή το Μάη του 1958, αλλά είχε προβλήματα με την υγεία του τους επόμενους μήνες, μετά από μια σοβαρή εγχείριση για έλκος. Στο μεταξύ είχε σκοτωθεί και ο Φασερίας. Τότε κατέστρωσε την επόμενη και τελευταία επίθεσή του.

Είχε απομείνει μόνος τώρα, με εξαίρεση λιγοστούς φίλους. Ακόμα και η οργάνωση, με τη σιωπηρή αποδοκιμασία της, έμοιαζε να δικαιώνει τους φασίστες και τους αστούς που τον θεωρούσαν κοινό ληστή. Ακόμα και οι φίλοι του τού είπαν, πολύ σωστά, ότι μια ακόμα επιδρομή ισοδυναμούσε με αυτοκτονία. Τον είχαν πάρει τα χρόνια. Το μόνο που του είχε απομείνει ήταν η φήμη του ήρωα και η ακλόνητη πεποίθηση που του έδινε, κι ας μην είχε ρητορικά χαρίσματα, τη δύναμη να πείθει. Περιέφερε αυτή τη δύναμη στις συγκεντρώσεις των εμιγκρέδων στη Γαλλία, όπου πήγαινε παραβιάζοντας τους αστυνομικούς περιορισμούς, μια ρωμαλέα φιγούρα μ' ένα φουσκωμένο χαρτοφύλακα, που απέφευγε να μένει στη γωνία. Δεν ήταν ληστής. Ή υπόθεση δεν μπορούσε να μείνει χωρίς υπερασπιστές στην Ισπανία. Ποιος ξέρει, ίσως να γινόταν ο Φιντέλ Κάστρο της χώρας του. Μα δεν μπορούσαν να τον καταλάβουν;

Κατάφερε να συγκεντρώσει κάποια χρήματα και να πείσει αρκετούς ανθρώπους, χωρίς εμπειρία οι περισσότεροι, να πάρουν τα όπλα. Ξεκίνησε με την πρώτη ομάδα, που την αποτελούσαν ο Αντόνιο Μιράκλε, τραπεζικός που είχε βγει σχετικά

πρόσφατα από την παρανομία, δύο νεαρούς που μόλις είχαν πατήσει τα είκοσι, τον Ροχέλιο Μαδριγάλ Τόρες και τον Μαρτίν Ρουίς, χι έναν κατά τα άλλα άγνωστο τύπο, παντρεμένο και γύρω στα τριάντα, ονόματι Κανόσσα – όλοι τους απ' τη Λιών και το Κλερμόν-Φεράν. Οι υπόλοιποι δεν έκαναν ποτέ το ταξίδι. Είδε ξανά την οικογένειά του στα τέλη του 1959, χωρίς όμως να τους μιλήσει για τα σχέδιά του. Κι έφυγε γι' αυτό που όλοι, εκτός ίσως απ' τον ίδιο, γνώριζαν ότι θα είναι το τέλος του.

Μπορούμε τουλάχιστον να πούμε ότι πέθανε έτσι όπως θα το ήθελε. Η ομάδα εντοπίστηκε από την αστυνομία λίγα μίλια μετά τα σύνορα, σίγουρα μετά από κάρφωμα. Ξέφυγαν. Δυο μέρες αργότερα βρέθηκαν περικυκλωμένοι σε μια απομονωμένη φάρμα και πολιορκήθηκαν για δώδεκα ώρες. Όταν κρύφτηκε το φεγγάρι, ο Σαμπατέ αμόλησε τα ζώα, έριξε μια χειροβομβίδα κι επωφελήθηκε από τη σύγχυση για να γλιστρήσει σιωπηλά, αφού σκότωσε τον τελευταίο αστυνομικό του – ήταν όμως τραυματισμένος. Όλοι οι σύντροφοί του είχαν σκοτωθεί. Δυο μέρες αργότερα σταμάτησε το τρένο των 6.20 της γραμμής Χερόνα-Βαρκελώνη στο μικρό σταθμό Φορνέλς και πρόσταξε το μηχανοδηγό να πάει στο τέρμα χωρίς στάσεις. Ήταν αδύνατο, επειδή στο Μασανέτ-Μασανάς όλα τα τρένα περνούσαν σε ηλεκτροκίνηση. Στο μεταξύ η πληγή στο πόδι του είχε κακοφορμίσει. Κούτσαινε, είχε φηλό πυρετό και κρατιόταν στα πόδια του μόνο χάρη σε ενέσεις μορφίνης από το σάκο του με τις πρώτες βοήθειες. Τα υπόλοιπα τραύματά του, μια γρατσουνιά πίσω απ' το αυτί και μια σφαίρα που είχε τρυπήσει τον ώμο του, ήταν λιγότερο σοβαρά. Έφαγε το πρόγευμα των σιδηροδρομικών.

Στο Μασανέτ γλίστρησε στο ταχυδρομικό βαγόνι, σκαρφάλωσε στη νέα ηλεκτρική μηχανή και κατάφερε να φτάσει στην καμπίνα του οδηγού. Εκεί πήρε τον έλεγχο με το πιστόλι. Του είπαν, χι αυτοί, ότι ήταν αδύνατο να πάνε κατευθείαν στη Βαρκελώνη, αγνοώντας το ωράριο των δρομολογίων, επειδή υπήρχε κίνδυνος για δυστυχήματα. Εκείνη τη στιγμή, νομίζω, ήξερε πια ότι ήταν χαμένος.

Λίγο πριν την χωμόπολη Σαν Σελόνι τους είπε να κόψουν τα-

χύτητα και πήδηξε έξω. Στο μεταξύ η αστυνομία είχε κινητοποιήθει σε όλο το μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής. Ζήτησε κρασί από έναν αμαξά. γιατί ο πυρετός του έφερνε δίφα. και το 'πιε με μεγάλες γουλιές. Μετά ρώτησε μια γριά πού θα βρει γιατρό. Εκείνη τον οδήγησε στην άλλη άκρη της πόλης. Φαίνεται ότι η γριά μπέρδεψε το σπίτι της υπηρέτριας του γιατρού –το ιατρείο ήταν κλειστό– και χτύπησε την πόρτα κάποιου Φρανσίσκο Μπερενγκέρ που, δύσπιστος μπροστά σε τούτο τον εξαθλιωμένο και βρώμικο τύπο, με ολόσωμη φόρμα, πιστόλι και οπλοπολυβόλο, αρνήθηκε να τους αφήσει να περάσουν. Ήθελαν στα χέρια. Πρόβαλαν δύο αστυνομικού, ένας σε κάθε άκρη των δύο δρόμων, που στη γωνία τους πάλευαν οι δύο άντρες. Ο Σαμπατέ δάγκωσε το χέρι του Μπερενγκέρ για να πιάσει το πιστόλι του –δεν μπορούσε πια να πιάσει το Στεν– και τραυμάτισε έναν τελευταίο αστυνομικό πριν πέσει στη διασταύρωση της Κάλιε Σαν Χοσέ με την Κάλιε Σαν Τέκλα.

«Αν δεν είχε τραυματιστεί», λένε στο Σαν Σελόνι, «δε θα τον έπιαναν, επειδή η αστυνομία τον φοβόταν». Ο καλύτερος επικήδειος όμως έγινε από έναν φίλο του, οικοδόμο στο Περπινιάν, μπροστά στην Αφροδίτη του Μαγιόλ που στολίζει το κέντρο αυτής της τόσο αναπτυγμένης πολιτιστικά πόλης. «Όταν ήμασταν νέοι, και ανακηρύχτηκε η Δημοκρατία, είχαμε ιπποτισμό αλλά και πνευματικότητα (caballeresco pero espiritual). Εμείς γεράσαμε, όχι όμως ο Σαμπατέ. Ήταν, από τη φύση του, guerillero. Ναι, ήταν ένας από αυτούς τους Δον Κιχώτηδες που γενώνται η Ισπανία». Το είπε χωρίς καμιά ειρωνεία, και ίσως να χε δίκιο.

Καλύτερα όμως από κάθε τυπικό επικήδειο, έλαβε το τελικό χρίσμα του ήρωα ληστή, του προστάτη των καταπιεσμένων, που είναι η άρνηση να γίνει πιστευτός ο θάνατός του. «Λένε». είπε ένας ταξιτζής λίγους μήνες μετά το τέλος του. «ότι έφεραν τον πατέρα του και την αδερφή του για ν' αναγνωρίσουν το πτώμα, εκείνοι το κοίταξαν και είπαν: "δεν είναι αυτός, είναι άλλος"». «Εκείνοι» έκαναν λάθος στο γράμμα αλλά είχαν δίκιο στο πνεύμα, επειδή ήταν το είδος του άντρα που αξίζει το θρύλο. Ή μάλλον: του άντρα που μόνη πιθανή ανταμοιβή του μπορού-

σε να 'ναι ο ηρωικός θρύλος. Με ορθολογικά και ρεαλιστικά κριτήρια, η σταδιοδρομία του ήταν μια χαμένη ζωή. Δεν πέτυχε ποτέ τίποτα, κι ακόμα και τα έσοδα από τις ληστείες του ροκανίζονταν σιγά-σιγά από τα μεγάλα έξοδα της προσωπικής του παρανομίας -πλαστά χαρτιά, όπλα, λαδώματα, κλπ.-, έτσι που λίγα απέμεναν για προπαγάνδα. Και δεν έδωσε καν ποτέ την εντύπωση ότι μπορούσε να πετύχει κάτι, πέρα από τη θανατική καταδίκη όσων συνεργάστηκαν μαζί του. Η θεωρητική δικαιολόγηση του εξεγερμένου, ότι η απλή θέληση να γίνει η επανάσταση μπορεί να δημιουργήσει τις αντικειμενικές συνθήκες για επανάσταση, δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην περίπτωσή του, αφού αυτός και οι σύντροφοί του δεν ήταν εφικτό να δημιουργήσουν κάποιο ευρύτερο κίνημα. Το δικό τους επιχείρημα, απλούστερο και πιο ομηρικό, ότι αφού οι άνθρωποι είναι καλοί, γενναίοι και αγνοί από τη φύση τους, αρκεί να βλέπουν, αρκετά συχνά, παραδείγματα αφοσίωσης και θάρρους για να ντραπούν και να βγουν από το λήθαργό τους, είχε κι αυτό λίγες πιθανότητες επιτυχίας. Μπορούσε μόνο να γεννήσει έναν θρύλο.

Με την αγνότητα και την απλότητά του, ο Σαμπατέ ταίριαζε να γίνει θρύλος. Έζησε και πέθανε φτωχός - ώς το τέλος η γυναίκα του διάσημου ληστή τραπεζών δούλευε υπηρέτρια. Λήστεις τράπεζες όχι μόνο για τα λεφτά, αλλά και, όπως ο τορέρο μάχεται με ταύρους, για να αποδείξει το θάρρος του. Δεν του πήγαινε η ανακάλυψη του πανούργου Φασερίας, ότι ο ασφαλέστερος τρόπος για να μαζεύεις χρήματα ήταν να κάνεις επιθέσεις στις δύο τη νύχτα σε ξενοδοχεία ορισμένου τύπου, με τη σιγουριά ότι οι πλούσιοι μπουρζουάδες που βρίσκονταν στο χρεβάτι με διάφορες ερωμένες τους θα έδιναν ό,τι είχαν πάνω τους χωρίς πολλές φασαρίες και χωρίς να το κάνουν θέμα στην αστυνομία.⁶ Να κλέβεις χρήματα χωρίς να εκθέτεις τον εαυτό σου σε κίνδυνο δεν ήταν αντρίχιο -γι' αυτό το λόγο ο Σαμπατέ προτιμούσε πάντα να χτυπάει τράπεζες με λιγότερους συνερ-

6. Στην πράξη, η ισπανική νοοτροπία ακίνωσε κι αυτό το σχέδιο: κάποιος εύπορος εραστής, θέλοντας ίσως να εντυπωσιάσει τη φιλεναδίτσα του, αντιστάθηκε και χρειάστηκε να τον σκοτώσουν.

γάτες από όσους θα ήταν, από τεχνική άποψη, απαραίτητοι – και αντίστροφα, να αρπάζεις χρήματα με κίνδυνο της ζωής σου σήμαινε, με κάποια ηθική έννοια, ότι πλήρωνες γι' αυτά. Να βαδίζεις πάντα προς το μέρος της αστυνομίας δεν ήταν μόνο μια καλή ψυχολογική ταχτική, αλλά κι ο τρόπος του ήρωα. Θα μπορούσε ασφαλώς να υποχρεώσει τους σιδηροδρομικούς να οδηγήσουν το τρένο κατευθείαν στη Βαρκελώνη. Εστω κι αν αυτό δε θα τον ωφελούσε και πολύ, όμως δεν μπορούσε, από ηθική άποψη, να βάλει σε κίνδυνο τις ζωές ανθρώπων που δεν πολεμούσαν εναντίον του.

Για να γίνει λαϊκός θρύλος, ένας άντρας πρέπει να έχει αδρά χαρακτηριστικά. Για να γίνει τραγικός ήρωας, πρέπει τα πάντα γύρω από αυτόν να μπορούν να σβήσουν, αφήνοντας τη μορφή του να διαγράφεται στον ορίζοντα στη στάση που συνοψίζει το ρόλο του. όπως ο Δον Κιχώτης απέναντι στους ανεμόμυλους και όπως οι πιστολάδες του μυθικού Ουέστ, ολομόναχοι στους έρημους δρόμους το καταμεσήμερο. Να πώς στάθηκε ο Φρανσίσκο Σαμπατέ Λιοπάρτ. Και είναι σωστό να μείνει έτοι η ανάμνησή του, συντροφιά με άλλους ήρωες.

Ο ληστής ως σύμβολο

ΕΞΕΤΑΣΑΜΕ, ΩΣ ΕΔΩ, την πραγματικότητα των κοινωνικών ληστών και το θρύλο ή το μύθο τους ως πηγή πληροφοριών γι' αυτή την πραγματικότητα, ή για τους κοινωνικούς ρόλους που θεωρείται ότι παιζουν (και, επομένως, συχνά όντως παιζουν) οι ληστές, τις αξίες που θεωρείται ότι εκπροσωπούν, την ιδεατή –και, επομένως, συχνά και πραγματική– σχέση τους με το λαό. Ωστόσο τέτοιοι θρύλοι δεν επενεργούν μόνο σε όσους είναι εξοικειωμένοι με κάποιον μεμονωμένο ληστή, ή με οποιουσδήποτε ληστές, αλλά κυρίως ειρύτερα και γενικότερα. Ο ληστής δεν είναι μόνο άνθρωπος αλλά και σύμβολο. Κλείνοντας τη μελέτη αυτή γύρω από τη ληστεία, πρέπει επομένως να εξετάσουμε κι αυτές τις λιγότερο άμεσες πλευρές του θέματος. Είναι αξιοπερίεργες για δύο τουλάχιστον λόγους.

Ο θρύλος του ληστή ανάμεσα στους ίδιους τους χωρικούς είναι ιδιόρρυθμος επειδή, παρά το τεράστιο προσωπικό γόνητρο των ξακουστών παρανόμων, η φήμη τους είναι μάλλον εφήμερη. Όπως και από πολλές άλλες πλευρές, ο Ρομπέν των Δασών, αν και αποτελεί κατά πολλές έννοιες την πεμπτουσία του ληστρικού θρύλου, είναι επίσης μάλλον ελάχιστα αντιπροσωπευτικός. Ποτέ δεν μπόρεσε να εντοπιστεί, πέρα από αμφισβήτησεις, κάποιος πραγματικός κι αρχικός Ρομπέν, ενώ όλοι οι άλλοι ηρωικοί ληστές που μπόρεσα να ελέγχω, όσο μυθολογικοί κι αν έχουν γίνει, μπορούν να μας οδηγήσουν σε κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο μέσα σε δεδομένη τοποθεσία. Αν ο Ρομπέν των Δασών υπήρξε, έζησε πριν τον 14ο αιώνα, όταν ο κύκλος καταγράφηκε για πρώτη φορά. Ο θρύλος του επομένως έμεινε κοσμαγάπητος για τουλάχιστον εξακόσια χρόνια. Όλοι οι άλ-

λοι ηρωικοί ληστές που αναφέρονται σε τούτο το βιβλίο (με εξαιρεση τους πρωταγωνιστές των κινέζικων λαϊκών μυθιστορημάτων) είναι πολύ πιο πρόσφατοι. Ο Στένκα Ράζιν, ο αντάρτης ηγέτης των ρώσων φτωχών, χρονολογείται γύρω στο 1670, οι περισσότερες όμως από τις μορφές που ο θρύλος τους έμενε ζωντανός τον 19ο αιώνα, όταν συλλέχτηκαν συστηματικά τέτοιες μπαλάντες, ανήκουν μόνο στον 18ο αιώνα – που εμφανίζεται έτσι ως η χρυσή εποχή για τους ηρωικούς ληστές: ο Γιάνοσικ στη Σλοβακία, ο Ντιέγο Κοριέντες στην Ανδαλουσία, ο Μαντρέν στη Γαλλία, ο Ρομπ Ρόι στη Σκωτία, όπως και οι κακοποιοί που υιοθετήθηκαν στο πάνθεο των κοινωνικών ληστών, όπως ο Ντικ Τάρπιν, ο Καρτούς και ο Σιντερχάνες. Ακόμα και στα Βαλκάνια, όπου η καταγραμμένη ιστορία των χαϊδούκων και των κλεφτών ανατρέχει ώς και τον 15ο αιώνα, φαίνεται ότι οι πρωιμότεροι ηρωικοί κλέφτες που επέζησαν σε ελληνικά δημοτικά τραγούδια είναι ο Χρήστος Μηλιώνης (γύρω στο 1740) και ο Μπουκουβάλας, που έδρασε αργότερα. Είναι αδιανότο άντρες σαν κι αυτούς να μην έγιναν ήρωες τραγουδιών και αφηγήσεων σε προγενέστερες εποχές. Μεγάλοι ανταρτοσυμμορίτες όπως ο Μάρκο Σάρα του όψιμου 16ου αιώνα πρέπει να είχαν τους δικούς τους θρύλους, και τουλάχιστον ένας από τους μεγάλους ληστές εκείνης της εξαιρετικά ταραγμένης περιόδου – ο Σεραλόνγκα στην Καταλονία – έγινε όντως λαϊκός ήρωας που η θύμησή του επιζούσε ώς τον 19ο αιώνα, όμως αυτή η περίπτωση είναι ασυνήθιστη. Γιατί οι περισσότεροι από αυτούς ξεχάστηκαν;

Είναι πιθανό ότι υπήρξαν κάποιες αλλαγές στη λαϊκή κουλτούρα της δυτικής Ευρώπης που εξήγούν αυτή την άνθηση των ληστρικών μύθων κατά τον 18ο αιώνα, αλλά είναι δύσκολο να ερμηνεύσουν τις ανάλογες απ' ότι φαίνεται χρονολογήσεις της ανατολικής Ευρώπης. Μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι η ανάμνηση μιας καθαρά προφορικής κουλτούρας –κι εκείνοι που διαιώνισαν τη φήμη των ηρωικών ληστών ήταν αγράμματοι– είναι σχετικά σύντομη. Μετά από μερικές γενιές, η ανάμνηση ενός ατόμου συγχωνεύεται με τη συλλογική εικόνα των θρυλικών ηρώων του παρελθόντος. ο άνθρωπος συγχωνεύεται με το

μύθο και τον τελετουργικό συμβολισμό, έτσι που κάποιος ήρωας που τυχαίνει να διαφέρει πέρα από αυτό το διάστημα, όπως ο Ρομπέν των Δασών, δεν μπορεί πια να τοποθετηθεί μέσα στο πλαίσιο της πραγματικής ιστορίας. Ίσως αυτό να αληθεύει, δεν είναι όμως όλη η αλήθεια. Γιατί η προφορική μνήμη μπορεί να κρατήσει για περισσότερες από δέκα ή δώδεκα γενιές. Ο Κάρλο Λέβι αναφέρει ότι οι χωρικοί στη Μπαζιλικάτα, στα χρόνια του 1930, είχαν μια πολύ ζωηρή, παρότι ανακριβή, ανάμνηση από δύο ιστορικά επεισόδια που τα θεωρούσαν «δικά τους»: την εποχή των συμμοριτών πριν εβδομήντα χρόνια και την εποχή των μεγάλων αυτοκρατόρων Χοχενστάουφεν πριν εφτά αιώνες. Η πικρή αλήθεια είναι ότι οι ήρωες του απώτερου παρελθόντος επιζούν επειδή δεν είναι ήρωες μόνο των χωρικών. Οι μεγάλοι αυτοκράτορες είχαν τους κληρικούς τους, τους χρονικογράφους τους και τους ποιητές τους, άφησαν ογκώδη πέτρινα μνημεία, δεν εκπροσωπούν τους κατοίκους κάποιας απόμερης γωνιάς φηλά στα βουνά (που συμβαίνει να είναι παρόμοια με τόσες άλλες απόμερες γωνιές), αλλά κράτη, αυτοκρατορίες, λαούς ολάχερους. Έτσι, ο Σκεντέρμπεης και ο Μάρκο Κράλιεβιτς επιζούν από το Μεσαίωνα στα αλβανικά και τα σέρβικα έπη αντίστοιχα, όμως ο Μίχατ ο Τσομπάνης και ο Γιούχας Άντρας (Αντρέας ο Βοσκός) εναντίον του οποίου

χανένα ντουφέκι δεν είχε δύναμη,
τις σφαίρες που του 'ριχναν οι Πανδούροι
τις έπιανε με τα ίδια του τα χέρια!

εξαφανίστηκαν με τον καιρό. Ο μεγάλος ληστής είναι πιο ισχυρός, πιο ξακουστός, τ' όνομά του αντέχει περισσότερο στο χρόνο από τ' όνομα του απλού αγρότη, όμως δεν είναι λιγότερο θηνητός. Είναι αθάνατος μόνο επειδή πάντα θα υπάρχει κάποιος άλλος Μίχατ ή Άντρας για να πάρει το ντουφέκι του στους λόφους και τις πλατιές πεδιάδες.

1. A.J. Paterson. *The Magyars: Their Country and Institutions*. Λονδίνο 1869. τόμ. I. σ. 213.

Η δεύτερη ιδιομορφία είναι πιο γνώριμη.

Οι ληστές ανήκουν στην αγροτιά. Αν το επιχείρημα αυτού του βιβλίου γίνει αποδεχτό, δεν μπορούν να γίνουν κατανοητοί παρά μέσα στο πλαίσιο εκείνου του είδους αγροτικής κοινωνίας που, όπως μπορούμε να μαντέψουμε με σιγουριά, είναι τόσο απόμακρη για τους περισσότερους αναγνώστες όσο η Αρχαία Αίγυπτος, ενώ και η ιστορία την καταδικάζει το ίδιο σίγουρα όσο και τη Λίθινη Εποχή. Κι όμως, το περίεργο και εντυπωσιακό γεγονός σχετικά με το ληστρικό μύθο είναι πως η γοητεία του έφτανε πάντα πολύ μακρύτερα από το φυσικό του περιβάλλον. Οι ιστορικοί της γερμανικής λογοτεχνίας έχουν επινοήσει μια ιδιαίτερη φιλολογική κατηγορία, τον Raüberromantik («ληστρορμαντισμό»), που γέννησε άφθονα, και ασφαλώς όχι μόνο γερμανικά, Raüberromane («ληστομυθιστορήματα»), κανένα από τα οποία δεν προορίζοταν να διαβαστεί από χωρικούς ή από ληστές. Ο εντελώς φανταστικός ηρωικός ληστής, ο Ρινάλντο Ριναλντίνι ή ο Χοακίν Μουριέτα, είναι το τυπικό υπόπροιόν του. Όμως, κι είναι ακόμα πιο αξιοπρόσεχτο, ο ηρωικός ληστής επέζησε και μετά τη σύγχρονη βιομηχανική επανάσταση της κουλτούρας, για να εμφανιστεί, στην πρωτότυπη μορφή του, σε τηλεοπτικές σειρές για τον Ρομπέν των Δασών και τους εύθυμους συντρόφους τους ή, σε πιο μοντέρνα εκδοχή, σαν ήρωας των γουέστερν ή σαν ηρωικός γκάνγκστερ στα MME του δψιμου 20ού αιώνα.

Τίποτα πιο φυσιολογικό από το ότι η επίσημη φιλολογία, στις χώρες όπου η κοινωνική ληστεία είναι ενδημική, καθρεφτίζει τη σπουδαιότητά της. Ο Θερβάντες έμπασε στα έργα του τους διάσημους ισπανούς ληστές του ύστερου 1ου αιώνα, με την ίδια φυσικότητα που ο Ουδλτερ Σκοτ έγραψε για τον Ρομπ Ρόι. Ούγγροι, ρουμάνοι, τσεχοσλοβάκοι και τούρκοι συγγραφείς αφιέρωσαν μυθιστορήματα σε, πραγματικούς ή φανταστικούς, ηρωικούς ληστές, ενώ —μια ελαφρά παραμόρφωση— ένας εκσυγχρονιστής μεξικάνος μυθιστοριογράφος, λαχταρώντας να δυσφημίσει το μύθο, επιχειρεί να υποβιβάσει τον ήρωα στο επίπεδο των κοινών κακοποιών στο *Los Bandidos del Rio*

*Frio.*² Στις χώρες αυτές, οι ληστές και οι ληστρικοί μύθοι είναι σημαντικά γεγονότα της ζωής, που είναι αδύνατο να τα παραβλέψει κανείς.

Ο ληστρικός μύθος είναι εξίσου εύλογος σε εξαιρετικά αστικοποιημένες χώρες που διαθέτουν ακόμα λιγοστούς ανοιχτούς χώρους, κάποια «παρθένα εδάφη» ή κάποια «άγρια δύση», για να τους θυμίζουν ένα, φανταστικό συχνά, ηρωικό παρελθόν και να προσφέρουν ένα συγκεκριμένο μοτίβο για τη νοσταλγία, ένα σύμβολο της παλαιάς και χαμένης αρετής, μια πνευματική «περιοχή Ινδιάνων» όπου, σαν τον Χάχλιμπερι Φιν, ο άνθρωπος μπορεί να φανταστεί τον εαυτό του να ξαλαφρώνει, όταν τα δεσμά του πολιτισμού γίνονται υπερβολικά ασήκωτα γι' αυτόν. Εκεί ο παράνομος Νεντ Κέλι καλπάζει ακόμα στις ερημιές, όπως στους πίνακες του αυστραλού Σίντνεϊ Νόλαν, μια φασματική μορφή, τραγικός, απειλητικός κι εύθραυστος μέσα στη χειροποίητη πανοπλία του, να διασχίζει ξανά και ξανά την ηλιοκαμένη αυστραλιανή ενδοχώρα περιμένοντας το θάνατο.

Υπάρχει εντούτοις στη λογοτεχνική ή λαϊκή πολιτισμική εικόνα του ληστή κάτι περισσότερο από την τεκμηρίωση της συγκαιρινής ζωής σε καθυστερημένες κοινωνίες, ή τη νοσταλγία για τη χαμένη αθωότητα και την περιπέτεια στις προοδευμένες κοινωνίες. Υπάρχει αυτό που απομένει όταν σβήσουμε τον τοπικό και κοινωνικό περίγυρο του συμμοριτισμού: μια μόνιμη συγκίνηση κι ένας μόνιμος ρόλος. Υπάρχει ελευθερία, ηρωισμός και το όνειρο της δικαιοσύνης.

Ο μύθος του Ρομπέν των Δασών τονίζει το πρώτο και το τρίτο από τα ιδανικά αυτά. Εχείνο που επιζεί από τα μεσαιωνικά δάση για να εμφανιστεί στην τηλεοπτική οθόνη είναι η συντροφικότητα ανάμεσα σε ελεύθερους και ίσους ανθρώπους, το άτρωτο απέναντι στην εξουσία, και η υπεράσπιση των αδύναμων, των καταπιεσμένων και των εξαπατημένων. Η κλασική εκδοχή

2. Έχω στο νου μου το μυθιστόρημα του Zsigmond Móricz για τον Σάντορ Ρόσα, το *Les Haidoucs* του Panait Istrati, το *Ivtζέ Μεμέτ* (*Μεμέτ ο Ψηλόλιγνος*) του Γιασάρ Κεμάλ, χυρίως όμως το εξαιρετικό *Der Rauber Nikola Schuhaj* του Τσέχου Ivan Olbracht.

του ληστρικού μύθου στην υψηλή κουλτούρα επιμένει στα ίδια στοιχεία. Οι ληστές του Σίλερ τραγουδούν για την ελεύθερη ζωή στο δάσος, ενώ ο αρχηγός τους, ο ευγενικός Καρλ Μόορ, παραδίδεται όταν η αμοιβή για τη σύλληψή του μπορεί να σώσει κάποιον φτωχό. Τα γουέστερν και οι ταινίες με γκάνγκστερ επιμένουν στο δεύτερο, στο ηρωικό στοιχείο, ακόμα κι ενάντια στο εμπόδιο της συμβατικής ηθικής που περιορίζει τον ηρωισμό στον καλό, ή τουλάχιστον στον ηθικά ταλαντευόμενο, πιστολά. Είναι ωστόσο αναμφισβήτητο. Ο ληστής είναι γενναίος, τόσο στη δράση του όσο κι όταν πέφτει θύμα. Πεθαίνει αφήφιστα και καλά, και αμέτρητα αγόρια απ' τις φτωχογειτονιές και τα προάστια, που δεν κατέχουν τίποτε άλλο πέρα απ' το κοινό μα πολύτιμο χάρισμα της δύναμης και του θάρρους, μπορούν να ταυτιστούν μαζί του. Σε μια κοινωνία όπου οι άνθρωποι ζούνε υποταγμένοι, σαν υπηρέτες μεταλλικών μηχανών ή σαν κινητά εξαρτήματα ενός ανθρώπινου μηχανισμού, ο ληστής ζει και πεθαίνει χωρίς να σκύψει το κεφάλι. Όπως είδαμε, δεν επιζούν όλοι οι θρυλικοί ληστές της ιστορίας για να θρέφουν τα όνειρα των απογοητευμένων κατοίκων των πόλεων. Στην πραγματικότητα, οποιοσδήποτε από τους μεγάλους ληστές της Ιστορίας δύσκολα αντέχει τη μετάβαση από τον αγροτικό στο βιομηχανικό πολιτισμό, εκτός αν είναι πρακτικά σύγχρονος μ' αυτή τη μετάβαση ή αν έχει ήδη βαλσαμωθεί μέσα σε κείνη την ανθεκτική χρονομηχανή που λέγεται λογοτεχνία. Φτηνοβιβλία για τον Λαμπιάδο τυπώνονται σήμερα, κάτω από τους ουρανούς τεσσεριών του Σάο Πάουλο, επειδή ο καθένας από τα εκατομμύρια μετανάστες πρώτης γενιάς από το βραζιλιανό Νορντέστε γνωρίζει το μεγάλο κανγκασέιρο που σκοτώθηκε το 1938, στάθηκε δηλαδή σύγχρονος με όσους είναι τώρα πάνω από εξήντα δύο χρονών. Αντίθετα, Άγγλοι κι Αμερικανοί του 20ού αιώνα ξέρουν για τον Ρομπέν των Δασών «που έπαιρνε απ' τους πλούσιους για να δώσει στους φτωχούς», όπως και οι Κινέζοι του 20ού αιώνα ξέρουν για τον «Σουνγκ Τσιανγκ, την Ευεργετική Βροχή [...] που βοηθάει τους αναγκεμένους και δε νοιάζεται για το ασήμι». επειδή η γραφή και η τυπογραφία έδωσαν

μόνιμη και εθνική μορφή σε μια τοπική και προφορική παράδοση. Μπορούμε να πούμε ότι οι διανοούμενοι είναι εκείνοι που εξασφάλισαν την επιβίωση των ληστών.

Κατά μία έννοια συνεχίζουν να το κάνουν και σήμερα. Η νέα ανακάλυψη των κοινωνικών ληστών στην εποχή μας είναι έργο διανοούμενων – συγγραφέων, κινηματογραφιστών, ακόμα και ιστορικών. Τούτο το βιβλίο αποτελεί μέρος αυτής της νέας ανακάλυψης. Πάσκισε να εξηγήσει το φαινόμενο της κοινωνικής ληστείας, αλλά και να παρουσιάσει ήρωες: τον Γιάννο, τον Σάντορ Ρόσα, τον Ντοβιμπούς, τον Ντόντο Βάτατς, τον Ντιέγο Κοριέντες, τον Γιάντσου Γιάνο, τον Μουζολίνο, τον Τζουλιάνο, τον Μπουκουβάλα, τον Μίχατ τον Τσομπάνη, τον Αντρέα το Βοσκό, τον Σαντανόν, τον Σεραλόνγκα και τον Γκαρσία, μια ατέλειωτη παράταξη από πολεμιστές, γρήγορους σαν ελάφια, ευγενικούς σα γεράκια, πονηρούς σαν αλεπούδες. Με εξαίρεση ελάχιστους, κανείς δεν τους γνώριζε τριάντα μίλια πιο πέρα απ' τον τόπο που γεννήθηκαν, στάθηκαν όμως το ίδιο σπουδαίοι για το λαό τους όσο και οι Ναπολέοντες και οι Βίσμαρκ – σχεδόν σίγουρα σπουδαιότεροι από τον πραγματικό Ναπολέοντα και τον πραγματικό Βίσμαρκ. Κανένας ασήμαντος δεν έχει εκαποντάδες τραγούδια που να φτιάχτηκαν γι' αυτόν. όπως ο Γιάννος. Είναι τραγούδια περηφάνιας και νοσταλγίας:

Ο κούκος κελάηδησε
στο ξερό κλαδί:
Σκοτώσαν το Σουχάι.
δύσκολοι καιροί.³

Γιατί οι ληστές ανήκουν στην ιστορία των αναμνήσεων, σε αντιπαράθεση με την επίσημη ιστορία των βιβλίων. Αποτελούν μέρος της ιστορίας που δεν είναι τόσο καταγραφή των συμβάντων και εκείνων που τα διαμορφώνουν, όσο ιστορία των συμβόλων εκείνων τών, στη θεωρία ελέγχουμενων αλλά στην πράξη α-

3. I. Olbracht, *Berge und Jahrhunderte*, ö.p., σ. 113.

νεξέλεγκτων, παραγόντων που καθορίζουν τον κόσμο των φτωχών: των δίκαιων βασιλιάδων και των ανθρώπων που φέρνουν δικαιοσύνη στο λαό. Να γιατί ο θρύλος των ληστών έχει ακόμα τη δύναμη να μας συγκινεί. Ας αφήσουμε την τελευταία λέξη στον Ivan Olbracht, που έγραψε γι' αυτό καλύτερα απ' τον καθένα.

«Ο άνθρωπος έχει αχόρταγη νοσταλγία για δικαιοσύνη. Επαναστατεί στην ψυχή του ενάντια σε μια κοινωνική τάξη πραγμάτων που του την αρνείται και, σε οποιονδήποτε κόσμο κι αν ζει, κατηγορεί είτε αυτή την κοινωνική τάξη πραγμάτων είτε ολάχερο το υλικό σύμπαν για αδικία. Κατακλύζεται από μια παράξενη, πεισματάρικη ανάγκη να θυμάται, να σκέφτεται για πράγματα και να αλλάζει πράγματα. Επιπλέον, κουβαλάει μέσα του την επιθυμία να έχει εκείνο που δεν μπορεί να έχει – έστω και στη μορφή του παραμυθιού. Αυτή είναι ίσως η βάση για τις ηρωικές αφηγήσεις όλων των εποχών, όλων των θρησκειών, όλων των λαών και όλων των τάξεων».⁴

Δεν αποτελούμε εξαιρεση. Να γιατί ο Ρομπέν των Δασών είναι και δικός μας ήρωας – και θα παραμείνει.

4. I. Olbracht, *Der Rauber Nikola Schuhaj*, ὁ.π., σ. 76-77.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

Γυναίκες και ληστεία

ΑΦΟΥ ΟΙ ΛΗΣΤΕΣ είναι διαβόητοι γυναικάδες κι αφού τόσο η περηφάνια όσο και η υπόληψή τους απαιτούν την επίδειξη ανδρισμού, ο πιο συνηθισμένος ρόλος της γυναικάς στη ληστεία είναι εκείνος της ερωμένης. Κάποιοι αντικοινωνικοί ληστές μπορεί να συμπληρώνουν τη σεξουαλική τους διασκέδαση με το βιασμό, ο οποίος, σε ορισμένες περιστάσεις, μπορεί να εγγυάται τη σιωπή των θυμάτων. («Έλεγαν ότι μας τα έκαναν όλ' αυτά ώστε να ντραπούμε να μιλήσουμε, και για να δείξουν τι είναι ικανοί να κάνουν», ανέφερε μια κοπέλα από την Κολομβία στους αντάρτες, στους οποίους προσχώρησε στη συνέχεια).¹ Ωστόσο, όπως είχε παρατηρήσει εδώ και τόσο καιρό ο Μακιαβέλι, η κακοποίηση των γυναικών είναι ένας σίγουρος τρόπος για να γίνεις αντιδημοτικός, και οι ληστές που στηρίζονται στη λαϊκή υποστήριξη ή συναίνεση πρέπει να συγχρατούν τα ένστικτά τους. Ο κανόνας στη συμμορία του Λαμπιάο ήταν να μη βιάζουν γυναίκες («παρά μόνο για καλούς λόγους», δηλ. ενδεχομένως για τιμωρία, εκδίκηση και εκφοβισμό). Οι πολιτικοί αγρότες-αντάρτες εφαρμόζουν αυτό τον κανόνα με τη μεγαλύτερη αυστηρότητα: «Εξηγούμε τον κανόνα: όποιος αντάρτης βιάσει γυναίκα, οποιαδήποτε γυναίκα, περνάει από στρατοδικείο». Ωστόσο, και στους ληστές και στους αντάρτες, «Αν είναι φυσικό πράγμα, αν η γυναίκα συμφωνεί, τότε δεν υπάρχει πρόβλημα».²

Το συνηθισμένο είναι να δέχονται οι γυναίκες επισκέψεις από τους ληστές εραστές τους, κάτι που διευκολύνει μια εκ των

1. *Diario de un guerrillero Latinamericano*. Μοντεβίδεο 1968, σ. 60.

2. Στο ίδιο, σ. 60-61.

πραγμάτων πολυηγυνία. Ωστόσο δεν είναι άγνωστες και οι περιπτώσεις γυναικών που μοιράζονται την περιπλανώμενη ζωή των αντρών, αν και οι ομάδες που επιτρέπουν συστηματικά αυτή την πρακτική είναι μάλλον σπάνιες. Ο Λαμπιάο φαίνεται πως ήταν ο μοναδικός που το επέτρεπε στη βορειανατολική Βραζιλία. Ακόμα και σ' αυτές τις περιπτώσεις, όταν οι άντρες πήγαιναν σε ιδιαίτερα μαχρόχρονες κι επικίνδυνες αποστολές προτιμούσαν ν' αφήνουν πίσω τους τις γυναίκες, συχνά παρά τη θέλησή τους, αφού η παρουσία της ερωμένης του ληστή θα εμπόδιζε τις περιστασιακές ερωτικές του περιπέτειες «από σεβασμό προς τη μόνιμη σύντροφό του».³

Οι γυναίκες, σε μια ομάδα, δεν ξέφευγαν συνήθως από τον αποδεχτό ρόλο του φύλου τους. Δεν οπλοφορούσαν και, φυσιολογικά, δεν έπαιρναν μέρος στη μάχη. Η Μαρία Μπονίτα, η γυναίκα του Λαμπιάο, κεντούσε, έραβε, μαγείρευε, τραγουδούσε, χόρευε και γεννούσε παιδιά πίσω απ' τους θάμνους. Ήταν ευχαριστημένη που ακολουθούσε τον άντρα της. Όταν ήταν ανάγκη, έπαιρνε μέρος στη μάχη, συνήθως όμως ήταν απλός θεατής, συμβουλεύοντας τον άντρα της να μη διακινδυνεύει πολύ.⁴ Η Νταντά όμως, η γυναίκα του Κορίσκο, υπαρχηγού του Λαμπιάο, έφερνε περισσότερο προς τη Λαίδη Μάχβεθ και θα μπορούσε να είναι αρχηγός συμμορίας. Η παρουσία, πάντα ελάχιστων στην πράξη, γυναικών σε μια ομάδα πολύ περισσότερων αντρών δημιουργεί κάποια προφανή προβλήματα. Μόνο ο φόβος για έναν τρομερό αρχηγό μπορούσε να τα ελαχιστοποιήσει ή, σε ομάδες ανταρτών με υψηλή πολιτική συνείδηση, η πειθαρχημένη ηθική της υπόθεσης. Ίσως αυτός να ήταν ο βασικός λόγος για την απροθυμία των ληστών να έχουν μαζί τους γυναίκες ή να βιάζουν τις αιχμάλωτες. Τίποτα δεν υπονομεύει τόσο την αλληλεγγύη όσο ο σεξουαλικός ανταγωνισμός.

Ο δεύτερος και λιγότερο γνωστός ρόλος των γυναικών στη ληστεία είναι να προσφέρουν υποστήριξη και σύνδεση με τον εξωτερικό κόσμο. Κυρίως, είναι αναμενόμενο να βοηθούν συγγε-

3. M.I.P. de Queiroz. *o.p..* σ. 179.

4. Στο *ιδιο.* σ. 183.

νείς, συζύγους ή εραστές. Δε χρειάζεται να πούμε πολλά γι' αυτό.

Ο τρίτος ρόλος είναι όταν γίνονται ληστές οι ίδιες. Ελάχιστες γυναίκες είναι ενεργοί μαχητές, παρουσιάζονται όμως στα τραγούδια των βαλκανιών χαϊδούκων (βλ. εδώ, κεφ. 6)⁵ αρχετές περιπτώσεις, ώστε να μας γεννιέται η υποψία πως, τουλάχιστον σε ορισμένα μέρη του κόσμου, αποτελούσαν αναγνωρισμένο φαινόμενο. Στην περουβιανή επαρχία του Πιούρα, για παράδειγμα, έδρασαν μερικές στην περίοδο 1917-1937, ανάμεσά τους ορισμένες λησταρχίνες - ιδιαίτερα η Ρόσα Πάλμα από το Τσουλουκάνας, που λέγεται ότι κέρδισε το σεβασμό ακόμα και του τρομερού Φροιλάν Αλάμα, του διασημότερου λήσταρχου της εποχής, η λεσβία Ρόσα Ρουιρίας από το Μοροπόν, γνωστή πολεμική κοινότητα, και η Μπάρμπαρα Ράμος, αδερφή δύο ληστών και συντρόφισσα ενός τρίτου, από την ασιέντα Ουαπάλας.⁶ Οι κοπέλες αυτές ήταν φημισμένες καβαλάρισσες, σκοπεύτριες και ονομαστές για τη γενναιότητά τους. Πέρα από το φύλο τους, φαίνεται ότι τίποτα δεν τις ξεχώριζε από τους άλλους ληστές. Η ιστορία του αργεντίνικου συμμοριτισμού περιλαμβάνει μια τρομερή montonera που λήστευε ταξιδευτές, τη Μαρτίνα Τσαπανάι (1799-μετά το 1860), με ινδιάνικη καταγωγή, που είχε πολεμήσει πλάι στον άντρα της και συνέχιζε να πολεμάει ώς το θάνατό της.⁷

Παρότι το σπουδαίο κινέζικο ληστρικό μυθιστόρημα *Πλάι στο Νερό* περιλαμβάνει μερικές ηρωίδες, στην Κίνα, όπως κι αλλού, υπήρχαν ελάχιστες γυναίκες σε πραγματικό ρόλο ληστή. Με δεδομένη την πρακτική του φασκιώματος των ποδιών, που εμπόδιζε τις γυναίκες να περπατούν ελεύθερα, αυτό δεν είναι περίεργο. (Ωστόσο, ήταν περισσότερες σε περιοχές έφιππης λη-

5. C.J. Jireček, δ.π., σ. 476.

6. Τίποτα δεν είναι γνωστό για την τύχη τους και δεν καταγράφονται στον κατάλογο των ληστών που πιάστηκαν ή σκοτώθηκαν στην περιοχή αυτή (στο R. Merino Arana, δ.π.). παρότι ο κατάλογος περιλαμβάνει μερικές άλλες γυναίκες. V. Zapata Cest. δ.π., σ. 205-206.

7. Hugo Nario. *Mesías y bandoleros pampeanos*. Μπουένος Άιρες 1993. σ. 115-117.

στείας, ως όπου δε συνήθιζαν να φασκιώνουν τα πόδια, όπως στη μειονότητα Χάκα). Πιο εντυπωσιακός είναι ο σημαντικός αριθμός από λησταρχίνες που καταγράφονται από την εποχή των Ταΐπινγκ και στο εξής. (Η τρομερή Σου Σανιάνγκ, που είχε μεγάλη φήμη ότι «σκότωνε τους πλούσιους και βοηθούσε τους φτωχούς», έγινε ηρωίδα πολλών ποιημάτων). Φαίνεται ότι, τυπικά, περνούσαν στη ληστεία για να εκδικηθούν το φόνο των συζύγων τους ή, σπανιότερα, άλλων συγγενών, κάτι που εξηγεί ίσως γιατί τα δικά τους ονόματα σπάνια καταγράφονται.

Η εκδίκηση είναι το κίνητρο και για τις λησταρχίνες της Ανδαλουσίας, όπου όχι μόνο μνημονεύονται (π.χ. στον 19ο αιώνα η Τοράλμπα από τη Λουθένα [που φορούσε αντρικά ρούχα] και η Μαρία Μάρκεθ Θάφρα «Λα Μαριμάτσο»), αλλά και κατέχουν μια ειδική θέση στο ληστρικό θρύλο με την επωνυμία *serranas* (βουνίσιες).⁸ Η στερεοτυπική *serrana* περνάει στην παρανομία γενικά για να εκδικηθεί τους άντρες και ειδικά επειδή «έχασε την τιμή της», δηλαδή την παρθενιά της. Μια τόσο δραστική αντίδραση στην ατίμωση είναι αναμφίβολα σπανιότερη στις γυναίκες απ' ό,τι στους άντρες, οι υπέρμαχες όμως του πιο αγωνιστικού τύπου της γυναικείας απελευθέρωσης ίσως να σημειώσουν με ευχαρίστηση. ότι συναντιέται ακόμα και στις παραδοσιακές κοινωνίες. Πάντως, όπως και τόσα άλλα θέματα γύρω από τη ληστεία, το ζήτημα αυτό χρειάζεται περαιτέρω έρευνα.

Στις κοινωνίες που θέρεφουν τη ληστεία, οι «ατιμασμένες» γυναίκες που χρειάζονται εκδίκηση είναι πιο πιθανό να βρουν υπερασπιστές ανάμεσα στους άντρες συγγενείς τους. Η υπεράσπιση της «τιμής», δηλαδή χυρίως της σεξουαλικής «τιμής» των γυναικών, είναι ίσως το σπουδαιότερο μεμονωμένο κίνητρο που οδηγούσε άντρες στην παρανομία στις κλασικές ληστρικές περιοχές της Μεσογείου και στον υπερατλαντικό λατινικό κόσμο. Ο ληστής, εκεί, έπαιζε ταυτόχρονα το ρόλο του Δον Ζουάν και του Εκδικητή του. Στο σημείο αυτό όμως, όπως και σε τόσα άλλα, μοιραζόταν τις αξίες του κοινωνικού του σύμπαντος.

8. O Julio Caro-Baroja μιλάει γι' αυτές στο *Essay sobre la literatura de Cordel*. Μαδρίτη 1969. σ. 389-390.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

Η ληστρική παράδοση

I

ΟΠΩΣ ΓΝΩΡΙΖΕΙ ΟΠΟΙΟΣΔΗΠΟΤΕ τακτικός θεατής του κινηματογράφου ή της τηλεόρασης, οι ληστές, όποια κι αν είναι η φύση τους, τείνουν να βρίσκονται τυλιγμένοι στα νέφη του μύθου και της φαντασίας. Πώς να ανακαλύψουμε λοιπόν την αλήθεια γι' αυτούς; Πώς να εξαχριβώσουμε τους μύθους τους;

Οι περισσότεροι από τους ληστές, γύρω από τους οποίους έχουν πλεχτεί τέτοιοι μύθοι, έχουν πεθάνει εδώ και καιρό: ο Ρομπέν των Δασών (αν υπήρξε) έζησε τον 130 αιώνα, ενώ στην Ευρώπη είναι κοινότεροι οι ήρωες που βασίζονται σε φυσιογνωμίες από τον 160 ώς τον 180 αιώνα – πιθανότατα επειδή η εφεύρεση της τυπογραφίας έφερε στη ζωή το κύριο μέσο για την επιβίωση παλαιών ληστρικών αναμνήσεων: τις φτηνές λαϊκές φυλλάδες ή τα βιβλία που πουλούσαν γυρολόγοι. Περνώντας από μια ομάδα αφηγητών στην επόμενη, από έναν τόπο ή ένα κοινό σε άλλα, στο πέρασμα των γενεών, αυτός ο τρόπος μεταβιβασης πολύ λίγα πράγματα μπορεί να τεκμηριώσει ως προς τους ίδιους τους ληστές, μας λέει μόνο ότι, για οποιονδήποτε λόγο, η ανάμνησή τους παραμένει ζωντανή. Εάν δεν έχουν αφήσει κάποια ίχνη στα κατάστιχα του νόμου και των αρχών που τους είχαν καταδιώξει, είναι ζήτημα αν έχουμε οποιαδήποτε άμεση συγκαιρινή μαρτυρία γι' αυτούς. Ξένοι περιηγητές που έτυχε να αιχμαλωτιστούν από ληστές, χωρίς στη νοτιανατολική Ευρώπη, άφησαν κάποιες σχετικές αναφορές από τον 190 αιώνα, ενώ δημοσιογράφοι πήραν συνεντεύξεις από νεαρούς με φυσεκλίκια, υπερβολικά πρόθυμους να μιλήσουν, μόνο

από τον 20ό αιώνα. Άλλωστε, δεν μπορούμε να παίρνουμε πάντα τοις μετρητοίς τέτοιες αναφορές. Εστω και μόνο επειδή σπάνια οι εξωτερικοί μάρτυρες γνώριζαν αρχετά για την τοπική κατάσταση. Εστω ως αν μπορούσαν να καταλάβουν (ή, ακόμα δυσκολότερα, να μιλήσουν) τη συχνά δυσκολονότητη τοπική διάλεκτο και να αντισταθούν στις πιέσεις των διψασμένων για εντυπωσιασμό αρχισυντακτών. Τη στιγμή που γράφονται αυτές οι αράδες, η απαγωγή ξένων –για λύτρα ή για διαπραγμάτευση παραχωρήσεων από την κυβέρνηση– έχει γίνει του συρμού στην Αραβική Δημοκρατία της Υεμένης. Απ' όσο μπορώ να χρίνω, λίγες συναφείς πληροφορίες έχουν αποσπαστεί από τους απελευθερωμένους ομήρους.

Η παράδοση, φυσικά, διαπλάθει τις γνώσεις μας ακόμα και για εκείνους τους κοινωνικούς ληστές του 20ού αιώνα –και υπάρχουν μερικοί– για τους οποίους διαθέτουμε αξιόπιστες και από πρώτο χέρι πληροφορίες. Τόσο οι ίδιοι οι ληστές όσο κι εκείνοι που καταγράφουν τις περιπέτειές τους είναι εξοικειωμένοι από την παιδική τους ηλικία με το ρόλο του «χαλού ληστή» στο δράμα της ζωής των φτωχών χωρικών κι εύκολα τον απονέμουν στον εαυτό τους ή στο θέμα τους. Οι *Memorias de Pancho Villa* του M.L. Guzmán, πέρα απ' το ότι βασίζονται εν μέρει στα λόγια του ίδιου του Βίλλα, είναι έργο μιας σπουδαίας μορφής της μεξικανικής λογοτεχνίας που ήταν ταυτόχρονα (κατά τη γνώμη του βιογράφου του Βίλλα) «ιδιαίτερα σοβαρός μελετητής».¹ Στις σελίδες του Guzmán, ωστόσο, τα πρώτα βήματα της σταδιοδρομίας του Βίλλα συμμορφώνονται με το στερεότυπο του Ρομπέν των Δασών σαφώς περισσότερο από όσο είχε συμβεί, όπως φαίνεται, στην πραγματική ζωή. Αυτό γίνεται ακόμα πιο έκδηλο στην περίπτωση του Τζουλιάνο, που έζησε και πέθανε στο αποκορύφωμα των φωτορεπόρτερ και των συνετεύξεων διασημοτήτων σε εξωτικά μέρη. Όμως ο Τζουλιάνο γνώριζε τι προσδοκούσαν από αυτόν («Πώς θα μπορούσε ένας Τζουλιάνο, που αγαπάει τους φτωχούς και μισεί τους πλούσι-

1. F. Katz, ὁ.π., σ. 830.

ους, να στραφεί ποτέ ενάντια στις μάζες των εργατών»;», ρωτούσε ρητορικά, έχοντας μόλις πριν λίγο μακελέψει κάμποσους εργαζόμενους), όπως το γνώριζαν και οι δημοσιογράφοι και οι μυθιστοριογράφοι. Αχόμα και οι εχθροί του, οι κομμουνιστές, προβλέποντας σωστά το τέλος του, εκφράζανε τη λύπη τους που ήταν «ανάξιο για ένα αυθεντικό τέκνο του εργαζόμενου λαού της Σικελίας», «αγαπητό στο λαό και περιτριγυρισμένο από συμπάθεια, θαυμασμό, σεβασμό και φόβο».² Η φήμη του στους συγκαιρινούς ήταν τέτοια ώστε, όπως μου δήλωσε ένας παλιός αγωνιστής της περιοχής, μετά τη σφαγή του 1947 στην Πορτέλα ντέλα Τζινέστρα κανείς δεν είχε φανταστεί πως αυτό θα μπορούσε να είναι έργο του Τζουλιάνο.

Βολικοί και καλά ριζωμένοι μύθοι είναι διαθέσιμοι και για ληστές όπως οι εκδικητές και οι χαίδούκοι, που η φήμη τους δεν μπορεί να εστιάσει στην κοινωνική αναδιανομή ή στη συμπάθεια για τους φτωχούς, τουλάχιστον όταν δεν είναι απλά ενεργούμενα του επίσημου νόμου ή της επίσημης κυβέρνησης. (Πολλοί, κατά τα άλλα απεχθείς, σκληροί της υπαίθρου κέρδισαν το δημόσιο φωτοστέφανο μόνο και μόνο επειδή στάθηκαν εχθροί του στρατού ή της αστυνομίας). Γιάρχει το στερεότυπο της τιμής του πολεμιστή ή, σε χολιγουντιανούς όρους, του ηρωικού καουμπόη. (Καθώς, όπως έχουμε δει, τόσοι πολλοί ληστές προέρχονταν από εξειδικευμένες πολεμικές κοινότητες ποιμένων-επιδρομέων, οι στρατιωτικές ικανότητες των οποίων αναγνωρίζονταν από τους γηγεμόνες, τίποτα δεν ήταν πιο οικείο στους νεαρούς αυτών των κοινοτήτων). Η τιμή και η ντροπή, όπως μας λένε οι ανθρωπολόγοι, κυριαρχούσαν στο αξιακό σύστημα της Μεσογείου, της κλασικής περιοχής του δυτικού ληστρικού μύθου. Οι φεουδαρχικές αξίες –όπου υπήρχαν –έρχονταν να ενισχύουν αυτό το σύστημα. Οι ηρωικοί ληστές ήταν, ή θεωρούσαν τους εαυτούς τους, «ευγενείς» μια κατάσταση που –τουλάχιστον στη θεωρία –επέβαλε επίσης κάποια ηθικά κρι-

2. «The Bandit Giuliano», στο E.J. Hobsbawm, *Uncommon People: Resistance, Rebellion and Jazz*, Λονδίνο 1998, σ. 191-199 [ελλ. έκδ.: Ξεχωριστοί άνθρωποι: Αντίσταση, εξέγερση και τζαζ, μτφρ. Π. Ματάλας, Θεμέλιο, 2001, σ. 266-276].

τήρια, αξιοσέβαστα και αξιοθαύμαστα. Ο συσχετισμός έχει επιβιώσει και στις δικές μας. έντονα μη αριστοκρατικές κοινωνίες (μιλάμε π.χ. για «συμπεριφορά τζέντλεμαν» ή για «ευγενή χειρονομία», «la noblesse oblige», κλπ.). Με την έννοια αυτή, η «ευγενεία» συνδέει τον πιο βάναυσο από αυτούς τους σκληρούς άντρες των όπλων με τον πιο εξιδανικευμένο από τους Ρομπέν των Δασών, οι οποίοι όντως ταξινομούνται ως «ευγενείς ληστές» («edel Räuber») σε διάφορες χώρες και για αυτό το λόγο. Το γεγονός ότι αρκετοί αρχηγοί ληστών, ξακουστοί στο μύθο, μπορεί όντως να προέρχονται από οικογένειες με οικόσημα (έστω κι αν ο όρος Raubritter –ληστής βαρόνος– δεν εμφανίζεται στη βιβλιογραφία πριν από τους φιλελεύθερους ιστορικούς του 19ου αιώνα), ενισχύει αυτή τη σύνδεση.

Έτσι, η πρώτη σοβαρή είσοδος του ευγενή ληστή στην υψηλή κουλτούρα (δηλαδή στην ισπανική λογοτεχνία του Χρυσού Αιώνα) υπογραμμίζει τόσο την υποτιθέμενη κοινωνική του θέση ως αριστοκράτη, δηλαδή την «τιμή» του, όπως και τη γενναιοφυχία του, για να μην αναφέρουμε επίσης (όπως στον Αντόνιο Ρόκα του Λόπε δε Βέγα, πρόσωπο βασισμένο σ' έναν καταλανό συμμορίτη του 1540 περίπου) τη μετριοπάθεια στη χρήση της βίας και την ευνοϊκή στάση απέναντι στους αγρότες. Ο γάλλος ιστοριογράφος Μπραντόμ (1540-1614), απηχώντας μερικές τουλάχιστον συγκαιρινές γνώμες, τον χαρακτηρίζει «έναν από τους πιο θαρραλέους, άφοβους, επιδέξιους, συνετούς, ικανούς και ιπποτικούς ληστές που είδε ποτέ η Ισπανία» (στο *Vie des dames galantes*). Στο *Don Kιχώτη* του Θερβάντες, ο ληστής «Ρόχε Γκινάρτ» (ο Ροκαγκινάρντα, που έδρασε στις αρχές του 17ου αιώνα) παρουσιάζεται να στέκει με τη μεριά των φτωχών και των αδύναμων.³ (Και οι δύο είχαν στην πραγματικότητα αγροτική καταγωγή). Οι αυθεντικές μαρτυρίες γι' αυτούς που ονομάστηκαν «ληστές του καταλανικού μπαρόκ» απέχουν πολύ από τους Ρομπέν των Δασών. Άραγε, η ικανότητα των μεγάλων ισπανών συγγραφέων να δημιουργήσουν μια μυθολογική εκδοχή ευγε-

3. B. Xavier Torres I Sans. *Els bandolers (s. XVI-XVII)* (Barcelona 1991), cap. V.

νούς ληστείας, τη στιγμή ακριβώς που η πραγματική ληστεία, στην επιδημική μορφή του 16ου-17ου αιώνα, έφτανε στο αποχορύφωμά της, αποδεικνύει πόσο απομακρυσμένοι ήταν από την πραγματικότητα ή, μήπως, το τεράστιο κοινωνικό και ψυχολογικό δυναμικό της ύπαρξης του ληστή ως ιδεώδους τύπου; Το ερώτημα πρέπει να μείνει ανοιχτό. Αλλά, σε κάθε περίπτωση, ο ισχυρισμός ότι ο Θερβάντες, ο Λόπε, ο Τίρσο δε Μολίνα και οι άλλες δόξες της καστιλιάνικης υψηλής κουλτούρας ευθύνονται για τη μεταγενέστερη θετική εικόνα του ληστή στη λαϊκή παράδοση, είναι αστήριχτος. Οι ληστές δεν είχαν καμία ανάγκη τη λογοτεχνία για να αναγνωριστεί η κοινωνική τους διάσταση.

Οι πιο παρατηρητικοί ιστορικοί της παράδοσης του αυθεντικού Ρομπέν των Δασών το έχουν αναγνωρίσει ακόμα και σε ληστές που δεν πρόβαλαν τέτοιες αξιώσεις.⁴ Ύπογραμμίζουν «τη δυσκολία να οριστεί το έγκλημα, χυρίως λόγω της θολής διαχωριστικής γραμμής μεταξύ εγχλήματος και πολιτικής και λόγω της βιαιότητας της πολιτικής ζωής» στην Αγγλία του 14ου και 15ου αιώνα. «Το έγκλημα, οι τοπικές αντιπαλότητες, ο έλεγχος της τοπικής χυβέρνησης, η παρέμβαση της βασιλικής εξουσίας, όλα αυτά μπλέχονταν αξεδιάλυτα. Αυτό κάνει ευκολότερο να φανταστούμε ότι ο κακοποιός είχε κάποιο δίκιο με το μέρος του. Έβρισκε κοινωνική επιδοκιμασία». Όπως στο αξιακό σύστημα των χολιγουντιανών γουέστερν, το «να παίρνεις τη δικαιοσύνη στα χέρια σου», η μέσω της βίας επανόρθωση των στραβών (που ονομαζόταν επίσης «νόμος των Φόλβιλ», από μια οικογένεια ιπποτών περιβόητη για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της με τον τρόπο αυτό) ήταν καλό πράγμα. Ο ποιητής Γουΐλιαμ Λάνγκλαντ (του οποίου το έργο *Piers Plowman* –περίπου 1377– κατά σύμπτωση περιέχει την παλαιότερη αναφορά στον κύκλο του Ρομπέν των Δασών) πίστευε ότι η Χάρη προϊκίζε τους ανθρώπους με τη δύναμη να καταπολεμήσουν τον Αντίχριστο, κάνοντας

4. J.C. Holt, *Robin Hood*. Λονδίνο 1982, ιδιαίτερα σ. 154-155.

**Κάποιους να καθαλικεύουν και να ξαναπαίρουν ό.τι
άδικα τους πήραν.**

**Τους δείχνει πώς να το ξαναχερδίζουν με των χεριών
τους τη δύναμη
και να το αρπάζουν απ' τους σκάρτους με το νόμο των
Φόλβιλ.**

(σύμφωνα με την απόδοση του καθηγητή Holt)

Η συγκαιρινή κοινή γνώμη, ακόμα και πέρα από την κοινότητα του παράνομου, ήταν λοιπόν προετοιμασμένη να εστιάσει σε κοινωνικά αξέπαινες πλευρές των πράξεων ενός ξακουστού ληστή, αφεί βέβαια η φήμη του ως αντικοινωνικού κακοποιού να μην ήταν τόσο ανατριχιαστική ώστε να τον κάνει εχθρό κάθε τίμιου άνθρωπου. (Στην τελευταία περίπτωση, η παράδοση πρόσφερε μια εναλλακτική, που ικανοποιούσε πάντως τη δίψα του κοινού για δραματικές καταστάσεις, με τη μορφή των φυλλάδων που περιείχαν τις ειλιχρινείς ομολογίες διαβόητων κακούργων, οι οποίοι περιγράφανε αναλυτικά την εξέλιξή τους, από μια αρχική παραβίαση των Δέκα Εντολών σε μια φρικιαστική εγκληματική σταδιοδρομία που κατέληγε σε μια έκκληση για συγχώρεση από το Θεό και τους ανθρώπους στα πόδια του ικριώματος).

Φυσικά, όσο πιο απομακρυσμένο ήταν το κοινό -στο χρόνο ή στο χώρο- από κάποιον ξακουστό ληστή τόσο ευχολότερο του ήταν να εστιάσει στις θετικές του πλευρές και να παραβλέψει τις αρνητικές. Εντούτοις, η διαδικασία της επιλεκτικής εξιδανίκευσης μπορεί να ανιχνευτεί ώς την πρώτη γενιά. Σε κοινωνίες με ληστρική παράδοση αν, μεταξύ άλλων στόχων, ο συμμορίτης επιτίθεται σε εκείνους που αποδοκιμάζει η κοινή γνώμη, κερδίζει αυτόματα τον πλήρη θρύλο του Ρομπέν των Δασών - περιλαμβάνοντας τις αλάθητες μεταμφίσεις, το άτρωτο, τη σύλληψη μόνο με προδοσία και όλα τα υπόλοιπα (βλ. εδώ, κεφ. 4). Έτσι ο Λοχίας Χοσέ Αβάλος, που αποστρατεύτηκε από τη χωροφυλακή για να γίνει κτηματίας στο αργεντίνικο Τσάκο, όπου ο ίδιος είχε καταδιώξει τη δεκαετία του 1930 το διάσημο ληστή Ματέ Κοσίδο (Σεγούντο Νταβίντ Περάλτα, 1897-;), δεν είχε

THE
JAMES BOYS
and their Band of
Bank and Train Robbers.

29

29. Οι αδερφοί Τζέιμς, ήρωες της λαϊκής φιλολογίας (Συζύγιο 1892). Η συνέβειά τους με ληφτείσιν τρένα βαρύτητας ίσως την εξέπληση της φάσης των (Weidenfeld Archive). 30. Ο Τζέιμς Τζέιμς (1847-1882), που πλάι στον αδερφό του Φρανκ (1843-1915) στάθηκε ο διαστημάτερος υποδήματος για το ρόλο του κυριακού ληστή στην ιστορία των ΗΠΑ. Γεννήθηκε και πέθανε στο Μεζούρι. Έμφασης τη σιωπηρία του μετά την Εμφύλιο Ήραλδο (1866) (Weidenfeld Archive).

31

31. Ο Τζέιμς Τζέιμς ενταγμένος στο θράλλο του Γουέστ. Ο Κένεντι θώνυται στην ταινία Jesse James (1939. Henry King) (National Film Archive).

22. Λαζαρίνα (1898-1900), ο μεγάλος λαρστικός ήρωας της Βραζιλίας. Η-Εξαρχόλο του Ήρωτου Μέρους από μια έμμετρη μυθοποιεία σε τρία μέρη, γραφμένη από έναν λαϊκό ποιητή του Νορτέστα. Τυπώθηκε στη γεγοντού βιβλιογραφίας πολλή του Σαο Πάολο (1902) (Editora Gráfica / Weidenfeld Archive).

23. Ο λαρτής ως εθνικής μάλιστα σημασίας αναπαρίγεται από διαφορετικούς στρατιωτικούς της Βραζιλίας πεντάλια. Ο Ανδραζέτο (1953). Τα στολομένα δραμάτια καπέλα με το ανεπτυγμένο γένος είναι το τοπικό αντίτυπο του σομπρέρο ή των στίσσων (National Film Archive).

24. Πάντοι Ήλλα (γεννήθηκε το 1877 στο Ντιαράνγκο, πέθανε το 1923 στην Τουρκία). Εδώ, ο διάσημος λαρτής έχει γίνει επαναστάτης στρατηγός (Δεκαεμέριας 1913).

32

33

25. Ο «Κέρος» Σεργόν Αριστοκρήτης Ταρ-
Ητζριανόν, 1882-1922. Μπολσεβίκος ε-
παγγελματίας επαναστάτης, έγινε γνω-
στός στην εξαιρετική πολεμικότρεξχάρος και
θυραλέος αύλκυριπος της διάστης. Ήταν
ο πρωτεγγιανώτης στη λορτεία της Τυ-
ριδίδες το 1907 (Novosti Press Agency).
26. Ο φρεγανίσκο Σεμπατέ («Ελ Κέκο»,
1913-1960), καταλλονός αναρριχώντος και α-
παλλοτριωτής. Η φωτογραφία πραγμα-
τήστηκε το 1957 και τιν δείχνει: με εξάρτη-
ση κατάλληλη για τη διάβαση των σπά-
ρων (Σιαλλογή τους συγγραφέα).

25

26

27. Ο μυστικός ληστής: Κεφάλα λαρών του Σαλβατόρ Ρούζ (1615-1673) (Weidenfeld Archive).

28. Ο αγαλμάτων ληστής: Αρχηγός Banditi του Σαλβατόρ Ρούζ, σε αγγλική γκραβούρα του 18ου αιώνα (Weidenfeld Archive).

29

30

30. Ο σύγχρονος ληστής: Από του Φρανθίσκου Γκάγια και Λουθέντες (1746-1828). Μία από τις πολλές μαλέτες του Γκάγια πάνω σ' αυτή το θέμα (MAS).

31. Ο αποκαθηματικός ληστής: Ληστής των Απεννίνων (1824) του σερ Τσαρλς Ιστλέκ (1793-1865), πρεδόμα της Ναούλικης Ακαδημίας (Wendefeld Archiv).

31. Ο ληστής ως σύμβολο: Νεντ Κέλι (1936) των Συντελεί Νόλαν. Μέρος μιας σειράς έργων για το διάσημο bushranger (1854-80) με τη χαρακτηριστική πανοπλία του Arts Council.

42. Πορτραίτης του Ιωάννη από τον Charles-Alphonse-Paul Bellay (1826-1900). Συγχρόνω με πλήθη παραμύθια από Ήπειρο Σαλονί, όπου γεννήθηκε πριν την επανάσταση λαϊκούς τύπους της Επανάστασης (Weidenfeld Archives).

καμία απολύτως αμφιβολία ότι εκείνος είχε σταθεί «ληστής του λαού». Δεν είχε κλέψει ποτέ καλούς Αργεντίνους, παρά μόνο τους εκπροσώπους των μεγάλων διεθνών εταιρειών αγροκτηνοτροφικών προϊόντων, «los cobradores de la Bunge y de la Clayton». («Βέβαια», όπως το έθεσε όταν του πήρα συνέντευξη στη φάρμα του, στα τέλη της δεκαετίας του 1960, «η δουλειά μου [oficio] ήταν να τον πιάσω, όπως η δουλειά του [oficio] ήταν να είναι ληστής»). Ήμουν λοιπόν σε θέση να προβλέψω σωστά τι θα ισχυριζόταν ότι θυμόταν για το ληστή.⁵ Είναι αλήθεια πως ο διάσημος ληστής είχε χτυπήσει το αυτοκίνητο ενός εκπροσώπου της Bunge & Born, κλέβοντάς του 6.000 πέσος το 1935, ενώ το 1936 είχε ληστέψει ένα τρένο που μετέφερε, μεταξύ άλλων επιβατών, προφανώς «καλών Αργεντίνων», κάποιον άνθρωπο της Anderson, Clayton & Co. (12.000 πέσος) και είχε αποσπάσει 45.000 πέσος με μια επιδρομή στα τοπικά γραφεία της Dreyfus, που μαζί με την Bunge ήταν ένα από τα μεγαλύτερα ονόματα στο παγκόσμιο εμπόριο αγροτοκτηνοτροφικών προϊόντων. Ωστόσο, τα στοιχεία δείχνουν ότι στις ειδικότητες της συμμορίας του, ληστείες τρένων και απαγωγές για λύτρα, δεν έκανε πατριωτικές διακρίσεις.⁶ Το κοινό ήταν εκείνο που συγκράτησε τους ξένους εκμεταλλευτές και λησμόνησε τους υπόλοιπους.

Η κατάσταση ήταν ακόμα σαφέστερη σε κοινωνίες όπου υπήρχε ο θεσμός της βεντέτας και μια «θεμετή» ανθρωποκτονία ποινικοποιούνταν από το κράτος – κι ακόμα περισσότερο όταν κανείς σχεδόν δεν πίστευε στην αμεροληφία της κρατικής δικαιοσύνης. Ο Τζουζέπε Μουζολίνο, ένας μοναχικός παράνομος, αρνήθηκε από την αρχή ώς το τέλος να αποδεχτεί πως ήταν κακοποιός με οποιαδήποτε έννοια, και μάλιστα στη φυλακή αρνήθηκε να φορέσει την ταιριαστή σε εγκληματία στολή του φυλακισμένου. Δεν ήταν ούτε ληστής ούτε συμμορίτης, δεν είχε

5. Θυμάμαι την πρόβλεψη αυτή του καθηγητή José Nun από το Μπουένος Άιρες, με τον οποίο είχα ξεκινήσει το ταξίδι μου στο Τσάχο.

6. Hugo Chumbita, «Alias Maté Cosido», *Todo Es Historia*, τχ. 293, Μπουένος Άιρες, Νοέμ. 1991, σ. 82-95.

χλέψει ή ληστέψει κανέναν, απλώς είχε σκοτώσει σπιούνους, χαφιέδες και infami (άτιμους). Από εδώ προέρχεται, εν μέρει τουλάχιστον, η ασυνήθιστη συμπάθεια, σχεδόν λατρεία, και προστασία που απολάμβανε στην ύπαιθρο της περιοχής του, στην Καλάβρια. Πίστευε στους παλιούς καλούς τρόπους και ήταν εναντίον των κακών νέων τρόπων. Ήταν σαν το λαό: ζούσε σε κακούς καιρούς, είχε άδικη μεταχείριση, ήταν αδύναμος και θύμα. Η μόνη διαφορά του ήταν ότι αντιστάθηκε στο σύστημα. Και ποιος νοιάστηκε να εξετάσει τις λεπτομέρειες των τοπικών πολιτικών ανταγωνισμών που τον είχαν οδηγήσει στην πρώτη του ανθρωποκτονία;⁷

Σε μια πολιτικά πολωμένη κατάσταση, μια τέτοια επιλογή γινόταν ακόμα ευκολότερη. Έτσι ένας κλασικός, τύπου Καρπαθίων, ληστρικός μύθος αναπτύχθηκε στα βουνά Μπέσκιτ της Πολωνίας γύρω από κάποιον Γιαν Σαλαπάτεκ («Ο Αετός»), 1923-1955, μαχητή της αντίστασης με τον πολωνικό εσωτερικό στρατό στη διάρκεια του πολέμου, που συνέχισε με την αντικομμουνιστική αντίσταση μεταπολεμικά, και που φαίνεται ότι παρέμεινε παράνομος στα απρόσιτα ορεινά δάση ώς τη στιγμή που σκοτώθηκε από τους πράκτορες της Γηπερεσίας Ασφαλείας της Κρακοβίας.⁸ Όποια κι αν ήταν η πραγματικότητα της σταδιοδρομίας του, με δεδομένη τη δυσπιστία των χωρικών απέναντι στα νέα καθεστώτα, ο μύθος του είναι αξεδιάλυτος από τον παραδοσιακό θρύλο του καλού ληστή - «υπάρχουν μόνο κάποιες επιφανειακές αλλαγές: το τσεκούρι αντικαθίσταται με οπλοπολυβόλο, το αρχοντικό του τσιφλικά με την αποθήκη του κομμουνιστικού συνεταιρισμού και ο "σταρόστα" με τη σταλινική Γηπερεσία Ασφαλείας». Ο καλός ληστής δεν έβλαψε κανέναν. Λήστευε τους συνεταιρισμούς αλλά ποτέ το λαό. Ο καλός

7. Gaetano Cingari, *Brigantaggio, proprietari e contadini nel Sud (1799-1900)*, Ρέτζο Καλάμπρια 1976, σ. 205-266.

8. Ο Δρ. Andrzej Emeryk Mankowski μού πρόσφερε ευγενικά μια αγγλική εκδοχή του γοητευτικού έργου του «Legenda Salapatka - "Orla"», που βασίζεται σε επιτόπια έρευνα από το Τμήμα Εθνολογίας και Πολιτισμικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου της Βαρσοβίας το 1988-1990.

ληστής υπάρχει πάντα σε αντιπαράθεση προς τον κακό ληστή. Έτοι, αντίθετα από άλλους, που συμπεριλαμβάνουν και κάποιους αντικομμουνιστές αντάρτες, ο Σαλαπάτεκ δεν έβλαψε κανέναν. («Θυμάμαι ότι υπήρχε κι άλλος αντάρτης απ' το ίδιο χωριό – ένας σκύλας γιος [sic]»). Ήταν ο άνθρωπος που βοηθούσε τους φτωχούς μοίραζε γλυκίσματα στην αυλή του σχολείου, πήγαινε στην τράπεζα, έπαιρνε λεφτά, «τα πέταγε στην πλατεία και φώναζε “πάρτε τα, είναι δικά σας λεφτά και δεν ανήκουν στο κράτος”». Σύμφωνα με τις απαιτήσεις του θρύλου, αταίριαστα όμως για έναν αντάρτη ενάντια στο καθεστώς, χρησιμοποιούσε βία μόνο για αυτοάμυνα και δεν άνοιγε ποτέ πρώτος πυρ. Με λίγα λόγια, «ήταν πραγματικά δίκαιος και σοφός, πολεμούσε έντιμα για την Πολωνία». Μπορεί να είναι ή να μην είναι ενδεικτικό το γεγονός, ότι ο Σαλαπάτεκ γεννήθηκε στο ίδιο χωριό με τον Πάπα Ιωάννη Παύλο Β'.

Όντως, αφού οι πάντες σε χώρες με αναπτυγμένη ληστρική παράδοση περίμεναν να δουν κάποιον στο ρόλο του ευγενή ληστή (κι αυτό ισχύει ακόμα και για τους αστυνομικούς και τους δικαστές, αλλά και για τους ίδιους τους συμμορίτες), ήταν εφικτό για κάποιον να γίνει Ρομπέν των Δασών ήδη στη διάρκεια της ζωής του, αρκεί να εκπλήρωνε κάποιες ελάχιστες προδιαγραφές του ρόλου. Τέοια ήταν ξεκάθαρα η περίπτωση του Χάιμε Αλφόνσο «Ελ Μπαρμπούδο» (1783-1824), όπως διαπιστώνουμε στις αναφορές του *Correo Murciano* του 1821 και 1822 και από το ταξίδι του λόρδου Κάρναρβον (1822) στην Ι-βηρική.⁹ Όπως και η περίπτωση του Μαμέντ Κασανόβα, που άκμασε στη Γαλικία στην αυγή του 20ού αιώνα. Χαρακτηρίζεται (και φωτογραφίζεται) από μια μαδριλένικη εφημερίδα σαν «el Musolino Gallego», ο γαλικιανός Μουζολίνο (για τον Μουζολίνο βλ. επίσης εδώ, σ. 67 και 78), σαν «ληστής και μάρτυρας» στο *Diarrio de Pontevedra*, και είχε την υπεράσπιση ενός δικηγόρου που έγινε στη συνέχεια πρόεδρος της Βασιλικής Α-

9. Antonio Escudero Gutierrez, «Jaime “El Barbudo”: un ejemplo de bandolerismo social», *Estudis d'història contemporània del país Valencià*, τχ. 3, Πανεπιστήμιο της Βαλένθιας, Τμήμα Σύγχρονης Ιστορίας, Βαλένθια 1982, σ. 57-88

καδημίας της Γαλικίας. Αυτός υπενθύμισε στο δικαστήριο, το 1902, ότι τραγούδια από λαϊκούς ποιητές και ρομάντζα που πουλιόντουσαν στους δρόμους της πόλης επιβεβαίωναν το πόσο δημοφιλής ήταν ο διάσημος πελάτης του.¹⁰

II

ΜΕΡΙΚΟΙ ΣΥΜΜΟΡΙΤΕΣ μπορούν λοιπόν να οικειοποιηθούν το θρύλο του καλού ληστή στη διάρκεια της ζωής τους, και σίγουρα στη διάρκεια της ζωής των συγκαιριών τους. Επιπλέον, σε πείσμα των σκεπτικιστών, ακόμα και διάσημοι ληστές που η αρχική τους φήμη ήταν απολίτικη μπορεί ν' αποκτήσουν γρήγορα το χρήσιμο χάρισμα να στέκονται με τη μεριά των φτωχών. Ο Ρομπέν των Δασών, του οποίου ο κοινωνικός και πολιτικός ριζοσπαστισμός δεν είχε αναδειχτεί πλήρως ώς τη συλλογή του 1795 από τον γιακαβίνο Τζόζεφ Ρίτσον¹¹ είχε κοινωνικούς στόχους ακόμα και στην πρώτη εκδοχή, του 15ου αιώνα, της ιστορίας του: «For he was a gode outlawe. And dyd pore me to moch god». Εντούτοις, στη γραπτή του μορφή τουλάχιστον, ο πλήρως αναπτυγμένος κοινωνικός ληστρικός μύθος εμφανίζεται στην Ευρώπη μόνο κατά τον 19ο αιώνα, όταν ακόμα και λιγότερο ταιριαστοί υποφήφιοι ήταν πιθανό να εξιδανικευτούν σε υπέρμαχους του εθνικού ή κοινωνικού αγώνα. ή –κάτω από την έμπνευση του ρομαντισμού– σε ανθρώπους αδέσμευτους από τους περιορισμούς του καθωσπρεπισμού της μεσαίας τάξης. Το πολύ πετυχημένο είδος των γερμανικών ληστρικών μυθιστορημάτων στον πρώιμο 19ο αιώνα έχει συνοψιστεί ως εξής: «πλοκή γεμάτη δράση [...] πρόσφερε στον αναγνώστη της μεσαίας τάξης περιγραφές βίας και σεξουαλικής ελευθερίας. [...] Ένώ το έγκλημα έχει στερεοτυπικές ρίζες στην παραμέληση α-

10. Xavier Costa Clavell. *Bandolerismo. Romerías y jergas gallegas*. Λα Κορούνια 1980, σ. 75-90.

11. Joseph Ritson. *Robin Hood: A Collection of All the Ancient Poems, Songs and Ballads now Extant*. Λονδίνο 1795. 1832. 1887.

πό τους γονείς, στην ελλιπή παιδεία και στην αποπλάνηση από έκλυτες γυναικες, η ιδανική οιχογένεια της μεσαίας τάξης, ταχική, πειθαρχημένη, πατριαρχική και συγκρατημένη στα πάθη της, παρουσιάζεται τόσο ως ιδεώδες όσο και ως θεμέλιο μιας εύτακτης κοινωνίας».¹² Στην Κίνα, φυσικά, ο μύθος είναι πανάρχαιος: οι πρώτοι θρυλικοί ληστές χρονολογούνται από την περίοδο των «πολεμικών βασιλείων» (481-221 π.Χ.), ενώ το κλασικό ληστρικό μυθιστόρημα, το *Πλάι στο Νερό* του 16ου αιώνα, βασισμένο σε μια πραγματική συμμορία του 12ου αιώνα, είναι οικείο τόσο στους αγράμματους χωρικούς (από αφηγήσεις παραμυθάδων και παραστάσεις περιπλανώμενων θιάσων) όσο και στον κάθε μορφωμένο νεαρό Κινέζο, μεταξύ άλλων και στον Μάο.¹³

Ο ρομαντισμός του 19ου αιώνα έχει αναμφίβολα βοηθήσει να διαμορφωθεί το επακόλουθο γούστο για τον ληστή, ως εικόνα εθνικής, κοινωνικής ή και προσωπικής απελευθέρωσης. Δεν μπορώ να αφρηθώ ότι, από μερικές πλευρές, η άποψή μου για τους «χαιδούκους» ως «μόνιμη και συνειδητή εστία αγροτικής εξεγερσης» (βλ. εδώ, σ. 105) έχει επηρεαστεί από αυτό. Εντούτοις, το σύνολο των δοξασιών σχετικά με την κοινωνική ληστεία είναι απλώς πολύ ισχυρό και ομοιόμορφο για να μπορεί να αναχθεί σε μια καινοτομία του 19ου αιώνα ή σ' ένα προιόν λογοτεχνικής κατασκευής. Όπου το κοινό της υπαίθρου, ή ακόμα και των πόλεων, είχε επιλογή, διάλεγε εκείνα τα μέρη της ληστρικής λογοτεχνίας ή της ληστρικής φήμης που ταίριαζαν στην κοινωνική εικόνα. Η ανάλυση του Roger Chartrier πάνω στη λογοτεχνία για το ληστή Γκιγερί (έδρασε στο Πουατού, το 1602-1608) αποδεικνύει ότι, αν υπάρχει επιλογή ανάμεσα σ' έναν βασικά ωμό γκάνγκστερ που εξιλεώνεται μόνο με τη γενναιότητα και την τελική του μεταμέλεια ή έναν άντρα με καλές ιδιότητες που, μολονότι ληστής, είναι πολύ λιγότερο βάναυσος από

12. Uwe Danker, *Rauberbanden im Alten Reich um 1700: Ein Beitrag zur Geschichte von Herrschaft und Kriminalität in der frühen Neuzeit*, Φρανκφούρτη 1988, τόμ. I, σ. 474.

13. Ph. Billingsley, σ.π.. σ. 2.4.51.

τους στρατιώτες και τους ηγεμόνες, οι αναγνώστες θα προτιμήσουν το δεύτερο. Αυτή στάθηκε η βάση για εκείνο που, από το 1632 και εξής, έγινε το πρώτο λογοτεχνικό πορτρέτο στα γαλλικά του κλασικού και μυθικά στερεοτυπικού «καλού ληστή» (*«le brigand au grand coeur»*), που μετριάζεται μόνο από την απαίτηση του χράτους και της εκκλησίας ότι εγκληματίες και αμαρτωλοί δεν επιτρέπεται να τη βγάζουν χαθαρή τόσο εύκολα.¹⁴

Η επιλεκτική διαδικασία είναι ακόμα πιο ξεχάθαρη σε έναν ληστή χωρίς σημαντικά φιλολογικά ενθυμήματα, η περίπτωση του οποίου ερευνήθηκε, από τη μια, στα αρχεία και, από την άλλη, σε συνεντεύξεις με 135 ηλικιωμένους πληροφορητές το 1978-1979.¹⁵ Η λαϊκή ανάμνηση που επιβιώνει για τον Νατζαρένο Γκουλιέλμι ή «Τσινίκιο» (1830-;) στην περιοχή της Ούμβριας, γύρω απ' την πατρίδα του Ασίζη, είναι ο κλασικός μύθος του «ευγενή ληστή». Παρότι «η φυσιογνωμία του Τσινίκιο που αναδύεται από την αρχειακή έρευνα δεν έρχεται σε ουσιαστική αντίφαση με την προφορική παράδοση», στην πραγματική ζωή ο πωασδήποτε δεν ήταν ένας ιδεώδης-τυπικός Ρομπέν των Δασών. Ωστόσο, μολονότι είχε τις πολιτικές του συμμαχίες και ήταν πρόδρομος μεταγενέστερων μαφιόζικων μεθόδων (πρόσφερε στους γαιοκτήμονες, έναντι ταχτικών καταβολών, προστασία από άλλους ληστές - φυσικά και από τον εαυτό του), η προφορική παράδοση επιμένει στην άρνησή του να έχει πάρε-δώσε με πλούσιους και ειδικά στην έχθρα του και -ενδεικτικά- στην επιθυμία του για εκδίκηση εναντίον του κόμη Τσέζαρε Φιούμι, ο οποίος, λέγεται, τον είχε κατηγορήσει άδικα. Όμως, στην περίπτωσή του υπάρχει επίσης ένα πιο μοντέρνο στοιχείο στο μύθο. Ο ληστής που εξαφανίζεται από το προσκήνιο κάπου μέσα στη δεκαετία του 1860, αφού οργάνωσε την απόδρασή του στην Α-

14. *Figures de la gueuserie: Textes présentés par Roger Chartier.* Παρίσι 1982, σ. 83-96.

15. Maria Luciana Buseghin - Walter Corelli, «Ipotesi per l'interpretazione del banditismo in Umbria nel primo decennio dell'Unità», *Istituto «Alcide Cervi» Annali*, 2/1980, σ. 265-280.

μερική, πιστεύεται ότι πρόκοψε και πλούτισε εκεί, και τουλάχιστον ένας από τους γιους του λέγεται ότι έγινε πετυχημένος μηχανικός. Στην ύπαιθρο της Ιταλίας κατά τον όφιμο 20ό αιώνα, η κοινωνική άνοδος θεωρείται σωστή ανταμοιβή για κάποιον που στάθηκε ευγενής ληστής...

III

ΠΟΙΟΥΣ ΛΗΣΤΕΣ ΘΥΜΟΥΝΤΑΙ; Ο αριθμός εκείνων που επέζησαν για αιώνες σε λαϊκά τραγούδια και σε λαϊκές αφηγήσεις είναι πράγματι πολύ χαμηλός. Μόνο τριάντα περίπου τραγούδια για τη ληστεία στην Καταλονία του 16ου-17ου αιώνα βρέθηκαν από τους συλλέκτες λαογράφους του 19ου αιώνα, κι από αυτά μόνο έξι είναι αποκλειστικά αφιερωμένα σε συγκεχριμένους ληστές. (Το ένα τρίτο του συνόλου είναι τραγούδια για τις Ενώσεις, του πρώιμου 17ου αιώνα, ενάντια στις επιθέσεις των ληστών). Από τους ανδαλουσιανούς ληστές, αυτοί που έγιναν πραγματικά διάσημοι δεν είναι περισσότεροι από μισή δωδεκάδα. Μόνο δύο από τους αρχηγούς των βραζιλιανών κανγκασέριος –ο Αντόνιο Σιλβίνο και ο Λαμπιάο– κατάφεραν να περάσουν στην εθνική μνήμη. Από τους ληστές στη Βαλένθια-Μούρθια του 19ου αιώνα, μόνο ένας κέρδισε το μύθο.¹⁶ Πολλά, φυσικά, μπορεί να χάθηκαν λόγω της λειψής διατήρησης των λαικών φτηνοβιβλίων και των φυλλάδων με τραγούδια, και λόγω της εχθρότητας των αρχών, που μερικές φορές τιμωρούσαν την κατοχή αυτού του υλικού. Κι ακόμα περισσότερα μπορεί να μην έφτασαν ποτέ σε τυπογραφείο, ή να μην εντοπίστηκαν από τις έρευνες των πρώιμων φολκλοριστών. Ένα έργο που κυκλοφόρησε το 1947 αναφέρει μόνο δύο παραδείγματα για τις θρησκευτικές λατρείες γύρω από τους τάφους κάποιων νεκρών συμμοριτών στην Αργεντινή (βλ. εδώ, σ. 78), αλλά μια μεταγενέ-

16. Torres I Sans, δ.π., σ. 206, 216. C. Bernaldo de Quirós - Luis Ardila, *El Bandolerismo Andaluz*, Μαδρίτη 1978, πρώτη έκδοση 1933, *passim*, και A. Escudero Gutierrez, δ.π., σ. 73.

στερη έρευνα εντόπισε τουλάχιστον οχτώ. Με μία εξαίρεση, καμία από αυτές δεν είχε τραβήξει την προσοχή του εγγράμματου χοινού.¹⁷

Παρ' όλα αυτά υπάρχει σαφώς μια διαδικασία που επιλέγει μερικές συμμορίες και τους αρχηγούς τους για την εθνική, ή και τη διεθνή, φήμη, αφήνοντας τους υπόλοιπους σε τοπικούς αρχαιοδίφες ή στην αφάνεια. Οτιδήποτε και να είναι αυτό που τους ξεχωρίζει, το όχημα της φήμης τους ώς τον 20ό αιώνα ήταν η τυπογραφία. Κι αφού όλες οι ταινίες για διάσημους ληστές που γνωρίζω βασίζονται σε φυσιογνωμίες που είχαν πρώτα καθιερωθεί χάρη σε αναφορές σε μπαλάντες, λαικά φτηνοβιβλία και εφημερίδες, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι αυτό ισχύει και σήμερα, παρόλη την υποχώρηση του τυπωμένου λόγου (έξω από την οθόνη του υπολογιστή) μπροστά στην κινούμενη εικόνα του κινηματογράφου, της τηλεόρασης και του βίντεο. Ωστόσο, η ανάμνηση των ληστών έχει διασωθεί και χάρη στο συσχετισμό τους με συγκεκριμένα μέρη, όπως για τον Ρομπέν των Δασών το Δάσος του Σέργουντ και το Νότινχαμ (τοποθεσίες που απορρίπτονται από την ιστορική έρευνα), το βουνό Λιανγκ στα κινέζικα ληστρικά έπη (στην επαρχία Σαντόνγκ) και διάφορες «σπηλιές του (ανώνυμου) ληστή» στα ορεινά της Ουαλίας, και σίγουρα και σε άλλα βουνά. Η ειδική περίπτωση των ιερών των αφιερωμάτων στη λατρεία νεκρών ληστών έχει αναφερθεί προηγουμένως.

Πάντως, η ανίχνευση των παραδόσεων μέσω των οποίων συγκεκριμένοι ληστές επιλέχτηκαν για τη φήμη και την επιβίωση έχει λιγότερο ενδιαφέρον από την ανίχνευση των αλλαγών στη συλλογική παράδοση της ληστείας. Εδώ υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στους τόπους όπου η ληστεία, αν είχε ποτέ συμβεί σε μεγάλη κλίμακα, είναι πέρα από τη ζωντανή μνήμη και τους τόπους όπου ισχύει το αντίθετο. Αυτό είναι που δια-

17. Felix Molina Tellez. *El mito. La leyenda y el hombre. Usos y costumbres del folklore*. Μπουένος Άιρες 1947, αναφέρεται στο Hugo Narro, *Mesías y bandoleros paramilitares*. Μπουένος Άιρες 1993, σ. 125-126, και Hugo Chumbita, «Bandoleros sanctificados». *Todo Es Historia*, τχ. 340. Μπουένος Άιρες, Νοέμ. 1995, σ. 78-90.

φοροποιεί τη Βρετανία, ή τους τελευταίους τρεις αιώνες το Νότο της Γαλλίας («όπου δεν υπάρχει μαρτυρία για μεγάλες συμμορίες»¹⁸), από χώρες όπως η Τσετσενία, όπου το φαινόμενο είναι κάτι περισσότερο από ζωντανό σήμερα, και τη Λατινική Αμερική, όπου βρίσκεται στην προσωπική μνήμη αντρών και γυναικών που βρίσκονται εν ζωή. Κάπου ενδιάμεσα τοποθετούνται οι χώρες όπου η μνήμη της ληστείας του 19ου αιώνα, ή του αντίστοιχου της, διατηρείται ζωντανή, εν μέρει από εθνική παράδοση αλλά κυρίως από τα σύγχρονα ΜΜΕ, έτσι ώστε να μπορεί να αποτελέσει πρότυπο προσωπικού στιλ, όπως η Άγρια Δύση στις ΗΠΑ, ή ακόμα πρότυπο πολιτικής δράσης, όπως οι αργεντίνοι αντάρτες της δεκαετίας του 1970 που θεώρησαν τους εαυτούς τους συνεχιστές των montoneros, το όνομα των οποίων υιοθέτησαν – επιλογή που, θεωρεί ο ιστορικός τους, αύξησε σημαντικά την έλλη τους στα υποψήφια μέλη και στο κοινό.¹⁹ Σε χώρες του πρώτου είδους, η ανάμνηση πραγματικών ληστών έχει σβήσει, ή έχει επικαλυφθεί από άλλα πρότυπα κοινωνικής διαμαρτυρίας. Ότι επιζεί αφομοιώνεται στον καθιερωμένο ληστρικό μύθο, που ήδη τον έχουμε συζητήσει διεξοδικά.

Πολύ περισσότερο ενδιαφέρον έχουν οι χώρες της δεύτερης κατηγορίας. Ίσως λοιπόν να είναι χρήσιμο να κλείσουμε το κεφάλαιο με μερικές σκέψεις για τρεις από αυτές, όπου η πολύ διαφορετική διαδρομή της εθνικής ληστρικής παράδοσης μπορεί να συγχριθεί: Μεξικό, Βραζιλία και Κολομβία.²⁰ Και οι τρεις αυτές χώρες εξικειώθηκαν με την σε μεγάλη κλίμακα ληστεία στην πορεία της ιστορίας τους.

18. Yves Castan, «L'image du brigand au XVIIIe siècle dans le Midi de la France», στο G. Ortalli (επιμ.), δ.π., σ. 346.

19. Richard Gillespie, *Soldiers of Peron: The Montoneros*, Νέα Υόρκη 1982, κεφ. 2.

20. Ακολουθώ τις ίδεες των Gonzalo Sanchez και Donny Meertens, όπως τις έθιξαν αρχικά στο *Bandoleros, gamonales y campesinos*, σ. 239. Βλ. επίσης, στα συγγρικά, των ιδίων, «Political Banditry and the Colombian Violence», στο Richard W. Slatta (επιμ.), *Bandidos: The Varieties of Latin American Banditry*, Γουέστπορτ, Κονέκτικατ 1987, σ. 168.

Όλοι οι ταξιδιώτες στους δρόμους του συμφωνούσαν ότι, αν κάποιο λατιναμερικάνικο κράτος ήταν αντιπροσωπευτική χώρα των ληστών, αυτό ήταν το Μεξικό του 19ου αιώνα. Επιπλέον, στα πρώτα εξήντα χρόνια της ανεξαρτησίας του, η εξάρθρωση της κυβέρνησης και της οικονομίας, ο πόλεμος κι ο εμφύλιος πόλεμος έδιναν σε οποιοδήποτε σώμα ενόπλων που ζούσαν από τα όπλα τους σημαντική επιρροή, ή τουλάχιστον την επιλογή να προσχωρήσουν στις δυνάμεις του στρατού ή της αστυνομίας με κυβερνητικό μισθό (κάτι που, τότε ή αργότερα, δεν απέκλειε τον εκβιασμό) ή να παραμείνουν στον απλό συμμοριτισμό. Οι Φιλελεύθεροι του Μπενίτο Χουάρες, στους εμφύλιους πολέμους τους, καθώς δε διέθεταν πιο παραδοσιακούς πάτρωνες, τους χρησιμοποίησαν εκτεταμένα. Ωστόσο, οι ληστές γύρω από τους οποίους συγχροτήθηκαν λαϊκοί μύθοι είναι εκείνοι που έζησαν στη σταθερή εποχή της δικτατορίας του Πορφύριο Ντίας (1884-1911), περίοδο που προηγήθηκε της Μεξικάνικης Επανάστασης. Οι ληστές αυτοί μπορούσαν να θεωρηθούν, ήδη στην εποχή τους, αμφισβητίες της εξουσίας και της καθιερωμένης τάξης πραγμάτων. Αργότερα, με κάποια αναδρομική συμπάθεια, μπόρεσαν να θεωρηθούν πρόδρομοι της Μεξικάνικης Επανάστασης.²¹ Χάρη κυρίως στον Πάντσο Βίλλα, τον πιο περίφημο από όλους τους συμμορίτες που έγιναν επαναστάτες, τούτο έδωσε στη ληστεία έναν μοναδικό βαθμό εθνικής νομιμότητας στο Μεξικό, αλλά όχι στις ΗΠΑ, όπου την ίδια ακριβώς περίοδο οι βίαιοι, θηριώδεις και άπληστοι μεξικάνοι ληστές έγιναν οι μόνιμοι κακοί του Χόλιγουντ – τουλάχιστον έως το 1922, όπου η μεξικάνικη κυβέρνηση απείλησε να απαγορέψει στη χώρα της όλες τις ταινίες των κινηματογραφικών εταιρειών που την είχαν προσβάλλει με αυτό τον τρόπο.²² Από τους υπόλοιπους ληστές που έγιναν διάσημοι σε εθνικό επίπεδο όσο βρίσκονταν εν ζωή – ο Χεσούς Αριάγα (Τσούτσο Ελ Ρότο) στο κε-

21. Nicolé Girón. *Heracio Bernal, bandolero, caíque o precursor de la revolución?*. Μεξικό, INAH, 1976.

22. Allen L. Woll. «Hollywood Bandits 1910-1981», στο R. Slatta, σ.π., σ. 171-180.

ντρικό Μεξικό, ο Εράκλιο Μπερνάλ στη Σιναλόα και ο Σαντάνα Ροδρίγκες Παλαφόξ (Σαντανόν) στη Βερακρούς-, τουλάχιστον οι δύο πρώτοι παραμένουν δημοφιλείς. Ο Μπερνάλ, που σκοτώθηκε το 1889 και μπαινόβγαινε στην πολιτική, είναι μάλλον ο πιο ευνοημένος από την εποχή των *media*, καθώς μνημονεύεται σε δεκατρία τραγούδια, τέσσερα ποιήματα και τέσσερις ταινίες, με τηλεοπτική διασκευή για μερικές, υποφιάζομαι όμως ότι ο ξεδιάντροπος, καθολικός αλλά αντικληρικαλιστής, απατεώνας Τσούτσο (πέθανε το 1885), ο οποίος πέρασε κι αυτός στις τηλεοπτικές οθόνες, παραμένει πιο χοντά στην καρδιά του λαού.

Αντίθετα από το Μεξικό, η Βραζιλία πέρασε από την αποικιακή περίοδο στην ανεξαρτησία χωρίς αποδιοργάνωση. Η Πρώτη Δημοκρατία (1889-1930) ήταν η εποχή που δημιούργησε, τουλάχιστον στην άγονη ενδοχώρα του Νορντέστε, τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες για επιδημική ληστεία: με άλλα λόγια μεταμόρφωσε τις ομάδες των ένοπλων ακολούθων, που ήταν προσκολλημένοι σε συγκεκριμένα μέρη και σε κάποιες οικογένειες της ελίτ, σε ανεξάρτητους παράγοντες, περιπλανώμενους σε μια περιοχή που φτάνει ίσως τα 100.000 τ. χλμ. και καλύπτει τέσσερις ή πέντε Πολιτείες. Οι μεγάλοι κανγκασέιρος της περιόδου 1890-1940 έγιναν σύντομα ξαχουρστοί σε περιφερειακό επίπεδο, με τη φήμη τους να διαδίδεται προφορικά και μέσα από φτηνοβιβλία, τα οποία εμφανίστηκαν στη Βραζιλία όχι πριν το 1900,²³ από λαϊκούς ποιητές και τραγουδιστάδες. Η μαζική μετανάστευση στις πόλεις του νότου και η αύξηση της εγγραμματοσύνης διέδωσαν αργότερα αυτή τη λογοτεχνία στα μαγαζιά και στους πάγκους των τεραπουπόλεων όπως το Σάο Πάουλο. Τα σύγχρονα *media* έφεραν τους κανγκασέιρος, προφανές τοπικό ισοδύναμο της Άγριας Δύσης, στις κινηματογραφικές και τηλεοπτικές οθόνες - κι ακόμα πιο εύχολα αφού ο πιο διάσημος από αυτούς, ο Λαμπιάο, ήταν ο πρώτος μεγάλος

23. Linda Lewin, «Oral Tradition and Elite Myth: The Legend of Antônio Silvino in Brazilian Popular Culture», *Journal of Latin American Lore*, τόμ. 5, τχ. 2, 1979, σ. 157-204.

ληστής που τον είχαν κινηματογραφήσει εν δράσει.²⁴ Από τους δύο γνωστότερους ληστές, ο Σιλβίνο απέκτησε έναν μύθο «ευγενή ληστή» στη διάρκεια της ζωής του²⁵ μύθο που ενισχύθηκε από δημοσιογράφους και άλλους σε αντιπαράθεση με τη μεγάλη άλλα διόλου φιλάνθρωπη φήμη του Λαμπιάο, του διαδόχου του στον τίτλο του «βασιλιά της ερημιάς».

Δεν είναι λιγότερο ενδιαφέρουσα, όμως, η πολιτική και πνευματική υιοθέτηση των κανγκασέιρος στη βραζιλιάνικη εθνική παράδοση. Εξιδανικεύτηκαν πολύ γρήγορα από συγγραφείς του Νορντέστε και, εν πάσῃ περιπτώσει, ήταν εύχολο να θεωρηθούν απόδειξη για τη διαφθορά και την αδικία της πολιτικής εξουσίας. Αφού ο Λαμπιάο ήταν πιθανός παράγοντας στην εθνική πολιτική, οι κανγκασέιρος τράβηξαν την ευρύτερη προσοχή. Η Κομμουνιστική Διεθνής σχέφτηκε μάλιστα την πιθανότητα να αναλάβει ο Λαμπιάο την αρχηγία επαναστατών ανταρτών, ενδεχόμενο που υποδείχτηκε ίσως από τον Λουίς Κάρλος Πρέστες, ηγέτη του Βραζιλιάνικου Κομμουνιστικού Κόμματος, ο οποίος στην πρώιμή του σταδιοδρομία ως επικεφαλής της «Μεγάλης Πορείας» των στασιαστών στρατιωτικών είχε έρθει σε επαφή με το μεγάλο κανγκασέιρο (βλ. εδώ, σ. 129-131). Ωστόσο, οι ληστές δε φαίνεται να έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στη σημαντική προσπάθεια των βραζιλιανών διανοούμενων του 1930 να οικοδομήσουν μια λαϊκή και κοινωνική εικόνα της Βραζιλίας, σε αντιπαράθεση με την εικόνα της ελίτ και της πολιτικής. Μόνο στις δεκαετίες του 1960 και 1970, μια νέα γενιά διανοούμενων μεταμόρφωσε τον κανγκασέιρο σε σύμβολο βραζιλιάνικότητας, σύμβολο του αγώνα για την ελευθερία και την εξουσία των καταπιεσμένων, κοντολογίς σε «εθνικό σύμβολο αντίστασης ή, ακόμα, και επανάστασης».²⁵ Αυτό επηρεάζει με τη σειρά του τον τρόπο που παρουσιάζεται στα ΜΜΕ, έστω

24. Όταν η Mutual Film Corporation κινηματογράφησε, το 1914, τον Πάντσο Βόλλα, αυτός ήταν ήδη επαναστάτης στρατηγός.

25. Gonzalo Sanchez, Πρόλογος στο Maria Isaura Pereira de Queiroz, *Os Cangaceiros: La epopeya bandolera del Nordeste de Brasil*, Μπογκοτά 1992, σ. 15-16; βλ., επίσης, L. Lewin, δ.π., σ. 202.

κι αν τα φτηνοβιβλία και η προφορική παράδοση παρέμεναν ζωντανά στο Νορντέστε τουλάχιστον στα χρόνια του 1970.

Η κολομβιανή παράδοση ακολούθησε πολύ διαφορετική τροχιά. Για προφανείς λόγους επισκιάστηκε εντελώς από την αιματηρή εμπειρία της εποχής που ξεκίνησε το 1948 (ή, όπως προτιμούν ορισμένοι ιστορικοί, το 1946) κι έμεινε γνωστή με την ονομασία *La Violencia*, και τα μετέπειτα. Ήταν, βασικά, μια σύγκρουση που συνδύαζε ταξικό πόλεμο, τοπικισμό και πολιτική προσκόλληση των πληθυσμών της υπαίθρου (όπως και στις δημοκρατίες του Ρίο ντε λα Πλάτα) σε ένα από τα δύο παραδοσιακά κόμματα της χώρας –στην περίπτωσή μας στους Φιλελεύθερους και τους Συντηρητικούς–, που μετατράπηκε σε ανταρτοπόλεμο σε μερικές περιοχές μετά το 1948 και τελικά (με εξαίρεση τις περιοχές όπου αναπτύχθηκε το ισχυρό πια κομμουνιστικό αντάρτικο κίνημα κατά τη δεκαετία του 1960) σ' έναν συρφετό ηττημένων, πρώην πολιτικών, ένοπλων συμμοριών, που στηρίζονταν σε τοπικές συμμαχίες με ισχυρούς άντρες και στη συμπάθεια των χωρικών –ώσπου να χάσουν, στο τέλος, και τις μεν και τη δε. Σαφώθηκαν οριστικά κατά τη δεκαετία του 1960. Η ανάμνηση που άφησαν περιγράφεται εξαιρετικά από τους καλύτερους ειδικούς στο ζήτημα αυτό:

«΄Ισως, με εξαίρεση την εξιδανικευμένη μνήμη που κρατούν ακόμα οι χωρικοί στις παλιές τους ζώνες υποστήριξης, ο “κοινωνικός ληστής” έχει ηττηθεί και ως μυθικός χαρακτήρας. [...] Αυτό που συνέβη στην Κολομβία ήταν η αντίστροφη διαδικασία από εκείνη του βραζιλιανού cangaço. Με το πέρασμα του χρόνου, το cangaço έχασε μεγάλο μέρος από την τυπική του ασάφεια και εξελίχθηκε προς την εικόνα του ιδανικού κοινωνικού ληστή. Ο cangaçiero κατέληξε εθνικό σύμβολο των ντόπιων αρετών και ενσάρκωση της εθνικής ανεξαρτησίας. [...] Στην Κολομβία, απεναντίας, ο ληστής παριστάνεται σαν ένα άχαρδο και απάνθρωπο τέρας ή, στην καλύτερη περίπτωση, ένας “γιος της *Violencia*”, απογοητευμένος, αποπροσανατολισμένος και χειραγωγημένος από το-

πικούς ηγέτες. Αυτή είναι η εικόνα που έχει υιοθετήσει η κοινή γνώμη».²⁶

Όποιες εικόνες κι αν επιζήσουν στον 21ο αιώνα για τους αντάρτες των FARC (Fuerzas Armadas de la Revolución Colombiana – η κυριότερη αντάρτικη δύναμη στην Κολομβία από το 1964), για τους παραστρατιωτικούς και για τους ένοπλους των καρτέλ των ναρκωτικών, δε θα έχουν τίποτα το κοινό με τον παλιό ληστρικό μύθο.

Τέλος, τι έχουμε να πούμε για την παλαιότερη και διαρκέστερη παράδοση κοινωνικής ληστείας, με άλλα λόγια για την περίπτωση της Κίνας; Εξισωτική, ή τουλάχιστον σε αντιπαράθεση με το αυστηρά ιεραρχικό ιδεώδες του Κομφούκιου, εκπροσωπώντας ένα συγκεκριμένο θητικό ιδεώδες (που δείχνει «το Δρόμο για λογαριασμό τ' Ουρανού»), επέζησε για δύο χιλιετίες και ανάδειξε εξεγερμένους ληστές όπως ο Μπάι Λανγκ (1873-1915), για τον οποίο τραγουδούσαν:

*Μπάι Λανγκ. Μπάι Λανγκ –
χλέβει τους πλούσιους και βοηθάει τους φτωχούς.
και δείχνει το Δρόμο για λογαριασμό τ' Ουρανού.
Όλοι συμφωνούν ότι ο Μπάι Λανγκ είναι άφογος:
σε δυο χρόνα πλούσιοι και φτωχοί θα γίνουν ίσοι.*²⁷

Είναι δύσκολο να φανταστούμε ότι οι δεκαετίες της πανδημίας των πολέμαρχων και των ληστών που ακολούθησαν το τέλος της Κινέζικης Αυτοκρατορίας, το 1911, θα άφηναν ευχάριστες αναμνήσεις σε οποιονδήποτε τις έζησε. Ωστόσο, παρότι το περιθώριο για ληστεία μειώθηκε δραματικά μετά το 1949, μπορούμε να υποψιαζόμαστε ότι η ληστρική παράδοση επέζησε αρκετά στις παραδοσιακές «ληστρικές περιοχές» της ακόμα αγροτικής, κυρίως, Κίνας κατά τις πρώτες δεκαετίες του κομ-

26. G. Sanchez - D. Meertens, *Bandidos...*, δ.π., σ. 168.

27. Ph. Billingsley, δ.π., σ. 133.

μουνισμού, σε πείσμα της εχθρότητας του Κόμματος. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι θα μεταναστεύσει στις νέες γιγάντιες πόλεις που ρουφάνε κατά εκατομμύρια τους φτωχούς της υπαίθρου, στην Κίνα όπως και στη Βραζιλία. Επιπλέον, τα μεγάλα φιλολογικά μνημεία της ληστρικής ζωής, όπως το Πλάι στο Νερό, θα εξακολουθήσουν ασφαλώς να αποτελούν μέρος της λόγιας κινέζικης κουλτούρας. Ίσως θα βρουν κάποιο μέλλον, σε λαικό αλλά και σε καλλιεργημένο επίπεδο, στις κινέζικες οιθόνες του 21ου αιώνα, ανάλογο με αυτό που βρήκαν οι όχι πολύ διαφορετικοί σαμουράι, περιπλανώμενοι ξιφομάχοι και ιππότες στις γιαπωνέζικες οιθόνες του 20ού αιώνα. Ήποφιάζεται κανείς ότι το δυναμικό τους, ως ρομαντικών μύθων, δεν έχει διόλου εξαντληθεί.

Τστερόγραφο

ΑΥΤΟ ΤΟ ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ στο κείμενο αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο εξετάζει τις κύριες κριτικές που έχουν διατυπωθεί στην αρχική μου θέση περί ληστείας, προς χάρη των αναγνωστών που ενδιαιφέρονται για τις ακαδημαϊκές λογομαχίες. Το δεύτερο αναπτύσσει κάποιους στοχασμούς σχετικά με την επιβίωση του κλασικού μοντέλου της κοινωνικής ληστείας στην εποχή των αναπτυγμένων καπιταλιστικών οικονομιών και έως σήμερα.

I

ΟΙ ΑΝΤΙΡΡΗΣΕΙΣ που έχουν διατυπωθεί απέναντι στην αρχική θέση για την «κοινωνική ληστεία» ακολουθούν ορισμένες κατευθύνσεις κριτικής επιχειρηματολογίας.

Η πρώτη και η πιο σημαντική διατυπώθηκε από τον Anton Blok στις αρχές της δεκαετίας του 1970¹ και από τότε έχει εμφανιστεί επανειλημμένα. Ο Blok δεν αρνιέται ότι η «κοινωνική ληστεία», όπως την εννοώ, υπάρχει, αφού «στην αρχική φάση της σταδιοδρομίας τους, παράνομοι και ληστές ενσαρκώνουν τη δυσαρέσκεια των αγροτών. Αποσπώντας λύτρα από τους πλούσιους, κλέβοντας τα ζώα τους και λεηλατώντας το αγρόκτημά τους, οι ληστές γίνονται λαίκοι ήρωες επειδή κάνουν εκείνο που θα ήθελαν να κάνουν οι περισσότεροι χωρικοί». Ωστόσο, αν δεν έχουν κάποια προστασία, δεν αντέχουν για πολύ, και οι αγρότες, στερούμενοι εξουσίας, είναι σχεδόν εξ ορισμού

1. Anton Blok, «The Peasant and the Brigand: Social Banditry Reconsidered», *Comparative Studies in Society and History*, τχ. 14, 1972, σ. 495-504. Για την πιο ώριμη διατύπωση, A. Blok, *The Mafia of a Sicilian Village: A Study of Violent Peasant Entrepreneurs 1860-1960*. Οεφόρδη 1974, σ. 97-102.

η πιο αδύναμη πηγή προστασίας. Ετοι ο παράνομος που ξεχίναει επανορθώνοντας χάποια σε βάρος του αδικία «είτε θα σκοτωθεί είτε θα οδηγηθεί στα, και θα περιοριστεί από τα, πεδία εξουσίας των καθιερωμένων ελίτ της περιοχής» και «θα εκπροσωπεί συνεπώς την άλλη πλευρά του ταξικού πολέμου». Για να μην αναφερθεί το γεγονός ότι υπήρχαν άφθονοι, απλοί και χωρίς κοινωνικές διασυνδέσεις κλέφτες και ληστές.² Τίποτε από αυτά δεν έρχεται σε αντίφαση με την επιχειρηματολογία του βιβλίου μου, μολονότι η άποψη του Blok, ότι «πρέπει να αντιμετωπίσουμε το συμμοριτισμό και το ληστρικό μύθο ως δυνάμεις που εξασθενούν την αγροτική κινητοποίηση», χρειάζεται να τροποποιηθεί.

Εντούτοις, η παρατήρηση του Blok ότι «το πρόβλημα στη θεώρηση του συμμοριτισμού από τον Hobsbawm είναι πως αποδίδει υπερβολικά μεγάλη προσοχή στους αγρότες και τους ίδιους τους ληστές», δηλαδή όχι αρκετή προσοχή στην ευρύτερη κοινωνία και τις δομές εξουσίας και πολιτικής, είναι εύστοχη. Τα ζητήματα αυτά, ασφαλώς, δεν παραβλέπονται στο βιβλίο μου (π.χ. στο κεφ. 7), ενώ σκιαγραφείται αχνά ένα ευρύτερο πλαίσιο ιστορικής ανάλυσης. Όμως, όπως έχω παρατηρήσει και ο ίδιος, «ένα μοντέλο που εστιάζει στην πραγματική ή αποδιδόμενη, λειτουργία κοινωνικής διαμαρτυρίας του ληστή μπορεί να μην είναι το πιο τακριαστό πλαίσιο για [...] την ανάλυση [...] αφού πρέπει να λάβει υπόψη της την ολότητα του φαινομένου, είτε αυτό μπορεί να ταξινομηθεί ως κοινωνική διαμαρτυρία είτε όχι. Επομένως το κρίσιμο ερώτημα σχετικά με το κύμα της μεσογειακής ληστείας στον όφιμο 16ο αιώνα δεν είναι το εάν ο Σάρα μπορεί να θεωρηθεί σωστά κοινωνικός ληστής».³ Φυσικά το βιβλίο μου ασχολιόταν και ασχολείται χυρίως με τη «λειτουργία κοινωνικής διαμαρτυρίας του ληστή». Ωστόσο, το κεφάλαιο για τη σχέση ληστείας και πολιτικής, που έχω προσθέσει σε τούτη την έκδοση, βοηθάει ίσως να έχουμε μια πιο εξι-

2. A. Blok, *The Mafia of a Sicilian Village...*, δ.π., σ. 99-101.

3. E.J. Hobsbawm, Εισαγωγή στο G. Ortalli (επιμ.), δ.π., σ. 15.

σορροπημένη εισαγωγή στο θέμα. Η ληστεία, είναι ξεχάθαρο, δεν μπορεί να γίνει κατανοητή έξω από τα συμφραζόμενα της πολιτικής.

Από την άλλη, κατά τον Blok, ο «μύθος» της κοινωνικής ληστείας τύπου Ρομπέν των Δασών, ο οποίος αναμφίβολα ενσαρκώνει μια κοινωνική προσδοκία των αγροτών, δικαιούται την ιστορική μελέτη. Έχει όμως πολύ μικρή σχέση με την κοινωνική πραγματικότητα. Για να το πούμε με απλά λόγια –υπερβολικά απλά, ίσως–, ο Ρομπέν των Δασών υπάρχει μόνο μέσα στο μυαλό του κοινού. Αλλά, αν δεν υπήρχε καμία σχέση μεταξύ ληστρικής πραγματικότητας και ληστρικού μύθου, ο οποιοςδήποτε λήσταρχος θα μπορούσε να γίνει Ρομπέν των Δασών. Ωστόσο, αν και οι πιο ακατάλληλοι υποψήφιοι έχουν πράγματι διεκδικήσει κατά καιρούς το ρόλο, απ' όσο γνωρίζω, όλες οι περιοχές με καθιερωμένους ληστρικούς μύθους διακρίνουν ανάμεσα σε «καλούς» ληστές και χυρίως αντικοινωνικούς «κακούς» ληστές, με βάση τη συμπεριφορά τους στην πραγματική ζωή (αληθινή ή υποτιθέμενη). Στο Τσάκο, ο Ματέ Κοσίδο θεωρούνταν «καλός» ληστής ακόμα κι από την αστυνομία που τον κυνηγούσε, ενώ κάποιος Βελάσκες θεωρούνταν κακός. Οι αδερφοί Μεσάγκι (βλ. εδώ, σ. 15-20) είχαν αβέβαιο στάτους σύμφωνα με τα κριτήρια της τοπικής γνώμης, επειδή οι άνθρωποι διαφωνούσαν σχετικά με το εάν η βεντέτα που τους οδήγησε στην παρανομία ήταν όντως θεμιτή. Ωστόσο, από τη στιγμή που οι πράξεις τους βοηθούσαν το λαό, θεωρήθηκαν «ιδιαίτερη περίπτωση».

Η μόνη ξεχάθαρη περίπτωση κοινωνικής ληστείας στη Γερμανία του 18ου αιώνα ήταν εκείνη του Ματίας Κλοστερμάγερ και της συμμορίας του στη Βαυαρία («der bayrische Hiesel»), που άκμασε γύρω στο 1770. Καθώς ειδικευόταν στη λαθροθηρία, δραστηριότητα που οι χωρικοί πάντα τη θεωρούσαν θεμιτή, τον θαύμαζαν και τον βοηθούσαν. «Εκατοντάδες άνθρωποι», ισχυρίζοταν, «μους έχουν πει: έλα στα μέρη μου, υπάρχει πολύ κυνήγι, μπορεί να δεις εκατό κεφάλια ή και περισσότερα». Βρισκόταν σε προσωπικό πόλεμο με τους κυνηγούς, τους θηροφύλακες, τους εκπροσώπους του νόμου και άλλους αξιωμα-

τούχους, με ακάλυπτο πρόσωπο και δημόσια, και είχε τη φήμη ότι δεν έκλεβε κανέναν παρά μόνο τους «εχθρούς» του. Όταν μέρα μεσημέρι, επιτέθηκε και λεηλάτησε το δημόσιο γραφείο (Amtshaus) στο Τεφερτίνγκεν κοντά στο Άουγκουστουργκ. θεωρούσε την εφόρμησή του «νόμιμη πράξη» και προφανώς οι αγρότες συμφωνούσαν με την άποψή του.⁴ Και σε καμιά περίπτωση δεν έλαβε ο κάθε γκάουτσο-ληστής της Αργεντινής το τελικό δημόσιο χρίσμα της αγιότητας. Έπρεπε να είναι μάρτυρας. Η ελάχιστη προυπόθεση ήταν «να έχει πολεμήσει ενάντια στην επίσημη δικαιοσύνη, ιδιαίτερα ενάντια στο θεσμό της αστυνομίας, και να έχει πέσει στον αγώνα αυτό». Η λησταρχίνα Μαρτίνα Τσαπανάι, που κατά τα άλλα εξιδανικεύτηκε πολύ, δεν έλαβε αυτή τη λαϊκή αγιοποίηση επειδή «δεν έγινε ποτέ θύμα της εξουσίας».⁵ Αυτό θα μπορούσε φυσικά να ενισχύσει τους ρεαλιστές παρατηρητές όπως ο Giuseppe Giarizzo, ο κορυφαίος σικελός ιστορικός του νησιού αυτού που αποθαρρύνει τις ρομαντικές αυταπάτες, στην πεποίθηση που τον άκουσα κάποτε να εκφράζει ότι ο ληστρικός μύθος είναι ουσιαστικά ένας συνδυασμός παρηγοριάς και εξαπάτησης.

Αντίστροφα, και με δεδομένη την οικουμενικότητα και την τυποποιημένη φύση του ληστρικού μύθου, θα ήταν άραγε περίεργο αν ο ληστής που βρίσκεται, για οποιονδήποτε λόγο, υποφήφιος γι' αυτόν το ρόλο γοήτρου στο δράμα της ζωής της υπαίθρου, προσπαθούσε, μερικές φορές τουλάχιστον, και στο πλαίσιο του εφικτού, να δράσει σύμφωνα με το σενάριο; Αναμφίβολα οι νεκροί ληστές, όπως και οι απομακρυσμένοι, μετατρέπονται ευκολότερα σε Ρομπέν των Δασών, όποια κι αν είναι η πραγματική συμπεριφορά τους. Γιάρχουν πάντως κάποια στοιχεία ότι μερικοί ληστές προσπάθησαν, κατά διαστήματα τουλάχιστον, να σταθούν στο ύψος του ρόλου τους. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 οι υπεύθυνοι του Κομμουνιστικού Κόμμα-

4. Leben und Ende des berüchtigten Anführers einer Wildchutzenbande. Matthias Klostermayers, oder des sogenannten Bayerischen Hiesels. Άουγκουστουργκ 1772, σ. 155-160.

5. H. Chumbita. «Bandoleros sanctificados». δ.π.. σ. 80-81.

τος στο Μπιχάρ της Ινδίας (CPI) προσπάθησαν μάταια να αποτρέψουν έναν αγρότη αγωνιστή (που είχε περάσει από τις μοναχικές επιθέσεις σε τσιφλικάδες στην χομμουνιστική δράση) από την πρακτική του να μοιράζει απευθείας στους χωρικούς τα λεφτά που είχε συγχεντρώσει για λογαριασμό του Κόμματος. Ο άνθρωπος είχε μάθει να μοιράζει χρήματα: του ήταν δύσκολο να κόψει αυτή τη συνήθεια.

Μια δεύτερη κατεύθυνση κριτικής επιχειρηματολογίας προσπαθεί να υπονομεύσει τον ταξικό χαρακτήρα της ληστείας αλλά και του ληστρικού μύθου, συνδυάζοντας και τα δύο με τον κόδυμο της τοπικής άρχουσας τάξης μάλλον παρά της αγροτιάς. Έτσι, αναλυτές του αρχικού κύκλου του Ρομπέν των Δασών και αναλυτές των τραγουδιών για το βραζιλιανό κανγκασέιρο του 20ού αιώνα εντοπίζουν παράλληλα μια αξιοπρόσεχτη έλλειψη ενδιαφέροντος για τις ιδιαιτερες έγνοιες της υποτιθέμενης κοινωνικής τους βάσης, της συγχαρινής τους αγροτιάς.⁶ Είναι επίσης προφανές, ότι οι φόνοι που έκαναν τόσους νεαρούς να περάσουν στην παρανομία, πολύ πιθανό να προέκυπταν σε πολιτικές βεντέτες τοπικών οικογενειών, δηλαδή μέσα από τις αντιπαλότητες των τοπικά ισχυρών οικογενειών. Όμως, η θέση των Ληστών, που δεν αγνοεί τους αριστοχράτες-ληστές και τις τοπικές πολιτικές αντιπαλότητες, δεν έλεγε ότι πρακτικά όλος ο συμμοριτισμός έπρεπε να θεωρηθεί εκδήλωση αγροτικής διαμαρτυρίας (αυτό έχει, πολύ ορθά, χαρακτηριστεί από τον Blok «η διαδεδομένη υπεραπλούστευση του μοντέλου του Hobbsawm για την κοινωνική ληστεία») κι ακόμα λιγότερο ότι οι ληστές στάθηκαν χρήσιμοι μόνο στους αγρότες. Πράγματι, ένα από τα κύρια συστατικά του ληστρικού μύθου, ο ηρωικός και κατά προτίμηση ανιδιοτελής περιπλανώμενος ιππότης που «διορθώνει τα στραβά», ξιφομάχος (όπως στα σαμουράϊ έπη του Κουροσάβα) ή πιστολέρο (όπως στα γουέστερν) δεν ανήκει ειδικά στις αγροτικές κοινωνίες. Συγκινούσε τους τολμηρούς νέους όλων των τάξεων, ιδιαιτέρα των τάξεων εκείνων

6. J.C. Holt, δ.π., και L. Lewin, δ.π., σ. 157-204.

που οπλοφορούσαν. (Το κατά πόσο συγκινούσε και τις νεαρές δε θα το συζητήσουμε τώρα). Και όμως, όποια και να 'ναι η φύση του αρχικού κοινού τού ενός ή του άλλου κύκλου τραγουδιών, η ουσία του ληστρικού μύθου είναι η κοινωνική αναδιανομή και η δικαιοσύνη για τους φτωχούς. Και οι περισσότεροι από τους φτωχούς ήταν αγρότες, όπως αγρότες ήταν και η μεγάλη πλειοψηφία εκείνων που γίνονταν ληστές.

Μια τρίτη και πιο εξειδικευμένη κατεύθυνση της χριτικής στοχεύει στον τύπο του ληστή που ονόμασα «χαϊδούκο». με άλλα λόγια σε ληστρικές ομάδες με μόνιμη ύπαρξη, που αποτελούν δυνητικά «πρωτόγονα κινήματα αντάρτικης αντίστασης κι απελευθέρωσης». Η άποψη αυτή, παραδέχομαι τώρα, είχε επηρεαστεί από την εικόνα του χαϊδούκου ως μαχητή της ελευθερίας και της εθνικής απελευθέρωσης, η οποία σήμερα χαρακτηρίζεται «μοτίβο της ρομαντικής εποχής». Εντούτοις, έχει επίσης υπογραμμιστεί η επακόλουθη σπουδαιότητα του «χαϊδούκικου μοντέλου» για τους βαλκανιούς επαναστάτες.⁷ Επιπλέον, ειδικοί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στα Βαλκάνια, όπως ο Fikret Adanır, έχουν υποστηρίξει πειστικά πως δεν μπορούμε να μιλάμε απλά για «αγρότες» σε μια περιοχή όπου η ισορροπία μεταξύ εδραίας γεωργίας και νομαδικής ή εποχιακά μετακινούμενης κτηνοτροφίας στάθηκε για αιώνες χυμανόμενη και ασταθής. Αχόμα περισσότερο μάλιστα καθώς οι χαϊδούκοι φαίνεται να προέρχονταν κυρίως από ειδικευμένες κοινότητες βοσκών.⁸

Εντούτοις, τα «στρατιωτικά στρώματα που προέρχονται από την ελεύθερη αγροτιά» (ποιμενική ή άλλη) παραμένουν τόσο ένα παράδειγμα ελευθερίας και πιθανής αντίστασης στην εξουσία όσο κι ένα παράδειγμα για τους άλλους χωρικούς, που βρίσκονται σε λιγότερο ευνοϊκή θέση –καθώς και για τους με-

7. Βλ. τις παρατηρήσεις του Matei Cazacu στο «Dimensions de la révolte primitive en Europe centrale et orientale» (Συζήτηση που ξεκίνησε στις 5/VII/1981 με πρόεδρο τον Marc Ferro), *Questions et Débats sur l'Europe Centrale et Orientale*, τχ. 4, Δεκ. 1985, πολυγραφημένο. Παρίσι. σ. 91.

8. F. Adanır, σ.π., *passim*.

ταγενέστερους ιδεολόγους – ακόμα κι αν ήταν, όπως τόσες κοινότητες στα στρατιωτικά σύνορα ορισμένων αυτοκρατοριών, προσαρτημένα και ενσωματωμένα μέσα στο αυτοκρατορικό σύστημα. (Ο βιογράφος τού πιο διάσημου επαναστάτη ληστή μάς υπενθύμισε πρόσφατα ένα δυτικό ισοδύναμο: τους ελεύθερους αγρότες «στρατιωτικούς άποικους» ενάντια στους Απάτοις στα σύνορα της ισπανικής αυτοκρατορίας στο Μεξικό).⁹ Όπως οι αργεντίνοι γχάουτσος που θεωρούσαν τους εαυτούς τους εχθρούς του κράτους και της νόμιμης αρχής, έστω κι αν υπηρετούσαν τοπικούς προύχοντες και επίδοξους διεκδικητές της προεδρίας, τα ελληνικά σόγια πολεμιστών που αντιστέκονταν στην οθωμανική αρχή ή την υπηρετούσαν, θεωρούσαν πως ήταν ανεξάρτητα από αυτήν. Και «αυτό που συγκράτησε η συλλογική μνήμη είναι σύγχρονη: τα κλέφτικα τραγούδια μιλούν για έναν ξεκάθαρο διαχωρισμό ανάμεσα στον κόσμο της πρωτόγονης ανταρσίας [...] και τον κόσμο του νόμου, που εκπροσωπούνταν από τις οθωμανικές αρχές και τους πρόκριτους. Οποιεσδήποτε διευθετήσεις κι αν γίνονταν για έναν συμβιβασμό μεταξύ των δύο, ο διαχωρισμός υπήρχε και δεν μπορούσε να εξαλειφθεί».¹⁰

Οστόσο, η αρχική μου θέση ότι οι κοινωνικοί ληστές, αντίθετα με τον «υπόκοσμο» και τις κοινότητες των επαγγελματιών επιδρομέων, παραμένουν μέσα στο αγροτικό ηθικό σύμπαν ενδέχεται να υπονομεύεται περισσότερο απ' όσο νόμιζα από το γεγονός – που το είχα επισημάνει παρεμπιπόντως – ότι μόνιμοι και οργανωμένοι ληστρικοί σχηματισμοί συγκροτούν ξεχωριστές και αυτοαναφορικές κοινωνικές κοινότητες. Όπως η αντικοινωνία του εγκληματικού υπόκοσμου, αναπτύσσουν ιδιαίτερες μορφές συμπεριφοράς και γλώσσας (αργκό) για να ξεχωρίζουν από τους υπόλοιπους, μολονότι το «Γλωσσάρι της αργκό των ληστών» στο *Bandits in Republican China* του Billingsley υποδηλώνει ότι το ιδιαίτερο λεξιλόγιο των κινέζων ληστών δεν

9. F. Katz, δ.π., κεφ. 1.

10. Σπύρος Λασδραχάς, στο «Dimensions de la révolte primitive en Europe centrale et orientale», δ.π., πολυγραφημένο. Παρίσι, σ. 88.

πήγαινε πολύ παραπέρα από χάποιες εκφράσεις για ειδικά ληστρικές δραστηριότητες και μερικούς ευφημισμούς. Παρέμεναν πάντως δεσμευμένοι στα ηθικά θεμέλια της κοινότητας και της αυτοκρατορίας τους, αντίθετα με ομάδες όπως οι εσκεμμένα βλάσφημοι Bokkerijders του Anton Blok, που έρχονταν συνειδητά σε αντίθεση με τη χριστιανική κοινωνία.

Αυτό με οδήγει στην τέταρτη κατεύθυνση κριτικής επιχειρηματολογίας, αντίθετη προς τις προηγούμενες τρεις, που υποστηρίζει ότι η διάκριση ανάμεσα σε κοινωνική και άλλων τύπων ληστεία είναι εσφαλμένη επειδή κάθε έγκλημα είναι, κατά κάποια έννοια, κοινωνική διαμαρτυρία και εξέγερση. Βασική έκφραση της άποψης αυτής αποτελεί η μελέτη του Carsten Küther για το γερμανικό υπόκοσμο του 18ου αιώνα, που επικρίνει αναλόγως το βιβλίο μου.¹¹ Στοιχεία της ίδιας επιχειρηματολογίας μπορεί να εντοπιστούν και στη σημαντική μελέτη του Blok πάνω σε μια τέτοια συμμορία, τους τρομερούς ολλανδούς Bokkerijders (1730-1774).¹²

Το επιχείρημα αυτό απαιτεί λίγο περισσότερο χώρο, όχι μόνο επειδή το πρόβλημα του «υπόκοσμου» μετά βίας εξετάζεται στο χυρώς κείμενο, αλλά κι επειδή εγείρει σημαντικά ζητήματα σχετικά με τη δομή των ευρωπαϊκών κοινωνιών, ιδιαίτερα το βαθύ, και σήμερα κατά μεγάλο μέρος λησμονημένο, διαχωρισμό ανάμεσα σε «έντιμα» («ehrlich») ή «ευυπόληπτα» και «ανέντιμα» («unehrlich») ή «ανυπόληπτα» επαγγέλματα.¹³ Οι κοινωνικοί ληστές δεν έπαψαν ποτέ να αποτελούν μέρος της κοινωνίας στα μάτια των χωρικών, ό,τι κι αν έλεγαν οι αρχές, ενώ ο υπόκο-

11. Carsten Kuther. *Räuber und Gauner in Deutschland: das organisierte Bandenwesen im 18. und frühen 19. Jahrhundert*. Γκέτινγκεν 1983.

12. Anton Blok. *De Bokkerijders: Roversbanden en geheime Genootschappen in de Landen van Overmaas [1730-1774]*. Αμστερνταμ 1991. βλ. και του ίδιου «The Bokkerijders: Eighteenth-century Brigandage in the Meuse Valley», στο G. Ortalli (επιμ.), δ.π., σ. 363-364.

13. Για τη διάκριση αυτή βλ. K.-S. Kramer. «Ehrliche und Unehrliche Gewerbe», στο A. Erler. x.á. (επιμ.). *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Βερολίνο 1971. σ. 855-858. και W. Dankert. *Unehrliche Leute*. Βέρνη/Μόναχο 1963.

σμος παρέμενε ξεχωριστή ομάδα και στρατολογούσε χυρίως απόβλητους. Είναι ενδεικτικό το γεγονός, ότι οι γερμανικές λέξεις «ehrlich» και «unehrlich», παρότι προέρχονται από τη λέξη για την «τιμή», έχουν πάρει τη βασική σημασία του «έντιμου» και του «ανέντιμου». Όπως συνήθως, η διάκριση είναι λιγότερο σαφής στην πράξη απ' ό.τι στη θεωρία. Οι κοινωνικοί ληστές, όπως και οι υπόλοιποι εδραίοι αγρότες, ανήκαν στον «օρθό» κόσμο των αξιοσέβαστων ή «αξιότιμων» («ehrlich») ανθρώπων, ενώ οι κακοποιοί, που χρησιμοποιούσαν συχνά και μερικές φορές αυτοχαρακτηρίζονταν με τις λέξεις «bent» και «crooked» («krummt»), όχι. Για τον υπόκοσμο, η διάκριση ήταν εξίσου σαφής: στη Γερμανία υπήρχαν οι εύστροφοι «Kochemerg» (ο όρος, όπως και πολλοί άλλοι της γερμανικής αργκό των κακοποιών προέρχεται από τα εβραϊκά, ή μάλλον από τα γίντις), ενώ οι άλλοι ήταν κουτοί και ανυποφίαστοι «Wittische». Πάντως, άνθρωποι από τη δεύτερη κατηγορία μπορούσαν να περάσουν στην πρώτη, έστω κι αν μεγάλο μέρος του προβιομηχανικού υπόκοσμου αποτελούνταν από μέλη παραδοσιακά απόβλητων ομάδων ή από κληρονομικά εγκληματικά οικογενειακά δίκτυα. Έτσι, το Μάη του 1819, μια τοπική συμμορία κακοποιών στη Σουηβία (δυτική Γερμανία) έβαλε ανακοινώσεις στους αγρούς με το εξής κείμενο:

«Αν δε φοβάσαι την χρεμάλα
και δε σ' αρέσει να δουλεύεις
έλα μαζί μου:
χρειάζομαι πιστούς συντρόφους!
Ο αρχηγός μιας συμμορίας με 250 καθάρματα».¹⁴

Και πράγματι, όπως θα περίμενε κανείς, στις συμμορίες α-

14. Ανώνυμου. *Der schwarze Veri und die letzten Rauberbanden Oberschwabens. Wangen im Allgäu.* 1977, σ. 9. Το βιβλίο, το οποίο μου υπέδειξε η χυρία Alice Eisler, δηλώνει πως είναι ανατύπωση ενός τόμου από τη βιβλιοθήκη των πριγκίπων του Waldburg-Wolfegg. Η εν λόγω συμμορία, ή συμμορίες αποκλείεται να είχε 250 μέλη.

νήκαν και άνθρωποι που τους θεωρούσαν παιδιά «έντιμων» γονέων.

Το ζήτημα που προκύπτει είναι η φύση του υποκόσμου ή του κόσμου του περιθώριου. Αποτελούνταν βασικά από δύο συστατικά που επικαλύπτονταν: μειονότητες απόβλητων ή «ξένων» που ζούσαν ανάμεσα στους εδραίους «έντιμους» ανθρώπους, και περιπλανώμενοι και πλανόδιοι. Θα έπρεπε ίσως να προσθέσουμε και τα λιγοστά «ανυπόληπτα» άτομα ή οικογένειες που υπήρχαν σε κάθε χωριό – τους αντίστοιχους του πατέρα του Χαχ Φιν. ή του ίδιου του Χάκλμπερι Φιν. Σε μεγάλο βαθμό ήταν λειτουργικά ενσωματωμένοι στην «օρθή» ή «αξιοσέβαστη» κοινωνία, μολονότι δεν αποτελούσαν μέρος της: οι εβραίοι χρειάζονταν για το εμπόριο των ζώων, οι σφαγείς ακολουθούσαν ένα αναγκαίο αν και περιφρονημένο επάγγελμα, τροχιστές, γανωματήδες και γυρολόγοι ήταν απαραίτητοι, για να μην αναφέρουμε τους πανηγυρτζήδες που αποτελούσαν την προβιομηχανική βιομηχανία της ψυχαγωγίας. Καθώς η ευρωπαϊκή κοινωνία δεν αναγνώριζε επίσημα κάστες, η απομόνωση και ο συχνά κληρονομικός χαρακτήρας τέτοιων ομάδων απόβλητων εντοπίζεται εύκολα μόνο σε εθνοτικά προσδιορισμένες περιπτώσεις όπως οι εβραίοι και οι τσιγγάνοι. Εντούτοις, ανεπίσημα αποτελούσαν κάτι σαν ένα στρώμα αποκλεισμένων και παριών. Περιέργως, χρησιμοποιούνταν μερικές φορές από τις αρχές ακριβώς λόγω της θέσης τους έξω από την κοινότητα: ένα καλό παράδειγμα είναι ο δήμιος. Στη Βαυαρία, δικαστικοί κλητήρες και άλλοι κατώτεροι λειτουργοί της διοίκησης στρατολογούνταν συχνά από τέτοια απόβλητα («unehrliche») επαγγέλματα: αυτό εξηγεί (σύμφωνα με την υπόδειξη του Küther) την έντονη εχθρότητα με την οποία τους αντιμετώπιζε ο βαυαρός Hiesel, ο οποίος, καθότι κοινωνικός ληστής, εκπροσωπούσε τον «έντιμο» κόσμο της αγροτιάς.

Σε κάποιο βαθμό, οι ομάδες αυτές δεν ήταν λειτουργικά ενσωματωμένες σε μόνιμη βάση – κι ακόμα λιγότερο στις συχνές περιόδους λιμού, πολέμου ή άλλων γενικευμένων κρίσεων και κοινωνικής αταξίας, όταν οι δρόμοι της Ευρώπης γέμιζαν με

ξεριζωμένους άντρες και γυναίκες που ζητιάνευαν. έχλεβαν κι έφαχναν για δουλειά. Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι αυτός ο περιπλανώμενος πληθυσμός μπορούσε να είναι ιδιαίτερα μεγάλος. Για τη Γερμανία έχει υπολογιστεί πως έφτανε ίσως το 10% του συνολικού πληθυσμού κατά τον 180 αιώνα: μια μάζα αντρών –και γυναικών. στις χειρότερες στιγμές– που ασκούσαν τα πλανόδια επαγγέλματα. ή έφαχναν για δουλειά. ή, όπως κάποιοι τεχνίτες, περνούσαν τη θεσμοποιημένη τους περίοδο περιπλάνησης – όλοι αυτοί οι «ικανοί προς εργασία ζητιάνοι» (στη Γαλλία οι παραβάτες έφταναν το 45% στους πλανόδιους, ενώ ήταν μόνο 10.5% στο γενικό πληθυσμό¹⁵⁾) κι αυτοί που οι Γάλλοι ονομάζουν «*gens sans aneui*», δηλαδή αλήτες που δεν έχουν καμιά θέση, ούτε σε εννοιολογικό επίπεδο, στην κοινωνική τάξη πραγμάτων.

Η άποψη ότι οι εγκληματικές τάξεις ήταν φορείς κοινωνικής διαμαρτυρίας στηρίζεται στο επιχείρημα πως συνδέονταν με αυτή την ευρεία, καταπιεσμένη και στιγματισμένη υπο-τάξη, εδραία ή περιπλανώμενη, με τρόπους ανάλογους προς αυτούς που συνδέανε τον κοινωνικό ληστή με την αγροτική κοινωνία, και «εκπροσωπούσαν» τα συμφέροντά τους. Έχει υποστηριχτεί, μάλιστα, ότι οι εγκληματικοί ληστές ήταν κοινωνικά περισσότερο επαναστάτες από τους Ρομπέν των Δασών, αφού αμφισβήτησαν έμπρακτα την ίδια την ύπαρξη των αρχών και του κράτους, κάτι που, όπως έχουμε δει, δεν έκαναν από μόνοι τους οι κοινωνικοί ληστές.

Είναι αναμφισβήτητο, πράγματι, ότι οι συμμορίες των κακοποιών έβρισκαν βοήθεια και υποστήριξη στον πληθυσμό των απόβλητων και των κοινωνικά περιθωριακών. Δεν υπάρχει αμφιβολία, επίσης, ότι οποιοδήποτε μέλος αυτού του πληθυσμού θα μπορούσε να κάνει, και σε συνθήκες περιπλάνησης οπωσδήποτε θα έκανε, σε κάποια στιγμή το είδος των πράξεων που όχι μόνο οι αρχές αλλά και ο εδραίος τοπικός πληθυσμός θεωρούσαν εγκληματικές. Σε στιγμές όπου αυξανόταν απότομα η α-

15. N. Castan, «La Justice Expeditive», *Annales ESC*, τόμ. 31, τχ. 2, 1976, σ. 338.

λητεία. «παρά τις συχνές εκδηλώσεις αλληλεγγύης και πράξεις συμπόνιας για την αληθινή αθλιότητά τους, η εικόνα του "φτωχού του Θεού" έδινε τη θέση της στην εικόνα του επικίνδυνου ξένου, του ανθρώπου που είχε επιλέξει το δρόμο που οδηγεί στο έγκλημα». ¹⁶ Και δεν ήταν μόνο η ανερχόμενη μπουρζουάζια, με την πουριτανική της ηθική, αλλά και οι κοινοί εργαζόμενοι άνθρωποι της υπαίθρου, λιγότερο προστατευμένοι από τους ανθρώπους των πόλεων, που ζητούσαν δρακόντεια μέτρα ενάντια στους τεμπέληδες, αλήτες και ξένους φτωχούς. Τρίτον, είναι αναμφισβήτητο ότι οι συμμορίες των κακοποιών στηρίζονταν συστηματικά και εσκεμμένα (και μάλιστα δε θα μπορούσαν να δράσουν διαφορετικά) σ' ένα δίκτυο υποστήριξης, καταψυγής και κυρίως εφοδιασμού μεταξύ των αποκλεισμένων της υπαίθρου.

Ωστόσο κοινωνικοί και εγκληματικοί ληστές δεν είναι συγκρίσιμοι, έστω κι αν στα μάτια του επίσημου νόμου είναι εξίσου παραβάτες, επειδή στα μάτια των απλών ανθρώπων οι μεν ήταν κακοποιοί και οι άλλοι όχι. Η διάκριση ανάμεσα σε πράξεις που θεωρούνται αντικοινωνικές και πράξεις που δε θεωρούνται τέτοιες μπορεί να ποικίλλει ανάλογα με το χρόνο, τον τόπο και το κοινωνικό περιβάλλον. ωστόσο υπάρχει σε όλες τις κοινωνίες. Μπορεί να αναγνωρίζονται, σε πολλές περιπτώσεις, ελαφρυντικά για τις πράξεις που θεωρούνται αντικοινωνικές ή «ανήθικες», και τέτοια ελαφρυντικά αναγνωρίζονται ευκολότερα στους φτωχούς και τους αδύναμους. ή αυτούς που τους συμπαθούν – αυτό όμως δεν αλλάζει τον αντικοινωνικό χαρακτήρα τέτοιων πράξεων.¹⁷ Ορισμένες κοινωνίες είναι πιο ανεκτικές από άλλες. Όλες, όμως, αναγνωρίζουν τη διάκριση ανάμεσα σ' αυτό που είναι «εγκληματικό» (ανήθικο) και σ' αυτό που δεν είναι. Σύγχυση προκύπτει στο νου των παρατηρητών, που ε-

16. Στο ίδιο, σ. 334.

17. Στο «δίκαιο» των αγροτικών κοινωνιών, όπου οι άνθρωποι γνωρίζουν οι μεν τους δε ατομικά και οικογενειακά, δεν υπάρχει συνήθως αυστηρή διάκριση ανάμεσα στην κρίση των πράξεων και στην κρίση του «χαρακτήρα» των ατόμων που τις διαπράττουν.

φαρμόζουν τα κριτήρια άλλων εποχών και τόπων, ή άλλων κοινωνικών ομάδων (των «αρχών» συμπεριλαμβανομένων), και οι μελετητές που προσπαθούν να καθιερώσουν μια αναλογία μεταξύ κοινωνικής και εγχληματικής ληστείας πέφτουν κάποτε στη σύγχυση αυτή.

Ας εξετάσουμε μια κοινωνία –ή υποδιαιρέση κοινωνίας– που είναι πολύ χαλαρά οργανωμένη, ιδιαίτερα ατομιστική –πρακτικά ακέφαλη στην απόρριψη της κάθε εσωτερικής και εξωτερικής αρχής– και ασυνήθιστα ανεκτική. «Δε νομίζω ότι ήμαστε αυτό που λέτε στενόμυαλοι», θυμόταν ένας γέρος «Άρκι» από τα Όζαρκ (στα ορεινά του Αρκάνσας) στα χρόνια του 1930. «όχι στα περισσότερα πράγματα, πάντως. [...] Δεν κάναμε ποτέ τίποτα βρώμικο, αν όμως κάποιος τύπος επέμενε να κλέβει, θα θρισκε κάποιο πρωί ένα γραμματάκι στην πόρτα του που θα λεγε ότι ο κόσμος κουράστηκε με τα φερόματά του και θα τον συμβούλευε να “του δίνει” πριν αλλάξει το φεγγάρι. Μερικοί μας έλεγαν bald-knappers, μερικοί μας έλεγαν white-cappers και μερικοί μας έλεγαν night-riders.¹⁸ αλλά για μας τους ντόπιους είμαστε απλώς “η επιτροπή”». ¹⁹ Οι ορεσίβιοι είχαν το δικό τους ορισμό για το έγκλημα – όμως είχαν. Από την άλλη, «η επιδημία στις ληστείες τραπεζών» που σάρωσε το πρώην ινδιάνικο έδαφος στα δύσκολα χρόνια μετά το 1914 ήταν διαφορετική περίπτωση. Όχι μόνο ληστές αλλά και απλοί πολίτες ληστευαν τράπεζες. Οι τραπεζίτες της ανατολικής Οκλαχόμα δεν μπορούσαν να στηριχτούν ούτε στους φύλακες των ασφαλιστικών εταιρειών (πολλές από τις οποίες ακύρωσαν τα συμβόλαια τους επειδή «το δημόσιο αίσθημα εναντίον των τραπεζών ήταν τόσο οξύ, ώστε να ενθαρρύνει τις ληστείες») ούτε

18. Με αυτές τις ονομασίες έγιναν γνωστές, σε μερικές περιοχές του αμερικάνικου νότου και στα τέλη του 19ου αιώνα, διάφορες ομάδες κατοίκων που «έπαιρναν τη δικαιοσύνη στα χέρια τους». τιμωρώντας όσους θεωρούσαν ένοχους με νυχτερινές επιδρομές κλπ. [Σ.Τ.Μ.].

19. Vance Randolph, *Ozark Mountain Folks*, Νέα Υόρκη 1932, σ. 89, 91, αναφέρεται στο James R. Green, *Grass-Roots Socialism: Radical Movements in the American Southwest 1895-1943*, Μπατόν Ρουζ/Λονδίνο 1978, σ. 336-337.

στους τοπικούς εκπροσώπους του νόμου, πολλοί από τους οποίους έβλεπαν με ευνοϊκό μάτι τους ληστές. Πράγματι «υπάρχει αναμφίβολα η πολύ επιχίνδυνη αντίληψη, σε μεγάλο τμήμα του πληθυσμού, ότι το να κλέβεις τράπεζα δεν είναι δα και κανένα έγκλημα».²⁰ Η ληστεία τραπεζών μπορεί να τιμωρούνταν θεωρητικά από το νόμο, όπως και η παράνομη απόσταξη αλκοόλ ή (για τους περισσότερους πολίτες στα χρόνια του 1980) το αδήλωτο πέρασμα κάποιων πραγμάτων στο τελωνείο ή το παράνομο παρκάρισμα, όμως δεν ήταν αληθινό έγκλημα. Μπορούσε μάλιστα να επιδοχιμάζεται σαν πράξη κοινωνικής δικαιοσύνης.

Όπως πάντα, η διάκριση ανάμεσα στο ένα και το άλλο είδος πράξης, ή ανάμεσα σε κείνους που κάνουν αυτές τις πράξεις, είναι συχνά ασαφής στην πρακτική – ιδιαίτερα όταν οι πράξεις είναι ίδιες. Γι' αυτό οι κακοποιοί μπορεί να κερδίζουν το θαυμασμό ή ακόμα και τη φήμη του κοσμοδιορθωτή αν ληστεύουν μισητά ιδρύματα, ή έτσι πιστεύεται, και δε στοχοποιούν πολύ φανερά απλούς ανθρώπους. Ακόμα και σήμερα οι ληστές των τρένων δε θεωρούνται συνήθως εχθροί του λαού, αν και στα πρόσφατα χρόνια λίγες περιπτώσεις υπήρχαν όπως ο Αλ Τζενιγκς, ο τρόμος των σιδηροδρόμων στην ινδιάνικη περιοχή, που έκανε ισχυρή λαϊκιστική εκστρατεία για το χρίσμα του Δημοκρατικού υποψήφιου κυβερνήτη στην Οκλαχόμα το 1914, προβάλλοντας μπροστά σε γεμάτες αίθουσες και σε όλη την πολιτεία μια ταινία που απαθανάτιζε τα παράνομα κατορθώματά του.²¹ Ένας αντικοινωνικός ορεσίβιος, διωγμένος από την κοινότητά του στα Όζαρχ, μπορούσε κάλλιστα να γίνει παράνομος ήρωας κάπου αλλού. Επιπλέον, δεν υπήρχε ξεχάθαρη διαχωριστική γραμμή, ειδικά στους δύσκολους καιρούς, και στο περιθώριο της εδραίας κοινωνίας, ανάμεσα στους κανονικούς ανθρώπους και τους απόβλητους, τους αλήτες, τους αποκλεισμένους. Επαναστάτες που δούλεψαν ανάμεσά τους, όπως οι

20. J.R. Green, *δ.π.*, σ. 339-342.

21. Στο *ιδιο.* σ. 340.

Wobblies (οι Βιομηχανικοί Εργάτες του Κόσμου – IWW), κατέφεραν να «ηθικοποιήσουν» πολλά στρατόπεδα άστεγων απαγορεύοντας το ποτό και τα ναρκωτικά, μπορούμε όμως να υποθέσουμε εύλογα ότι τα εμπορικά τρένα μετέφεραν πολλούς που θα ήταν έτοιμοι να κλέψουν οποιονδήποτε. φτωχό ή πλούσιο, αν το μπορούσαν, έστω κι αν ήταν έτοιμοι, για να έχουν ασφαλές ταξίδι. να δείξουν την κόχκινη κάρτα των IWW όποτε χρειαζόταν. Ακόμα κι αν, διόλου απίθανο, έβλεπαν με αόριστη συμπάθεια των αγώνα ενάντια στην αδικία. Είναι πιθανό ότι στον εδραίο αγροτικό κόσμο της προβιομηχανικής κοινωνίας η διαχωριστική γραμμή μεταξύ «κανονικών» και «μη κανονικών» ήταν πιο ξεκάθαρα χαραγμένη, έστω και μόνο επειδή ήταν πιο ξεκάθαρη η διάχριση ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας και τους «ξένους». αλλά και πιο ξεκάθαρο το στάτους των ατόμων και των οικογενειών μέσα στην κοινότητα. Κάτω από ένα ορισμένο επίπεδο στο στάτους και στην ενασχόληση, υπήρχαν αναπόφευκτα κάποιες επικαλύψεις, όμως η διαφορά παρέμενε και οι πάντες, χωρίς να εξαιρούνται οι περιθωριακοί, τη συνειδητοποιούσαν.

Επομένως, όσα κοινά στοιχεία κοινωνικής αντιπολίτευσης κι αν εντοπίζονται στην κοινωνική ληστεία και τον εγκληματικό υπόκοσμο, ο Μακχίθ και ο Ρομπέν των Δασών δεν είναι πραγματικά συγκρίσιμοι, ούτε και οι οπαδοί τους. Ενεργούν διαφορετικά: ο Ρομπέν των Δασών μπορούσε να απευθυνθεί στην καλή θέληση οποιουδήποτε ανθρώπου δεν ήταν προσωπικός εχθρός του ή πράκτορας των αρχών, ενώ για τους ληστές των ταξιδευτών η ύπαιθρος δεν ήταν μια θάλασσα μέσα στην οποία κολυμπούσαν, αλλά μάλλον –στην καλύτερη περίπτωση– μια έρημος μέσα στην οποία κάλπαζαν. στηριγμένοι σε λιγοστές γνωστές οάσεις και καταφύγια, στο δικό τους δίκτυο από πανδοχεία για κλέφτες και αγροικίες.²² Οι κοινωνικοί ληστές ήταν ειδική περίπτωση ανθρώπων της υπαίθρου, που διέφεραν από

22. Άλλα ακόμα κι αυτά ισχυρίζονταν συχνά ότι προσφέρουν τις υπηρεσίες τους μόνο από καταναγκασμό. κάτι που μπορεί να αλήθευε για μοναχικές κι απομονωμένες ταβέρνες και αγροικίες.

τους υπόλοιπους μόνο για την ικανότητά τους, και χυρίως για την επιθυμία τους, να κρατάνε το κεφάλι τους φηλά. Ζούσαν στο φως της ημέρας – και συνέχιζαν έτσι ακόμα κι αν άλλαζαν το ρόλο του αγρότη ληστή με αυτόν του ακόλουθου του άρχοντα ή του κράτους. Οι αλήτες ζούσαν στον υπόκοσμο τους: έναν υπόκοσμο που ξεχώριζε από την «օρθή» κοινωνία με τρόπο πολύ πιο έντονο απ' όσο μπορεί να το διανοηθεί ο δικός μας πολιτισμός των πόλεων και των επιχειρήσεων. Οι κοινωνιοί ληστές μπορούσαν να είναι, και όντως ήταν, άνθρωποι για τους οποίους η κοινωνία τους μπορούσε να καμαρώνει. Οι αλήτες ήταν ήρωες μόνο για τους περιθωριακούς και τους απόβλητους, εκτός αν κέρδιζαν τη φήμη των κοινωνικών ληστών, και σ' αυτή την περίπτωση μπορεί να μη θεωρούνταν πια κακοποιοί. Ακόμα και παραδοσιακές κοινότητες' αποκλεισμένων, στο μέτρο που ήταν κοινότητες, δίσταζαν να τους αναγνωρίσουν δημόσια. Ακόμα και οι σημερινοί εβραίοι, πρόθυμοι να θεωρήσουν δικούς τους ακόμα και τους επαναστάτες που απορρίπτουν την εβραϊκότητά τους –έναν Μαρξ ή έναν Τρότσκι–, γίνονται αμήχανοι μπροστά σε περιπτώσεις όπως του Μάγιερ Λάνσκι.

Δε χρειάζεται να επιμείνουμε εδώ στο ερώτημα αν ο περιθωριακός κακοποιός ήταν πιο κοινωνικά εξεγερμένος από τον αγρότη ληστή. Κανένας από τους δύο, καθαυτός, δεν είχε πολλά στοιχεία από επαναστάτη με τα σύγχρονα κριτήρια, όπως προσπάθησε να δείξει τούτο το βιβλίο για τους κοινωνικούς ληστές. Ίσως, σε επαναστατικούς καιρούς, και οι δύο μπορούσαν να βρεθούν να αγωνίζονται στις γραμμές της επανάστασης, μολονότι οι ενδείξεις ότι οι κακοποιοί συμμετείχαν από πεποίθηση στις μεγάλες επαναστάσεις της σύγχρονης Ευρώπης είναι εξαιρετικά ισχνές. Η Κίνα μπορεί να ήταν διαφορετική. Το σημαντικό σημείο είναι ότι, στους καιρούς που άκμαζαν και οι δύο, μπορούσαν να γίνουν επαναστάσεις απευθύνοντας έκκληση στην κοινωνική βάση των κοινωνικών ληστών αλλά όχι σε κείνη των εξεγερμένων κακοποιών. Κι αυτό όχι απλώς επειδή η εδραία αγροτική κοινωνία περιείχε πολύ περισσότερους ανθρώπους από την περιθωριακή υπο-τάξη της υπαίθρου, αλλά

χυρίως επειδή αποτελούσε κοινωνία: παλιά ή νέα, δίχαιη ή άδικη. Αποκλείοντας ή περιθωριοποιώντας κάποιους, δεν άλλαζε στο χαρακτήρα της. Ενώ εκείνοι, μένοντας εκτός κοινωνίας, συνέχιζαν να ορίζονται σε σχέση με αυτήν και να εξαρτιόνται από αυτήν για τις πράξεις τους. Αν τα δύο στοιχεία συμβίωναν, όπως κατά γενικό κανόνα συνέβαινε, ήταν μια άνιση συμβίωση. Η «καθώς πρέπει» κοινωνία μπορούσε να λειτουργήσει με τίποτα περισσότερο από μια περιθωριακή στήριξη στους απόβλητους. Οι απόβλητοι δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν παρά μόνο μέσα στις ρωγμές τής «καθώς πρέπει» κοινωνίας.

Επομένως, η «καθώς πρέπει» κοινωνία των αγροτών, συμπεριλαμβάνοντας εδώ τους κοινωνικούς ληστές, λειτουργούσε σύμφωνα με το «νόμο» – το νόμο του Θεού ή το κοινό έθιμο, που ήταν διαφορετικά από το νόμο του κράτους ή του αφέντη, αποτελούσαν ωστόσο κοινωνική τάξη πραγμάτων. Και όποτε συλλάμβανε την ιδέα μιας καλύτερης κοινωνίας, την αντιλαμβανόταν ως επιστροφή σ' έναν παλιό νόμο ή, κατά στιγμές, ως πρόσδοτο προς έναν νέο νόμο που έπρεπε να φέρει όχι μόνο αληθινή δικαιοσύνη αλλά και ελευθερία. Οι απόβλητοι, με εξαίρεση, ώς ένα σημείο, εκείνους που ήταν μέλη μόνιμων συγκροτημένων κοινοτήτων όπως οι τσιγγάνοι και οι εβραίοι, είχαν μόνο την εκδοχή να απορρίψουν το νόμο – του Θεού, του λαού, όπως και των αρχόντων και του βασιλιά. Αυτό τούς έκανε υποφήφιους ή πραγματικούς κακοποιούς. Δεν είχαν κάποιο εναλλακτικό δράμα κοινωνίας, ούτε κάποιο υπονοούμενο, πόσο μάλλον ρητό, πρόγραμμα, μόνο μια δικαιολογημένη μνησικακία ενάντια στην κοινωνική τάξη πραγμάτων που τους απέκλειε, και μια αποξένωση από αυτήν – τη γνώση μιας αδικίας. Εδώ έγκειται η τραγωδία τους.

Τηνάρχουν σίγουρα καλοί λόγοι που κάποιοι πρόσφατοι μελετητές της ληστείας προσπάθησαν να ταυτίσουν τον κακοποιό ληστή και τον κοινωνικό ληστή. Έστω κι αν γνωρίζουν (όπως ο Küther) τις μεταξύ τους διαχρίσεις και τη μεταξύ τους συχνή αμοιβαία εχθρότητα. Η ομοιότητα στον τρόπο δράσης των συμμοριών των κακοποιών με εκείνον κάποιων πρόσφατων πολιτι-

κών καταδρομέων και τρομοχρατών δεν πέρασε απαρατήρητη. Δρουν και οι δύο σε συνθήκες μυστικότητας, κινητοποιούνται σπάνια και μόνο για συγκεκριμένες επιχειρήσεις, ανάμεσα στις οποίες εξαφανίζονται μέσα στην ανωνυμία της μεσαίας τάξης των πόλεων, έτσι όπως οι κακοποιοί χάνονταν μέσα στη μάζα του περιθωριακού πληθυσμού. Στηρίζονται επίσης σ' ένα, σε εθνικό ή και διεθνές επίπεδο, δίκτυο υποστήριξης και επαφών, μικρό σε αριθμούς αλλά εντυπωσιακά ευρύ και ευέλικτο. Είναι πιθανό ότι η νεοαναρχική διάθεση κάποιων υπεραριστερών μετά τα χρόνια του 1960 ενθάρρυνε την πεποίθηση ότι το έγκλημα καθαυτό είναι μορφή επαναστατικής δράσης, όπως είχε υποστηρίξει ήδη ο Μπακούνιν. Επιπλέον, σύγχρονοι επαναστάτες του περιθωρίου, απογοητευμένοι με τη μάζα του «χανονικού» εργαζόμενου πληθυσμού, που έχει κατά τα φαινόμενα ενσωματωθεί στην καταναλωτική κοινωνία, κι έχοντας την τάση να αναζητήσουν τους αληθινούς κι ασυμφιλίωτους εχθρούς του status quo ανάμεσα στις περιθωριακές ομάδες και τους αποκλεισμένους, μπορεί να στρέφουν τώρα το βλέμμα στους περιθωριακούς του παρελθόντος, στις «ανυπόληπτες» υπο-τάξεις, με περισσότερη συμπάθεια απ' όση είχαν δεῖξει οι παλαιάς κοπής εξεγερμένοι αγρότες ή οργανωμένοι προλετάριοι αγωνιστές. Και πράγματι, με αμερόληπτα κριτήρια, η θέση τους ήταν ιδιαίτερα καταπιεσμένη και αξιολύπητη, η μεταχείριση που τους επιφύλαξε ο «έντιμος» κόσμος ήταν αδικαιολόγητη. Η χειραφέτηση της ανθρωπότητας δεν μπορεί να περιοριστεί στους αξιοσέβαστους ανθρώπους και μόνο. Οι ανυπόληπτοι επίσης ξεσηκώνονται με τον τρόπο τους. Αιχμή της επιχειρηματολογίας μου δεν είναι ότι διαφωνώ προς εκείνους που αναλύουν την ιστορία του προβιομηχανικού εγκλήματος σαν ένα είδος κοινωνικής διαμαρτυρίας. Είναι ότι επισημαίνω πως, ό.τι υπάρχει από κοινωνική ανταρσία στον Μακρίθ της Όπερας της πεντάρας δεν είναι το ίδιο με ό.τι υπάρχει στον Ρομπέν των Δασών. Αυτοί οι δύο δεν είναι συγκρίσιμοι.

Το πέμπτο και πιο πειστικό σήμείο της χριτικής προς το βιβλίο μου είναι αυτό που ήδη αποδέχτηκα στον Πρόλογο αυτής

της έκδοσης. Αφορά την όχι αρχετά υποψιασμένη χρήση, εκ μέρους μου, της λογοτεχνίας και του θρύλου της ληστείας ως πηγών. Πολύ λίγα σχετικά με την ιστορική πραγματικότητα της κοινωνικής ληστείας, κι ακόμα λιγότερα για τη σταδιοδρομία οποιουδήποτε συγκεκριμένου ληστή, μπορούν να συναχθούν από το περιεχόμενο των μύθων που λέγονται γι' αυτούς ή των τραγουδιών που φάλλουν τα κατορθώματά τους. Κι αν μπορεί να συναχθεί οτιδήποτε, αυτό είναι εφικτό μόνο μετά από λεπτομερειακή και κριτική εξέταση της κειμενικής τους ιστορίας, κάτι που απουσίαζε εντελώς από την αρχική εκδοχή της επιχειρηματολογίας μου. Φυσικά αυτό δεν επηρεάζει την αξία τέτοιων κειμένων ως πηγών για το τι πιστεύουν οι άνθρωποι σχετικά με τη ληστεία, ή τι προσδοκούν από αυτήν, ή τι διαβάζουν στη ληστεία, μολονότι και εδώ χρεάζεται μεγαλύτερη επιφύλαξη από όση έδειξα σε κάποιες στιγμές.

Τουλάχιστον μια πολύ πιο ειδική κριτική στα σχετικά με τη σαρδηνική ληστεία χρειάζεται επίσης να μνημονευτεί, μολονότι αφορά περισσότερο τη γενική κατεύθυνση των σαρδηνικών σπουδών παρά τις περιστασιακές αναφορές μου σε προηγούμενες εκδόσεις των *Ληστών*.²³ Έχει σημειωθεί ότι η ιδιαίτερη ταύτιση της σαρδηνικής ληστείας με τα ποιμενικά υψίπεδα της Μπαρμπάτζα, περιοχή με –υποτίθεται– ιδιαίτερα αρχαϊκή κοινωνική δομή, εμφανίστηκε μόνο στα τέλη του 19ου αιώνα. Αυτό, υποστηρίζεται εύλογα, είναι συνέπεια της ανόδου μιας εξειδικευμένης και πρακτικά αποκλειστικής τυροκομικής-εξαγωγικής οικονομίας πρόβειων προιόντων στα υψίπεδα αυτά, όχι δύμως αλλού. Εκεί η ληστεία πήρε από τότε τη μορφή της συστηματικής ζωοκλοπής, που όλο και περισσότερο περνούσε (από τα χρόνια του 1960) στις απαγωγές ή τα λύτρα. Δεν είμαι σε θέση να κρίνω σε ποιο βαθμό έχει γίνει αποδεχτή, από άλλους με ειδίκευση στη Σαρδηνία, η ιδιαίτερη εξήγηση του David Moss γι' αυτό το φαινόμενο μέσα από τις σχέσεις ανάμε-

23. David Moss, «Bandits and Boundaries in Sardinia», *Man*, νέα σειρά, τόμ. 14, 1979, σ. 477-496. Βλ. επίσης John Day, στο B. Vincent (επιμ.), *Les marginaux et les exclus dans l'histoire*, Παρίσι 1979, σ. 178-214.

σα σε διαφορετικά δομημένα ορεινά και ημιορεινά χωριά («μια δραστηριότητα που μεσολαβεί αντιτιθέμενες αξίες, ωστόσο τις διατηρεί ξεχωριστές»).

Τέλος, επικρίθηκα ορθά από συγγραφείς που ενδιαφέρθηκαν για το δικό μου μοντέλο «κοινωνικής ληστείας», επειδή το περιόρισα σε προνεωτερικές αγροτικές κοινωνίες. Πολύ ανάλογα φαινόμενα συνέβησαν στην Αυστραλία του 19ου αιώνα και στις ΗΠΑ του 19ου-20ού αιώνα, που προφανώς δεν ανήκουν στην «παραδοσιακή αγροτιά», ούτε είναι προκαπιταλιστικές ή προβιομηχανικές κοινωνίες. Όπως παρατηρεί ένας μελετητής του ζητήματος (L. Glenn Seretan): «η κοινωνική ληστεία είναι πιο πολύμορφη και επίμονη απ' ό,τι υπέθεσε ο Hobsbawm και [...] οι ιδιορυθμίμιες τής ιστορικής εξέλιξης των ΗΠΑ [ή οποιασδήποτε άλλης χώρας, προσθέτω εγώ] ήταν απολύτως ικανές να γεννήσουν κάποιες αυθεντικές εκδοχές της» – ακόμα και στα χρόνια του New Deal του Φ. Nt. Ρούσβελτ. Από την άλλη, δεν μπορώ να δεχτώ το επιχείρημα του κυριότερου «μοντερνιστή» κριτικού μου, του Pat O'Malley, ειδικού στον Νεντ Κέλι και τους αυστραλούς bushrangers, που θεωρεί την κοινωνική ληστεία σε παραδοσιακές αγροτικές κοινωνίες μια ειδική περίπτωση μιας γενικότερης κατάστασης που προσφέρεται να γεννήσει κοινωνικούς ληστές – κατάσταση που ορίζεται από (α) «την παρουσία μιας χρόνιας ταξικής πάλης που καθρεφτίζεται σε μια ενιαία συγχρουσιακή συνείδηση στους άμεσους παραγωγούς», και (β) «την απουσία θεσμικής πολιτικής οργάνωσης των συμφερόντων των παραγωγών, που να παρουσιάζει ένα πρόγραμμα αποτελεσματικής δράσης για τη γενικευμένη επίτευξη των κοινών στόχων τους». Είναι αλήθεια ότι, αν και η συνθήκη (β) εμφανίζεται κυρίως στην προβιομηχανική εποχή, μπορεί να συναντηθεί κι αργότερα. Για τον ίδιο λόγο, ο O'Malley είναι δύσπιστος απέναντι στην άποψή μου ότι η παραχμή της κοινωνικής ληστείας έχει μεγάλη σχέση με τη βελτίωση των σύγχρονων μεταφορών και επικοινωνιών και την επιβολή του νόμου στην ύπαιθρο. Πιστεύει ότι η κοινωνική ληστεία μπορεί να ανθίσει και σε αυτές τις συνθήκες. Ωστόσο, η μετέπειτα ερ-

γασία του δείχνει πως οι άγγλοι ληστές των ταξιδιωτών εξαφανίστηκαν στις αρχές του 19ου αιώνα, όταν βρέθηκαν αντιμέτωποι με καλύτερη οργάνωση και καλύτερες μεθόδους αστυνόμευσης. Όμως αυτός αποδίδει την παρακμή τους στην «έλλειψη μιας ενιαίας ταξικής βάσης».²⁴

Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει θέμα διαφωνίας εδώ. Φυσικά η ληστεία ως κοινωνικό φαινόμενο ελαττώνεται όταν υπάρχουν διαθέσιμοι καλύτεροι τρόποι για αγροτικό αγώνα. Το λέω εδώ και σαράντα χρόνια. Εξίσου εύλογο είναι ότι η έλξη της δεν εξαντλείται ακόμα και σε μια προφανώς καπιταλιστική κοινωνία όπως οι ΗΠΑ, αρκεί να είναι μια κοινωνία όπου ο θρύλος της κοινωνικής ληστείας να αποτελεί μέρος της λαϊκής κουλτούρας. Κι αυτό ίσχυε στις ΗΠΑ της δεκαετίας του 1930. «Οι πρώτοι παράνομοι στα χρόνια του 1930», γράφει ο Seretan, «ή-ξεραν καλά ότι ανήκαν σε μια παράδοση: τη συνέχιζαν και επηρεάζονταν από αυτήν. έδειχναν σεβασμό προς αυτήν στα λόγια και στις πράξεις, και η τροχιά των σύντομων και θεαματικών σταδιοδρομιών τους καθορίστηκε σε τελική ανάλυση από την παράδοση αυτή». Στο μυαλό ανθρώπων όπως ο Άλβιν Κάρπις, η Μπόνι Πάρκερ και ο Κλάιντ Μπάροου, ο Ρομπέν των Δασών και ο Τζέσι Τζέιμς ήταν πάντα ζωντανοί κι έτρεχαν στις πεδιάδες μέσα σε αυτοκίνητα.

Τίποτε από αυτά δεν αλλάζει το γεγονός ότι, σε μια πλήρως καπιταλιστική κοινωνία, οι συνθήκες μέσα στις οποίες η κοινωνική ληστεία του παλιού μοντέλου μπορεί να παραμείνει ή να αναβιώσει αποτελούν εξαίρεση. Θα παραμείνουν εξαίρεση, ακόμα κι όταν υπάρχει σαφώς μεγαλύτερο περιθώριο για συμμοριτισμό απ' ότι στους προηγούμενους αιώνες, σε μια χλιετία που ξεκινάει με την εξασθένιση ή ακόμα την αποσύνθεση της εξουσίας του νεωτερικού κράτους και τη γενική διαθεσιμότητα φορητών, αλλά ιδιαίτερα φονικών, μέσων καταστροφής σε ανε-

24. Pat O'Malley, «Social bandits, modern capitalism and the traditional peasantry, a critique of Hobsbawm», *Journal of Peasant Studies*, τόμ. 6, τχ. 4, 1979, σ. 489-499. Βλ., επίσης, του ίδιου, *The Class Production of Crime: Banditry and Class Strategies in England and Australia*, πολυγραφημένο, χ.χ.

πίσημες οιμάδες ενόπλων. Πράγματι, και χωρίς να αποτελεί έκπληξη, στις περισσότερες «αναπτυγμένες χώρες» -ακόμα και στις πιο πιστές στην παράδοση γωνιές της υπαίθρου τους- οι Ρομπέν των Δασών έχουν σήμερα εξαφανιστεί, για πρακτικούς λόγους. Η ανάλυση στο βιβλίο μου ενδιαφερόταν περισσότερο να εξηγήσει το τέλος αυτού του αιωνόβιου και ευρύτατα διαδεδομένου φαινομένου παρά να ορίσει τις πιθανές συνθήκες για την περιστασιακή αναβίωση και επιβίωσή του.

Ωστόσο, κάτι χρειάζεται να πούμε για την επιβίωση και την τροποποίηση της κοινωνικής ληστείας σε πλήρως καπιταλιστικές κοινωνίες της υπαίθρου.

II

Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ σε μια καπιταλιστική αγροκτηνοτροφία είναι περίπλοκη και μακρόχρονη, και καθώς ένα μεγάλο μέρος αυτής της αγροκτηνοτροφίας συνεχίζει να ασκείται από οικογένειες αγροτών που, αφήνοντας στην άκρη την τεχνολογία, δεν είναι τόσο διαφορετικές από τους παλαιού τύπου χωρικούς, από τους οποίους πολλοί από αυτούς κατάγονται, υπάρχει μεγάλο περιθώριο για επικάλυψη -πολιτισμικά οπωδήποτε- ανάμεσα στους παλαιούς και τους νέους κόσμους της υπαίθρου. ακόμα κι αν αυτοί οι νέοι κόσμοι βρίσκονται πέρα από τον ωκεανό. Η γεωργία, σε τελική ανάλυση, παραμένει βιομηχανία μικρής επιχείρησης αν συγκριθεί με την κλίμακα των εργασιών στη βιομηχανία και τη χρηματοοικονομία, π.χ. σε σχέση με τους εργάτες που απασχολούνται ανά εταιρεία. Επιπλέον, η παλιά εχθρότητα ανάμεσα σε ύπαιθρο και πόλη, των ανθρώπων της υπαίθρου προς τους άλλους, συνεχίζεται ολοκάθαρα με τη μορφή των αντιθέσεων ανάμεσα στα συμφέροντα των γεωργών, ως επιχειρηματικής τάξης, και τα υπόλοιπα - όπως μαρτυράει το πρόβλημα της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας/Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στην ύπαιθρο, επομένως, η επέλαση της καπιταλιστικής οικονομίας αφήνει κάποιο περιθώριο -για πόσο και-

ρό, αυτό είναι θέμα προς συζήτηση – για κάποιον «εχουγχρονισμό» της κοινωνικής ληστείας.

Δημιούργησε νέους στόχους για τη λαϊκή δυσαρέσκεια (π.χ. τους καπιταλιστές κτηματίες) κι επομένως νέους «εχθρούς του λαού», εναντίον των οποίων θα μπορούσαν να υπερασπίσουν το λαό οι ληστές. Η κοινωνία της υπαίθρου στη Βραζιλία και στις ΗΠΑ δε συμμεριζόταν τον ενθουσιασμό των πόλεων για το σιδηρόδρομο, εν μέρει επειδή ήθελε να χρατήσει μακριά την κυβέρνηση και τους ξένους, εν μέρει επειδή θεωρούσε τις σιδηροδρομικές εταιρείες εκμεταλλευτές. Οι βραζιλιανοί κανγκασέιρος ήταν αντίθετοι στην κατασκευή σιδηροδρόμων, ενώ ο κυβερνήτης Κρίτεντεν του Μιζούρι χαιρέτησε το φόνο του Τζέσι Τζέιμς ως «απαλλαγή του κράτους από ένα μεγάλο εμπόδιο στην ευημερία του και γεγονός που θα δώσει μεγάλη ώθηση στην αξιοποίηση ακίνητης περιουσίας, στις σιδηροδρομικές επιχειρήσεις και στην ξένη μετανάστευση».

Ωστόσο, οι κατά πολύ προφανέστερες νέες συμφορές που χτυπούσαν τους γεωργούς ήταν οι τράπεζες και οι υποθηκεύσεις. Όπως είδαμε, οι αυστραλοί κι αργεντινοί μικροκτηματίες και οι αμερικανοί γεωργοί της μεθορίου το συνειδητοποιούσαν πολύ καλά. Οι bushrangers του Νεντ Κέλι δε λήστευαν ποτέ ταξιδιώτες, αλλά επικέντρωναν τη δράση τους σε ληστείες τραπεζών. Οι αδερφοί Τζέιμς, όπως είναι πασίγνωστο, ειδικεύονταν σε τράπεζες και τρένα. Όπως επίσης είδαμε, δεν υπήρχε μάλλον κανείς ηλιοκαμένος δουλευτής στα Notiobutikά κι ελάχιστοι μικροκτηματίες οπουδήποτε σε καιρούς ύφεσης, που δε θα το θεωρούσαν φυσικό και δίκαιο. Ο βασικός λόγος για τον οποίο ο Ματέ Κοσίδο δε λήστευε αργεντίνικες τράπεζες, έναν εξίσου φυσικό στόχο, είναι επειδή οι τοπικοί κτηματίες θεωρούσαν τους ξένους επενδυτές ακόμα πιο σατανικό παράγοντα απρόσωπου κεφαλαίου από τους ντόπιους. Οι θαυμαστές του Γιάνοσικ και του Μουζολίνο γνώριζαν ήδη τα χρέη, αλλά μόνο σε μια ουσιαστικά καπιταλιστική οικονομία οι τραπεζικές πιστώσεις, υποθηκεύσεις, κλπ. γίνονται κεντρικά σημεία εκείνου που οι κτηματίες ή αγρότες θεωρούν εκμετάλλευση σε βάρος

τους, και παρεμπιπτόντως σημεία που συνδέουν τη δυσαρέσκεια των ανθρώπων της υπαίθρου με τη δυσαρέσκεια άλλων τάξεων, όπως οι βιοτέχνες και οι μιχρέμποροι. Επομένως, η περίοδος που μετατρέπει ιδρύματα όπως οι τράπεζες στον υπ' αριθμόν ένα δημόσιο «χακό» και τη ληστεία των τραπεζών στην πιο εύκολα αποδεχτή μορφή χλοπής σε βάρος των πλουσίων σημαδεύει την προσαρμογή της κοινωνικής ληστείας στον καπιταλισμό.

Μπορούσε να είναι μόνο μερική και πρόσκαιρη προσαρμογή, έστω κι αν είναι φανερό ότι η θετική εικόνα για το αγόρι (και το κορίτσι, με τους Μπόνι και Κλάιντ) της υπαίθρου ή της κωμόπολης σαν ένα είδος κοινωνικού ληστή επέζησε στις ΗΠΑ ώς και τα χρόνια της Ύφεσης του 1930. Αυτή η εικόνα έδωσε χρώμα σε μορφές όπως ο Ντίλινγκερ και ο Πρίτι Μπόι Φλόιντ - κι αυτός είναι ίσως ο κύριος λόγος που αυτές οι μάλλον ελάσσονες και περιθωριακές φυσιογνωμίες στη σκηνή του αμερικάνικου εγκλήματος αναγορεύτηκαν σε «δημόσιους εχθρούς». Αντίθετα με «τον υπόκοσμο», αποτελούσαν πρόκληση για τις αμερικάνικες αξίες της ελεύθερης επιχείρησης, παρότι πίστευαν και οι ίδιοι στις αξίες αυτές. Εντούτοις, όπως έχει ήδη επισημανθεί για την περίπτωση των αδερφών Τζέιμς, ο Grangerism²⁵ και ο λαϊκισμός ήταν μια πιο συνεχτική απάντηση από τη ληστεία στα προβλήματα που αντιμετώπιζε η μεσοδυτική ύπαιθρος. Ως πολιτική, η ληστεία ήταν πια αναχρονιστική.²⁶ Το «κοινωνικό» περιθώριο για ληστεία συρρικνωνόταν και, παρότι οι Τζέιμς συνέχισαν να απολαμβάνουν την παλιά φήμη των Ρομπέν των Δασών (την οποία η λαϊκή φημολογία και, ώς έναν βαθμό, η σταδιοδρομία τους αντέγραφε), μια πιο προσεκτική ματιά αποκαλύπτει ότι ήταν ένα είδος επιχειρηματιών της υ-

25. Κίνημα που υποστήριξε τα συμφέροντα των μιχροκτηματιών. Η σχετική οργάνωση (The Grange) ιδρύθηκε λίγο μετά τη λήξη του Εμφύλιου (1867) κι απέκτησε δύναμη μέσα στις επόμενες δεκαετίες [Σ.τ.Μ.].

26. Η αξιολόγησή μου για τους αδερφούς Τζέιμς οφείλει πολλά σ' ένα πολύτιμο άρθρο του Richard White, «Western Outlaws and Social Bandits», από το οποίο ομολογώ ότι έχω αντλήσει επιχειρήματα.

παιθρού – «κρατώντας». πάντως, «ανέπαιφες τις περισσότερες από τις συνήθειες και τις προκαταλήψεις της τάξης τους». Και σίγουρα δεν ανήκαν στους φτωχούς, αλλά (όπως οι περισσότεροι αντάρτες των Νοτίων στην κομητεία Τζάκσον του Μίζούρι, όπου γεννήθηκε η συμμορία των Τζέιμς) ήταν οι μεγαλύτεροι γιοι εύπορων κτηματιών που κατείχαν δουλους και οι οποίοι αγωνίζονταν ενάντια στην απώλεια περιουσίας και στάτους.²⁷

Ο αντίκτυπος μιας σύγχρονης καπιταλιστικής οικονομίας σε έναν πιο παραδοσιακό τύπο ληστείας, στα υψηλέδα της Σαρδηνίας, εικονογραφήθηκε πρόσφατα με την προφανή μεταμόρφωση των βοσκών-ληστών σε συστηματικούς απαγωγείς που απαιτούν τεράστια λύτρα. Ός τη δεκαετία του 1960 οι απαγωγές ήταν μάλλον σπάνιες, και γίνονταν τόσο για εκδίκηση όσο και για τα λύτρα. Το νέο κύμα απαγωγών ήταν άμεση συνέπεια της ξαφνικής και μαζικής οικονομικής ανάπτυξης αυτής της δεκαετίας στις πεδιάδες και τις ακτές της Σαρδηνίας μπορεί να ειδωθεί, κατά κάποιο τρόπο, ως μέρος της αντίστασης μιας παραδοσιακής κοινωνίας ενάντια στον εκσυγχρονισμό, της αντίστασης των φτωχών και κακοθερευμένων ορεσίβιων –που ξεπεράστηκαν από το μεγάλο μπουμ-ενάντια στους νέους ευτραφείς μεγιστάνες, ντόπιους και ένοντας, της ακτής. Και οπωσδήποτε κράτησε κάτι από τα γνωρίσματα της παλιάς ποιμενικής ληστείας, σκληρής αλλά με τους δικούς της ηθικούς κανόνες.²⁸ Είναι άμως φανερό ότι η νέα τεχνική ήταν τώρα κυρίως ένα μέσο (αν όχι για τους ίδιους τους βοσκούς-απαγωγείς τουλάχιστον για τους *principales* και άλλους ορεινούς επιχειρηματίες που τους υποκινούσαν και τους χρησιμοποιούσαν) για να αποκτήσουν γρήγορα μεγάλα χρηματικά ποσά, ώστε να τα επενδύσουν στην, τώρα πολύτιμη, κτηματική αγορά της παρά-

27. Don R. Bowen, «Guerilla War in Western Missouri, 1862-65», *Comparative Studies in History and Society*, 19, 1977, σ. 30-51.

28. Βλ. τη μεταχείριση, εκ μέρους των απαγωγέων, δύο Βρετανίδων, μητέρας και κόρης, που απάχθηκαν το 1979-80 και την προσβολή του τοπικού αισθήματος που συνέβαλε στην απελευθέρωση των γυναικών. παρά τον επίσημα διαπραγματευμένο διαχανονισμό.

χτιας ζώνης: η ληστεία απορροφήθηκε μέσα στη Μαφία²⁹ και η κοινωνική διαμαρτυρία εξαφανίστηκε πίσω από την εγκληματική επιχείρηση.

Έτσι, στα τελικά του ιστορικά στάδια –και ελάχιστοι άνθρωποι πιστεύουν στ' αλήθεια ότι οι Ρομπέν των Δασών δε βαδίζουν προς την οριστική εξαφάνιση– ο ρόλος του κοινωνικού ληστή της υπαίθρου αλλάζει, καθώς παίζεται τώρα σ' έναν νέο χώρο, αυτόν της σύγχρονης καπιταλιστικής/βιομηχανικής κοινωνίας, ανάμεσα σε νέα κοινωνικά, οικονομικά και τεχνολογικά σκηνικά, και ίσως από καινούργιους ηθοποιούς, που δεν μπορούν πια να χαρακτηρίζονται παραδοσιακοί αγρότες, εκπρόσωποι μιας παλιάς κοινωνίας που παλεύει ενάντια στη νέα, ή υπερασπιστές των φτωχών της υπαίθρου. Σιγά-σιγά ο ληστής της υπαίθρου μπορεί μάλιστα να αποκόβεται σταδιακά από την ύπαιθρο και να μεταφέρεται στην πόλη. Η συμμορία των Τζέιμς μετά το 1873 μόνο περιστασιακά επισκέφτηκε το σπίτι και βάση τους στο δυτικό Μίζούρι και ανακάλυψε, όπως το δήλωσε ο Φρανκ Τζέιμς, ότι η ασφάλεια βρισκόταν στην ανωνυμία κι όχι στην υποστήριξη από χωρικούς θαυμαστές. Οι Τζέιμς δεν είχαν επιτρέψει να φωτογραφηθούν, λίγοι άνθρωποι τους γνώριζαν εξ οφεως ακόμα και στις κομητείες Κλέι και Τζάκσον, και βασίζονταν χυρίως στους συγγενείς τους παρά στην ευρύτερη κοινότητα για υποστήριξη – ίσως βέβαια και οι παραδοσιακοί ληστές να προτιμούσαν τους συγγενείς. Η ανωνυμία πάντως ήταν ευκολότερη στην πόλη, κι εκεί φαίνεται ότι αποτραβήχτηκαν οι Τζέιμς. Γιατί η πόλη είναι ο τόπος των μυστικών, ενώ στην ύπαιθρο τα πάντα, τουλάχιστον για τους κατοίκους της, γίνονται άμεσα γνωστά. Υπάρχουν φορές, και σήμερα ακόμα, όπου όσα ξέρουν οι ντόπιοι μένουν κρυφά από τους ξένους, όπως στη βόρεια Ουαλία, όπου μια συμφωνία

29. Πρβλ. Alberto Ledda, *La civiltà fuorilegge: natura e storia del banditismo sardo*. Μιλάνο 1971. σ. 94-106. Για την οικονομία των απαγωγών στην ιταλική ύπαιθρο (Καλάβρια) βλ. P. Arlacchi, «The Mafia and Capitalism», *New Left Review*, τχ. 118, 1979. σ. 53-72, και ιδιαίτερα L. Ciconte, *Ndrangheta dall'unità a oggi*. Μπάρι 1992. σ. 325-329.

σιωπής προστατεύει από τις αστυνομικές έρευνες εκείνους που καίνε τα εξοχικά των Άγγλων. Ίσως όμως σήμερα αυτή η αγροτική ομερτά (όπως τη λένε οι Σικελοί) να στηρίζεται σε μορφές ιδεολογίας, όπως ο σύγχρονος εθνικισμός, τις οποίες οι παραδοσιακοί ληστές δεν μπορούσαν, ή μπορούσαν μόνο περιστασιακά, να επικαλεστούν.

Ο ληστρικός μύθος επιβιώνει επίσης στο σύγχρονο αστικοποιημένο κόσμο σαν ένα είδος λαικής μνήμης που δέχεται περιοδικά νέο αίμα από τα δημόσια media και την ιδιωτική δυσαρέσκεια των αδύναμων. Ο καθένας έχει προσωπική εμπειρία μιας άδικης αντιμετώπισης από άτομα ή θεσμούς, όμως οι φτωχοί, οι αδύναμοι και οι αβοήθητοι βιώνουν συχνότερα αυτό το αίσθημα. Και καθώς ο μύθος του ληστή δε σημαίνει μόνο ελευθερία, ηρωισμό και το όνειρο μιας γενικής δικαιοσύνης, αλλά ειδικότερα προσωπική εξέγερση ενάντια σε προσωπική αδικία, την επανόρθωση του άδικου που έγινε σε μένα, η ιδέα του μεμονωμένου εκδικητή επιζεί. Ιδιαίτερα σε κείνους που δε διαθέτουν συλλογικές οργανώσεις, οι οποίες αποτελούν την κύρια γραμμή άμυνας σε τέτοιες αδικίες. Γιάρχουν πάρα πολλοί άνθρωποι, στα κατώτερα στρώματα της σύγχρονης κοινωνίας των πόλεων, που νιώθουν έτοι. Ίσως, καθώς το κράτος γίνεται πιο απόμακρο και καθώς συλλογικά σώματα όπως τα συνδικάτα συρρικνώνονται σε οργανώσεις στενά συντεχνιακής αυτοάμυνας (όπως συμβαίνει σε κάποιες χώρες), η γοητεία τέτοιων ονείρων ιδιωτικής εξέγερσης και ιδιωτικής δικαιοσύνης θα μεγαλώνει. Αμφιβάλλω όμως για το αν, στις κοινωνίες μας, οι εικόνες των ληστών είναι οι βασικοί τρόποι έκφρασης αυτής της ανάγκης. Ο Τζέσι Τζέιμς, ή ακόμα κι ο Τζον Γουέιν, δεν μπορεί πια να συναγωνιστεί με τον Μπάτμαν και τους παρόμοιους. Η επιβίωση του κλασικού ληστρικού ονείρου στη μεγαλούπολη δε χρειάζεται λοιπόν να μας απασχολήσει πολύ.

Ωστόσο, στις δεκαετίες του 1960 και 1970, εμφανίστηκε ένα παράδοξο ύστερο συμπλήρωμα στην ιστορία της κοινωνικής ληστείας, όταν οι στρατηγικές της και ως ένα σημείο το ίθος και τα ιδεώδη της μεταβιβάστηκαν σ' ένα νέο κοινό, κυρίως σε

μικρές ομάδες νεαρών της μεσαίας τάξης, που αποτέλεσαν τον πυρήνα των νεοεπαναστατικών κύκλων, βρήκαν κατά καιρούς μαζική απήχηση στα υπερχορευμένα πανεπιστήμια αυτών των δεκαετιών, και προσπάθησαν να παρακάμψουν τις παλιές εργατικές τάξεις και τα εργατικά κινήματα (οποιασδήποτε πολιτικής απόχρωσης) με άμεση επίκληση στις ανοργάνωτες μάζες των φτωχών και κυρίως στους αλλοτριωμένους περιθωριακούς και τις υπο-τάξεις της κοινωνίας. Έχουν προταθεί αναλογίες με τους ρώσους ναροντνίκους διανοούμενους. Ένα μεγάλο μέρος από την καινούργια νεανική, πολιτισμική και πολιτική αμφισβήτηση έχει χαρακτηριστεί είδος «πρωτόγονης επανάστασης», κυρίως από το γάλλο κοινωνιολόγο Alain Touraine. Είναι πιθανό ότι κάποιοι από αυτούς αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους κάτια από αυτό το πρίσμα.³⁰ Κι'έρχονται στο νου μερικά παραδείγματα ενός τέτοιου νεο-πριμιτιβισμού (τυλιγμένα με την ιδεολογική ενδυμασία της εποχής).

Ο «Συμβιωτικός Απελευθερωτικός Στρατός» (SLA, 1973-1974), κατά τα άλλα ένα αμελητέο επεισόδιο στις αγριότερες παρυφές της καλιφορνέζικης αλλοτρίωσης, μπορεί να συγκριθεί με την παλαιού τύπου μεμονωμένη εξέγερση μόνο επειδή επέμεινε τόσο φανερά σε μια τουλάχιστον δημόσια πράξη ληστείας σε βάρος πλούσιου (του Γουΐλιαμ Ράντολφ Χιρστ. Τζούνιορ) με σκοπό να δώσει στους φτωχούς (εκβιάζοντάς τον να τους μοιράσει τρόφιμα). Είχε αναλογίες με την παραδοσιακή κοινωνική ληστεία όχι μόνο επειδή θεωρούσε αυτή την αναδιανομή συμβολική³¹ κι επειδή επικεντρωνόταν κυρίως σε ατομικές ε-

30. Για την έννοια των «πρωτόγονων επαναστατών» βλ. το βιβλίο μου με τον ίδιο τίτλο (*Primitive Rebels*, Νέα Υόρκη, Norton, 1965), που είναι ίσως υπεύθυνο για την όποια διάδοση απολαμβάνει ο δρός. Γνωρίζω ότι κάποιοι από τους εξεγερμένους του Μπέρκλεϊ στα χρόνια του 1960 ισχυρίστηκαν ότι αναγνώρισαν τον εαυτό τους στους κοινωνικούς ληστές και άλλους που παρουσιάζονται σε κείνο το βιβλίο, το οποίο διαβάστηκε από την ακαδημαικών κατευθύνσεων Αριστερά.

31. Όταν επισημάνθηκε ότι η απαίτησή τους ξεπερνούσε τις οικονομικές δυνατότητες του Χιρστ. απάντησαν ότι «δεν είχαμε ποτέ σκοπό να σε βάλουμε να ταίσεις όλη τη χώρα [...] Ό.τι μπορείς να κάνεις προς αυτή την κατεύ-

πανορθώσεις αδικιών –η απελευθέρωση ατόμων από τη φυλακή τραβάει τις ένοπλες πολιτικές ομάδες– αλλά και λόγω της πολύ σύντομης σταδιοδρομίας του. Άλλες παρόμοιες ακτιβιστικές ομάδες, που γεννήθηκαν από τις στάχτες τής σε παγκόσμια κλίμακα φοιτητικής αναταραχής στα τελευταία χρόνια του 1960, έδειξαν επίσης μια προτίμηση για επιχειρήσεις που θα κατανοούσε ο Τζέσι Τζέιμς, χωρίως «απαλλοτριώσεις» (βλ. εδώ, κεφ. 9), οι οποίες πήραν διαστάσεις επιδημίας στις δεκαετίες του 1970 και 1980. Ωστόσο, αντίθετα από άλλες τέτοιες καταδύσεις στην πολιτική παρανομία, ο SLA δεν είχε καμία σύνδεση με οποιαδήποτε ευρύτερη επαναστατική οργάνωση. στρατηγική, θεωρία ή κίνημα, κάτι που κάνει πιο εμφανή το νεο-πριμιτιβισμό των αυτοσχέδιων στοχασμών και πράξεών του.

Οι παραδοσιακοί ληστές βασίζονταν σε συγγενείς, γείτονες και στην κοινότητα. Οι Συμβιωτικοί ήταν καταρχήν άτομα χωρίς δεσμούς, κανείς τους δεν είχε γνωρίσει ή ακούσει τον άλλο πριν συναντηθούν στο γκέτο της υποκουλούρας του Ιστ Μπέι. σαν βότσαλα που συναντιούνται στην ίδια αμμουδιά αφού έχουν παρασυρθεί από κάποιο περίπλοκο ποτάμιο σύστημα. Αν και οι περισσότεροι από τα έντεκα χωρίως μέλη της ομάδας ανήκαν σ' ένα είδος φοιτητικής διανόησης, δεν είχαν ενωθεί προηγουμένως με τον κοινό καταλύτη των επαναστατικών ομάδων που αναδύθηκαν από τη φοιτητική ζωή ή με τους δεσμούς που συνδέουν εκείνους που σπούδασαν την ίδια εποχή στο ίδιο πανεπιστήμιο ή την ίδια σχολή. Το Μπέρκλεϊ-Όχλαντ ήταν απλώς ο τόπος όπου τραβήχτηκαν, οπουδήποτε κι αν είχαν σπουδάσει προηγουμένως.

Ζούσαν λιγότερο σε μια κοινότητα –παρεκτός με τη στενά γεωγραφική έννοια– και περισσότερο σε μια ατμόσφαιρα φυγής από τις «μπουρζουάδικες» αξίες, ένα Καρτιέ Λατέν ή μια Μονμάρτρη, και είχαν πλησιάσει ο ένας τον άλλο μέσα από την

Θυνση είναι βασικά θετικό» (John Bryson, *This Soldier Still At War*, Νέα Υόρκη/Λονδίνο 1975). Η πληροφόρησή μου για τον SLA προέρχεται από αυτό το βιβλίο, το οποίο μου υπέδειξε ο φίλος μου, μακαρίτης πια, Ralph Gleason.

ανεπίσημη και ρευστή κοινωνικότητα του δρόμου, της προσωρινής διαμονής, της διαδήλωσης ή του πάρτι, μέσα από τον κοινό τρόπο ζωής ενός μποέμ, την κοινή ρητορική μιας αντικαθεστωτικής υποχουλτούρας που θεωρούσε τον εαυτό της επαναστατική, και τη σεξουαλική έλξη – ίσως ο ισχυρότερος μεμονωμένος παράγοντας που έφερε κοντά αυτή τη συγκεχριμένη ομάδα ανθρώπων. Έτσι οι γυναίκες, συνήθως ασήμαντες ή παράγοντες διάσπασης στις παραδοσιακές ληστρικές μονάδες, ήταν ο βασικός συνδετικός κρίκος (ετερόφυλος ή ομοφυλόφιλος) της ομάδας. Το μόνο μοντέλο μιας γνήσιας μικρο-κοινότητας, πέρα από τις αναμνήσεις της μπουρζουάδικης οικογένειας, ήταν «η κομμούνα» και οι μικρές, σφιχτοδεμένες και ανήσυχες ομάδες επαναστατών ακτιβιστών, από τις οποίες προέρχονταν ορισμένοι, μέσω διάσπασης μάλλον ταρά μέσω σύμπραξης, στα περιθώρια της φοιτητικής κινητοποίησης. Η πολιτική φρασεολογία του SLA προέρχεται χωρίως από αυτές.

Από την άλλη, οι παραδοσιακοί πρωτόγονοι επαναστάτες ενώνονται από ένα κοινό και χληρονομημένο σύνολο αξιών και πεποιθήσεων σχετικά με την κοινωνία, τόσο ισχυρών ώστε μόλις που χρειάζονται, ή μόλις που μπορούν, να διατυπωθούν ρητά. Το μόνο που χρειάζεται είναι να εφαρμοστούν. Όμως, εκτός από το λεξιλόγιο της Διαχήρυξης της Ανεξαρτησίας που εξακολουθεί να ακούγεται πίσω από τα μανιφέστα της ομάδας, αυτοί οι νεο-πρωτόγονοι δεν είχαν κάποιο κοινό απόθεμα ιδεών τέτοιου τύπου. Είχαν μόνο να μεταφράσουν την προσωπική τους εμπειρία αλλοτρίωσης σε τυποποιημένη ιδεολογία, ή μάλλον ρητορική, φτιαγμένη από μια ανάκατη επιλογή φράσεων από το επαναστατικό λεξιλόγιο της «νέας Αριστεράς» και του καλιφορνέζικου οριενταλισμού και ψυχομωρολογίας. Πήρε τη μορφή ρητορικών αισκήσεων σε μανιφέστα, που πλησίαζαν στην πρακτική μόνο με λίγες αρνητικές αξιώσεις –η κατάργηση των φυλακών, η κατάργηση του «συστήματος εκμετάλλευσης ενοικιαστών» σε σπίτια και διαμερίσματα– και στην έκκληση για ένα σύστημα «που ούτε θα υποχρεώνει τους ανθρώπους να εισέλθουν ούτε θα τους υποχρεώνει να παραμένουν σε προσωπι-

κές σχέσεις στις οποίες δεν επιθυμούν να βρίσκονται».³² Ήταν μια κραυγή χαμένων ανθρώπων ενάντια σε μια άγρια και εξαιτομικευμένη κοινωνία, τους επέτρεπε όμως μόνο να δικαιολογήσουν συμβολικές χειρονομίες βίας, να επιβεβαιώσουν την ύπαρξή τους ως άνθρωποι στους οποίους δίνεται προσοχή μέσα από την αντανάκλασή τους στο μεγεθυντικό καθρέφτη της τηλεόρασης και να νομιμοποιήσουν τον τρόπο ζωής της μικρής παράνομης ομάδας που αποτέλεσε γι' αυτούς υποχατάστατο της κοινότητας και της κοινωνίας. Τα μέλη «ξαναγεννιόνταν» προσωπικά μέσα στην ομάδα, έπαιρναν νέα ονόματα και ανέπτυσσαν έναν ιδιωτικό συμβολισμό.

Η παρανομία ως ελεύθερη προσωπική επιλογή, παράνομες πράξεις αποσπασμένες από την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα: να τι ξέχωρίζει τον παραδοσιακό κοινωνικό ληστή από τους όψιμους μιμητές του ή αντίστοιχους του. Οι περισσότεροι άνθρωποι που εμφανίζονται σε τούτο το βιβλίο δεν επέλεξαν την παρανομία (με εξαίρεση όπου η ληστεία ήταν ένας καθιερωμένος τρόπος να κερδίζεις το ψωμί σου, μια επαγγελματική σταδιοδρομία). Ήποχρεώθηκαν να γίνουν παράνομοι μέσα από κάποια πράξη που ούτε οι ίδιοι ούτε η κοινωνία τους τη θεωρούσαν εγκληματική – και τα υπόλοιπα ακολούθησαν. Το περισσότερο που θα μπορούσαμε να πούμε είναι ότι σκληροί νεαροί που δεν έχουν τη διάθεση να αποδεχτούν την αδικία ή να καταπιούν κάποια προσβολή είναι πάντα πιθανό να μπλέξουν σε τέτοιου είδους περιπέτειες. Αυτό συνδέει τους παραδοσιακούς κοινωνικούς ληστές με ανθρώπους όπως οι μαύροι φυλακισμένοι, που ήταν σύγουρα ανάμεσα στους εμπνευστές και τα πρότυπα ομάδων όπως ο SLA, μολονότι η κοινωνία που στιγματίζει ένα μεγάλο μέρος του μαύρου της υποπρολεταριάτου με τη σφραγίδα και την εμπειρία της φυλακής πολύ λίγα κοινά έχει με την κοινωνία που δημιουργούσε ένα μικρό περιθώριο από κανγκασέιρος ή χαιδούχους. Εντούτοις, μολονότι ο

32. J. Bryan. *This Soldier Still At War*. 6.π., σ. 312. Το βιβλίο περιέχει μια συλλογή ντοκουμέντων του SLA.

SLA, ασφαλώς και άλλες ανάλογες και πολιτικά σοβαρότερες ομάδες, μπορεί να συμπεριλαμβάνουν λίγους ανθρώπους αυτού του είδους –και ενδέχεται πράγματι, στην αναζήτησή τους για λαικές ρίζες και ιδεολογική δικαίωση, να καταβάλλουν μεγάλες προσπάθειες για να συμπεριλάβουν τους συμβολικούς μαύρους, ταικάνο ή προλετάριους–, τα περισσότερα μέλη τους αντλούνται από ένα εντελώς διαφορετικό κοινωνικό κοινό. Είναι γιοι και κόρες των μεσαίων τάξεων (όπως κι αν ορίζονται κατά τόπους αυτές) και συχνά, αν και όχι στην περίπτωση του SLA, των ανώτερων μεσαίων τάξεων. Στην Αργεντινή ο χώρος που αποδεκατίστηκε από την τρομοκρατία με την οποία οι στρατιωτικοί αφάνισαν τους ένοπλους εξεγερμένους ήταν οι ανώτερες τάξεις των γυμνασίων της ελίτ. Τέτοιοι ακτιβιστές έχουν επιλέξει ελεύθερα την παρανομία. Το περισσότερο που θα μπορούσαμε να πούμε είναι ότι στις δεκαετίες του 1960 και 1970, για λόγους που ξεφεύγουν από το θέμα τούτου του βιβλίου, αυτή η ελεύθερη επιλογή ήταν πιθανότερο να αφορούσε γιους και κόρες της μεσαίας τάξης και των ελίτ. Δεν ήταν υποχρεωμένοι να την κάνουν, όχι περισσότερο απ' όσο ήταν υποχρεωμένος ο νεαρός Φρίντριχ Ένγκελς να γίνει κομμουνιστής.

Και πάλι, οι πράξεις των παραδοσιακών κοινωνικών ληστών, είτε επαγγελματικές είτε «πολιτικές», αποτελούν μέρος του ίστού της κοινωνίας τους και, κατά μία έννοια, απορρέουν λογικά από αυτήν. Ένα μεγάλο μέρος τούτου του βιβλίου καταπίνεται με το πώς συμβαίνει αυτό. Μάλιστα, όπως έχω υποστηρίξει, είναι τόσο εμπλεγμένοι σ' αυτό τον ιστό, ώστε δεν μπορούν να είναι πράγματι επαναστάτες, αν και μπορεί να γίνουν κάτω από ορισμένες περιστάσεις. Οι πράξεις τους μπορεί να έχουν συμβολική αξία, δε στρέφονται όμως ενάντια σε σύμβολα αλλά ενάντια σε συγκεκριμένους, και κατά κάποιο τρόπο οργανικούς, στόχους: δε χτυπούν «το σύστημα» αλλά το Σερίφη του Νότινχαμ. Γπάρχουν, ιδιαίτερα σε εξαιρετικά σύνθετες και πολιτικά ενημερωμένες τρομοκρατικές ομάδες, περιστασιακά χτυπήματα ενάντια σε συγκεκριμένα θύματα και από τα οποία αναμένονται συγκεκριμένες συνέπειες. όπως η εκτέλεση

του Καρέρο Μπλάνκο από τη βάσικη ΕΤΑ ή η απαγωγή και ο φόνος του Άλντο Μόρο από τις Ερυθρές Ταξιαρχίες. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η ίδια η πολυπλοκότητα των πολιτικών υπολογισμών πίσω από τα χτυπήματα, που συνεπάγεται πολύ μεγάλο βαθμό πληροφόρησης για την υψηλού επιπέδου εθνική πολιτική, απομακρύνει πολύ τους δράστες από τη σφαίρα στην οποία δρα η κοινωνική ληστεία, παλιά ή νέα.³³

Από την άλλη, στις περισσότερες περιπτώσεις, οι λίστες των υποψήφιων θυμάτων που ανακαλύπτονται μερικές φορές στα χαρτιά των νεο-Ρομπέν των Δασών που συλλαμβάνονται, όπως στην περίπτωση του SLA, είναι λίγο-πολύ αυθαίρετες. (Εξαίρεση αποτελούν οι στόχοι που σχετίζονται με τον ιδιωτικό πόλεμο ανάμεσα σε κλέφτες κι αστυνόμους, που αφορούν κυρίως την υπεράσπιση, προστασία και απελευθέρωση αιχμαλωτισμένων και φυλακισμένων συντρόφων, και ο οποίος -για ψυχολογικούς λόγους- τείνει πολλές φορές να μονοπωλεί τη δράση τέτοιων ομάδων). Έχουν μόνο έμμεση σχέση με τους εμφανείς πολιτικούς στόχους της ομάδας. Ή αλλιώς, αφού πρόκειται ουσιαστικά για σύμβολα «του συστήματος», άλλα πιθανά θύματα θα μπορούσαν εύκολα να αντικαταστήσουν εκείνους που όντως επιλέχθηκαν: κάποιοις άλλος τραπεζίτης αντί για τον Πόντο, κάποιοις άλλος βιομήχανος αντί για τον Σλάγιερ -θύματα της «Φράξιας Κόκκινος Στρατός». Επιπλέον, στην περίπτωση τέτοιων συμβολικών θυμάτων, δεν αναμένεται κάποια συγκεκριμένη πολιτική συνέπεια από τη δράση αυτή, πέρα από μια δημόσια επιβεβαίωση της παρουσίας και της δύναμης των επαναστατών, και την προβολή της υπόθεσής τους.

33. Έτσι ο υπολογισμός ότι η εξάλειψη του Άλντο Μόρο μπορούσε να καταστρέψει κάθε πιθανότητα για έναν «ιστορικό συμβιβασμό» ανάμεσα στο Χριστιανοδημοκρατικό και το Κομμουνιστικό Κόμμα, του οποίου ο Μόρο θεωρούνταν ο χυριότερος χριστιανοδημοκράτης υπέρμαχος, μπορούσε να γίνει στην Ιταλία μόνο από επαγγελματίες υψηλού επιπέδου πολιτικούς ή διανοούμενους, συνηθισμένους σε τέτοιες ραδιουργίες που γεμίζουν τις στήλες της κοινοβουλευτικής δημοσιογραφίας και λίγο ενδιαφέρον έχουν για τη μάζα των Ιταλών, ακόμα κι όταν μπορούν να τις κατανοήσουν.

Στο σημείο αυτό υπάρχει μια ομοιότητα ανάμεσα στους παλιούς ληστές και τους νέους ακτιβιστές, παρότι κι αυτή υπογραμμίζει τη βασική διαφορά στα κοινωνικά τους συμφραζόμενα. Και στις δύο περιπτώσεις «ο μύθος» είναι ο κύριος στόχος της δράσης. Για τον κλασικό ληστή είναι η ανταμοιβή του, για τους νεο-ληστές η αξία του έγκειται στις υποτιθέμενες προπαγανδιστικές συνέπειες, και σε κάθε περίπτωση, από τη φύση τέτοιων παράνομων ομάδων, πρέπει να είναι συλλογικός μύθος, καθώς τα άτομα μένουν συνήθως ανώνυμα.³⁴ Πάντως και στις δύο περιπτώσεις η ουσία είναι αυτό που σήμερα θα το ονομάζαμε «διαφήμιση». Χωρίς αυτήν, ληστές ή ομάδες δεν έχουν δημόσια ύπαρξη. Η φύση όμως της δημόσιας ύπαρξης άλλαξε ριζικά με την εμφάνιση των ΜΜΕ. Οι κλασικοί ληστές καθιέρωναν τη φήμη τους μέσα από την άμεση επαφή με το κοινό τους και τη διάδοση σε μια προφορική κοινωνία. Περνούσαν στο πρωτόγονο αντίστοιχο των ΜΜΕ, τραγούδια, φυλλάδες, χλπ., μόνο αφού είχαν ήδη καθιερώσει τη φήμη τους. Μερικοί απ' όσους παρουσιάζονται σε τούτο το βιβλίο δεν έκαναν ποτέ το πέρασμα από την προφορική και πρόσωπο-με-πρόσωπο φήμη στον ευρύτερο μύθο, π.χ. (απ' όσο μπορεί κανείς να πει) ο Ματέ Κοσίδο στο αργεντίνικο Τσάκο. Υπάρχει ένα όψιμο στάδιο στην ιστορία της κοινωνικής ληστείας όταν κάτι παρόμοιο με τα σύγχρονα ΜΜΕ ήδη έπαυρε και διέδιδε το ληστρικό μύθο: πιθανώς στην Αυστραλία του Νεντ Κέλι, στις ΗΠΑ του Τζέσι Τζέιμς, ίσως στη Σαρδηνία του 20ού αιώνα (μολονότι οι περίφημοι ληστές του νησιού όπως ο Πασκουάλε Ταντέντου, παρά τη ροπή τους προς τη δημοσιότητα, απέκτησαν φήμη έξω από την περιοχή τους μόνο μέσω των διανοούμενων και στους διανοούμενους), σίγουρα στην εποχή των Μπόνι και Κλάιντ. Πάντως, η διασημότητα στα media παρέμενε συνήθως ένα πρόσθετο βραβείο που

34. Είναι σχεδόν πάντα οι αρχές ή οι αντίπαλοι της ομάδας που βάζουν ονόματα στην ανώνυμη δράση, π.χ. προσωποποιούν τη «Φράξια Κόκκινος Στρατός» σαν «συμμορία Μπάντερ-Μάινχοφ». Το εάν οι ανώνυμοι άνθρωποι που αποκτούν όνομα έτσι αντλούν ικανοποίηση από τη δημόσια φήμη τους είναι άλλη υπόθεση.

συμπλήρωνε τη δίκαιη ανταμοιβή της φήμης του ληστή.

Σήμερα τα media αποτελούν κατά πολύ τους κυρίαρχους, ίσως και τους μοναδικούς, δημιουργούς του μύθου. Επιπλέον, έχουν τη δύναμη να δώσουν άμεση, και στις κατάλληλες περιστάσεις, παγκόσμια προβολή, μ' έναν τρόπο άγνωστο σε οποιαδήποτε προηγούμενη ιστορική περίοδο. (Η ουτοπία του Γουόρχολ για μια στιγμή «διασημότητας» για κάθε πολίτη δε θα μπορούσε να διατυπωθεί σε έναν χόσμο δίχως media). Ο δημιουργημένος από τα media μύθος έχει το μειονέκτημα πως είναι από τη φύση του παροδικός, καθώς είναι δημιούργημα μιας οικονομίας προσαρμοσμένης σε ψυχές μιας χρήσεως όπως και σε κουτάκια μπύρας μιας χρήσεως – αν κι αυτό μπορεί να εξισορροπηθεί επαναλαμβάνοντας τις πράξεις που εξασφαλίζουν προβολή στα MME. Από την άποψη αυτή, η χελώνα του παραδοσιακού ληστή μπορεί να κερδίζει τον ήλεκτρονικό λαγό των διαδόχων του. Κανείς δε ρωτάει «Τι συνέβη στον Τζέσι Τζέιμς», ενώ πολλοί. ήδη σήμερα, δε θυμούνται ποια ήταν η Πατρίσια Χιρστ. Εντούτοις, ο Συμβιωτικός Απελευθερωτικός Στρατός καθιέρωσε τη σύντομη διασημότητά του με μια ταχύτητα και σε τέτοια κλίμακα που, για όσο διάρκεσε, ξεπερνούσε κατά πολύ τη φήμη του εν ζωή Τζέσι Τζέιμς.

Η πολιτική εικόνα και αποτελεσματικότητα των νεο-Ρομπέν των Δασών επιτυγχάνεται επομένως όχι μέσα από τις ίδιες τις πράξεις τους, αλλά μέσα από την ικανότητά τους να γίνονται πρωτοσέλιδα, ενώ οι ίδιες οι πράξεις σχεδιάζονται κυρίως για να πετύχουν αυτό το στόχο. Εξού και το παράδοξο ότι ορισμένες από τις πράξεις με τις οποίες ο κλασικός ληστής θα έχτιζε το μύθο του είναι εκείνες που οι διάδοχοί του προτιμούν να μη διαφημίζουν, επειδή θα δημιουργούσαν λανθασμένη εικόνα (π.χ. την εικόνα του κακοποιού, σε αντιπαράθεση με εκείνη του πολιτικού αγωνιστή). Οι περισσότερες από τις απαγωγές για λύτρα ή ληστείες τραπεζών με τις οποίες οι αγωνιστές συγκεντρώνουν τα συχνά πολύ σημαντικά ποσά για τον συχνά πολύ δαπανηρό, στις παρούσες συνθήκες, τρόπο λειτουργίας τους, σχεδόν πάντα μένουν ανώνυμες και αξεχώριστες από όλες τις άλλες επαγγελμα-

τικές ληστείες ή απαγωγές, παρά τη διαφημιστική αξία των επιθέσεων σε πλούσιους.³⁵ Λίγες «απαλλοτριώσεις» διαφημίζονται ως έργο τέτοιων ομάδων, εκτός αν μπορούν να δοθούν συγχεκριμένα πολιτικά μηνύματα μέσω αυτών, π.χ. να ξεσκεπαστούν χρυφές δοσοληφίες κάποιων σημαντικών καταθετών. (Οι Τουπαμάροις της Ουρουγουάης ήταν ιδιαίτερα επιδέξιοι στο να «πολιτικοποιούν» ληστείες τραπεζών, αποσπώντας την προσοχή από το συγκεκριμένο περιεχόμενο της πράξης, δηλ. την κλοπή).

Αντίστροφα, τέτοιες πράξεις δεν αποκτούν δημοσιότητα επειδή στρέφονται ενάντια σε στόχους που το γενικό κοινό θεωρεί «εχθρούς του λαού», παρότι οι πολιτικοί ακτιβιστές τούς επιλέγουν συχνά με αυτό το κριτήριο. Το όνομα του Γουιλιαμ Ράντολφ Χιρστ, στόχου του SLA, μπορεί να δημιουργεί ακόμα ανατριχίλα σε μια παλαιότερη γενιά αμερικανών ριζοσπαστών και σε μερικούς διανοούμενους κινηματογραφόφιλους, όμως το γεγονός ότι ο Πόντο ήταν κορυφαίος τραπεζίτης και ο Σλάγιερ τυπικός εκπρόσωπος του βιομηχανικού κεφαλαίου σχεδόν σίγουρα δεν πρόσφερε καμιά συμπάθεια για τη Φράξια Κόκκι-

35. Γνήσια λαϊκοί ακτιβιστές μπορεί να μην αντιστέχονται εντελώς στο έντυπο του Ρομπέν των Δασών ακόμα και τότε, αν και κατά κάποιο τρόπο ιδιωτικά. Δείτε, π.χ., έναν αγωνιστή, με προέλευση από την εργατική τάξη, να επιστρέψει από μια ληστεία τράπεζας σε μια παράνομη «γιάφκα»: «Ακριβώς μπροστά στο διαμέρισμα [...] είναι αυτός ο ζητιάνος με το καπέλο στα χέρια και με ρωτάει αν έχω τίποτα ψιλά. "Άνθρωπέ μου", του λέω, "να τι έχω!". Του αδειάζω λοιπόν όλα τα κέρματα μέσα στο καπέλο. Ετοι που ξεχειλίσε και πολλά κύλησαν στο δρόμο. Κι αυτός ο τύπος, το μόνο που μπορεί να πει είναι "Να ζήσεις, είσαι ο καλύτερος άνθρωπος στον κόσμο!". Και του λέω εγώ: "Άνθρωπέ μου, μου 'τυχε κάπι καλό. Η ζωή είναι απλή, αφρεί να βρίσκεσαι τη σωστή στιγμή στο σωστό σημείο. Μόλις στάθηκα τυχερός εγώ, τώρα σου συμβαίνει εσένα, μην το κάνεις θέμα". Κι ώστερα συνεχίζω το δρόμο μου» (Βούτη Βευταν, *Wie Alles Anfing*, Μόναχο 1975, σ. 105). [ελλ. έκδ.: Μπόμι Μπάουμαν, Πάος άρχισαν όλα, μτφρ. Κ. Σκιδάλης, Ελεύθερος Τύπος, 1986]. Το εν λόγω βιβλίο, έντονα επιχριτικό για τη Φράξια Κόκκινος Στρατός, είναι πολύτιμος οδηγός για την τυλιγμένη με ροχ-μπλουζ-χασίς υποκουλτούρα της ντεκλασέ και περιθωριακής νεολαίας, από την οποία μπορεί να προκύψει κάπι όχι πολύ διαφορετικό από τους παλιούς αναρχικούς-μποέμικους κύκλους. Όμως ο Μπάουμαν δεν είναι καθόλου ο τυπικός δυτικογερμανός «αντάρτης πόλης» και, όπως δείχνει το βιβλίο του, το γνωρίζει πολύ καλά κι ο ίδιος.

νος Στρατός στη Δυτική Γερμανία, πέρα από τους πολύ περιορισμένους κύκλους εκείνων που ήδη συμπαθούσαν την ένοπλη δράση τέτοιων μικρών ομάδων. Τις οι επιθέσεις σε αστυνομικούς να μπορούν ακόμα να έχουν κάποιο παρόμοιο αποτέλεσμα. Ωστόσο, μπορεί να προκύψουν πρωτοσέλιδα κι από επιθέσεις σε εντελώς ουδέτερα ή άσχετα άτομα -αθλητές στους Ολυμπιακούς του Μονάχου του 1972 ή απλούς θαμώνες σε εγγλέζικα παμπ που σκοτώθηκαν από βόμβες του IRA - ή εναντίον προσώπων που, αν και θεωρούνται ταφιαστοί στόχοι με τα εσωτερικά χριτήρια της ομάδας (π.χ. πληροφοριοδότες της αστυνομίας), είναι απλώς κοινοί, καθημερινοί άνθρωποι για τον υπόλοιπο πληθυσμό. Και καθώς οι στόχοι της δράσης γίνονται μεμονωμένες και αυθαίρετες απώλειες σ' έναν πόλεμο άλλων, η ομοιότητα μεταξύ παλιάς και νέας «κοινωνικής ληστείας» μετριάζεται. Ό,τι απομένει είναι η επίδειξη του γεγονότος ότι μικρές ομάδες ανώνυμων παρανόμων, γνωστές μόνο με αφηρημένους ή ακατανόητους τίτλους ή αρχικά, αμφισβητούν τις επίσημες δομές της εξουσίας και του νόμου.³⁶

Δεν είναι στο θέμα τούτου του βιβλίου να εξετάσει την πολιτική αποτελεσματικότητα ή να αποτιμήσει τις θεωρητικές και άλλες δικαιολογίες που έχουν προβληθεί για τη σύγχρονη αναβίωση της ένοπλης δράσης ατόμων και μικρών ομάδων. Αντικείμενό μου εδώ είναι να σημειώσω απλώς τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα σε αυτούς και την «κοινωνική ληστεία», και τη σχέση τους με την παράδοση, την χληρονομιά και τον τρόπο δράσης της. Κάποια σχέση υπάρχει, μολονότι μόνο μία ή δύο από τις ομάδες αυτού του είδους, συνήθως (με εξαίρεση τις νεο-αναρχικές³⁷) εκείνες που έχουν απομακρυνθεί περισσότερο από τις κυρίαρχες ορθοδοξίες της επαναστατικής ιδεολο-

36. Οι παρατηρήσεις αυτές δεν ισχύουν φυσικά για κινήματα που μπορεί να χαρακτηρίσοτούν αντάρτικα κινήματα με λαική βάση, στην πόλη ή την ύπαιθρο, όπως π.χ. ο Προσωρινός IRA στις καθολικές περιοχές του Όλστερ.

37. Αξίζει να αναφερθεί ότι δε φαίνεται να υπάρχει πρακτικά καμία άμεση και ιστορική συνέχεια ανάμεσα σε τέτοιες νεο-αναρχικές ομάδες και τα ελάχιστα απομεινάρια του παλαιού αναρχισμού που μπορούσαν να βρεθούν το 1968.

γίας, στρατηγικής και οργάνωσης, δείχνουν έντονα σημάδια νεο-πριμιτιβισμού. Για τους σκοπούς τούτης της μελέτης πάνω στην κλασική κοινωνική ληστεία, η σχέση είναι περιθωριακή, ίσως μόνο εφαπτόμενη. Η εξερεύνηση αυτών των φαινομένων μπορεί να αφεθεί στους μελετητές της καπιταλιστικής κοινωνίας στον όφιμο 20ό αιώνα. Από την άλλη, η άμεση συνέχεια των μύθων και των παραδόσεων της κλασικής κοινωνικής ληστείας στο σύγχρονο βιομηχανικό κόσμο έχει σαφώς σχέση με το αντικείμενο τούτου του βιβλίου.

Κατά κάποιο τρόπο παραμένει ζωντανή. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 ένας ενθουσιώδης και αγωνιστής μεξικανός αναγνώστης του βιβλίου Πρωτόγονοι επαναστάτες, το κεφάλαιο του οποίου για τη ληστεία έμελλε να επεκταθεί για να δώσει τούτο τον τόμο, ενθάρρυνε τους ακτιβιστές ενδιαγράμμισαν την ιδέα της αναγνώστης του βιβλίου ήταν ο σκοπός του. Οι αγωνιστές του Campamento Tierra y Libertad θεώρησαν, διόλου περίεργα ίσως, ότι το βιβλίο ήταν δύσκολο. Δεν καταλάβαιναν πολλά από αυτό και δεν κατανοούσαν γιατί θα πρέπει να το διαβάσουν. Ήπήρχε όμως ένα μέρος του που το καταλάβαιναν πολύ καλά και που είχε νόημα γι' αυτούς: το κεφάλαιο για τους κοινωνικούς ληστές. Αναφέρω αυτό το φόρο τιμής από ένα απροσδόκητο κι αθέλητο ακροατήριο όχι μόνο γιατί πρόκειται για το είδος της εμπειρίας που κάνει έναν συγγραφέα να νιώθει ικανοποιημένος, αλλά και επειδή οι κάτοικοι της περιοχής Ουαστέκα Ποτοσίνα μπορεί να θεωρηθούν κατάλληλοι, αρμόδιοι και σίγουρα, στο παρελθόν. Έμπειροι χριτές και σχολιαστές επί του θέματος. Δεν αποδεικνύει ότι η ανάλυση που παρουσιάζεται στους Ληστές είναι ορθή. Μπορεί όμως να δώσει στους αναγνώστες τούτου του βιβλίου κάποια σιγουριά ότι πρόκειται για κάτι περισσότερο από μια απλή άσκηση αρχαιοδιφίας ή ακαδημαικής εικοτολογίας. Ο Ρομπέν των Δασών, ακόμα και στις πιο παραδοσιακές μορφές του, εξακολουθεί να σημαίνει κάτι στο σημερινό κόσμο, σε ανθρώπους όπως αυτοί οι μεξικάνοι αγρότες. Ήπαρχουν πολλοί από αυτούς. Και, αυτοί, κάτι πρέπει να ξέρουν.

Βιβλιογραφία

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ των προηγούμενων εκδόσεων τούτου του βιβλίου, η συγκριτική μελέτη της ιστορίας της ληστείας έχει κάνει σημαντική πρόοδο, αν και κατά μεγάλο μέρος παραμένει τοπική μάλλον παρά σφαιρική. Μεγάλο μέρος από αυτή την εργασία έχει προκύψει από τα πολυάριθμα συνέδρια και συναντήσεις σχετικά με τη ληστρική ιστορία, που μαρτυρούν τη ζωντανία του θέματος. Η βιβλιογραφία είναι ασχανής, δεν μπορώ ωστόσο, εν μέρει για γλωσσικούς λόγους, να δηλώσω επαρκή εξοικείωση μαζί της πέρα από τη δυτική και κεντρική Ευρώπη και την αμερικανική ήπειρο.

Η πρωιμότερη ιστορία της ληστείας, που εγκαινιάστηκε με το «*Misère et banditisme*» (*Annales ESC*, 2/2, 1947) του Fernand Braudel, και κυρίως με το λαμπρό του έργο, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (πρωτότυπη έκδοση: Παρίσι 1949) [ελλ. έκδ.: *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β'* της Ισπανίας, μτφρ. Κλ. Μιτσοτάκη, 3 τόμοι, MIET, 1991-1998], έχει τραβήξει ολοένα και περισσότερο την προσοχή.

Για την παλαιά ληστεία τα: Brent D. Shaw, «*Bandits in the Roman Empire*» (*Past & Present*, τχ. 105, 1984, σ. 3-52); G. Ortalli (επιμ.), *Bande Armate. Banditi. Banditismo e repressione di giustizia negli stati europei di antico regime* (Ρώμη 1986), και Fikret Adanir, «*Heiducken und osmanische Herrschaft: Sozialgeschichtliche Aspekte der Diskussion um das frühneuzeitliche Rauberwesen in Südosteuropa*» (*Südost Forschungen*, τόμ. XLI, 1982, σ. 43-116) καλύπτουν από κοινού σχεδόν ολόκληρη την Ευρώπη, με εξαίρεση τη Ρωσία και την Πολωνία. Βλ. επίσης τα σημαντικά: Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization* ('Ιθακα/Λονδίνο 1994); R. Villari, «*Banditismo sociale alla fine del Cinquecento*», στο *Ribelli e riformatori dal XIV al XVIII secolo* (Ρώμη 1979), και P. Benadusi, «*Un bandito del '500: Marco Sciarra. Per uno studio sul banditismo al tempo de Sisto V*» (*Studi Romani*, 1979). Ίσως εξίσου σημαντικές είναι οι (ιταλικές κυρίως) μελέτες για τη νομική υπόσταση και αντιμετώπιση της ληστεί-

ας. Πέρα από το G. Ortalli (επιμ.), δ.π., βλ. τα: D. Cavalca, *Il bando nella prassi e nella dottrina giuridica medievale* (Μιλάνο 1978), και Luigi Lacchè, *Latrocinium. Giustizia, scienza penale e repressione del banditismo in antico regime* (Μιλάνο 1988). Άλλοι σημαντικοί τίτλοι θα αναφερθούν στις αντίστοιχες γεωγραφικές τους περιοχές.

Εθνικές, περιφερειακές ή ακόμα τοπικές μονογραφίες εξακολουθούν να αποτελούν τον κύριο όγκο της βιβλιογραφίας. Με την εξαίρεση της Λατινικής Αμερικής, κυριαρχείται πάντα από τις κλασικές περιοχές της ληστείας, τη Μεσόγειο και την ανατολική και νοτιανατολική Ευρώπη. Όμως, ευτυχώς ένα σώμα σημαντικών μελετών για την KINA είναι πια διαθέσιμες στα αγγλικά. Το Phil Billingsley, *Bandits in Republican China* (Στάνφορντ, Καλιφόρνια 1988) είναι βασικό, όπως και το Jean Chesneaux, «The Modern Relevance of Shui-hu Chuan: Its influence on Rebel Movements in Nineteenth- and Twentieth-Century China» (*Papers on Far Eastern History*, τχ. 3. Καμπέρα, Μάρτ. 1971, σ. 1-25). Συστήνονται επίσης τα: Jean Chesneaux (επιμ.), *Popular Movements and Secret Societies in China 1840-1950* (Στάνφορντ 1972), και Elizabeth J. Perry, *Rebels and Revolutionaries in North China 1845-1945* (Στάνφορντ 1980).

Λιγότερο καλά καλύπτεται η ληστεία σε άλλα μέρη της Ασίας. Για την ινδική χερσόνησο η μελέτη της ληστείας, που εμφανίζεται στις ινδουιστικές θρησκευτικές παραδόσεις, δείχνει σημάδια δραστηριοποίησης. Όμως τα μνημειώδη συμπλήματα των εθνογραφικής νοοτροπίας αποικιακών αξιωματούχων του 19ου αιώνα (π.χ. R.V. Russell, *The Tribes and Castes of Central India*, 4 τόμοι, Λονδίνο 1916) παραμένουν βασικά. Το κεφάλαιο του Jacques Pouchepadass για τις «εγκληματικές φυλές», στο B. Vincent (επιμ.), *Les marginaux et les exclus dans l'histoire* (Παρίσι 1979, σ. 122-154), είναι σημαντικό. Ο David Schulman συζητάει τη ληστεία στο όνομα της θεότητας στο «On South Indian Bandits and Kings» (*Indian Economic and Social History Review*, τόμ. 17/3, Ιούλ.-Σεπτ. 1980, σ. 283-306). Το βιβλίο της Amy Carmichael, *Raj. Brigand Chief: the true history of an Indian Robin Hood driven by persecution to dacoity: an account of his life of daring, feats of strength, escapes and tortures, his robbery of the rich and generosity to the poor...* χλπ. (Λονδίνο 1927) συστήνεται στους θαυμαστές του S.J. Perelman σαν το μοναδικό βιβλίο για ληστές με προλόγους από τρεις αγγλικανούς επισκόπους και ένα μέλος της αποστολής του 1924 στο Όρος Έβερεστ («μια αληθινή ιστορία για έ-

ναν αληθινό σπόρτομαν – μάλιστα!). Η ιστορική του αξία είναι λιγότερο προφανής. Ο David Arnold, στο «Dacoity and rural crime in Madras 1860-1940» (*Journal of Peasant Studies*, τόμ. VI/2, 1979, σ. 140-167), θεωρεί πως «οι παρατηρήσεις του Hobsbawm για τη νότια Ασία είναι άστοχες και παραπλανητικές». Το θέμα έχει αρχίσει τώρα να περνάει στον ινδικό εμπορικό κινηματογράφο.

Άλλες ασιατικές περιοχές φαίνεται ότι έχουν τραβήξει λιγότερο το ενδιαφέρον. Στην ΙΝΔΟΝΗΣΙΑ, ή μάλλον στην Ιάβα, υπάρχουν τα Sartono Kartodirdjo, *The Peasants' Revolt of Banten in 1888* (Λέιντεν 1966), και P.M. van Wulfften-Palthe, *Psychological Aspects of the Indonesian Problem* (Λέιντεν 1949). Ο Cheah Boon Kheng μελέτησε το θέμα στη ΜΑΛΑΙΣΙΑ: «Hobsbawm's Social Banditry. Myth and Historical Reality: A Case in the Malaysian State of Kedah» (*Bulletin of Concerned Asian Scholars*, τόμ. 17/4, 1985, σ. 34-50), και *The Peasant Robbers of Kedah 1900-1929: Historical and Folk Perspectives* (Oxford University Press, Σιγκαπούρη 1988). Βλ. επίσης το David B. Johnston, «Bandit, Nakleng, and Peasant in Rural Thai Society» (*Contributions to Asian Studies*, τόμ. 15, 1980, σ. 90-101). Καθώς ασχολείται κατά μεγάλο μέρος με την Ανατολία, το Karen Barkey, δ.π., πρέπει να μετρήσει και στις ασιατικές σπουδές.

Διόλου περίεργα ίσως, με δεδομένη την ιστορία της από την κουβανέζικη επανάσταση και μετά, η ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΑΜΕΡΙΚΗ γνώρισε τη μεγαλύτερη αύξηση στη ληστρική βιβλιογραφία από κάθε άλλο μέρος του κόσμου. Το Richard W. Slatta (επιμ.), *Bandidos: The Varieties of Latin American Banditry* (Γουέστπορτ, Κονέκτικατ, 1987) δίνει μια γενική επισκόπηση για όλη την ήπειρο. Βλ. επίσης Paul J. Vanderwood, «Bandits in Nineteenth-Century Latin America: An Introduction to the Theme» (*Biblioteca Americana*, τόμ. I, τχ. 2, Νοέμ. 1982, σ. 1-28) και ολόκληρο το ειδικό τεύχος σε επιμέλεια του ίδιου «Social Banditry and Spanish American Independence 1790-1821» (*Biblioteca Americana*, τόμ. I, τχ. 2, Νοέμ. 1982). Η ΒΡΑΖΙΛΙΑ και το ΠΕΡΟΥ, δύο χώρες με καθιερωμένες ληστρικές παραδόσεις, ήταν επικεφαλής στο πεδίο στις αρχές της δεκαετίας του 1970 και παραμένουν πάντα πρωτοπόρες. Για τη Βραζιλία, τα χυριότερα νέα έργα για τους κανγκασέιρος οφείλονται στον Peter Singelmann, «Political Structure and Social Banditry in Northeast Brazil» (*Journal of Latin American Studies*, τόμ. 7/1, 1975, σ. 59-83); τον Billy Jaynes Chandler, *The Bandit King: Lampião of Brazil* (Texas A&M Univ. Press, 1978), και στα γραπτά της Linda Lewin, κυ-

ρίως το «The Oligarchical Limitations of Social Banditry in Brazil: The Case of the "Good" Thief Antônio Silvino» (*Past & Present*, τχ. 82, Φεβρ. 1982, σ. 114-146). Για το Περού, χλασικό παραμένει το E. Lopez Albuja, *Los caballeros del delito* (Λίμα 1936, δεύτερη έκδοση 1973), ωστόσο οι πιο απρόσιτες τοπικές δημοσιεύσεις που μνημονεύονται σε μερικές από τις αναφορές μου μπορούν τώρα να συμπληρωθούν από έργα όπως τα Carlos Aguirre - Charles Walker (επιμ.), *Bandoleros, abigeos y mонтонерос: criminalidad y violencia en el Perú, siglos XVIII-XX* (Λίμα 1990), και Lewis Taylor, *Bandits and Politics in Peru: Landlord and Peasant Violence in Hualgayoc* (Κέμπριτζ 1986). Για την ΑΡΓΕΝΤΙΝΗ, άλλη μια χώρα που τείνει να εξιδανικεύει τους ένοπλους και παράνομους gauchos και mонтонерос του παρελθόντος, οι σημειώσεις στο κεφάλαιο του Richard Slatta, στο *Bandidos*, προσφέρουν έναν (δύσπιστο) οδηγό στη ληστεία, όμως ο κύριος χρονικογράφος του θέματος είναι ο Hugo Chumbita, σε μια σειρά άρθρων, όχι εύκολα προσβάσιμων στους ξένους αναγνώστες, στο λαϊκό περιοδικό του Μπουένος Άιρες *Todo Es Historia*. Το Hugo Nario, *Mesías y bandoleros pampeanos* (Μπουένος Άιρες 1993) κατανοεί σωστά το θέμα. Τα Gonzalo Sanchez - Donny Meertens, *Bandoleros, gamonales y campesinos: el caso de la Violencia en Colombia* (Μπογκοτά 1983), και Carlos Miguel Ortiz Sarmiento, *La Violence en Colombie: Racines historiques et sociales* (Παρίσι 1990) - και τα δύο προλογισμένα από τον υποφανγόμενο - είναι οι καλύτεροι οδηγοί για το φαινόμενο στην ΚΟΛΟΜΒΙΑ, μια χώρα που -ίσως για τους λόγους που παρουσιάζονται στα δύο αυτά έργα - ποτέ δεν ανάπτυξε μια παράδοση Ρομπέν των Δασών. Οι Erick D. Langer (στο Richard Slatta, ὥ.π.) και Benjamin Orlove (στο B.S. Orlove - G. Custard [επιμ.], *Land and Power in Latin America*, Νέα Υόρκη/Λονδίνο 1980) εξερευνούν το πεδίο για τη ΒΟΛΙΒΙΑ.

Για το ΜΕΞΙΚΟ, η παραδοσιακή εισαγωγή είναι το C. Bernaldo de Quirós, *El bandolerismo en España y Mexico* (Μεξικό 1959). Ο Paul Vanderwood είναι ο διακεχριμένος ειδικός στο πεδίο -*Disorder and Progress: Bandits, Police and Mexican Development* (Λίνκολν, Νεμπράσκα, 1981)-, ωστόσο ο Friedrich Katz, *The Life and Times of Pancho Villa* (Στάνφορντ, Καλιφόρνια, 1999), είναι απαραίτητος. Για την αλληλεπίδραση επανάστασης και ληστείας βλ. Samuel Brunk, «The Sad Situation of Civilians and Soldiers: The Banditry of Zapatismo in the Mexican Revolution» (*American Historical Review*, τόμ. 101/2, Απρ. 1996, σ. 331-353). Διόλου περίεργα, η ιστορική ληστεία στην ΚΟΥΒΑ έ-

χει τραβήξει τους ιστορικούς. Η απροσδόκητη υιοθέτηση των σχετικών σπουδών από τις αρχές των Κανάριων Νήσων (Manuel de Paz Sanchez - José Fernandez Fernandez - Nelson Lopez Novegil, *El bandolerismo en Cuba 1800-1933*, 2 τόμοι, Σάντα Κρους ντε Τενερίφε 1993. 1994) εξηγείται από τη σπουδαιότητα των μεταναστών από τα Κανάρια στην Κούβα. Βλ. επίσης το έργο του καθηγητή de Paz Sanchez, «*El bandolerismo social en Cuba (1881-1893)*», στο *IX Jornadas de Estudios Canarias-America: Las relaciones canario-cubanas* (Σάντα Κρους ντε Τενερίφε 1989, σ. 29-50). Ισως πιο προσιτό είναι το Rosalie Schwartz, *Lawless Liberators: Political Banditry and Cuban Independence* (Ντάραμ. Β. Καρολίνα/Λονδίνο 1989). Για τους πιο φημισμένους κουβανούς ληστές βλ. Marie Poumier Tachequel, *Contribution à l'étude du banditisme social à Cuba: L'histoire et le mythe de Manuel Garcia «Rey de los Campos de Cuba» (1851-1895)* (Παρίσι 1986).

Οι μελέτες για τη ληστεία στην ΑΦΡΙΚΗ δεν έχουν ακόμα προχωρήσει πολύ. μολονότι οι εξερευνήσεις του Charles van Onselen για τον αστικό υπόκοσμο της Νότιας Αφρικής φωτίζουν αρκετά το πρόβλημα. Είναι ίσως πολύ νωρίς για οποιαδήποτε συγχριτική μελέτη της ηπείρου νότια από τη Σαχάρα.

Οι σπουδές πάνω στην ΕΤΡΩΠΑΪΚΗ ληστεία συνέχισαν να προοδεύουν.

Για την ΙΤΑΛΙΑ, που οι banditi της ήταν για καιρό οι πιο φημισμένοι στη λογοτεχνία και την τέχνη, η μονογραφική βιβλιογραφία είναι πιθανώς η πιο εκτεταμένη από οποιαδήποτε άλλη χώρα. Το μεγαλύτερο μέρος της ασχολείται με τις κλασικές ληστρικές περιοχές της νότιας Ιταλίας και των νησιών. Για την ενδοχώρα του νότου τα: F. Molfese, *Storia del brigantaggio dopo l'unità* (Μιλάνο 1964), ειδικά το κεφ. 3. μέρος I· Gaetano Cingari, *Brigantaggio, proprietari e contadini nel sud (1799-1900)* (Ρέτζο Καλάμπρια 1976), και Enzo D'Alessandro, *Brigantaggio e Mafia in Sicilia* (Μεσσήνη/Φλωρεντία 1959), καθώς και το Anton Blok, *The Mafia of a Sicilian Village: A Study of Violent Peasant Entrepreneurs 1860-1960* (Οξφόρδη 1974). παραμένουν σημαντικά. Ο Cingari αφιερώνει εξήντα μεστές σελίδες στον καλαβρέζο ληστή Μουσολίνο. Για τη συνέχεια μιας τοπικής ληστρικής παράδοσης βλ. A. Scirocco, «*Fenomeni di persistenza del ribellismo contadino: il brigantaggio in Calabria prima dell'Unità*» (*Archivio Storico per le Province Napoletane*, 3η σειρά, τόμ. XX, 1981, σ. 245-279). Η εξέλιξη της σαρδηνικής ληστείας, που φούντωσε στο τέλος της δεκαετίας του

1960. είναι αντικείμενο διαμάχης μεταξύ ιστορικών, κοινωνικών ανθρωπολόγων και άλλων. B.l. Pietro Marongiu. *Introduzione allo studio del banditismo sociale in Sardegna* (Σάσαρι 1973); John Day, «Banditisme et société pastorale en Sardaigne», στο B. Vincent (επιμ.), *Les marginaux et les exclus dans l'histoire* (Παρίσι 1979, σ. 178-213), και David Moss, «Bandits and Boundaries in Sardinia» (*Man.*, νέα σειρά, τόμ. 14, 1979, σ. 477-496). Για την κεντρική θέση της βεντέτας στη ληστεία του νησιού βλ. Antonio Pigliaru. *La vendetta barbaricina come ordinamento giuridico* (Μιλάνο 1975), και (για τη γειτονική ΚΟΡΣΙΚΗ) Stephen Wilson, *Feuding. Conflict and Banditry in Nineteenth-Century Corsica* (Κέμπριτζ 1988). Η κύρια καινοτομία ήταν η επέκταση των ληστρικών σπουδών από το νότο και τα νησιά προς την κεντρική ή ακόμα και τη βόρεια Ιταλία, όπως στις μελέτες που συγχεντρώνονται στο *Istituto «Alcide Cervi» Annali*, τόμ. 2/1, 1980, ιδιαίτερα μέρος 2 (σ. 223-396), «Brigantaggio, ribellione e devianza sociale nelle campagne dell'Italia centrale». Για περιοχές της βόρειας Ιταλίας βλ. διάφορα άρθρα στο G. Ortalli (επιμ.), δ.π. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον (που δεν περιορίζεται στην περιοχή της) έχει η συλλογή μελετών για το φολιδόρ του νόμου Luigi: L. Lombardi Satriani - Mariano Meligrana (επιμ.), *Diritto Egemone e Diritto Popolare: La Calabria negli studi di demologia giuridica* (Βίμπο Βαλέντια 1975).

Για την ΙΣΠΑΝΙΑ, το C. Bernaldo de Quirós - Luís Ardila, *El Bandolerismo Andaluz* (1933, ανατύπωση Μαδρίτη 1978), δίνει τα παραδοσιακά γεγονότα της πιο αντιπροσωπευτικής ληστρικής περιοχής, ωστόσο τα αντίστοιχα μέρη των J.A. Pitt Rivers, *People of the Sierra* (Σικάγο 1971), και J. Caro-Baroja, *Essay sobre la Literatura de Cordel* (Μαδρίτη 1969) προσφέρουν ερμηνείες. Πολυσύνθετο και σύντομο, το Xavier Torres I Sans, *Els bandolers* (s. XVI-XVII) (Βικ 1991) συμπληρώνει τώρα το Joan Fuster, *El bandolerisme català* (Βαρκελώνη 1963). Μονογραφίες για άλλες ισπανικές περιοχές αναφέρονται στις σημειώσεις.

Στη ΒΡΕΤΑΝΙΑ, η φιλολογία γύρω από τον Ρομπέν των Δασών εξακολουθεί να ανθεί. Βρίσκουμε τον πιο έγκυρο χειρισμό του θέματος στο J.C. Holt, *Robin Hood* (Λονδίνο 1982). Η εργασία του καθηγητή Arfon Rees για τους ουαλούς παράνομους και ληστές παραμένει αδημοσίευτη. Δεν υπάρχει βιβλιογραφία με ανάλογο ενδιαφέρον σχετικά με τους «ληστές των ταξιδιωτών» (highwaymen). Το πιο ενδιαφέρον έργο για τη ΓΑΛΛΙΑ αφορά επίσης την εξέλιξη του ληστρικού θρύλου

και της ληστρικής παράδοσης, αναφέρεται λοιπόν στη σχετική παράγραφο. Η πληρέστερη εργασία, το *Mandrin* του F. Funck Brentano (Παρίσι 1908), είναι απαρχαιωμένη και δε διαθέτει διορατικότητα. Ωστόσο, για το έρχομενο και την αντιμετώπισή του στο Λανγκντόκ του 18ου αιώνα διάφορες μελέτες των Nicole Castan και Yves Castan είναι αξιόπιστες και μαρτυρούν βαθιά γνώση. Τα γραπτά του Richard Cobb για την περίοδο της Επανάστασης φωτίζουν ορισμένες ιδιαιτερες πλευρές. Οι ληστρικές σπουδές άκμασαν στη ΓΕΡΜΑΝΙΑ, κεντρισμένες από τις αμφιλεγόμενες θέσεις του Carsten Kuther, *Räuber und Gauner in Deutschland: das organisierte Bandenwesen im 18. und frühen 19. Jahrhundert* (Γκέτινγκεν 1976). Η χωριότερη συμβολή είναι το Uwe Danker, *Räuberbanden im Alten Reich um 1700: Ein Beitrag zur Geschichte von Herrschaft und Kriminalität in der Frühen Neuzeit* (Φρανκφούρτη, 2 τόμοι, 1988). Για μια ανάλυση μιας περίφημης συμμορίας στην ΑΥΣΤΡΙΑ βλ. Michael Pammer, «Zur Johann Georg Grasslischen Räuber Complicität» (*Historicum*, Σάλτσμπουργκ, 8/1988, σ. 29-33). Το Paul Hugger, *Sozialrebellen und Rechtsbrecher in der Schweiz* (Ζυρίχη 1976) ασχολείται με το απροσδόκητο θέμα της πιθανής κοινωνικής ληστείας στην ΕΛΒΕΤΙΑ. Το Anton Blok, *De Bokke rijders: Roversbanden en geheime Genootschappen in de Landen van Overmaas [1730-1774]* (Άμστερνταμ 1991) αποτελεί την πληρέστερη μελέτη τέτοιων ομάδων στην ΟΛΛΑΝΔΙΑ.

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ληστεία εξετάζεται συγχριτικά στα Fikret Adanir, δ.π., και Imre Rácz, *Couches militaires issues de la paysannerie libre en Europe orientale du quinzième au dix-septième siècles* (Ντέμπρετσεν 1964). Το «Dimensions de la Revolte Primitive en Europe Centrale et Orientale» (στο δελτίο της Groupe de Travail sur l'Europe Centrale et Orientale, Maison des Sciences de l'Homme, Παρίσι: *Questions et Débats sur l'Europe Centrale et Orientale*, τχ. 4, Δεκ. 1985, σ. 85-135) δε βρίσκεται σε χάθε βιβλιοθήκη, είναι όμως ιδιαιτερα κατατοπιστικό για την Ελλάδα, τη Ρουμανία και την Αρμενία. Για τη ΡΩΣΙΑ, φαίνεται ότι υπάρχουν λίγα διαθέσιμα, σε άλλες γλώσσες, μετά το Denise Eeckhoute, «Les brigands en Russie du dix-septième au dix-neuvième siècle» (*Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 2/1965, σ. 161-202). Για τη ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ βλ. το παλαιό αλλά πολύτιμο Georg Rosen, *Die Balkan-Haiduken* (Λευψία 1878), και το B. Tsvetkova, «Mouvements anti-feodaux dans les terres bulgares» (*Études Historiques*, Σόφια 1965). Βρήκα χρήσιμο για την πρώην ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ το

A.V. Schweiger-Lerchenfeld, *Bosnien* (Βιέννη 1878), όπως και το G. Castellan, *La vie quotidienne en Serbie au seuil de l'indépendance* (Παρίσι 1967). Για την ΕΛΛΑΣ, οι κυριότεροι ειδικοί φαίνεται ότι είναι ο Dennis Skiotis [Διονύσης Σκιώτης], «From bandit to Pasha: the first steps in the rise to power of Ali of Tepelen» (*Journal of Middle Eastern Studies*, 1971/2, σ. 219-344) και ο Σπύρος Ι. Ασδραχάς (πρβλ. «Quelques aspects du banditisme social en Grèce au XVIIIe siècle», *Études Balkaniques*, 1972/4, Σόφια, σ. 97-112). Δεν γνωρίζω καμία μελέτη, σε μη σλαβική γλώσσα, για την πολωνική ή τη σλοβακική ληστεία. Ωμως για την ΚΑΡΠΑΘΟ-ΟΤΚΡΑΝΙΚΗ περιοχή υπάρχει το ρεπορτάζ του Ivan Olbracht, *Berge und Jahrhunderte* (Ανατολικό Βερολίνο 1952), πρώτη ύλη για το εξαιρετικό μυθιστόρημά του (βλ. παραχάτω).

Η ΒΟΡΕΙΑ ΑΜΕΡΙΚΗ διαθέτει ευρύτατη βιβλιογραφία κι ακόμα ευρύτερη φιλμογραφία και μυθιστοριογραφία. Χρειάζεται να αναφέρω μόνο τους William Settle, *Jesse James Was His Name* (Κολούμπια, Μιζούρι 1966); Stephen Tatum, *Inventing Billy the Kid: Visions of the Outlaw in America, 1881-1981* (Αλμπουκέρχη 1982), και Richard White, «Outlaw Gangs of the Middle American Border: American Social Bandits» (*Western Historical Quarterly*, τχ. 12, Οκτ. 1981, σ. 387-408). To James R. Green, *Grass-Roots Socialism: Radical Movements in the American Southwest 1895-1943* (Μπατόν Ρουζ 1978), είναι ανεκτίμητο. To Kent L. Steckmesser, «Robin Hood and the American Outlaw» (*Journal of American Folklore*, 79, 1966, σ. 348-355), προσφέρει μια βάση για συγχρίσεις. Ο Pat O'Malley, με το «The Suppression of Banditry: Train Robbers in the US Border States and Bushrangers in Australia» (*Crime and Social Justice*, τχ. 16, Χειμώνας 1981, σ. 32-39), συνδέει τις ΗΠΑ με την ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ, για την οποία βλ. επίσης το Pat O'Malley, «Class Conflict, Land and Social Banditry: Bushranging in Nineteenth-Century Australia» (*Social Problems*, τχ. 26, 1979, σ. 271-283). Για την κριτική του στον Hobsbawm βλ. στο Στορόγραφο. Για το διασημότερο αυστραλιανό ληστή βλ. τα F.J. McQuilton, *The Kelly Outbreak, 1878-1880: The Geographical Dimension of Social Banditry* (Melbourne University Press, 1978); John H. Philips, *The Trial of Ned Kelly* (Σίδνει 1987), και D. Morrissey, «Ned Kelly's Sympathisers» (*Historical Studies*, τχ. 18, 1978, University of Melbourne, σ. 228-296).

Καλές βιογραφίες ληστών γράφονται συνήθως στις μέρες μας από ιστορικούς (βλ. τα έργα που αναφέρονται παραπάνω), μολονότι μερικές φορές και από λογοτεχνικές μορφές, χωρίς το Gavin Maxwell.

God Protect Me From My Friends (Λονδίνο 1957). Βιογραφία του σικελού ληστή Τζουλιάνο. Καθώς οι αυτοβιογραφικές μαρτυρίες ληστών είναι σχεδόν σίγουρο ότι φτάνουν ώς εμάς μέσα από τις πένες, ή τα πληκτρολόγια, τρίτων, πρέπει να αντιμετωπίζονται με επιφυλάξεις. Όπως στην περίπτωση του Παναγιώτ Χίτοφ, του βούλγαρου χαιδούκου (στο G. Rosen, δ.π.), κι ακόμα περισσότερο για το νοτιοϊταλό συμμορίτη Κρόχο (στο F. Cascella, *Il brigantaggio, ricerche sociologiche e antropologiche*, Αμβέρσα 1907). Το E. Morselli - S. de Sanctis, *Biografia di un bandito: Giuseppe Musolino di fronte alla psichiatria e alla sociologia. Studio medico-legale e considerazioni* (Μιλάνο 1903), είναι ένα άλλο προϊόν της ίδιας σχολής της ιταλικής εγκληματολογίας. Οι από πρώτο χέρι μαρτυρίες στη βιβλιογραφία της σαρδηνικής ληστείας και των βραζιλιανών κανγκασέρος πρέπει να αντιμετωπίζονται, κι αυτές, με μεγάλη περίσκεψη.

Η επιστημονική μελέτη της ΛΗΣΤΡΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ και του ΛΗΣΤΡΙΚΟΥ ΘΡΥΛΟΥ έχει σημειώσει σημαντική πρόοδο. Πέρα από τα έργα των Torres I Sans και Danker που αναφέρθηκαν προηγουμένως, αξίζει να συγχρατήσουμε τη βαρυσήμαντη εισαγωγή του Roger Chartrier, στο *Figures de la gueuserie: Textes présentés par Roger Chartrier* (Παρίσιο 1982, ίδιαίτερα σ. 83-106), και το Dominique Blanc - Daniel Fabre, *Le Brigand de Cavanac: le fait divers, le roman, l'histoire* (Éditions Verdrier, Λαγκράς 1982). Το Linda Lewin, «Oral Tradition and Elite Myth: The Legend of Antônio Silvino in Brazilian Popular Culture» (*Journal of Latin American Lore*, τόμ. 5, τχ. 2, 1979, σ. 157-204), είναι ένα ξεχωριστό δείγμα μιας μελέτης αυτού του είδους. Για τις μπαλάντες και τους στίχους βλ. R. Daus, *Der epische Zyklus der Cangaçeiros in der Volkspoesie Nordostbrasiliens* (Βερολίνο 1969). Για την Ισπανία βλ. Julio Caro-Baroja, δ.π., ενώ οι A. Dozon, *Chansons populaires bulgares inédites* (Παρίσιο 1875), και Adolf Strausz, *Bulgarische Volksdichtung* (Βιέννη/Λευψία 1895), δίνουν μια επαρκή συλλογή τραγουδιών για χαιδούκους. Αποκτούμε μια ιδέα για δύσα μας στερεί, στους περισσότερους από μας, η γλωσσική άγνοια, αν λάβουμε υπόψη μας ότι η σύνοψη των J. Horak και K. Plicka, *Zbojnické piesne sloveskoho l'udu* (Μπρατισλάβα 1963), περιέχει 700 τραγούδια για ληστές, όλα από τη Σλοβακία.

Ανάμεσα στα πολυάριθμα ληστρικά μυθιστορήματα, το καλύτερο, και με διαφορά, απ' όσα ξέρω είναι το Ivan Olbracht, *Der Rauber Nikola Schuhaj* (Ανατολικό Βερολίνο 1953). Το *Mehmed My Hawk* του

Yashar Kemal (Λονδίνο 1961) [ελλ. έκδ: Γιασάρ Κεμάλ. Ιντζέ Μεμέτ (Μεμέτ ο Ψηλόλιγνος), μτφρ. Ε. Αργαίος, Κέδρος, 1981] –ένας άλλος σημαντικός χομμουνιστής λογοτέχνης– είναι εξαιρετικό. Φυσικά, το κλασικό ληστρικό μυθιστόρημα είναι το κινέζικο *Shuihu Zhuang* (Πλάι στο Νερό) (σε σύγχρονη μεταγραφή του τίτλου), που μεταφράστηκε από την Pearl Buck με τον τίτλο *All Men Are Brothers* (Νέα Γόρκη 1937). Το *Le roi des montagnes* του E. Aboult είναι μια χωρίς φευδαισθήσεις εικόνα του συμμοριτισμού στην Ελλάδα μετά την ανεξαρτησία. Το *Rob Roy* του Walter Scott (με μια χρήσιμη ιστορική εισαγωγή) είναι πολύ λιγότερο παραπλανητικό για το θέμα του σε σύγκριση με τον *Ivanhoe*, του ιδίου, για τον Ρομπέν των Δασών.

Διάφοροι ληστές έγιναν θέμα σε πολλές ταινίες, τηλεοπτικά πργράμματα και βίντεο. Τίποτε απ' όλ' αυτά δεν έχει αξία ως ιστορική πηγή, όμως τουλάχιστον δύο προσθέτουν πολλά στην κατανόησή μας για το ληστρικό περιβάλλον: το *Banditi ad Orgosolo* του V. de Seta και το αριστουργηματικό *Salvatore Giuliano* του Francesco Rosi.

Ευρετήριο Ονομάτων

- Αβάλος. Λοχίας Χοσέ [Avalos] 13, 192
Αλβαράδο της Σάντα Κρους [Alvarado] 132, 133
Αμπντίν Μπέης 77
Αντροβέρ Φοντ. Πέντρο («Ελ Γιάγιο») [Adrover Font] 157
Αυγουστίνος. Άγιος 85
About, Edmond 151
Adanir, Fikret 214
Albujar, Lopez 95
Alier, Juan Martinez 74
Anderson, Clayton & Co. 193
Arlacchi, Pino 13
Βάιτλινγκ. Βίλχελμ [Weitling] 153
Βάσκες, αδερφοί [Vasquez] 133
Βίσμαρκ. Ότο φον [Bismark] 181
Billingsley, Phil 215
Blok, Anton 9, 209-211, 213, 216
Braudel, Fernand 26, 43
Bunge & Bron 193
Γαριβάλδης. Τζουέππε [Garibaldi] 49, 140, 147
Γκάρετ, Ποτ [Garrett] 79
Γκράμσι. Αντόνιο [Gramsci] 24
Γκρην. Γκράχαι [Greene] 152
Γκρουάνα. Σαντιάγο Αμίρ («Ελ Σερίφ») [Gruana] 157
Γουέν. Τζον [Wayne] 235
Γουόρχολ. Άντι [Warhol] 243
Caro-Baroja, Julio 186
- Cazacu, Matei 214
Chartrier, Roger 197
Δουμάς. Αλέξανδρος [Dumas] 62
Dakin, D. 41
Davis, Natalie Zemon 31
Dreyfus & Co. 193
«Ελ Αμπισίνιο» βλ. Πάρες, Χάιμε
«Ελ Γιάγιο» βλ. Αντροβέρ Φοντ. Πέντρο
«Ελ Κουμπάνιο» βλ. Ροδρίγκες, Χούλιο
«Ελ Σερίφ» βλ. Γκρουάνα, Σαντιάγο Αμίρ
Ελ Τεμπρανίγιο βλ. Χοσέ Μαρία, Δον Ένγκελς, Φρίντριχ [Engels] 157
Εσπαλιάργκας, Βίκτορ [Espallargas] 157
Eisler, Alice 217
Fuster, Joan 92
Giarizzo, Giuseppe 212
Gleason, Ralph 237
Guerre, Martin 31
Guzmán, M.L. 188
Guzmán, επίσκοπος Herman 99
Ζαμπέλε. βάρδος [Zabele] 88-90
Ζαπάτα. Εμπλιάνο [Zapata] 10, 151.

- Σλοτνίτσκι. Κωνσταντίν (Άρχοντας) 101
 Holt. J.C. 192
 Θερβάντες. Μιγκέλ ντε [Cervantes] 178, 190-191
 Ιωάννης Παύλος Β'. Πάπας [John Paul II] 195
 Istrati. Panait 179
 «Κάμο» βλ. Τερ-Πετροսιάν. Σεμένο
 Αρζάχοβιτς
 Κανόσα [Conesa] 170
 Καπντεβίλα. Ραμόν («Καρακεμάδα»
 ή «Καμένο Μούτρο») [Capdevila]
 157, 167
 Καράβλοφ. πρίγκιπας 70
 Καραγιώργης. Πέόρτζε Πέτροβιτς 123
 Κάρδενας. πρόεδρος [Cardenas] 152
 Κάρναρφον. λόρδος [Carnavon] 195
 Κάστρο. Φιντέλ [Castro] 125, 169
 Κεμάλ. Γιασάρ [Kemal] 75, 94, 179
 Κιντέλα. ανιδρό (αστυνομία της Βαρ-
 κελώνης) [Quintela] 165, 166
 Κολοκοτρώνης. Θεόδωρος 123
 Κομφούκιος 206
 Κουροσάβα. Αχίρα 32, 213
 Κράλιεβιτς. Μάρκο [Kraljevic] 177
 Κράσιν. Λ. Μπ. 155
 Κρίτεντεν. χιμερνήτης (Μιζούρι)
 [Crittenden] 231
 Kartodirdjo. Sartono 142
 Katz. Friedrich 10
 Küther. Carsten 216, 218, 225
 Λάνγκλαντ. Γουλιάμ [Langland] 191
 Λάνσκι. Μάγιερ [Lansky] 224
 Λέβι. Κάρλο [Levi] 177
 Λεγκία. πρόεδρος Περού [Leguia] 133
 Λένιν. Βλαντιμίρ Έλιτς 145, 155
 Λιτβίνοφ. Μαξίμ 155
 Λόπε δε Βέγα [Lope de Vega] 190, 191
 Λόπες. Μανοέλ [Lopez] 89
 Λόπες Πενέδο. Χοσέ [Lopez] 157, 166
 Londoño. Rocío 13
 Μαδέρο. Φρ. [Madero] 146
 Μαδριγάλ Τόρες. Ροχέλιο [Madrigal
 Torres] 170
 Μακ Γκρέγκορ, χλαν [Macgregor] 133
 Μακιαβέλι. Νικολό [Machiavelli] 183
 Μάο Τσε-Τουνγκ 107, 147-148, 149,
 197 ,
 Μαρξ. Καρλ [Marx] 153, 224
 Μαρτί. Χοσέ [Martí] 144
 Μαρτίνες. Πάχο [Martinez] 157
 Μιράκλε. Αντόνιο [Miracle] 169
 Μοντέχο. Εστεπάν [Montego] 72
 Μόρο. Άλντο [Moro] 241
 Μόρφι. Τζιμ [Murphy] 79
 Μπακούνιν. Μιχαήλ 153, 154, 159, 226
 Μπαλιεστέρ [Ballester] 166
 Μπαμπέλ. Ισάκ [Babel] 145
 Μπάουμαν. Μπόμι [Bauman] 244
 Μπερενγκέρ. Φρανσίσκο [Berenguer]
 171
 Μπλανκί. Λουί-Ογκίστ [Blanqui] 154
 Μπλάνκο. Καρέρο [Blanco] 241
 Μπολότνιχοφ. Ιβάν (χοζάχος) 141
 Μπορέγο. Λουίς [Borrego] 75
 Μπουλάβιν [Bulavin] 141
 Μπραντόμ [Brantôme] 190
 Μπρεχτ. Μπέρτολτ [Brecht] 95
 Mankowski. Andrzej Emeryk 194
 Mayer. Enrique 48
 Meertens. Donny 13, 201
 Moricz. Zsigmond 179

- Moss, David 227
- Ναπολέων [Napoléon] 181
- Νόλαν, Σίντνεϊ [Nolan] 179
- Ντίας, Πορφύριο [Diaz] 202
- Ντονουγκάγιεφ (μουσουλμάνος αξιωματικός) [Donugayev] 71
- Nun, José 193
- Ολιβέρ. Γκαρθία [Oliver] 160
- Olbracht, Ivan 179, 182
- O'Malley, Pat 228
- Ortiz, Carlos Miguel 13
- Πάρες, Χάιμε («Ελ Αμπισνίο») [Pares] 157
- Πασθάνογλου, Οσμάν (Πασθάν) 115
- Πεντρέρο, Χοσέ Πεντρές («Τραγαπάνες») [Pedrero] 157
- Πόντο, Γιούργκεν [Ponto] 241, 244
- Πόποφ, συνταγματάρχης 71
- Πρέστες, Λουίς Κάρλος [Prestes] 129-130, 204
- Pizarro, Eduardo 13, 56
- Ράζιν, Στένκα [Razin] 141, 176
- Ράμος (οικογένεια - Περού) [Ramos] 132, 133
- Ρετάνα, Αντόνιο [Retana] 72
- Ρίτσον, Τζόζεφ [Ritson] 196
- Ρίχτερ, χερ [Richter] 110
- Ροδρίγκες, Χούλιο («Ελ Κουμπάνο») [Rodriguez] 157
- Ρουίζ, Μαρτίν [Ruiz] 170
- Ρούσβελτ, Φ. Ντ. [Roosevelt] 228
- Ρουσσώ, Zav Zah [Rousseau] 159
- Σαμιλ [Shamyl] 144
- Σαμπατέ Λιοπάρτ, Μανόλο [Sabaté Llopert] 157, 158, 161, 166-167
- Σαμπατέ Λιοπάρτ, Πέπε [Sabaté Llopert] 158, 161, 166
- Σαμπατέ Λιοπάρτ, Φρανσίσκο («Κίκο») [Sabaté Llopert] 157, 158-173
- Σαμπατέ Λιοπάρτ, Χουάν [Sabaté Llopert] 158
- Σακάτα, Βίκτορ [Zapata] 71
- Σέλερ, Φρίντριχ [Schiller] 63, 70, 180
- Σίσερο, Πάντρε [Cicero] 51, 91, 130
- Σκοτ, Ουόλτερ [Scott] 22, 178
- Σλάγιερ Χανς-Μάρτιν [Schleyer] 241, 244
- Σλήμαν, σερ Ουλιαμ [Sleeman] 131
- Σο. Μπέρναρντ [Shaw] 45
- Σουκάρνο, Αχμέτ [Sukarno] 142, 147
- Σουρόβχοφ (κοζάκος) 145
- Σπένσερ, Χέρμπερτ [Spencer] 159
- Στάλιν, Ιωσήφ 155
- Sanchez, Gonzalo 13, 201
- Seretan, L. Glenn 228, 229
- Ταντέντου, Πασκουάλε 242
- Τερ-Πετροσιάν, Σεμένο Αρζάχοβιτς («Κάμο») [Ter-Petrosian] 156
- Τζελάλ, Σεήχης 28
- Τζέλας, Μδιοβαν [Djilas] 97, 98
- Τζόνσον, Σάμιουελ [Johnson] 9
- Τίρσο δε Μολίνα [Tirso de Molina] 191
- Τρότσκι, Λέον 224
- Tellez, Antoine 13
- Touraine, Alain 236
- Vásquez, Mario 48
- White, Richard 232
- Φασερίας, Χοσέ Λουίς [Facerías] 157-166, 168, 169, 172

- Φιν. Χάκλμπερι [Finni] 179, 218
 Φορντ. Ρόμπερτ [Ford] 79
 Φραγκίσκος Β' [Francis II] 49
 Φράνκο. Φρανθίσκο [Franco] 159, 161,
     164, 165
- Χιρστ. Γουσλιαμ. Ράντολφ. Τζούνιορ
     [Hearst] 236, 244
 Χιρστ. Πατρίσια [Hearst] 243
 Χοβέρ. Γρεγόριο [Jover] 160
 Χοσέ Μαρία. Δον («Ελ Τεμπρανίγιο»)
     [José Maria] 56, 70, 75, 83
 Χουάρες. Μπενίτο [Juarez] 202
- Γκάλο. Τζάκομο ντελ (Μπολόνια)
     [Gallo] 21, 22, 23
 Γκαρσία. Μανουέλ (Κούβα) [Garcia]
     144, 181
 Γκατεράτζ (βόρεια Ινδία) [Gajraj] 127
 Γκιγερί (Πουατού) [Guilleri] 197
 Γκολοβράν. Λούκα (Βοσνία) 114
 Γκουλέλμι. Νατζαρένο («Τσινίκιο» -
     Ούμβρια) [Guglielmi] 198
 Γκρούγιο (Βοσνία) 114
- «Ελ Περνάλες» (Ανδαλουσία) βλ.
 Ρίος. Φρανθίσκο
 «Ελ Μπαρμπούδο» (Ιβηρική) βλ.
 Χάιμε. Αλφρόνσο

ΛΗΣΤΕΣ

- Αλάμα. Φροιλάν (Περού) [Alma] 185
 Ανγκρόχ. Κεν (θρυλικός Γιαπωνέζος)
     116-117
 «Αντζολόν» (νότια Ιταλία) βλ. Ντού-
     χα. Άντζελο
 Αντρας. Γιούχας (Αντρέας ο Βοσκός)
     [Andras] 177, 181
 Αριάγα. Χεσούς («Τσούτσο Ελ Ρότο»
     - Μεξικό) [Artigas] 202, 203
 Αρτίγας. Χοσέ Αντόνιο (Ουρουγουάνη)
     [Artigas] 26
- Βαρνταρέλι (νότια Ιταλία) [Vardarelli]
     84
 Βάτατς. Ντόντος (Βουλγαρία) 106, 181
 Βύλλα. Φρανσίσκο «Πάντσο» (Μεξικό)
     [Villa] 10, 60, 69, 72, 121, 146, 150,
     151, 152, 188, 202, 204
 Βίσνιτς. Ιβάν (Βοσνία) 114
- Γιάνο. Γιάντσου [Jiano] 181
 Γάνοσιχ. Γιούρο (Σλοβακία) 56, 68,
     83, 176, 181, 231
 Γίόσι. Σόμπρι (Ουγγαρία) [Józsi] 63
- Γκάιλ (συμμορία) [Keil] 64
 Καλούάχ (Ράτζα Κάλιαν Σινγκ - βόρεια
     Ινδία) 140-141
 Καροούζο. Μιχέλε (νότια Ιταλία) [Ca-
     ruso] 87
 Κάρπις. Άλβιν [Karpis] 229
 Καρτούς. Λουίς-Ντομινίκ (Γαλλία)
     [Cartouche] 65, 176
 Κασανόβα. Μαρέντ (Γαλικία) [Cesa-
     nova] 195
 Κέλι. Νέντ (Αυστραλία) [Kelly] 179,
     228, 231, 242
 Κλοστερμάγερ. Ματίας (βαυαρική
     Hiesel) [Klostermayer] 211, 218
 «Κοκκινογένηδες» (Μαντζουρία) [Red
     Bears] 147
 Κοριέντες. Ντιέγο (Ανδαλουσία) [Cor-
     rientes] 56, 68, 73, 79, 83, 176, 181
 Κορίσκο (Βραζιλία) [Corisco] 150, 184
 Κόρτσο (Μακεδονία) 114-115

- Κοσίδο.** Ματέ (Σεγούντο Νταβίντ Περάλτα - Αργεντινή) [Cosido] 70, 192-193, 211, 231, 242
- Κρέφελντ και Νόις (συμμορία)** [Crefeld & Neuss] 64
- «Κρόχο» (νότια Ιταλία) βλ. Ντονατέλι, Κάρμινε
- Κώτας, καπετάν (Μακεδονία)** βλ. Χρίστοφ, Κότα
- Λα Γκάλα, Τσιπριάνο (νότια Ιταλία)** [La Gallia] 49
- «Λα Μαριμάτσο» (Ανδαλουσία) βλ. Μάρκεθ Θάφρα, Μαρία
- Λαμπαρέντα (Βραζιλία)** βλ. Ρόκε, Αντζέλο
- Λαμπιάρο (Σλέβα, Βιργηκουλάνο Φερέρα ντα - Βραζιλία)** 51, 56, 81, 88-91, 97, 113, 120, 121, 129-130, 149-150, 180, 183, 184, 199, 203-204
- «Λιγνός Μεμέτ» (Τουρκία) 57, 75, 179
- Μακούμπα, Δάσκαλος** [Macumba] 81
- Μασχίθ [Macheath]** 223, 226
- Μαντρέν, Ρομπέρ (Γαλλία)** [Mandrin] 65, 84, 176
- Μάρκεθ Θάφρα, Μαρία («Λα Μαριμάτσο» - Ανδαλουσία) [Márquez Zafra] 186
- Μαρτίνο, Νίνο (Καλάβρια)** [Martino] 96
- Μελνίκοφ (Ρωσία) 73
- Μεσάζγκι, αδερφοί (Ερυθραία)** [Mesazgi] 15-20, 211
- Μεσάζγκι, Ουελντεγκάμπριελ (Ερυθραία) [Mesazgi] 15-20
- Μηλιώνης, Χρήστος (Ελλάδα) 176
- Μίνας (χοινότητα δακοιτών της κεντρικής Ινδίας) 73, 110, 127
- Μίχατο ο Τσομπάνης (Βοσνία) 114, 177, 181
- Μόορ, Καρλ [Moor] 180
- Μουζολίνο, Τζουζέπε (Καλάβρια) [Musolino] 67, 78, 83, 181, 193, 195, 231
- Μουριέτα, Χοακίν (μυθικός Καλιφόρνεζος)** [Muñeta] 25, 92, 95, 178
- Μπάσαντερ-Μάινχοφ (συμμορία)** [Baauder-Meinhof] 242
- Μπάι Λανγκ (Κίνα) 206
- Μπαντάχ (χοινότητα δακοιτών βόρειας Ινδίας)** 73, 110, 127
- Μπάροου, Κλάντ (ΗΠΑ) [Barlow] 136, 232, 229, 242
- Μπας, Σαμ (ΗΠΑ)** [Bass] 79
- Μπενέλ Σουλοέτα, Ελεόδορο (Περού)** [Benel] 131, 132, 133
- Μπερνάλ, Εράκλιο (Σιναλόα)** [Bernal] 203
- Μπίλι δε Κιντ (ΗΠΑ)** [Billy the Kind] 73, 74, 79
- Μπόνι και Κλάντ (ΗΠΑ)** βλ. Πάρκερ, Μπόνι, και Μπάροου, Κλάντ
- Μπονίτα, Μαρία (Βραζιλία)** [Bonita] 113, 184
- Μπουγιαντίν (Βοσνία)** 114
- Μπουκουβάλας (έλληνας κλέφτης)** 176, 181
- Μπουκς, Ιμάμ [Buksh]** 131
- Νεντέλια [Nedelia]** 94
- «Νίνκο Νάνκο» (Σούμα, Τζουζέπε Νικόλα - νότια Ιταλία) [Ninco Nanco] 47
- Νόβαχ (Βοσνία)** 114
- Νογκέΐρας (οικογένεια)** [Nogueiras] 89, 90
- Νταντά (Βραζιλία)** [Dadá] 184
- Ντίλινγκερ, Τζον (ΗΠΑ)** [Dillinger] 232
- Ντομπιτούς, Όλεκσα (Καρπάθια, Ουρανία)** 79, 101, 181
- Ντονατέλι, Κάρμινε («Κρόχο» - νότια**

- Ιταλία) [Donatelli] 47, 51
 Ντούκα, Άντζελο («Άντζολιο» - νότια Ιταλία) [Ducal] 69, 79
- Παλαφόξ, Σαντάνα Ροδρίγκες (Σαντανόν - Μεξικό) [Palafox] 181, 203
 Πάλμα, Ρόσα (Περού) [Palma] 185
 Πάρδο, Λουίς (Περού) [Pardo] 72
 Πάρκερ, Μπόνι (ΗΠΑ) [Parker] 136, 229, 232, 242
 Πουγκατσόφ, Γεμελιάν (κοχάκος) 141
 Πουέχλερ, Γιοχάνες (Σιντερχάνες - Γερμανία) [Pueckler] 65, 176
 Πρέτο, Ρίο (Βραζιλία) [Preto] 88
 Ράμος, Μπάρμπαρα [Ramos] 185
 Ραμόσιος (κοινότητα δακοϊτών της Ινδίας) 127
 Ραντιβόι (Βοσνία) 114
 Ράντο απ' το Σόκολ (Βοσνία) 114
 Ριναλντίνι, Ρινάλντο (φανταστικός γερμανός ληστής) [Rinaldini] 178
 Ρίος, Φρανθίσκο («Ελ Περνάλες», Ανδαλουσία) [Rios] 45-46, 80
 Ρόκα, Αντόνιο [Roca] 190
 Ροκαγκινάρντα (Γκινάρτ, Ρόκε - λισπανός ληστής) [Rocaguinarda] 190
 Ρόκε, Άντζελο (Λαμπαρέντα - Βραζιλία) [Roque] 69, 92
 Ρομάνο, Λοχίας (νότια Ιταλία) [Romano] 80
 Ρομπ Ρόι Μακ Γκρέγκορ (Σκωτία) [Rob Roy Macgregor] 133, 176, 178
 Ρομπέν των Δασών 20, 25, 38-39, 48, 63, 65, 67, 68, 70, 72, 73, 77, 82, 83, 84, 85, 91, 92, 104, 106, 108, 109, 127, 133, 153, 175, 177, 178, 179, 180, 182, 187, 188, 190, 191, 192, 195, 196, 198, 200, 211, 212, 213, 219, 223, 226, 229, 230, 232, 234, 241, 243, 244, 246
 Ρόσα, Σάντορ (Ουγγαρία) [Rózsa] 63, 144, 179, 181
 Ρουιρίας, Ρόσα [Ruirias] 185
 Ρόχας, Τεόφιλο («Τσίσπας» - Κολομβία) [Rojas] 99
 Σαλαμπιέ (συμμορία - Γαλλία) [Salambe] 64
 Σαλαπάτεκ, Γιαν («Ο Αετός» - Πολωνία) [Salapatek] 194-195
 Σάνσια (κοινότητα δακοϊτών της Ινδίας) 109, 110
 Σαντανόν (Μεξικό) βλ. Παλαφόξ, Σαντάνα Ροδρίγκες
 Σάρα, Μάρκο (νότια Ιταλία) [Sciarrta] 137, 176, 210
 Σάτινγκερ, Λησταρχίνα (Βαυαρία) [Schattinger] 64
 Σεραλόνγκα (Καταλονία) [Serralonga] 176, 181
 Σύλβια, Βιργκουλίνο Φερέιρα ντα (Βραζιλία) βλ. Λαμπιάδο
 Σιλβίνο, Αντόνιο (Βραζιλία) [Silvino] 88, 90, 199, 204
 Σιντερχάνες (Γερμανία) βλ. Πουέχλερ, Γιοχάνες
 Σκεντέρμπερης (Αλβανία) 177
 Σούμα, Τζουζέπε Νικόλα (νότια Ιταλία) βλ. «Νίνκο Νάνκο»
 Σουνγκ Τσιανγκ (θρυλικός Κινέζος) 180.
 Σου Σανιάνγκ 186
 Σταγκολί (μυθικός ήρωας) [Stagolee] 95
 Στογιάν [Stoian] 94, 105, 108
 Σουχάι [Schuhaj] 181
 Τάρπιν, Ντικ (Αγγλία) [Turpin] 65, 176
 Τατούντσο (Βουλγαρία) 106
 Τζέιμς, αδερφοί [James] 70, 74, 231, 232, 233, 234

- Τζέμις, Τζέσι (ΗΠΑ) [James] 70, 74, 78, 79, 80, 136, 229, 231, 235, 237, 242, 243
- Τζερίνκα. Στέπαν (Καρπάθια, Ουχαρία) 79
- Τζένιγκς, Άλ [Jennings] 222
- Τζουλιάνο. Σαλβατόρε (Σικελία) [Giullano] 13, 69, 79, 83, 143, 181, 188-189
- Τοράλμπα. λησταρχίνα (Ανδαλουσία) [Torralba] 186
- Τσανγκ Τσολίν (πολέμαρχος - Μαντζουρία) 26
- Τσάο Κάι (μυθικός Κινέζος) 73
- Τσαπανάι. Μαρτίνα (Αργεντινή) [Chapany] 185, 212
- «Τσινκιού» (Ούμβρια) βλ. Γκουλιέλμι. Νατζαρένο
- «Τσούτσο Ελ Ρότο» (Μεξικό) βλ. Αριάγα. Χεσούς
- Tewodros (Θεόδωρος) ο Β' της Αιθιοπίας, αυτοκράτορας 25-26
- Φερέρας (οικογένεια) [Ferreira] 89
- Φιούμι. κόμης Τσέζαρε [Fiumi] 198
- Φλόιντ. Πρίτι Μπόι [Floyd] 232
- Χάιμε Αλφόνσο («Ελ Μπαρμπούδο» - Ιβηρική) [Jaime] 195
- Χε Λονγκ (Κίνα) 148
- Χίτοφ. Παναγιώτ (Βουλγαρία) 53, 105, 106, 115, 145, 149
- Χρίστοφ. Κότα («χαπετάν Κώτας» - Μακεδονία) 76

**ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ERIC HOBBSBAUM, ΛΗΣΤΕΣ,
ΤΙΠΟΘΗΚΕ ΣΤΙΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ «ΜΗ-
ΤΡΟΠΟΛΙΣ» ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΥΣ
Θ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟ ΚΑΙ Π. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟ ΤΟ ΔΕ-
ΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2010 ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ
ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΘΕΜΕΛΙΟ**

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ANNA ΜΑΛΙΚΙΩΣΗ

